HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Perjés Géza

A MOHÁCSI CSATA

Györkei Jenő

A SPANYOLORSZÁGI NEMZETKÖZI BRIGÁDOK MEGALAKULÁSÁNAK 40. ÉVFORDULÓJÁRA

Felkai Dénes

SPANYOLORSZÁGBAN

3

XXIII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1976

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1976

ÚJ FOLYAM • BUDAPEST • XXIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Détshy Mihály építészmérnök, az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársa (Budapest), *dr. Felkai Dénes* ny. követ (Budapest), *Lengyel István* kandidátus, az ELTE docense (Budapest), *Pásztor Béla* (Békéscsaba), *Perjés Géza*, az MTA tudományos munkatársa (Budapest), *Sörös Lajos* alez. (Budapest), *Csákvári Ferenc*, *Farkas Márton* kandidátus, ***dr. Gazsi József***, *Godó Ágnes* kandidátus, *Györkei Jenő* kandidátus, *Nádor Tibor* alez., *Viniczai István*, *Windisch Aladárné*, *Zachar József*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft,
negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371

76.2707/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

PERJÉS GÉZA

A MOHÁCSI CSATA
(1526. augusztus 29.)

Bár e tanulmány célja a mohácsi csatának, mint taktikai mozzanatnak az elemzése, mégis elengedhetetlennek tűnik, hogy ha igen összefogottan is, de foglalkozzunk a szemben álló felek politikai szándékaival és abból következő katonai céljaival; a háború három fő elemével, a térrel, az erővel és az idővel, ezek alapján pedig a stratégiai tervekkel és fejleményekkel. Mindezekre a kérdésekre forrásaink természetesen nem adnak maradéktalanul választ — bár éppen ilyen szempontból sokkal több bennük az értékesíthető adat, mint amennyit a kutatásban eddig hasznosítottak —, így a háború igen szigorú logikájához kell folyamodnunk, hogy segítségével töltsük ki az adathiány miatt keletkezett hézagokat. Ennek az eljárásnak alapja az a *feltevésünk,* hogy a magyar és a török politikai és katonai vezetés egyaránt a háború törvényeinek megfelelően járt el és döntéseit racionális mérlegelések alapján hozta. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert történetírásunkban gyakori az a nézet, hogy mindkét fél politikája és hadvezetése irracionális volt.

Félreértések elkerülése végett igen erőteljesen kell hangsúlyoznunk, hogy azok a következtetések, melyekre forrásadatok hiányában csupán a háború logikájára támaszkodva jutottunk, pusztán *feltevések,* amelyeket újabb, eddig még nem ismert adatok, főleg pedig az eddigieknél remélhetőleg sokkal nagyobb anyagi háttérrel végzett régészeti feltárások eredményei esetleg megcáfolhatnak. Így a tanulmány nem tekinthető másnak, mint egy újabb kísérletnek a mohácsi csatát rekonstruálni akaró vállalkozások sorában.

Politikai és katonai célok. A tér, az idő és az erő

A háború politikai és katonai célja.[1] Miután a törökök a magyar hadsereg leverése és Buda elfoglalása után sem maradtak az országban, bizonyosnak

1 A politikai szándékra, a katonai célra, a megsemmisítő és a korlátolt célú háborúra vonatkozó fejtegetéseinkben a Clausewitz művének I. és VIII. könyvére, valamint a „Nachricht"-ban foglaltakra támaszkodtunk. Mi az eredeti szöveg alapján szerkesztett legújabb kiadást használtuk. Vom Kriege. 18. Aufl. Vollständige Ausgabe im Urtext herausg, von W. Hahlweg. Bonn, 1972.

vehetjük, hogy a háború *katonai* célja nem Magyarország megsemmisítése volt. Ebből viszont csak arra következtethetünk, hogy a háború *politikai* célja sem Magyarország meghódítása volt. Ennek oka viszont valószínűleg az lehetett, hogy a török hadsereg hadműveleti szabadságát a Szávától északra a „hatósugár" erősen korlátozta, ilyenformán az ország egész területe feletti uralmát nem biztosíthatta.[2] Mindezek alapján *feltehető* — s ezt több adat, azonkívül a későbbi események is valószínűsítik —, hogy a török politika célja az volt, hogy Magyarországot kiemelje a Habsburg érdekszférából és függetlenségét félig meghagyva, ütközőállamként használja a Habsburgokkal szemben.

Ilyesfajta politikai célok elérésének eszköze a *korlátozott célú* háború, melyből a megsemmisítő háború három kritériuma közül valamelyik hiányzik. Ezek a kritériumok pedig: az ellenség hadseregének leverése, országának elfoglalása és ellenállóerejének megtörése. A korlátozott célú háborúban arról van szó csupán, hogy a támadó választás elé állítja ellenfelét: teljesíti politikai feltételeit és ebben az esetben olcsóbban jut a békéhez, mint ha a háborút választja. A háborút ugyanis el fogja veszíteni, következésképp a béke feltételeket el kell fogadnia, amihez most már hozzájárul az az ár is, amit a háborúért kell fizetnie. A fizetendő ár: hadseregének megsemmisülése, vagy egyes tartományainak elvesztése, esetleg mind a kettő. Az események ismeretében nyilvánvaló, hogy a török az említett árat csak részben akarta az ország egyes részeinek elfoglalásával megfizettetni és a döntő eszközt a magyar hadsereg megsemmisítésében látta.[3]

Magyar részről a háború politikai célja az ország függetlenségének megtartása volt, katonai célja tehát más nem lehetett, mint a török támadás kivédése. Miután azonban Nándorfehérvár és Szabács elvesztésével a déli határvédelem összeomlott,[4] a védekezés egyetlen eszköze a török által kínált nyílt csata elfogadása volt.

Erőviszonyok. Államvezetése szilárdságának, birodalma gazdagságának és hadserege számbeli fölényének tudatában a török államvezetés biztos lehetett benne, hogy a döntő csatát meg fogja nyerni. 150 000 főre becsülhetjük a Magyarország ellen felvonuló török hadsereg létszámát, amivel optimális körülmények között is legfeljebb 50—60 000 főt állíthatott szembe

2 A „hatósugárra" és a török valószínű politikai szándékaira nézve l: *Perjés G.*: Az Oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései. (1356—1699) Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1967. 2. sz.; Az országút szélére vetett ország. Kortárs, 1971. 11., 12. és 1972. 1.sz.; A tanulmány változatlan szöveggel megjelent a Magvető Kiadó „Gyorsuló idő" sorozatában, 1975-ben.

3 Burgio pápai követ jelenti 1526. VIII. 5-én: „a törökök egész nyíltan hirdetik, hogy el akarják foglalni az egész országot, s hogy nem fordulnak addig vissza, míg a magyar királylyal meg nem ütköztek". Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései. Ford. *Bartoniek E.* Budapest, 1926. 107. o. (a következőkben: *Burgio*). Ennek a kijelentésnek nyilvánvalóan csak a második állítása helytálló.

4 A magyar határvédelem összeomlását Nándorfehérvár eleste után kitűnően rajzolja meg *Szakály F.*: A mohácsi csata. Budapest, 1975. (Sorsdöntő történelmi napok. A Magyar Történelmi Társulat sorozata. 2. sz. Szerk.: Juhász Gy.) (A következőkben: *Szakály*.)

Magyarország.[5] A körülmények azonban nem optimálisak voltak, éppen ellenkezőleg, igen rosszak. A magyar állam történetének talán legsúlyosabb gazdasági és politikai válságával küzdött és ekkora hadsereget kiállítani nem igen tudott. De még ha sikerült is az összes fegyverforgatásra alkalmas országlakót mozgósítani, egyáltalán nem volt bizonyos hogy a kiállított hadakat egy táborban egyesíthetik. A török ugyanis hosszú ideig bizonytalanságban tarthatta a magyar államvezetést a támadás főirányát illetően, sőt megtehette azt is, hogy bár főerőivel Magyarország ellen támad, kisebb seregekkel Erdélyt és Horvátországot is fenyegeti, azaz leköti ezen országrészek hadait, így azok nem egyesülhetnek a főssereggel.

Komoly erőgyarapodást jelenthettek a magyar hadsereg számára a külföldi segélycsapatok, persze csak akkor, ha időben érkeznek. Erre azonban semmiféle biztosíték sem volt.

Végeredményben tehát könnyen előfordulhatott, hogy magyar részről a döntő csatában nem 50—60 000, hanem csupán 30—40 000 fő vesz részt.

A tér. Bár a török politika már abban az esetben is nagy árat fizettethetett a magyar kormánnyal, ha hadseregét leveri, ám ha hadai Budát is elfoglalják, a hatás még nagyobbá válik. Magyar részről a döntő csata megvívása tehát azt a célt is szolgálta, hogy ez ne következzék be. Ilyen formán a támadás irányát elsődlegesen Buda szabta meg: a magyarok biztosak lehettek benne, hogy a főváros a cél, a törökök pedig abban, hogy a magyarok a főváros elestét meg akarják akadályozni.[6] Nándorfehérvárról Budára két úton lehetett eljutni: A Duna-Tisza közén, és a Duna jobb partján, Eszéken át. Miután azonban a Duna-Tisza közén való előnyomulás kétszeri dunai átkelést tett szükségessé, továbbá a török szempontjából a Duna, mint víziút az utánszállítás szempontjából nélkülözhetetlen volt, viszont a folyót balról egy 10—25 km széles, mocsaras, járhatatlan terület

5 A török hadsereg létszámára vonatkozó becslési eljárásunkat itt nem részletezhetjük, csupán annak két, egymást kiegészítő módszerét ismertetjük. Az egyik a rendelkezésünkre álló adatoknak bizonyos statisztikai szempontú elemzése volt. Ezek legfőbb eredménye, hogy a hász-, ziámet- és timárbirtokosok után átlagosan 2,7—3 harcost lehet számítani. 1526-ban kereken 28 000 birtokos volt, így a kiállított timárkatonaság száma — a birtokosok beszámításával — 80—84 000 fő. A magyarországi hadjáratban viszont csak a ruméliai és anatóliai katonaság vett részt, így a kivonult harcosok száma 57—60 000 fő. Ehhez hozzászámítottunk 15—18 000 portai zsoldost (janicsárok és zsoldos szpáhik), 50—60 000 főnyi irreguláris katonaságot — akindzsik, gönölük, aszabok stb. — és 10 000 tatárt. Ez összesen mintegy 150 000 főt ad ki. A fontosabb felhasznált források és irodalom: Kocsi bég és Ferdi becslése (Török történetírók. Ford. *Thury J.* I—II. k. Budapest, 1896. Török—magyarkori történelmi emlékek. 2. o., Írók. II. 81—82. és 412 o.) (A következőkben: *Thury*); Ali bég és Ali csausz adatai (*Mutafčieva, V. P.*: Sur l'état du système des timars au cours de la primière décade du XVIIe s. Sofia, Academie Bulgare des Sciences, 1968.; *Ricaut:* Historie de l'état présent de l'empire Ottoman. Amsterdam. 1652.; *Marsigli, A.:* L'état militaire, de l'empire ottoman. I—II. Amsterdam, 1732.; *Inalçik,* H.: The Ottomann Empire. The Classical Age. 1300—1600. London, 1973.; *Káldy—Nagy Gy.:* Szulejmán. Budapest, 1974. és Suleimanns Angriff auf Europa. (Acta Orientalia Acad. Scient. Hungaricae. Tomus, XXVIII. [2] 1974.)

A török hadsereg létszámára nézve az eszéki átkelés idejéből is lehet következtetni. Az átkelés 3 napig, éjjel-nappal tehát 72 órán át tartott; ha a híd karbantartására 12 órát számítunk, marad 60 óra, ami 4,5—5 km-es menetütemet véve kb. 270—300 km oszlophosszat tesz ki. Itt nem részletezhető számítások alapján a vonat hosszát 160 km-nek vettük — élelem-, lőszervonat stb. — maradt tehát 130 km a csapatra. Miután a csapat zöme lovasságból állt, a 130 km-es oszlopban mintegy 150 000 fő fért el. A magyar hadsereg létszámára: Corpus Juris: 1498/20 — 22. tc., 1495/33. és 36. tc., 1518/1. tc./4.—5., 34. tc., 1523/18. tc.; 1526/8 — 12. tc.; *Szalay L.:* Magyarország története. 2. kiad. III. k. Pest, Lauffer, 1863.; *Deér J.:* Zsigmond király honvédelmi politikája. HK. 1936.; *Borosy A.:* A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest 1971. (Értekezések . . .)

6 A magyar kormánynak már 1526 elején hírei voltak arról, hogy a török Buda ellen készül. *Fraknói V.:* A Hunyadiak és a Jagellók kora. (1440—1526) (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. IV. k. Budapest, 1869. 483. o. A továbbiakban — *Fraknói.*)

övezte, mely a hadsereget teljesen elvágta a dunai hajóhadtól és az azon szállított készletektől — élelemtől, lőszertől, nehéz tüzérségtől stb. —, teljesen bizonyos volt, hogy a török sereg a jobb parton fog előnyomulni.[7] *(1. sz. vázlat.)*

A Nándorfehérvár—Eszék—Buda útvonalon a török útját látszólag három akadály keresztezte: a Száva, a Dráva és a Karassó mocsarai. „Látszólag" — mondtuk, mert a később elmondandók szerint egyik mentén sem lehetett volna a törököt feltartóztatni. Épp ezért indokolatlanul marasztalják el történetíróink oly súlyosan a magyar vezetést, mert az nem szervezte meg mögöttük a védelmet.[8] Mintha elkerülte volna a kutatók figyelmét az az ismerős tény, hogy Nándorfehérvár eleste után magyar és török részről egyaránt védhetetlennek tartották az országot.[9]

A Száva esetében semmi probléma nem lehet: egy olyan folyó mentén védekezni, amelyen az ellenségnek már biztos hídfői vannak, katonailag lehetetlen. Márpedig Nándorfehérvár Zimonnyal együtt, valamint Szabács, ilyen hídfő volt.[10]

A Dráva sem jelentett komoly akadályt. Téves ugyanis az az általánosnak mondható hiedelem, hogy a védelem sikerének esélyei folyók mentén a legnagyobbak: amennyiben az ellenség erőfölénye nagy és megfelelő számú átkelő eszközzel és hídanyaggal rendelkezik, az „erőszakos folyamátkelést" nem lehet megakadályozni. Ezt már Montecuccoli és Clausewitz is így látta.[11]

Az „erőszakos folyamátkelés" sikerének előfeltétele az, hogy a támadó biztos hídfőállásra tegyen szert a túlparton, melynek védelme alatt felépítheti hídját. Épp ezért a védő minden törekvésének arra kell irányulnia, hogy a hídfő kialakítását megakadályozza. Ez azonban nem olyan könnyű, mint első pillanatra látszik. A támadó ugyanis ott és akkor teszi át csa-

7 Egyébként már a honfoglalás óta a magyar „hadút" Budáról Nándorfehérvár felé Eszéken át vezetett. *Győrffy Gy.:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. k. Budapest, 1963. 61. o. Gyalókay is nagy jelentőséget tulajdonít a dunai szállításnak, de ezen felül még azzal magyarázza a török jobb parti előnyomulását, hogy miután döntő csatát akart vívni a magyar sereggel, értesülvén a király elindulásáról, ő is ezt az utat választotta. Láthatjuk, a dolog éppen fordítva volt: a magyar sereg azért vonult le a Dunántúlon, mert biztos lehetett benne, hogy a török is itt fog jönni. *Gyalókay J.:* A mohácsi csata. (Mohácsi Emlékkönyv. Szerk.: Lukinich I. Budapest, 1926. 200—202. o. A továbbiakban — *Gyalókay.*) A Duna bal partján levő mocsaras területről jó leírást ad, bár térképei erősen elrajzoltak: *Marsigli, A.:* Danubius Pannonico-Mysius, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicus perlustratus et in sex tomus digestus. Tomus primus. Hága és Amsterdam, Grosse és Uytwert, 1726; Az első katonai felvétel térképszelvényeinek rajza viszont már megközelítően pontos. Mellékelt vázlatunkhoz a „Magyarország vízborította és vízjárta területei az ármentesítési és lecsapolási munkálatok megkezdése előtt" c. 1:600 000 arányban készült térképet használtuk. Szerk.: a. m. kir. Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi Intézete. Készítette: a m. kir. Honvéd Térképészeti Intézet. Budapest, 1938.

8 *Gyalókay:* 200., 203., 204. és 206. o.; legújabban: *Szakály:* 27. o.

9 A török krónikások egész sora így látta a kérdést, Magyarország „kulcsának" és „kapujának" nevezvén Nándorfehérvárt. *Thury:* I. 55., 77., II. 124. o.; Brodarics írja: „Quae res (tudniillik Nándorfehérvár és Szabács eleste) hosti aditum in Hungariam patefecerat, ut quoties Savum transire, et in Hungariam irrumpere vellett, apte posset ab eo prohiberi." *Brodarics:* De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacs verissime descriptio c. leírását Sambucus Bonfini-kiadása (1690) alapján használtuk. 559. o. (A továbbiakban — *Brodarics*) II. Lajos egy levélben szintén így nyilatkozott. *Szakály:* 17. o. *Istvánffy* lényegében Brodarics véleményét ismétli: Regni Hungarici Historia. Köln, Rommerskirchen, 1724. 73. o. (A továbbiakban — *Istvánffy*).

10 1521-ben Szulejmán Nándorfehérvárral együtt Zimonyt is elfoglalta. Szabács vára ugyan a Száva egyik szigetére épült, így hídfőnek nem tekinthető, de bizonyosnak vehetjük, hogy a vele átellenes parton hídfőállást épített ki a török. Ezért nem kell komolyan venni, amikor Burgio elmarasztalóan ír arról, hogy törököt átengedték a Száván. *Burgio:* 85. o.

11 Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli. Bearb. von A. Veltzé. I—IV. Wien, Kriegsarchiv, 1899—1904. I. 251—252., 256., II. 57. és 58. o. *Clausewitz:* i. m. VI. könyv, 18. és 19. fejezet.

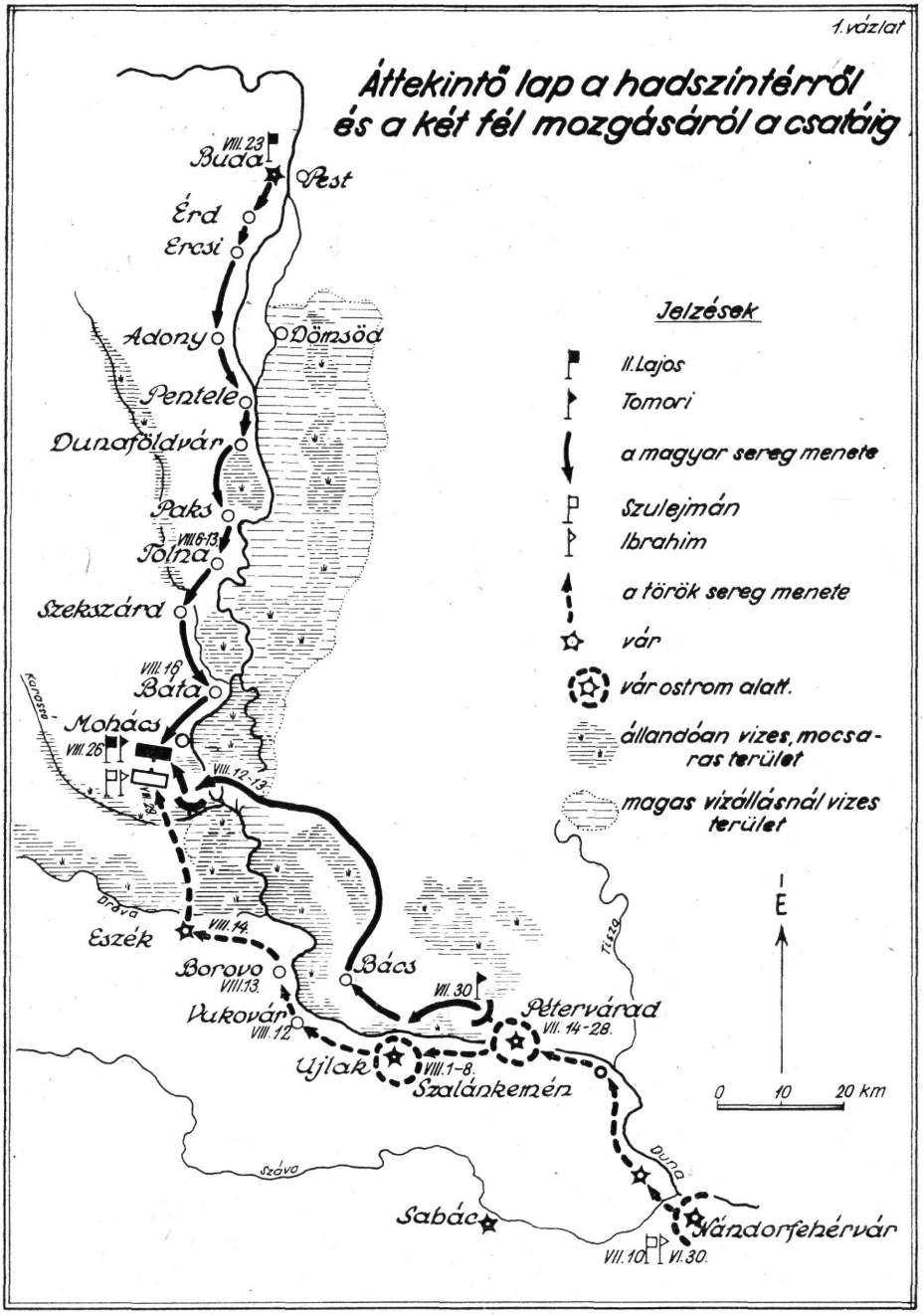
1. vázlat
Áttekintő lap a hadszintérről és a két fél mozgásáról a csatáig
Jelzések
II. Lajos
Tomori
a magyar sereg menete
Szulejmán
Ibrahim
a török sereg menete
vár
vár ostrom alatt.
állandóan vizes, mocsaras terület
magas vízállásnál vizes terület
E
0 10 20 km
VIII. 23
Buda
Pest
Érd
Ercsi
Adony
Dömsöd
Pentele
Dunaföldvár
Paks
VIII. 6-13.
Tolna
Szekszárd
VIII. 16
Báta
Mohács
VIII. 26
VIII. 12-13.
Karasso
Drava
Eszék
VIII. 14.
Borovo
VIII. 13.
Vukovár
VIII. 12
Bács
VII. 30
Pétervárad
VII. 14-28.
Ujlak
VIII. 1-8.
Szalánkemén
Tisza
Duna
Száva
Sabác
Nándorfehérvár
VII. 10
VI. 30.

patait a hídfőbe, ahol és amikor akarja. A kezdeményezés tehát az ő oldalán van, s a védő csak elkésve reagálhat. Ebből következik az is, hogy a védő nem tarthatja együtt erőit — hiszen nem tudja, hogy az ellenség hol kísérli meg az átkelést —, hanem azokat kisebb csoportokra tagolva, egyenletesen osztja el a megvédendő folyószakaszon. Az átkelés pontjához legközelebb levő csoportok feladata lesz azután, hogy támadást intézve a hídfőállás ellen, abból az ellenséget kiverjék.

A hídfő elleni vállakozás természetesen csak akkor sikerülhet, ha a védő fél érintett csoportjai túlerőben lesznek a támadó félnek a hídfőbe áttett csapataival szemben. Egyáltalán nem bizonyos azonban, hogy a védő félnek sikerül helyi túlsúlyra szert tennie. Ha ugyanis a folyó viszonylag keskeny és a támadó bőven rendelkezik átkelő eszközökkel — csónakokkal, hajókkal, pontonokkal stb. — és hídanyaggal, akkor rövid idő alatt jelentős erőket tehet át a hídfőbe, magát a hidat pedig rövid idő alatt felépítheti.

Tegyük fel, hogy a magyar hadvezetésnek sikerül az ország erejét, tehát 50—60 000 főt a Dráva mentén időben összpontosítania. A védendő folyószakasz hosszát a Dráva torkolatától számítva legalább 100 km-nek kell vennünk. A hadsereg legcélszerűbb csoportosítása ebben az esetben az, hogy egyenként 10—12 000 főt számláló csoportokra osztják és azokat egymástól 20 km-re állítják fel. Így az egyes csoportoknak maximálisan 10 km-t kell megtenniök ahhoz, hogy a Dráva bármelyik pontján átkelő törököket elérjék. Beszámítva az átkelés hírének vételét, a parancsadást, a menetet és a harchoz való fejlődést, ezeknek a csoportoknak legalább 4 óra kell ahhoz, hogy támadásukat elkezdhessék. A kérdés most már az, hogy ez alatt a négy óra alatt a török mennyi csapatot tud a hídfőbe áttenni; itt nem részletezhető számítások szerint 20—25 000 főt. Amikor tehát a két legközelebbi csoport egyenként 10—12 000, összesen 20—24 000 harcosa támadását megindítja, nem lesz túlerőben, következésképp a török hídfőállását nem számolhatja fel és a híd építését sem gátolhatja meg.[12]

Ezenfelül még három szempontot nem szabad szem elől téveszteni. Egyik az, hogy miután a kezdeményezés a török oldalán volt, a hídfőbe a legjobb csapatait rakhatta át, míg a magyaroknak — nem tudván, hogy hol lesz az átkelés helye — mindegyik csoportnál egyformán kellett volna elosztani elit hadaikat. További nehézséget jelentett a magyarok számára a Dráva északi partjának mocsaras volta, ami a csapatok mozgatását igen megnehezítette. Végül pedig, ha sikerült volna is az átkelést megakadályozni, a török megtehette, hogy csapatainak egy részét hajókra rakva felevez a Du-

12 A számvetés alapjai: az első katonai felvétel szerint a Dráva szélessége Eszéknél 170—190 m, ettől lejjebb nagyobb, feljebb kisebb, ezért vettünk átlagosan 200 m-t; feltételeztük, hogy a 800 hajót számláló török hajóhadnak egynegyedét vetik be az átkeléshez; Kemálpasazádé szerint egy „kisebb" hajóra 20 ember fért, mi 30-at vettünk, így egy átkelő lépcső ereje 6000 fő; az egyes lépcsők fordulóideje 20 perc — be- és kiszállás, oda- és visszaevezés —, a lesodródás miatt szükséges felvontatás 2 perc, tehát lépcsőnként 25 perc számítható; elméletileg 4 óra alatt tehát kb. 50 000 fő szállítható át, de technikai akadályokkal és súrlódásokkal számolva, a fordulóidőt kétszeresnek vettük, így a hídfőben levő csapatok száma csupán 24—25 000. Persze azt sem lehet szem elől téveszteni, hogy az átkelés szempontjából a török kivételesen jó helyzetben volt, mivel átkelő eszközeit és hídanyagát a Dráván szállíthatta fel. Források: a török hajóhadra nézve: *Thury:* I. 217., 307., II. 60. o.; a fordulóidő és lesodrás kiszámításához: Generalstabshandbuch. Wien, 1914. 290. o.; *Berger K.:* A vezetés kézikönyve. — I—II. Budapest, 1930. I. 139. o. A török hajóhad drávai alkalmazására: bizonyára több napos késéssel jelenti Burgio augusztus 20-án, hogy a török hajóhad felfelé hajózik a Dráván, mert az feltehetően a hadsereggel együtt érkezett meg 14—15-én Eszékhez. *Burgio:* 119. o.; a híd elkészülésének ideje; Szulejmán Naplója szerint lehet, hogy 12, de lehet 24 óra, tudniillik akkor, ha éjjel is dolgoztak az utászok. *Thury:* I. 312. o.

nán, és valahol Mohács körül partra szállva, hátulról is fenyegeti a magyar sereget.

A Karassó védelménél sem lett volna jobb helyzetben a magyar sereg. A mocsarakon rendszerint több gázló és töltés vezet át, melyeket járhatatlanná tenni igen nehéz.[13] A magyar sereget tehát ezek lezárására kellett volna elosztani. Az ilyen felállás azonban eleve merevvé teszi a védelmet, így annak áttörése a török számára nem lett volna nehéz feladat. Hozzá kell venni ehhez azt is, hogy ingoványos, cserjés, bokros, erdős terepen a számbeli fölénynek döntő jelentősége van, tehát a török óriási tömegével könnyen elnyomhatta volna a kis magyar sereget. Végül pedig ugyanúgy, mint a Dráva védelménél, itt is fennállt az a veszély, hogy a török, felhajózva a Dunán, megkerüli a védőállást.

Az e katonai megfontolások alapján végzett mérlegelést a források nem cáfolják, sőt még azt sem bizonyítják egyértelműen, hogy a magyar hadvezetés lehetségesnek gondolta volna a Száva, a Dráva vagy a Karassó mentén folytatott döntő jellegű védelmet. Brodarics közlése szerint Tomori a tavasz folyamán felment Budára és csapatokat kért a Száva védelméhez. Amint írja, Tomori azt mondta, hogy „ez ugyan nehéz, de ha idejében történik intézkedés, nem éppen kivihetetlen."[14] Istvánffy is megemlékezik a dologról, tudni vélvén, hogy Tomori elképzelése szerint a Száva partján emelt kisebb erődítésekkel meg lehetett volna a török átkelését akadályozni.[15] Utána azonban megjegyzi, hogy a tervet „többen... kivihetetlennek és feleslegesnek" tartották, mivel a hatalmas török sereget — miután Nándorfehérvár és Szabács birtokában volt — már semmiképpen sem lehet megakadályozni abban, hogy akár a Száván, akár a Dunán átkeljen. A magunk részéről feltétlenül a terv ellenzőinek adunk igazat.[16] Mindehhez még azt kell hozzávenni, hogy egyrészt Nándorfehérvár és Szabács elvesztése, másrészt a török hadiflotta nagy fölénye következtében az addig oly kitűnő hadműveleti lehetőségeket biztosító Szerémség valóságos egérfogóvá vált a magyar sereg számára.[17] Majdnem bizonyosnak vehető, hogy ha ide behatol, a török — szárazföldi és vízi erőinek kombinált mozdulataival — bekeríti és elvágja visszavonulásának útját.

A Dráva parti védelemmel kapcsolatban pedig semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar sereg gyülekezését Tolnára rendelték el. Nyilvánvaló, ha csak halvány remény élt volna a kormányban, hogy a Dráva mentén a hadsereg tartós védelmet folytathat, akkor azt a folyó közelében vonják össze, hogy a szükséges előmunkálatokat minél előbb elkezdhessék. Abból pedig, hogy Sárkány Ambrust és Báthorit Tolnáról, illetve Bátáról a király csupán a hadak egy részével küldte a Drávához, inkább az látszik, hogy a török átkelését legfeljebb késleltetni akarták. Emellett szól az is, hogy a király még július végén Batthánynak azt a parancsot küldte, hogy Valpóra menjen. Itt a Dráva vonalát megvédeni ugyan alig-

13 *Clausewitz:* i. m. „Verteidigung von Morasten" c. fejezet.
14 *Brodarics:* 559. o.; Burgio is ír Tomorinak erről a tervéről. *Burgio:* 73. o.
15 *Istvánffy:* 73. o.
16 Láttuk, Brodarics is úgy tudta, hogy Nándorfehérvár elvesztésével a Száva vonala védhetetlenné vált, épp ezért nehezen érthető több helyen kifejezett sajnálkozása afelett, hogy engedték átkelni a folyón az ellenséget. *Brodarics:* 559., 560. o.
17 A török hajóhad fölényére nézve l. *Brodarics:* 559. o.

ha lehetett, viszont annál inkább mód nyílhatott a török átkelésének késleltetésére.[18]

A Karassó menti védelemről, egészen pontosan annak hatásos voltáról, a keresztény források nem szólnak. Egyedül Kemálpasazáde tartotta a Karassó mocsarait olyan akadálynak, ahol a magyarok feltarthatták volna a török hadsereget.[19]

Mindent összevetve a török és magyar részről egyaránt keresett döntő csata színtere nem lehetett másutt, mint valahol Tolna, vagy Mohács vidékén.

Az idő. A nagy, a szultán vezette török hadsereg működését Magyarországon két időpont határolta be: június vége — július eleje, amikor a Balkánon átvonulva Nándorfehérvárhoz ért, és október vége, (Kászim napja, 26-a), amikor vissza kellett indulnia, hogy még a tél beállta előtt elérje békehelyőrségeit.[20] Ez alatt a négy, de inkább három és fél hónap alatt kellett tehát a magyar sereget csatára kényszeríteni, majd Budára bevonulni és onnan visszaindulni.

Úgy tűnik, a magyar kormány teljesen tisztában volt ezzel, mert a hadak gyülekezését Tolnán csak július 2-ára rendelték el, a zsoldos hadakat pedig csupán három hónapra fogadták fel.[21] A magyar hadvezetés azonban nem használhatta ki ezt a három hónapot sem. Egyrészt a mozgósítás egész rendszere — mint minden feudális hadseregé — igen nehézkes, bizonytalan és lassú volt, másrészt éppen 1526-ban a rendkívül súlyos pénzhiány nagymértékben késleltette a hadak felfogadását.[22] De azért sem gazdálkodhatott szabadon a magyar kormány a rendelkezére álló idővel, mivel a mondottak szerint viszonylag eléggé későn bizonyosodhatott meg a támadás főirányа felől, illetve, hogy a török nem intéz hadainak egy részével támadást Erdély és Horvátország ellen.[23] Így a hadak összevonását sem rendelhette el kellő időben.

A magyar hadvezetés a döntő csata megvívása időpontjának megválasz-

18 II. Lajos VII. 24-én és 31-én írt leveleiben rendelte Batthyányt Valpóhoz. *Burgio:* 152. és 153. o.; Báthorit kétszer küldte le a király Eszékhez: először Budáról, másodszor Tolnáról. Istvánffy szövegéből az vehető ki, hogy egyáltalán nem voltak biztosak benne, hogy sikerül a török átkelését megakadályozni, és inkább annak késleltetésére gondoltak. Ezt írja Báthori első leküldéséről: „Palatinus . . . mandata Regis exequi promptus, provincialibus illis mandavit, ut quamprimum armati ad se properarent, ut Turcas Dravum ponte construere connaturos prohiberent; aut si id, aut erat res ancipitis plena periculi, minime succederet, aliquot tamen dierum spatio, minutis praeliis, ac minorum falconum pilis distentos, *injecta mora retarderet.*" (Kiemelés tőle. — P. G.) A másodszori leküldéssel kapcsolatban pedig így ír: „Placuit autem Regi et Senatui, ut Palatinus, quemadmodum initio belli demantatum fuerat, occupato Esseco, ac praesidio militari tormentisque munitio, daret operam, ne hostis transire posset, aut si propter ingentes ejus copias viresque arceri nequiret, *moram tamen aliquam injiceret . . .*" (Kiemelés tőle — P. G.) *Istvánffy:* 74. és 76. o. Túlzás tehát, amikor Brodarics azt írja, hogy a Báthori mellé rendelt hadak vonakodása miatt ejtették el a Dráva-vonal védelmének gondolatát: „Dravi scilicet defensio, fuit praetermissa". *Brodarics:* 559. o.

19 *Thury:* I. 235. l.

20 A török hadsereg magyarországi működésének időhatáraira nézve. ld. idézett tanulmányaimat.

21 Erről Burgiónál található sok adat.

22 Erről is igen sokat ír Burgio.

23 A török szándékáról a következő hírek voltak forgalomban 1526 első felében: február közepén a török célja vagy Moldva, vagy Itália, vagy Magyarország. *(Burgio:* 42. o.); március első hetében: Erdély ellen készül (*Fraknói:* 497. o.); március végén: az udvar úgy tudja, hogy Magyarország a cél, Szapolyai és a havasalföldi vajda viszont Erdélyt látják fenyegetve (*Burgio:* 49., 50. o.); ugyancsak március végén: a török három irányból, a Havasalföld, Nándorfehérvár és Bosznia felől támad (Uo. 148. o.); április eleje: a török biztosan Magyarországot támadja meg (*Fraknói:* 486. o.); május vége: mint előbb (*Burgio:* 72. o.); június közepe: Erdélyt fenyegeti (Uo. 80. o.); július vége: ekkor válik bizonyossá, hogy a támadás nem irányul Szlavónia ellen. (Uo. 152. o.)

tását illetően tehát eléggé ellentmondásos helyzetben volt. Ha ugyanis az ország teljes erejét, azonkívül a külföldről várható segélycsapatokat is egyesíteni akarta a csatához, akkor szükségképpen bizonyos ideig kerülnie kellett az összecsapást, azaz azt időben hátra kellett helyeznie. Az ütközetnek időben való hátrahelyezése azonban természetszerűen maga után vonja annak térben való hátrahelyezését is, tehát a visszavonulást, következésképp az ország déli területeinek feladását. Ha viszont ezt nem vállalja a magyar kormány — és igen nyomós politikai és katonai okok szóltak amellett, hogy ne vállalja —, akkor a számba jövő haderőnek csak egy része vehet részt a döntő csatában.

Végeredményben a háború bármelyik fő tényezőjét nézve is — tehát a teret, az erőt és az időt —, a magyar hadvezetés igen hátrányos helyzetben volt és győzelemre alig lehetett kilátása.

De ha így volt, akkor miért ment bele a magyar kormány a háborúba és miért nem fogadta el Szulejmán kétszeri békeajánlatát, először 1520-ban, majd 1524-ben? És úgy tűnik, hogy már itt megdőlt egész elemzésünk alapját, kiinduló pontját alkotó feltevésünk, az tudniillik, hogy a magyar kormány döntéseit racionális megfontolások alapján hozta. Ha ugyanis bízott a győzelemben, akkor egész helyzetmegítélése hibás volt, nem számolt a háború tényezőivel, ha viszont reménytelennek látta a küzdelmet, akkor felelőtlenül cselekedett, hiszen a legrosszabb béke is jobb a vesztes háborúnál, ami után mégiscsak teljesíteni kell az ellenség feltételeit.[24] Nos, határozottan tudjuk, hogy 1524-ben a szultán követével igen komolyan tárgyaltak Budán a békéről, s a tárgyalásnak csak a pápa és Ferdinánd erélyes közbelépése vetett véget. 1525-ben és 1526 elején viszont már a magyar kormány kereste a békét a lengyelek és a Budán visszatartott török követ útján, amiből csak arra lehet következtetni, hogy hajlandók lettek volna elfogadni Szulejmán feltételeit. Hogy ezek a feltételek mik voltak, pontosan nem tudjuk, *feltehetően* ugyanazok, amiket János király elfogadott, tehát szövetséges viszony létesítése és a Habsburgok ellen induló török hadak átvonulásának engedélyezése Magyarországon keresztül.[25]

Előkészületek magyar részről. A mozgósítás.

1526-ban a magyar állam mély politikai és gazdasági válságban várta a török támadását. Mindkettőt a török veszély váltotta ki. Ami a politikai válságot illeti, annak legfőbb oka tulajdonképpen az volt, hogy a török el-

24 A magyar kormány döntéseit tehát a *pillanatnyi* helyzet alapján kell megítélni, nem pedig olyan szempontból, hogy milyen következményekkel járt volna a *jövőben* a török feltételeinek elfogadása. Ez utóbbin elmélkedni és a megoldás útját keresni a következő generációk dolga lett volna. Most, ebben a pillanatban a biztos vereséggel végződő háború elkerülése volt a feladat, amint erre már Az országút szélére vetett ország c. tanulmányomban is rámutattam. (23. és 61. o.) Kritikusaim tehát teljesen félreértik a „szulejmáni ajánlattal" kapcsolatos problémaállításomat, amikor azt a törökkel való kiegyezés későbbi kihatásaival helyezik szembe. L.: *Szakály:* 126. o., valamint *Rázsó Gyulának* Szakály könyvéről írt recenzióját. HK. 1976. 1. sz. 162. o.

25 Az 1524. évi török békeajánlatról, annak elutasításáról és a béke feltételeiről: *Lhotsky, A.:* Das Zeitalter des Hauses Österreich. Die ersten Jahren der Regierung Ferdinands I. (1520—1527.) Wien, 1971. 171—173. o.; *Artner E.:* Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vészt megelőző időkben. (Mohácsi Emlékkönyv, 1926.) 85., 90., 91., 92., 102. o. *Burgio:* 38., 44., 102. o.; *Fraknói:* 478.; *Török P.:* A mohácsi vész diplomáciai előzményei. (Mohácsi Emlékkönyv, 1926.)

len hozandó rendszabályok tekintetében az udvar, a főurak és a köznemesség homlokegyenest ellenkező felfogást vallott, és attól függően, hogy melyik párt volt fölényben, hozták a különböző hatástalan, egymásnak ellentmondó, a bajokat még inkább elmélyítő rendelkezéseket. Tragikusnak mondható, hogy a Mohácsot megelőző évek fokozott politikai aktivitása és viszálykodása mögött — bármelyik párt törekvéseit nézzük is — az ország megmentésének szándéka húzódott meg.[26]

A török veszély elhárításának legfontosabb, minden mást megelőző kérdése a hadakozáshoz szükséges pénz előteremtése volt. Megint csak tragikusnak mondható, hogy az az orvosszer, amihez az uralkodó osztály ilyen szempontból folyamodott, újabb és most már jóvátehetetlen bajok forrásává vált. Az 1521-ben elrendelt pénzrontásról van szó, amelyet az országgyűlés Nándorfehérvár eleste után a küszöbön állónak vélt nagy háborúhoz szükséges pénz előteremtésére rendelt el. A pénzrontás ténye természetesen eddig sem volt ismeretlen történetíróink előtt, de technikai végrehajtásának részleteit és egy pusztító inflációban végződő következményeit csupán nemrégiben világította meg igen meggyőző módon Hermann Zsuzsanna.[27] Maga a pénzrontás teljesen indokolt volt, s belőle az állam mintegy 60 000 forint haszonra tett volna szert, ami ha nem is oldott volna meg minden bajt, mindenesetre kb. 10 000 zsoldos felfogadását tette volna lehetővé, negyed évre.[28] A török azonban nem támadott sem 1522-ben, sem a következő években, hanem csak 1526-ban; addigra azonban — Hermann Zsuzsanna szavait használva — „ez a rendszabály katasztrófális következményekkel járt és oly mértékben szétzilálta az ország gazdaságát, olyan nyílttá tette és annyira elmélyítette a régóta lappangó és növekvő gazdasági és politikai válságot, hogy az állam szinte a török közreműködése nélkül is szétesni látszott."[29] Csakis e politikai és gazdasági háttér ismeretében érthetjük meg a magyar uralkodó osztály magatartását, sokszor érthetetlennek tűnő döntéseit, általában azt a zűrzavart, rendetlenséget és fejetlenséget, amivel az ország a nagy leszámolásra készült.

Az igen jól működő magyar hírszerzés információi alapján a magyar kormány 1525 őszétől nyomon követhette a török hadikészülődéseit.[30] Persze mint minden hírszerzésnél, az adatok most sem voltak egyértelműek, azonkívül feltehetően a török — a magyar kormány megtévesztésére — hamis híreket is terjesztett, mert mint láttuk, egészen július végéig nem volt bizonyos, hogy hol és mennyi erővel fog támadni.[31]

26 Csupán az országgyűlési végzések tanulmányozása is meggyőzhet erről bárkit. Epp ezért egyáltalán nem tudunk egyetérteni Szekfűnek ezzel a véleményével: „Ez évek nagyszámú országgyűlési artikulusainak áttekintése teljességgel felesleges, hiszen bárminő rendelkezéseket tettek is az ország pénzügyi orvoslására, a királyi birtokok viszaszerzésére, a végek védelmére, azokkal senki sem törődött." Magyar történet. Budapest, é. n. IV. k. 436. o.

27 *Hermann Zs.:* Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. Századok, 1975. 2. sz.

28 Egy zsoldos évi fizetése 20—36 forint között mozgott. *Szakály F.:* Magyar hadtörténet (A Hadtörténeti Intézet készülőben levő hadtörténeti szintézisének része. Kézirat.) 16., 17. 79. o.; *Hermann Zs.:* i. m. 331. o.

29 *Hermann Zs.:* i. m. 314. o.

30 A hírszerzést az udvar, főleg azonban Szapolyai és Tomori irányította, de diplomáciai vonalon is érkeztek hírek. *Brodarics:* 562. o.; *Burgio:* 33., 49., 73. o.; *Ortvay T.:* A mohácsi csata, elvesztésének okai és következményei. Budapest, 1910. 36. o.; *Artner:* i. m. 95., 120. o.; *Gyalókay:* 194. 199. o.; *Pataki J.:* Atitudinea Lui Radu de la afumati li a lui Ioan Zápolyai in ajunul luptei de la Mohács (1526). (Studia Universitatis Babes Bolyai. Series Historia. Fasc 2. 1967. Separatum.) A szerző részletes adatokat közöl a Szapolyai által kiküldött kémekről és fizetésükről. 25. o.

31 L. a 23. jegyzetet.

Mint említettük, az udvar olyan reménytelennek látta a helyzetet, hogy még márciusban is azon fáradozott, hogy békére bírja Szulejmánt. Tomori még júniusban is azt ajánlotta, hogy akár adófizetés árán is, de kérjenek békét. Igen jellemző azonban a viszonyokra, az udvart és a köznemességet elválasztó szakadékra — és a köznemesség elképesztő tájékozatlanságára —, hogy a király és környezete egyáltalán nem volt biztos benne, hogy törekvései a nemesség tetszését meg fogják nyerni.[32]

Időközben szinte állandóan folytak a tárgyalások az udvarban az ország hadi készületeinek fokozásáról, de a nyomasztó pénzhiány miatt épkézláb rendszabályokat nem hozhattak. Egyébként is, meg kellett várni az országgyűlést, mely egyedül dönthetett a mozgósítás ügyében.

Sajnos, a mozgósítás technikai lebonyolításáról nem sokat tudunk. Annyi bizonyos, hogy több vonalon futott, és a hadsereg különböző eredetű egységei más-más módon álltak össze és indultak a kijelölt gyülekezőhelyre. A bandériumokat a kiállító főurak és egyháziak minden bizonnyal saját apparátusukkal mozgósították, a nemesi felkelést, a telekkatonaságot és a vármegyék által kiállítandó zsoldosokat pedig a megyei kapitányok.[33]

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy az április 24-én elkezdődött országgyűlésen egész sor jelentéktelen ügyről tárgyaltak, melyek közül nem is egynek a szőnyegre hozása párt- és egyéni érdekeket szolgált. A magunk részéről azonban úgy véljük, ezeknek a kérdéseknek a rendezése előfeltétele volt annak, hogy a katonai kérdésekhez egyáltalán hozzányúljanak.[34] A király szinte teljhatalmat kapott, Verbőczyt eltávolították a nádori székből és Báthorit ültették vissza, intézkedtek a pénzügyek szigorúbb és pontosabb kezeléséről, a nádor jogkörének megszilárdításáról, a rézpénz bevonásáról stb. Mindezek igen üdvös, és valójában a közjót szolgáló intézkedések voltak, csak éppen elkéstek velük, pontosabban sem az államapparátus működését nem tették hatásosabbá, sem pedig a pénzhiányon nem segítettek.

A szűkebb értelemben vett katonai intézkedések közül említést érdemel a végvárak azonnali megerősítésére és a hadiszerek előállítására hozott intézkedés — amit pénz hiányában végrehajtani nem lehetett —, a haderő előkészítése a mozgósításra, fővezér kijelölése a hadi tanácsosok kiválasztásának szabályozása stb.[35]

A mozgósítás időpontját az országgyűlés egyelőre nem határozta meg s azt csak június 16-ika körül indította el az udvar, július 2-ára, Tolnára rendelve a felszerelt hadakat.[36] Amikor a mozgósítást elrendelték, a török már Nándorfehérvárnál építette a hidat a Száván és úgy hírlett, tíz napon belül el is kezdi az átkelést.[37]

A mozgósítást azonban nem fejezték be a kijelölt időpontra és a hadsereg

32 *Burgio:* 38. és 44. o.; Tomori javaslatát a főurak szívesen fogadták, „de — mint Burgio írja — ezt nem merik mondani, mert nincsenek még mind együtt és félnek a nemességtől" uo.: 102. o.

33 Corp. Juris 1522/52 és 54. tc., 1523/19 — 21., 42., 44. tc.; A telekkatonaságra vonatkozóan: *Borossy* idézett műve.

34 Ezért nehéz egyetérteni Szakály Ferenccel, amikor azt írja, hogy az országgyűlési végzéseket „pártharcok és személyi érdekek" szülték. *Szakály:* 24. o.

35 Corp. Jur.

36 Téves tehát Brodarics közlése, hogy már az országgyűlésen elrendelték a tolnai gyülekezőt. *Brodarics:* 559. o.; *Burgio:* 75. o.; *Artner:* i. m. 97—98. o.

37 *Burgio:* 78. o. A hír igaz volt, mert Bali bég jelentését a híd elkészüléséről a Morava völgyében előnyomuló Ibrahim nagyvezir június 22-én kapta meg. *Thury:* I. 305. o.

csak augusztus 26. körül fejezte be gyülekezését Mohácsnál. A mozgósításnak ez az igen lassú lefolyása történészeinkből éles kritikát váltott ki, s főleg az e téren elkövetett mulasztásoknak tulajdonítják a mohácsi katasztrófát.[38] Érzésünk azonban az, hogy ez az elmarasztaló bírálat nem egészen jogosult. Egyrészt a mozgósítás lefolyásáról a legtöbb adatot közlő s a magyar viszonyokat egyébként igen élesen bíráló Burgio több alkalommal is a legnagyobb elismerés hangján szól a magyar urak lelkesedéséről és erőfeszítéseikről.[39] Másrészt úgy tűnik, hogy a haderő magyarországi része, amelynek kiállítását a törvények előírták, majdnem teljes számban ott volt Mohácsnál.

Érzésünk az, hogy a mozgósítás vontatottságát elsősorban objektív okok, mindenekelőtt a pénzhiány magyarázza. Ilyen szempontból nagyon sokat mondó, hogy a mozgósítás elrendelésének ideje nagyjából egybeesik azzal az idővel, amikor egyrészt a pápai pénzsegély Bécsbe érkezésének hírét megkapják, másrészt a pápa engedélye az egyházi ékszerek igénybevételére Budára érkezik.[40] Úgy tűnik, ez a két körülmény elengedhetetlen előfeltétele volt a mozgósítás elrendelésének és kézenfekvőnek tűnik a feltevés, hogy tudatosan késleltették a mozgósítást, nehogy a hadak, főleg a sereg legértékesebb részét kitevő zsoldosok — fizetés hiányában — idő előtt szétoszoljanak. Valószínű az is, hogy a jobbágyság ötödrészének fegyverbe hívását az aratás késleltette. A királyi bandérium felszerelésének nehézségeit Burgio leírásából pontosan ismerjük. Feltehetően a főurak számára sem volt sokkal könnyebb bandériumaik kiállítása. Ami pedig a nemesi felkelést illeti, annak akadályait egy adat közvetett módon világítja meg. Az 1526/16. tc. kimondja az országgyűlések számának korlátozását, mivel az azokon való megjelenés a nemesség számára igen nagy anyagi terhet jelent, úgyannyira, hogy „sok közülük ... barmaikat elzálogosítván, paraszti sorba süllyedtek."[41] Nos, egy hadjáratra való felkészüléshez és az abban való részvételhez bizonyára még több pénz kellett, így valószínű, hogy a köznemesség késedelmes megjelenésének okát is jórészt az anyagiakban kell keresnünk.

Önként adódik a kérdés: végül is milyen hátránnyal járt a magyarországi hadak késedelmes összegyülekezése? Úgy tűnik, semmivel. Ha ugyanis a mondottak szerint a magyar haderő sem a Szávánál, sem a Drávánál, sem pedig a Karassónál nem állíthatta meg a törököt, akkor a hadak korábbi gyülekezése sem jelentett volna katonai szempontból különösebb hasznot.

Események a csatáig

A mozgósítás elrendelésétől a mohácsi csatáig történt eseményekkel részletesen nem foglalkozhatunk, és a sok megoldatlan probléma vizsgálatára sem vállalkozhatunk, csupán jelezzük őket.

Miután a június első heteiben tartott tanácskozáson elrendelték a mozgósí-

38 *Gyalókay:* 199. o. Legújabban: *Szakály:* 26. és 76. o.
39 *Burgio:* 71., 72., 85. o.
40 *Burgio:* 73. o.; *Artner:* i. m. 98. o.
41 Corp. Jur.

tást, elkezdődött a hadak összegyűjtésének, felszerelésének és útbaindításának kínosan lassú folyamata.

Időközben a török hadsereg egyre közeledett Magyarországhoz. Első menetlépcsője, a ruméliai sereg, Ibrahim vezetésével, június 30-án ért Nándorfehérvárra. Július első hetében érkeztek meg a boszniai hadak, az akindzsik, a hajóhad és maga Szulejmán is a második menetlépcsővel, valamint a zsoldos hadakkal.[42]

A török hadvezetés első célja Péter-Várad elfoglalása volt, mert benyomulva az országba, nem hagyhatott maga mögött erődítést, mely hátsó összeköttetéseit és visszavonulását veszélyeztethette, a Dunán pedig a hajóhad működését akadályozhatta volna.[43] Ibrahim már június 19-én, tehát jóval azelőtt, hogy Nándorfehérvárra ért, parancsot kapott a szultántól, hogy a várat foglalja el.[44]

Magyar részről ugyanígy értékelték a vár jelentőségét. A vár alatt mintegy 1500 fővel tartózkodó Tomori kérdést intézett az udvarhoz, hogy tartsa-e a várat, vagy hagyja sorsára. Az udvar ez utóbbi mellett döntött.[45] Bár ezzel a magyar hadvezetés elesett az előbbiekben vázolt előnyöktől, a döntést mégis helyesnek kell tartanunk. A várat ugyanis akkor se igen lehetett volna megtartani, ha Tomori beveszi magát falai közé, serege viszont odavész. Az egyébként sem túl erős vár sikeres védelmének esélyeit mérlegelve nemcsak a török számbeli fölénye és igen erős tüzérsége, valamint fejlett ostromtechnikája esett latba, hanem az is, hogy az említettek szerint igen erős flottája révén a szárazföldi akciókat vízi hadmozdulatokkal kombinálhatta és ott szállhatott partra, ahol éppen akart.[46]

Már javában folyt Péter-Várad ostroma, amikor a király elindult bandériumával Budáról. Igen lassan vonult, Brodarics szerint azért, hogy csatlakozhassanak hozzá az ország különböző részeiből érkező hadak.[47] Ha valójában ez volt az ok, akkor csodálkoznunk kell, mert a Tolnára igyekvő hadak jó részének nem esett útjába Buda. Sokkal valószínűbb, hogy a király nem annyira a magyar hadakra várt, mint a cseh- és morvaországi zsoldosokra, akikről már június 30-án úgy tudták, hogy egy héten belül megérkeznek Magyarországra.[48]

Történetírásunkban általános a nézet, hogy kezdetben Tolnán akartak megvívni a törökökkel és csak később ejtették el a tervet, mert a sűrűn lakott vidék nem volt alkalmas a lovas csatára.[49] Ez a feltevést, úgy tűnik, el lehet vetni, mivel ha mégoly sűrűn lakott lett volna is a vidék — ami egyébként tévedés —, annyi szabad teret talán mégis csak lehetett volna találni, ahol csatát vívhatnak. Egyébként is, tekintve a török nagy számú lovasságát, egy ilyen csatatér inkább számára lett volna hátrányos. A forrásokból viszont teljes pontossággal kivehető, hogy Tolnát csak gyülekező-

42 *Thury:* I. 306., II. 60., 151. o.
43 Az 1526. évi fethnámé és Dzselálzádé szerint a vár „akadályko ... a szent harc (hadjárat)országútján (útján)". Uo.: I. 380., II. 152. o.
44 Uo. I. 304. o.
45 *Burgio:* 87. és 96. o.
46 Hogy a török ilyen jellegű vállalkozásokra készült és azokat végre is hajtotta, teljes bizonyossággal tudjuk a török forrásokból: a janicsárok és az akindzsik egy részét behajózták s e csapatok fölé külön parancsnokot helyeztek. Az akindzsik partraszállásáról is van adat. *Thury:* I. 307. és 308. o.
47 *Brodarics:* 558. o.
48 *Burgio:* 87—88. o.
49 *Gyalókay:* 207. o.; *Szakály:* 30. o.

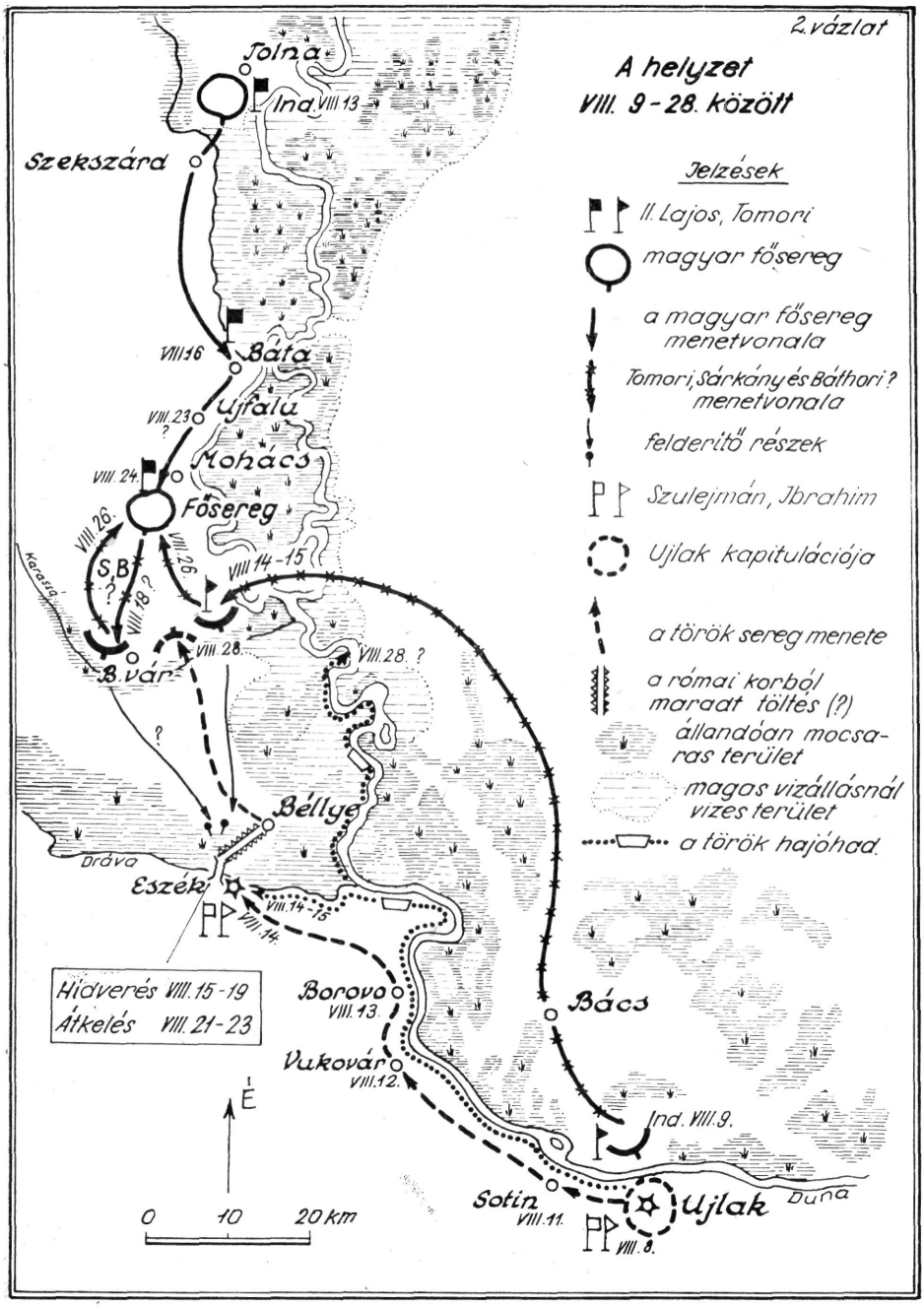
2. vázlat
A helyzet
VIII. 9 - 28. között
Jelzések
II. Lajos, Tomori
magyar fősereg
a magyar fősereg menetvonala
Tomori, Sárkány és Báthori ? menetvonala
felderítő részek
Szulejmán, Ibrahim
Ujlak kapitulációja
a török sereg menete
a római korból maradt töltés (?)
állandóan mocsaras terület
magas vízállásnál vizes terület
a török hajóhad
Tolna
Ind. VIII. 13.
Szekszárd
Báta
VIII. 16.
Ujfalu
VIII. 23. ?
Mohács
VIII. 24.
Fősereg
VIII. 26.
S.B. ?
VIII. 18. ?
VIII. 26.
VIII. 14-15.
Karasica
B. vár
VIII. 28.
VIII. 28. ?
Béllye
Dráva
Eszék
VIII. 14-15.
VIII. 14.
Hídverés VIII. 15-19
Átkelés VIII. 21-23
Borovo
VIII. 13.
Vukovár
VIII. 12.
Bács
Ind. VIII. 9.
Duna
Sotin
VIII. 11.
Ujlak
VIII. 8.
É
0 10 20 km

helynek szánták. II. Lajos június 24-én írja, hogy a hadsereg Tolnán táborba száll, „onnan pedig minden haderőnkkel s a külföldi segítséggel tovább megyünk oda, ahová a szükség követeli." Július 24-én is „Tolna és a délvidék" a cél, 31-én írt levele pedig arról tudósít, hogy folytatja útját, „Tolna felé s még azon is túl".[50]

Tomori, miután visszavonult Péter-Várad alól, Bácsra ment és onnan, Újlak eleste után, augusztus 9-ike körül indult tovább, a Dunán átkelve, a Karassóhoz *(2. sz. vázlat)*. A király augusztus 6-án ért Tolnára, ahova a hadaknak csak egy része érkezett meg addigra. Tolnán, majd Bátán sokat tanácskoztak, amint azt Brodaricstól tudjuk. E tanácskozások egyikén nevezték ki Tomorit és Szapolyai Györgyöt fővezérré.

Ezekben a napokban érkezett meg Szapolyai János és Frangepán üzenete, hogy a király várja be érkezésüket, s addig, visszavonulva, kerülje a harcot. Mint tudjuk, a nemesség nyomására a király nem merte elfogadni a tanácsot.

Mennyire volt azonban reális Szapolyai és Frangepán tanácsa? A nemesek valóban csak forrófejűségből, meggondolatlanságból akartak megharcolni a törökkel és vetették el a visszavonulás gondolatát? Úgy hisszük, nemcsak erről volt szó. Brodarics is említi, hogy egyesek szerint már nem volt remény arra, hogy a török nagy számú, üldözésre kiválóan alkalmas lovassága miatt sikerrel vonulhassanak vissza.[51]

Véleményünk az, hogy helyes volt elvetni a visszavonulás gondolatát. Mindenekelőtt túlságosan is nagy áldozat lett volna harc nélkül odavetni az ország jelentős részét a török pusztításainak. Ugyancsak elfogadhatatlannak véljük Buda feladását is, ami a jelek szerint elkerülhetetlen lett volna. Egyáltalán nem bizonyos ugyanis, hogy Szapolyai és Frangepán, a törököt megelőzve, már szeptember 5-én Budán lehettek volna, s egyesülve a király hadaival, valamint a cseh és morva zsoldosokkal, legalább kétszer akkora haddal szállhattak volna szembe a törökkel — amint ezt Kápolnai-Pauer állítja.[52] Ő ugyanis Brodarics és Istvánffy közlésére támaszkodva abból indul ki, hogy Szapolyai már augusztus 27-én Szegeden volt, ahonnan könnyen elérhette volna Budát. Újabban napvilágra hozott adatok alapján azonban tudjuk, hogy Szapolyai augusztus 10-én még Tordára hívó leveleket küldött ki az erdélyi rendeknek, így bajosan érhetett volna 27-én Szegedre.[53]

De még akkor is, ha Szapolyai történetesen már augusztus 27-én Szegedre ér, a király pedig 26-án valójában elrendeli a visszavonulást, igen kérdéses, hogy egyesülhetnek-e Budán. Egyrészt igen könnyen előfordulhatott, hogy a török könnyű lovasság állandó rajtaütéseinek kitett főseregBudáig felmorzsolódik, amint erre Brodarics is céloz. A mintegy 200 km-es út megtételéhez ugyanis 12—13 napra lett volna szükség. A török sereg viszont 26-án, amikor tehát a király elindult volna, már átkelt a Dráván és 28-án átlépte a Karassót. A Budáig megteendő út 230—240 km, tehát szeptember 10-én, két nappal a király seregének megérkezése után, Budára érhetett volna. Szapolyai pedig augusztus 30-án elindulva Szegedről, lévén

50 *Burgio:* 150., 152., és 153. o.; *Brodarics:* 559. o.
51 *Brodarics:* 562. o.
52 *Kápolnai Pauer I.:* Az 1526. évi mohácsi hadjárat. HK. 1889. (Különnyomat) 31. o.
53 *Pataki:* i. m. 18. o.

a távolság 180 km, aligha érhetett volna ennél előbb a fővárosba, itt azután még külön — és véleményünk szerint leküzdhetetlen — nehézséget jelentett volna a Dunán való átkelés a török hadsereg szeme láttára.

Végül marad a kérdés: miért éppen a mohácsi mezőt választotta csatatérnek a magyar hadvezetés? Itt a védelem alapelveit szem előtt tartva kell gondolkoznunk, melyek legfontosabbika, hogy a védőállást az ellenség várható előnyomulásának irányában kell kiválasztani. Miután képtelenség feltételezni, hogy ezt az elemi szabályt a magyar hadvezetés nem ismerte, a kérdésre a török hadsereg felvonulását vizsgálva lehet választ adni.

A török hadsereg felvonulásának nehézségei

Péter-Várad bevétele után a török hadsereg Újlak ostromára indult és azt augusztus 8-án bevette. Innen, folytatva útját, 14-én Eszékhez ért. Másnap „nagy sietséggel" elkezdték a híd építését. A híd tulajdonképpen két részből állt: a magát a Drávát áthidaló hajóhídból és a folyót északra övező mocsarakon át épített töltésből, illetve hidakból.[54] A híd építését 19-én fejezték be és az átkelést, mely „három nap és három éjjel szüntelenül" tartott,[55] 21-én reggel kezdték el. Ezt követően a sereg nagy nehézségek árán áthatolt a Drávát övező vizes területen, majd a Karassó mocsarán, miközben állandóan folytak a harcok a két fél előcsapatai között. A hadsereg 28-án feltehetően Baranyavár—Baranyabán—Kisfalud vonalában táborozott (*3. sz. vázlat*).[56] Itt adták ki a parancsot a másnapi harcra.

A török hadvezetés pontosan tudta, hogy a magyar sereg a mohácsi mezőn várja és ott akarja megvívni a csatát.[57] A feladat, ami előtt állt, nem volt éppen könnyűnek mondható: óriási hadseregét árkon-bokron át, csatarendben, mai kifejezéssel harcrendben kellett a mohácsi mezőre juttatnia. Azt, hogy a hadseregnek csatarendben kellett előnyomulnia a mohácsi mezőig, elvi megfontolások alapján *kell* feltennünk, s hogy valójában így történt, azt a török források kétségtelenül bizonyítják. A távolság, amit a hadseregnek meg kellett tenni, 8—14 km, tehát 2—4 órai menet. Miután azonban a mondottak szerint a hadsereg menetoszlopának hossza 120—130 km lehetett, menetalakzatban előre nyomulva a csapatok vége csak 6—7 nap múlva ért volna a csatatérre. De ha több útvonalat használva megosztva menetel, akkor sem érhetett volna az egyes oszlopok vége aznap a csatatérre. Másrészt a csatarendet már jóval az összecsapás helye előtt kell megalakítani, mert a szükséges bonyolult mozdulatokat az ellenség szeme

54 Az a tény, hogy a török számára 4 nap kellett a mocsarak áthidalásához, a folyóátkelésre vonatkozó korábbi számvetéseinket nem érinti, mivel ezek a munkálatok nem függtek össze az „erőszakos folyamátkeléssel", hanem a hadseregnek a folyó partjáról való további előnyomulást szolgálták. A híd építéséről és az átkelésről Szulejmán Naplója közöl igen pontos adatokat (*Thury:* I. 312—313. o.), egyébként azonban több-kevesebb részletességgel minden török krónikás ír róla.

55 Ezt Ferdi állítja. *Thury:* II. 65—66. o.

56 Pontos adatunk nincs rá, hogy a török valójában itt táborozott, azt viszont tudjuk, hogy a Karassó átlépése után tábort vertek, s az másutt, mint itt, nem igen lehetett. Egyébként az 1529. évi hadjárat alkalmával is itt táborozott a török hadsereg. *Thury:* I. 331. o. A tábor kiterjedésére nézve az alábbi számvetéseket végeztük: Zrínyi szerint egy 25 000 főt számláló tábor szélessége 1500 m, mélysége 600 m; miután a török hadsereg létszáma 150 000 fő volt, a tábor szélességének legalább 9 km-nek kellett lennie, ami nagyjából megfelel a Baranyavár és Kisfalud közti távolságnak. Tábori kis Trakta. *Zrínyi Miklós* hadtudományi munkái. Budapest, 1976. 64., 65. és 82. o.

57 Részben a felderítő harcokból, részben pedig kémjelentésekből. Ez utóbbira l. a 76. jegyzetet.

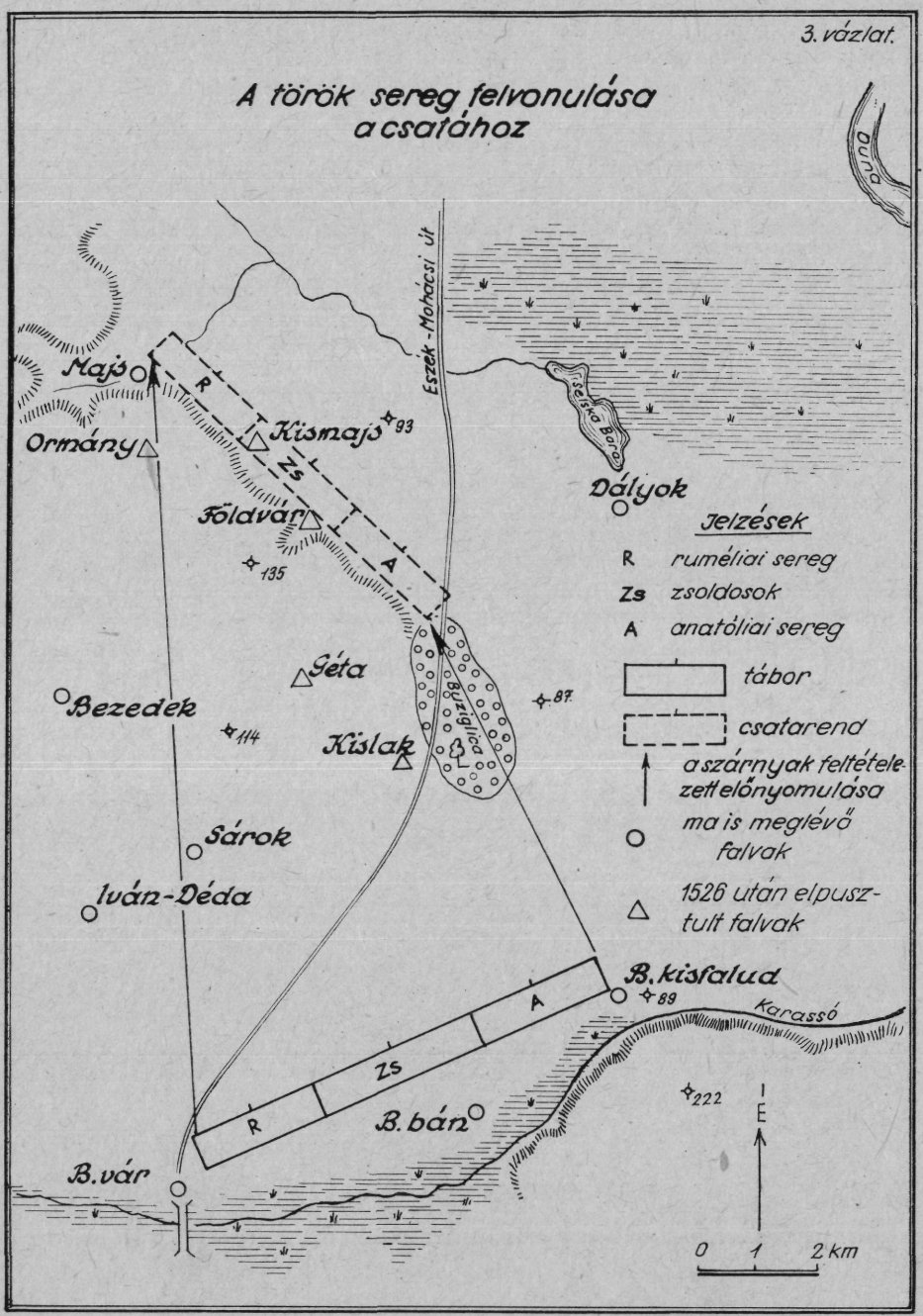
3. vázlat.
A török sereg felvonulása a csatához
Duna
Eszék-Mohácsi út
Majs
Ormány
Kismajs
93
R
Zs
A
Földvár
135
Dályok
Jelzések
R ruméliai sereg
Zs zsoldosok
A anatóliai sereg
tábor
csatarend
a szárnyak feltételezett előnyomulása
ma is meglévő falvak
1526 után elpusztult falvak
Géta
Bezedek
114
Kislak
Buziglica
87
Sárok
Iván-Déda
B. kisfalud
89
Karassó
222
B. bán
B. vár
E
0 1 2 km

láttára és támadásának kitéve végrehajtani igen veszélyes dolog. Szulejmán Naplójának írója, valamint Kemálpasazádé és Dzselálzádé igen határozottan állítják, hogy a csatarendet már az elindulás előtt megalakították.[58]

Bonyolította a dolgot, hogy a hadsereg nem nyomulhatott egyenest előre, mert akkor jobb szárnyával nekimegy a Dályok feletti mocsárnak — ahol a magyarok, akikkel meg akartak harcolni, egyébként sem lehettek — tehát balra átlós irányban kellett haladnia, mégpedig úgy, hogy a mozdulat befejezésével a jobb szárny az Eszék-Mohácsi útra támaszkodjék. Miután pedig a sereg elérkezett a mohácsi síkot szegélyező, Majstól a Buziglicáig húzódó teraszhoz, itt újra kissé jobbra kellett kanyarodnia, hogy az arcvonal a terasz vonalához igazodjék. A terepadottságok, valamint bizonyos számvetések alapján majdnem teljes biztonsággal állítható, hogy a csatarendnek a Buziglicától Majsig kellett húzódnia, mégpedig úgy, hogy jobb szárnyán az anatóliai sereg, középen a szultán vezette zsoldosság — janicsárok és zsoldos szpáhik —, bal szárnyán pedig a ruméliai had állt.[59]

A mohácsi csatatér [60]

A geológus meghatározása szerint a mohácsi mező „földtani korát tekintve újpleisztocén végi, kialakulását tekintve pedig a Duna öntéstereként létrejött, homokos, löszös anyagból felépített, öntéstalajokkal fedett képződmény."[61] A mezőt keletről a Duna ingoványos árterülete szegélyezte, mely Sátorhely puszta (Földvár?) magasságában egészen a postaútig nyúlt.[62] A Nagynyárádnál és Majsnál eredő, majd egy ágban egyesülő és a dályoki tóba folyó Borza patak partja még napjainkban, a szabályozás után is eléggé meredek. Valószínű, hogy a csata idején is ilyen lehetett, tehát jelentős, a harchoz fejlődött seregek mozgását megnehezítő akadály volt.

A Borzától délre eső és egészen a teraszig elterülő részt Brodarics „nagy, széles síkságnak" írja le. Ezt azonban csak bizonyos fenntartásokkal lehet elfogadni. Egyrészt ő maga is említi, hogy a csatatéren „völgyek" voltak

58 *Thury:* I. 314., 236., II. 157. o.

59 Ez a felállás a csapatok igen erős lépcsőzését kívánta meg. Ha ugyanis egy gyalogosra harcos állhatott fel egy vonalban, azaz 4—5 ezred. Ilyen formán 8—10 ezred is állhatott egymás mögött (ezredenként 3 soros felállást véve). Azt határozottan tudjuk, hogy a janicsárok 9 sorban álltak fel. *Thury:* I. 162. o. Lehetséges, hogy a török sereg csatához való fejlődésének később bemutatandó zavaraihoz az is hozzájárult, hogy csapatokat így össze kellett zsúfolni. Az arcvonal hosszának kiszámításához *Montecuccoli* idézett művének adatait használtuk.

60 *4. sz. vázlat.* A vázlatot az első, második és a múlt század végi katonai felvétel, valamint Papp László és Bende Lajos vázlatai alapján állítottuk össze. *Papp L.:* A mohácsi csatahely kutatása. (Kny. a Janus Pannonius Múzeum 1960. évi évkönyvéből.; uő.: Újabb kutatások a mohácsi csatatéren. Uo. 1962.); Bende L.: A mohácsi csata. HK. 1966. 2. sz.

61 *Galácz A.:* Beszámoló a mohácsi csatamező kialakulásával kapcsolatos előzetes geológiai bejárás eredményeiről. A szerző jelentése az 1975. augusztus hó 14—16-án végrehajtott helyszíni szemléről. A helyszíni szemlét a Hadtörténelmi Intézet parancsnoksága szervezte és támogatta. Ezúttal köszönöm meg az Intézet parancsnokságának segítőkész támogatását és Csendes László alezredesnek a térképészeti kérdésekben és a légi fényképek kiértékelésében adott igen értékes segítségét és tanácsait, valamint fáradozásait az expedíció előkészítésében és végrehajtásában. Ugyancsak itt köszönöm meg Vellai Ferenc határőr őrnagy és Szentkirályi Lajos, a majsi tanács nyugalmazott VB. elnöke segítségét és igen hasznos, a terep teljes ismeretében nyújtott felvilágosításait; a csatatér leírásához l. még: *Gyalókay:* 211. és köv. o.

62 Az első katonai térkép Sátorhely puszta környékén állandóan vizes, mocsaras területet ábrázol. Hogy ez Mohács idején is így volt-e, nem tudjuk. Lehetséges, hogy ez a terület csak azután vált ingoványossá, hogy a vidék több falva elpusztult (Lajmér, Lak, Földvár) és a Borza a gondozás hiánya miatt kiáradt. A meder gondozatlansága miatt árasztotta el a víz az 1950-es években például a terasz előtti terület nagy részét is.

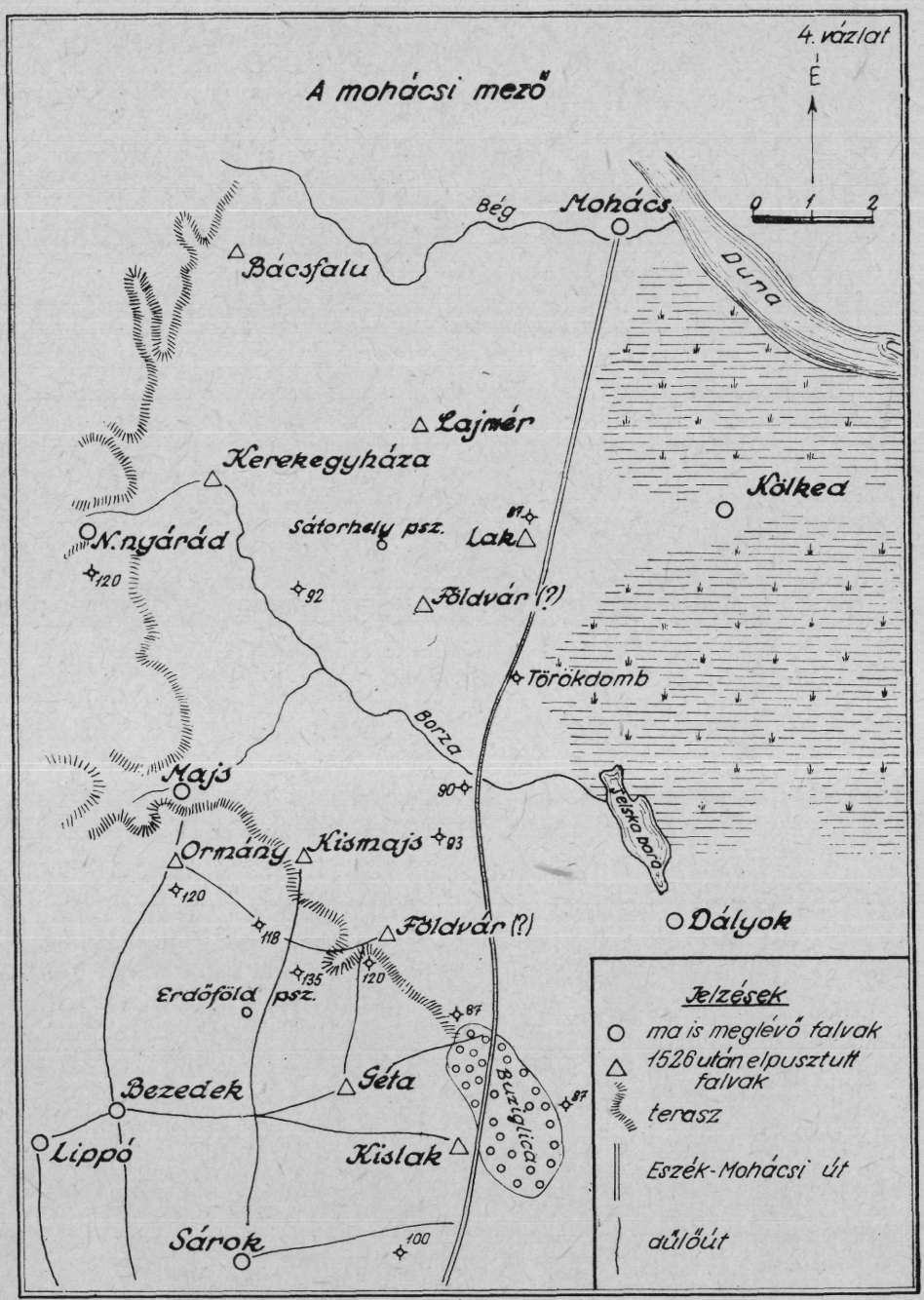
4. vázlat
É
0 1 2
A mohácsi mező
Bég
Mohács
Duna
Bácsfalu
Lajmér
Kerekegyháza
Kölked
N. nyárád
Sátorhely psz.
Lak
87
120
92
Földvár (?)
Törökdomb
Borza
Majs
90
Jelska boro
Ormány
Kismajs
93
120
118
Földvár (?)
Dályok
135
120
Erdőföld psz.
87
Jelzések
ma is meglévő falvak
1526 után elpusztult falvak
terasz
Eszék-Mohácsi út
dűlőút
Bezedek
Géta
Buziglica
87
Lippó
Kislak
Sárok
100

és hogy az nem volt egyenletes,[63] de mai állapotában is meglehetősen egyenetlen, bizonyos pontokról és irányokból kimondottan áttekinthetetlen; amint ezt a geológus szakértő is kiemeli: „Nagyjából sima, egyenletes felszínét viszonylag mélyebb teknők és hátak tagolják, melyek a folyó (ti. a Duna — P. G.) elöntései következtében átmozgatott törmelékanyag szeszélyes lerakásával keletkezhettek."[64] Ezeknek a sűrűn váltakozó teknőknek és hátaknak a szintkülönbsége sokszor 4—5 m-t is kitesz, azaz egész seregrészeket is eltakarhattak. A terepnek ez az egyenetlensége magyarázza valószínűleg a csatának bizonyos, nehezen érthető fejleményeit. Ugyanakkor az a tény, hogy azt „síkságnak" mondja Brodarics, egyben fényt vet „tereplátására" is, jogosult kételyeket támasztva leírásának hitelességével szemben. Ő a civil szemével a „tájat" nézte és nem a „terepet", melynek pedig minden hajlata, emelkedése és süllyedése döntően fontos egy katona számára.

Azt egyébként elhihetjük Brodaricsnak, hogy a csatateret „sem erdők, sem folyóvizek nem szakították meg."[65] Gyalókay viszont éppen azért vonja kétségbe leírásának helyességét, mivel a Borzáról „is megfeledkezik", s nem említi azt a terasz lábánál levő erdőt sem, melyről viszont egy, a csatában részt vett szemtanú ír. A magunk részéről ebben az esetben inkább Brodarics szavainak adunk hitelt. A Borzáról ugyanis azért nem beszél, mivel — mint később látni fogjuk — a magyar sereg attól délre állt, tehát nem esett bele az általa leírt területbe. Ami pedig az erdőt illeti, ezzel kapcsolatban az a véleményünk, hogy ha kételkedhetünk is Brodarics „tereplátásában", annál kevésbé „tájlátásában", azaz igen valószínűtlennek tartjuk, hogy az előtte elterülő tájnak olyan feltűnő része, mint egy erdő, elkerülte volna a figyelmét.[66]

A csata rekonstrukciója szempontjából egyébként döntő jelentőségű az, amit a csata elkezdésének pillanatáról ír: „... nagy széles síkság terült el itt, amelyet sem erdők, sem bozótok, sem folyóvizek, sem dombok nem szakítottak meg; csupán balra, ezen hely és a Duna között volt egy mocsaras és iszapos víz, sűrű náddal és sással telve, melyben később sokan lelték halálukat. Velünk szemben hosszú félkörben elnyúló domb volt (collis erat in longum protensus, in theatri quodammoda formam); ezen túl volt a török császár tábora. A domb lejtőjének aljában egy kis falu feküdt templommal. Földvár ezen falu neve; itt helyezte el az ellenség ágyúit. Később, a csata vége felé láttuk csak meg, hogy ezt a helyet egészen elleptę a ja-

63 *Brodarics:* 564. o. Egyébként Brodarics akaratlanul is nagyon jól érzékelteti a terepnek ezt az egyenetlenségét, amikor ezt írja: „Properamus igitur per aequa et iniqua" 565. o.; a „per aequa et iniqua" kifejezést Szentpétery (45. o.) helytelenül „árkon-bokron"-nal fordítja. Brodarics históriája a mohácsi vészről. Budapest, 1903.

64 Galácz A. jelentése.

65 *Brodarics:* 564. o.

66 Gyalókay egy Theiner által közölt olasz nyelvű levélre hivatkozik, melyben egy szemtanú állítása szerit: „una silva ove Turchi havevan piantalo la loro artegliaria". *Gyalókay:* 262. o. 113. jegyzet; láthatjuk, a jelentés írója a latin „silva"-t használja az olasz „selva" helyett; a „silva" jelentése azonban nemcsak erdő, hanem fa, cserje, liget is. Lehetséges tehát, hogy a szemtanú Földvár gyümölcsöseit, ligeteit láthatta. Egyébként Gyalókay azzal is érvel, hogy az 1669-es összeírás is erdőt említ ezen a helyen, márpedig nem valószínű, hogy azt Mohács után ültették: „Nem hihető — írja —, hogy a törökök magyarországi uralmuk alatt bárhol is erdősítettek volna". Eltekintve attól, hogy az ilyesfajta összeírásokban megjelölt területek lokalizálása eléggé bizonytalan dolog, az erdők keletkezésének egyáltalán nem előfeltétele az ültetés. Ott ugyanis, ahol a szántóföldi művelés megszűnt — márpedig Földvár elpusztulása után ez következett be —, az erdő hamarosan felverte a település határát. Ez az agrár- és településtörténeti kutatások alapján közismert jelenség. Helyszíni kiszállásunk alkalmával magunk is tapasztalhattuk, hogy a terasznak ezelőtt 40—50 évvel még szőlővel borított részeit napjainkra már felverte az erdő és a bozót.

nicsárságnak nevezett katonaság, amely az azon falu házain túl levő területet egészen betöltötte ... a király ... jelt adott a támadásra. A trombiták és kürtök harsogásába vegyült a katonák csatakiáltása ... Ugyanazon pillanatban nagyszámú ellenséges csapatokat láttunk a velünk átellenes dombról lassan leereszkedni."[67] Ennek a leírásnak a hitelességében nem kételkedhetünk, mert Brodarics életének egy olyan pillanatát rögzíti, mely minden bizonnyal kitörölhetetlen nyomokat hagyott emlékezetében. A vizuális, hallási és hangulati elemek olyan összhatásáról van itt szó, a feszült várakozásban kiélesedett figyelem olyan koncentrációjáról és ennek következtében az emlékezetbe vésés olyan élességéről, hogy a kép élete végéig tisztán megmaradhatott emlékezetében. Amit tehát a történeti pillanat hangulata Brodarics emlékezetébe vésett, feltétlenül hiteles. Távolról sem mondható el azonban ugyanez leírásának más, már nem az élmény hatása alatt megmaradt részeiről. És éppen erről van szó leírásának földrajzi szempontból egyetlen konkrét adata, Földvár esetében. Könnyen lehetséges ugyanis, hogy vagy azért, mert később összekeveredtek emlékezetében a községek nevei, vagy pedig azért, mert már ott, abban a pillanatban is valamilyen más községet nézett Földvárnak, annak nevét tévesen adja meg. Bár Gyalókay, Halmay és Bende érvelése amellett, hogy a szóban forgó község valójában Földvár volt, igen meggyőzőnek tűnik, a kérdést mégsem lehet lezártnak tekinteni.[68]

A vitát eldönteni valószínűleg csak régészeti feltárásokkal lehet. Erre azonban ebben a pillanatban tulajdonképpen nincs is szükség. Számunkra most nem az a fontos, hogy valójában Földvárnak nevezték-e a falut, hanem a leírásnak ezek az adatai: 1. a magyar sereggel szemben, a terasz aljában egy falu volt; 2. itt voltak a török ágyúi; 3. a támadás pillanatában „nagy számú ellenséges csapat" volt leereszkedőben a terasz oldalán, méghozzá „lassan", amiből esetleg arra lehet következtetni, hogy a part meredek volt; 4. ezeknél a hadaknál tartózkodott a szultán.

Különös figyelmet érdemel ez a terasz. Feltehető ugyanis, hogy meredekebb volt, mint napjainkban, ha pedig így volt, akkor komoly nehézségeket okozhatott a rajta leereszkedő török seregnek. Pecsevinek, aki 1620 körül bejárta a mohácsi mezőt, „jó nehéz feljárású úton" kellett felmennie, hogy a teraszra érjen.[69] Lutfi szerint pedig a magyarok „egy árkot is ástak, melynek egyik vége egy hegyig (ezen valószínűleg a terasz nyárádi oldalát kell érteni — P. G.), a másik pedig a Dunáig nyúlik." S még két alkalommal beszél valamilyen „sáncárokról", mely a török fővezérletnek igen nagy gondot okozott.[70] Azt biztosnak kell vennünk, hogy a magyarok akkora árkot vagy sáncot nem csinálhattak, mely komoly akadályt jelentett volna, lehetséges tehát, hogy a Lutfi által említett árok vagy sánc éppen a terasz volt. Érdekes ilyen szempontból Brodarics előbb idézett közlése is, miszerint a szultáni had „lassan" ereszkedett le a lejtőn, holott a gyorsaság — miután a magyar támadás már megindult — nagyon is indokolt lett

67 *Brodarics:* 564. és 565. o.; Szentpétery fordítása 42. és 44. o.
68 *Gyalókay:* 213. o.; *Halmay B.:* Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye. Debrecen, 1926. Papp L. nem fogadta el e szerzők véleményét és Földvárt visszahelyezte Sátorhely környékére. (Újabb kutatások ... 212. o.) Bende Papp állítását visszautasította és újabb adatokkal kísérelte meg Földvár helyét azonosítani: *Bende:* i. m. 521. és köv. o.
69 *Pecsevi Ibrahim:* A mohácsi ütközet. Ford. Vámbéry Á. 32. o. (Új Magyar Múzeum. 1860. I. k.)
70 *Thury:* II. 15., 16. o.

volna. Lehetséges, hogy a törökök éppen a terasz meredeksége miatt ereszkedtek le lassan, mely a megelőző tartós esőzés következtében eléggé csúszós lehetett.

Helyszíni kiszállásunk alkalmával a teraszt csak néhány részén találtuk meredeknek, egyébként azonban eléggé enyhe lejtő, mely katonaság mozgását aligha akadályozza.[71] A geológus-szakértő véleménye szerint viszont elképzelhető, hogy Mohács óta az erózió csökkentette a lejtő meredekségét, különösen ha azon művelés folyt. Nos, már az első katonai felmérés alapján is kimutatható, hogy a teraszon szántó vagy szőlő volt, az pedig, hogy ezelőtt 30—40 évvel jó részét még szőlő borította,[72] a helybeliek állítása alapján egészen biztos.

A magyar hadvezetőség döntése a csata mellett és a sereg felállása

Arra nézve, hogy mi lehetett a magyar vezérlet terve a csatára, kellően értékelhető források hiányában egész sereg, a katonai logika alapján felállított feltételezésre vagyunk utalva. A helyzet ugyanis úgy áll, hogy bár Brodarics elég részletesen foglalkozik a csata előtti napok tanácskozásaival, nem lévén katona, láthatólag éppen a leglényegesebb dolgok kerülték el a figyelmét és nem tudta követni a haditanácsban folyó vitákat sem. Lehet persze az is, hogy — mint kancellárnak — egyéb dolga is volt, nem vett részt minden tanácskozáson.

Leírása és Burgio levelei alapján a magyar seregnél történt események így rögzíthetők: a király vezette fősereg augusztus 16-án Bátára ér, Tomori és Perényi Péter mintegy 5—6000 lovassal már a Karassónál van és lehetséges, hogy itt vannak Sárkány Ambrus és esetleg Báthori hadai, melyeket még Tolnáról rendeltek a Drávához. *(Ld. a 2. sz. vázatot).* A magyar hadvezetésnek biztos hírei voltak arról, hogy a török már Eszéknél van és — helyesen — feltételezte, hogy már belefogott a híd építésébe.[73] Bátán nevezik ki Tomorit és Szapolyai Györgyöt fővezérré. Ezután a király a Báta és Mohács között fekvő „Újfalvára" ment, a „vezérek" pedig Mohácsra. Itt kijelölték a tábor helyét. Ezután Tomori és Perényi visszamentek a Karassó mellé és igyekeztek rávenni katonáikat, hogy csatlakozzanak a főtáborhoz, ami nem volt éppen könnyű dolog, mert azok ott akartak megharcolni a törökkel a győzelem biztos reményében, ahol voltak. Eközben valamelyik nap „késő éjjelén" a mohácsi tábor, majd a király jelentést kap a Dráva mentén levő

71 Említettük viszont, hogy a lejtő a több hetes esőzés következtében feltehetően eléggé csúszós volt, így a mozgás valójában nehéz lehetett rajta. A helybéliek közlése szerint erős időben a lejtő szinte járhatatlan. Száraz időben is csak bekötött kerékkel, fékezve tudnak lejönni a szekerek, még az enyhébb lejtésű részeken is.

72 Galácz András geológusnak a vizsgálatokba való bevonását éppen az indokolta, hogy véleményt adjon a terasz lejtőszögének Mohács óta bekövetkezet esetleges csökkenéséről. Véleménye az volt, hogy egyértelmű választ a kérdésre csakis a lejtőben végzett talajvizsgálatokkal és a régebben ott folytatott mezőgazdasági művelés megismerése alapján lehetne adni. Egyébként azonban — Galáczot idézve — „A terasz eróziója ma is követhető folyamat". Ha teraszt a 18. században művelés alá fogták, az erózió meggyorsulhatott. „Fentiek alapján — olvashatjuk Galácz jelentésében — a majsi terasz lejtőjének planirozódása (lejtőszögének kisebbé válása) 1526 óta csak mintegy 200—250 évig lehetett intenzív. E viszonylag rövid idő alatt is bekövetkezhetett lényeges morfológiai változás — különösen, ha a kiváltó ok az emberi beavatkozás." Egyébként Galácz a helyszínen megmutatta a terasz lábánál levő terület eroziós foltjait s a vizeket levezető nagyobb horhosok előtt felhalmozódott töremelékkúpokat.

73 *Burgio:* 115. és 156—157. o.; *Brodarics:* 560. és köv. o.

felderítőktől, hogy a török sereg zöme már átkelt a Dráván, ugyanakkor a mohácsi táborban levő urak kérik az uralkodót, hogy jelenjen meg közöttük a teendők megbeszélése céljából. Ez 23-áról 24-ére virradó éjjel történhetett, mert a ruméliai sereg és a szultáni zsoldosok 23-án hajnalban már az innenső parton voltak, csupán az anatóliai sereg és a vonat átkelése volt hátra. A jelentés vivője tehát ekkor indulhatott el, s mivel útja nehéz, sok helyütt mocsaras terepen át vezetett, a 70 km-re levő Karassóhoz, onnan pedig a 20—25 km fekvő Újfalvához 12—14 óránál rövidebb idő alatt nem igen érhetett el. Ugyanekkor kapta meg a király Szapolyai és Frangepán üzenetét is, melyben visszavonulást tanácsoltak. Ez az üzenet késztette II. Lajost arra, hogy még az éjszaka folyamán a táborba küldje Brodaricsot: beszélje rá az urakat a visszavonulásra. Azután maga is lement a táborba. Itt tartották meg az utolsó, egyben következményeit tekintve a legfontosabb haditanácsot.

A haditanácson a király újra feltette a kérdést: ütközzenek-e meg, vagy inkább vonuljanak vissza? Tomori ekkor a csata megvívása mellett foglalt állást, amin a király igen meglepődött, hiszen éppen ő volt az, aki néhány hete, a török túlerejére hivatkozva, a békét ajánlotta. A király erre megkérdezte Tomorit, végül is hogy látja az erőviszonyokat. Az érsek kijelentette, hogy a magyar sereg erejét 20 000, a törökét pedig 300 000 főre becsüli; „De amikor észrevette — írja Brodarics —, hogy ez a körülmény, tudniillik a mieinknek az ellenséggel szemben elenyésző csekély száma, mindenkit nagyon megdöbbentett, hirtelen hozzátette, hogy azért nem kell nagyon félni az ellenségtől, mert az a nagy tömeg nagyrészt fegyverzetlen is, meg harciatlan is. S amikor a király ismét sürgetve kérdezte, hány ezerre teszi az ellenség harcra alkalmasabb és válogatottabb csapatainak számát, azt felelte, hogy hetvenezerre. De úgy találták, hogy még ez a szám is messze felülmúlja a mi seregünket, főképpen, mikor Tomori megmondta, hogy nagyobb fajta hadiágyúja is 300-nál több van a töröknek."[74]

Miközben a gyűlés tartott, küldöttség érkezett a karassói táborból és felszólította először a királyt, majd az egész gyűlést, hogy ütközzenek meg a törökkel, sőt azzal fenyegetőztek, hogy ellenkező esetben a főtáborra támadnak. Ekkor döntötték el végleg, hogy megharcolnak a törökkel.

Ezután Tomori újra lement katonáihoz és rábírta őket, hogy kissé hátrább vonulva, egyesüljenek a királyi táborral.

Egészen augusztus 28-ig folyt még a hadak gyülekezése, úgy, hogy a sereg létszáma 25 000, de lehet, hogy 35—40 000 főre emelkedett.[75] A csatát megelőző három napon szüntelenül folytak a csatározások a török előcsapatokkal.

Mindehhez a következőket kell hozzáfűznünk: szinte bizonyosnak vehetjük, már a bátai tanácskozáson végleg eldöntötték, hogy Mohácsnál vívják meg a csatát. A döntésről ugyanis a török hadvezetés már 19-én tudott.

74 Uo. 562. o. (Szentpétery fordítása 34—35. o.)

75 Az eddigi feldolgozások általában Brodarics 24—25 000 fős becslésére támaszkodtak. Most már attól eltekintve, hogy van tőle egy 20 000 főre rúgó becslés is, az egyes egységek felsorolásában olyan ötletszerűen jár el és adatai annyira bizonytalanok — „3000 lovas és ennél jóval kevesebb gyalogos", „700-nál több ló", „kétezernél több" stb. —, hogy azokkal szemben jogos kételyek támaszthatók. Mint más alkalmakkor, most is főleg a főurak hadairól beszél, de nem említi a megyék és a városok zsoldosait, a telekkatonaságot, s a nemesi felkelést sem. Így nem lehetetlen, hogy Bende Lajos 39—40 000 főre rúgó számításai helyesek. *Bende:* i. m. 543—544. o.

Ezen a napon Szulejmán Naplójában ezt a bejegyzést olvashatjuk: „Budáról egy pribék jött ide (tudniillik Eszékre — P. G.) és ezt hozta hírül: »Amint a Dráván átkeltek, az ötödik állomáson találkozni fogtok a gonosz királlyal«"[76] Nos, a mohácsi csatatér valóban öt menetre van a Drávától és a török tényleg az átkelést követő ötödik napon ért oda. Tehát nem a karassói tábor követelésére döntöttek a csata mellett. Annak katonái talán nem is meggondolatlanságból és eszeveszett vakmerőségből követelték a megütközést, hanem azért, mert az adott körülmények között mást már nem lehetett tenni.

Brodarics előadása alapján Tomori magatartását egyszerűen nem lehet megérteni: hogyan állhatott azok oldalára, akik mindenáron a harcot akarták? Eljárása — legalábbis első pillantásra úgy tűnik — szinte már a felelőtlenség határát súrolja. Sajnos, történészeink nagy része ez „első pillantás" alapján mondta ki súlyosan elmarasztaló ítéletét.[77] A mélyebb vizsgálat azonban Tomori magatartását sok érvvel igazolja. Mindenekelőtt azzal, hogy — amint láttuk — a visszavonulástól sok jót nem lehetett várni, más választás tehát, mint a csata, már nem igen volt. Ha viszont csatát kellett vívni, akkor annak színteréül a mohácsi mezőnél alkalmasabb helyet találni nem lehetett. Erre még visszatérünk.

Ha pedig jól megfigyeljük Brodarics szövegét, abban több elgondolkodtató momentumot találhatunk. Feltűnő mindjárt Tomorinak a török sereg létszámával és minőségével kapcsolatos bizonytalankodása. Elhihető egyáltalán, hogy az ő tapasztalatai mellett, főleg pedig azután, hogy kémei és felderítői napról napra hoztak híreket, ilyen határozatlan képe legyen a török erejéről? S ha néhány hónapja még békét ajánlott, mert olyan nyomasztónak érezte a török fölényét, akkor miért állította most annak ellenkezőjét? Legdöntőbbnek viszont azt a körülményt véljük, hogy azután kezdte el kicsinyíteni a török erejét, hogy — Brodarics szavait újra idézve — „észrevette, hogy ... a mieinknek az ellenséggel szemben elenyésző száma mindenkit nagyon megdöbbentett." Érzésünk az, hogy a török erőfölényének hangsúlyozását a hadak morálja szempontjából tartotta igen veszélyesnek, márpedig semmire sem volt nagyobb szüksége ennek a maroknyi hadnak, mint éppen az önbizalomra. Tehát akár harcászati és hadászati, akár pedig lélektani szempontból nézzük is a dolgot, magatartását megértjük, sőt helyesnek tartjuk.

Foglalkoznunk kell Brodaricsnak azzal az állításával is, hogy a haditanácsban komolyan foglalkoztak volna azzal a gondolattal, hogy a sereget szekerekkel vegyék körül és annak védelme alatt harcoljanak meg a törökkel. Szinte bizonyosra vehetjük, hogy Brodarics itt teljesen félreértette a dolgot. Aligha akadhatott valaki, akinek az agyában ilyen gondolat felmerült. A szekértábort a török nagyszámú tüzérsége ugyanis egy-kettőre szétlövi, másrészt az abba való bezárkózás éppen attól fosztotta volna meg a magyar sereget, ami legfőbb erőssége volt: a páncélos lovasság rohamának

76 *Thury:* I. 312. o. Tekintve a török hírszerzés kiválóságát, egyáltalán nem túlzó a feltevés, hogy a török kém tudomást szerezhetett a haditanács döntéséről. Burgiótól tudjuk, hogy már Budán is a legnagyobb titoktartás mellett kellett tanácskozni, mivel a város tele volt kémekkel. *Burgio:* 62. o.

77 Még Zrínyi is súlyosan elmarasztalja Tomorit. Vitéz Hadnagy 3. discursus. *Zrínyi Miklós* hadtudományi munkái. 128. o.

erejétől. Istvánffytól tudjuk, hogy valójában nem erről volt szó, hanem csupán arról, hogy a sereg két szárnyát fedezzék a szekerekkel.[78]

És most érkeztünk el oda, hogy megvizsgáljuk: miért a mohácsi mezőt választották csatatérnek? A kérdésre már csak azért is válaszolnunk kell, mert a magyar történetírásban uralkodó nézetnek mondható, hogy a választás teljesen elhibázott volt.[79]

Mi ezt a véleményt nem osztjuk és meggyőződésünk, hogy alkalmasabb csatateret a mohácsi mezőnél találni sem lehetett volna. Állításunk bizonyításához vissza kell térnünk a török hadsereg felfejlődésének előbb már érintett nehézségeihez. Említettük, semmi okunk sem lehet feltételezni, hogy a magyar fővezérlet előtt ismeretlen lett volna a háborúnak az az alapvető elve, hogy a védő fél rendszabályait az ellenség előnyomulási irányának mérlegelése alapján hozza meg. Ez az irány, a mondottak szerint, csakis a Buziglica és Majs közötti terület lehetett. Annak felismeréséhez sem kellett semmiféle zsenialitás, hogy a töröknek a Karassótól csatarendben *kell* előnyomulnia. De azt is tudhatták — hiszen úgy ismerték a terepet, mint a tenyerüket —, hogy a töröknek a terasztól délre eső enyhe lejtő szántóföldjein kell átvonulnia, ami, tekintve a több hetes esőzésben felázott talajt, nem hogy könnyű, sőt nagyon is fáradságos lesz.[80] Végül pedig igen valószínű, hogy számoltak a teraszról való leereszkedés nehézségeivel is. Mindezek alapján joggal számíthattak arra, hogy a török sereg nem a legjobb erőállapotban és nem is a legnagyobb rendben, sőt talán nem is egyszerre fog a mohácsi mezőre érni. A győzelem — vagy legalábbis egy döntetlennel végződő csata — egyedüli esélye tehát abban rejlett, hogy — kihasználva a török sereg vázolt nehézségeit — beletámadnak felvonulásába, ami, a hadtörténet tanúsága szerint, általában igen hatásos szokott lenni. Miután pedig éppen arról volt szó, hogy ne hagyjanak az ellenségnek időt csatarendjének megalakítására, a lehető legközelebb kellett felállniok a teraszhoz.

Hol állt fel tehát a magyar sereg? Ehhez biztos támpontot Brodarics előbb idézett leírása ad. S itt rövid historiográfiai kitekintést kell adnunk. A századforduló évtizedeiben általános volt a vélemény, hogy Földvár a mai Sátorhely puszta helyén, vagy annak közelében volt. Így tehát semmi sem tűnt kézenfekvőbbnek, mint hogy a török sereget ide helyezzék, a magyarokat pedig természetesen attól északra, nagyjából Kölked magasságába. Csu-

78 *Brodarics:* „erant non pauci ... qui consultissimum nimium censerent, si curribus ... *acies undique cingeretur*, ac si septa at munimenta certamen fueret." 563. o. *Istvánffy:* „Aciem autem in hunc modum instrui placuit: (licet Leonardus Glojenius, ut ea *utrinque* curribus catenatis vallanda, ac intra eorum septa certandem suaderet) ..." 79. o.

79 „Így lett a kezdetben csak táborhelyül kiszemelt Mohácsból csatatér, holott nem tudunk egyetlen olyan okot sem, amely a harchely ilyetén megválasztását támogatná." *Gyalókay:* 211. o. „Nem tudunk másra gondolni, mint hogy valami, ki tudja mikor beidegződött, hamis elképzelés tartotta fogságban a vezetőket." — tudniillik, amikor a mohácsi mezőt választották. *Szakály:* 30—31. o.; Kemálpasazádé és Dzselálzádé szerint a magyarok választása azért esett Mohácsra, mert valamikor nagy győzelmet arattak ott a tatárok felett. *Thury:* I. 232., II. 157. o. Ezt az állítást Thury azzal utasítja el, hogy a Muhi pusztát tévesztik össze a krónikások Moháccsal. Az állítás azonban nem annyira képtelen, mint Thury véli, mert 1242-ben valójában járt a tatár Mohácsnál, hatalmas pusztítást végezve a vidéken. *Győrffy:* i. m. 256. o. Lehet tehát, hogy ekkor vagy az 1285-ös tatár betörés alkalmával valójában volt itt valamilyen összeütközés.

80 Az első katonai felmérés szerint a területet erdő fedte. Nem valószínű azonban, hogy Mohács idején is így volt, mivel a környék számos falva — melyek később, a török időkben elpusztultak — szántóterület nélkül nem lehetett volna meg. A több hetes esőzésre lásd: *Thury:* I. 203., 211., 303., 313., 316., II. 60. o.; *Burgio:* 84. o. Egyébként, ha erdő borította volna a területet, az a török dolgát egyáltalán nem könnyítette volna meg.

pán arról feledkeztek meg, hogy az az „amphiteátrumszerű dombvonulat" — ami kétségtelenül a majs-buziglicai terasszal azonos — erről a helyről nem is látható, lévén a távolság 8—10 km.

1926-ban, a csata 400 éves évfordulója alkalmával megindult kutatások során, Gyalókay Jenő és Halmay Barna arra a meggyőződésre jutott, hogy Földvár — vagy a Brodarics által annak nevezett falu — nem Sátorhelynél volt, hanem a terasz lábánál. Ennek megfelelően a török sereget a terasz elé, a magyart pedig Borzától északra, Sátorhelytől mintegy 1—1,5 km-re, nagyjából a Törökdomb magasságába helyezték[81] Ez azonban megint csak elfogadhatatlan, mivel ezek szerint a magyar sereg a terasztól és Földvártól mintegy 5 km-re állt volna, márpedig nincs szem, mely az innen egyébként is csak halványkék csíknak látszó teraszon megláthatta volna a törököket, de a törökök sem a magyarokat, holott a török források alapján kétségtelenül tudjuk, hogy — elérkezve a teraszra — tisztán látták a magyar sereget.[82] Gyalókay feltevése ellen szól az is, hogy a magyar gyalogság, ha a lovassággal nem is egy időben érkezett a török közelébe, mindenesetre nem sokkal később. Nos, 5 km-t a gyalogság, főleg ha csatarendben menetel, 1—1 1/2 óránál előbb nem tehet meg. Végül pedig nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy mint említettük, Brodarics nem beszél a Borzáról, tehát annak feltétlenül a sereg mögött kellett lennie.

Bende Lajos, gyökeresen szakítva Gyalókay és Halmay felfogásával, a magyar sereget a Borzától délre, a mai Udvar község magasságba teszi, a terasztól 2—2,5 km távolságra.[83] Véleményünk szerint neki van igaza.

Eldöntésre vár az a kérdés is, hogy milyen volt a magyar sereg csatarendje. A régebbi feldolgozások szerint a magyarok két lépcsőben álltak fel és az első lépcső három részre tagozódott: bal és jobb szárnyra, valamint centrumra. Gyalókay, abból kiindulva, hogy Brodarics nem beszél centrumról és csak a két szárny vezérét, Batthyányt és Perényit nevezi meg, arra a következtetésre jutott, hogy csak két részből állt az első lépcső.[84] Úgy tűnik azonban, hogy a forrásokat oly lelkiismeretesen elemző Gyalókayt éppen az vezette félre, hogy szó szerint értelmezte Brodarics leírását és nem gondolt arra, hogy a szerző hadi dolgokban járatlan ember, aki talán nem is volt tudatában annak, mi a jelentősége a csatarend ilyen vagy olyan formájának. Egyébként is feltűnő, hogy Brodarics leírása mennyire személyekhez és nem tárgyhoz kötött. Elsősorban a főurak érdekelték, a csatarend leírásánál csak az ő neveiket sorolja fel és teljesen elfelejtkezik a zsoldosvezérekről. Gyalogságról pedig egész előadásában csupán háromszor tesz említést, annak harcáról pedig egy szót sem szól, holott tudjuk, a csata második felében a harc oroszlánrészét az vívta. Előadása egyébként is teljesen következetlen. Határozottan írja ugyanis, hogy a második csatarendben volt „egy kevés gyalogság is", de hogy a többi — 10—12 000 fő! — hol volt, azt nem mondja meg.[85]

Gyalókay állítása tehát még Brodaricsra támaszkodva sem igazolható, viszont annál inkább támadható bizonyos elvi megfontolások és konkrét

81 A különböző szerzők által készített vázlatokat közli *Papp L.:* A mohácsi csatahely . . . c. tanulmányában.
82 *Thury:* II. 14., 66., 157. o.
83 *Bende:* i. m. 550. o.
84 *Gyalókay:* 221—222., 228. o.
85 *Brodarics:* 563. o.

adatok alapján. Elvi szempontból a következő ellenvetések tehetők: 1. a csatarend hármas tagozása klasszikus megoldás: sem a szárnyakkal végrehajtott átkarolás centrum nélkül, sem pedig a centrummal végrehajtott áttörés a szárnyak nyújtotta fedezés nélkül nem biztonságos; 2. Gyalókay szerint a gyalogságot teljesen elosztották a lovasság között; kétségtelen, hogy szokás volt — inkább a 17. században — kisebb gyalogos részeket beosztani a lovassághoz és viszont, de a zárt, tisztán gyalogos, illetve lovas tömegek mindig megmaradtak; a lovasság és gyalogság elegyítésével lemondtak volna ugyanis mindkét fegyvernem lökőerejéről, valamint a gyalogság tűzhatásáról; ezek érvényesítésének előfeltétele ugyanis az egységes, zárt tömeg; 3. minden jel azt mutatja, hogy a magyar páncélos lovasság lökőereje ebben az időben még igen nagy volt és azt is, hogy Tomoriék éppen erre alapozták haditervüket; így igen következetlen dolog lett volna, ha a lovasság rohamának lendületét a közéjük állított gyalogosokkal fékezik le.

A forrásokból pedig ez vehető ki: 1. Lutfi és Ferdi szerint három rész volt, melyek közül a jobb szárny a ruméliai seregre, a közép a szultáni hadra, a bal szárny pedig az anatóliaiakra támadott; ezenkívül Lutfi még ezt is írja: „A király és a bánok előtt mindenütt tíz-tízezer puskás állott." —, ami ugyan nem teljesen igaz, mert a gyalogosok között voltak íjászok is, viszont kétségtelenül nagy zárt gyalogos tömegek jelenlétét bizonyítja a csatarend első lépcsőjében;[86] 2. A csata végén, középen, a török janicsársággal és tüzérséggel szemben, *csak* gyalogság állt és zárt alakzatban harcolt.[87]

Miután sikerült a magyar sereg felállási helyét és az első lépcső hármas tagozódását valószínűsíteni, most már csak annak megállapítása van hátra, hogy vajon mi volt az iránya és kiterjedése a magyar arcvonalnak. Miután feltehető volt, hogy a török sereg a teraszhoz fog igazodni, a magyar seregnek azzal párhuzamosan kellett felállnia a mohácsi mezőn, arcvonala tehát délnyugati irányba nézett.

Az arcvonal szélességének meghatározásánál pedig a következő szilárd támpontokból indulhatunk ki: 1. éppúgy, ahogyan a törökök jobb szárnya, a magyarok bal szárnya sem terjeszkedhetett ki nagyon a mohács-eszéki úttól keletre, mert akkor hátában lett volna a mocsár; 2. miután kétségtelen, hogy a magyar jobb szárny csapott össze a török bal szárnyat alkotó ruméliai sereggel, ez utóbbit viszont Majs és Földvár közé kell tennünk, a magyar jobb szárnyat is a terasszal szemben levő területnek erre a részére kell helyeznünk; 3. ily módon a magyar sereg kiterjedése kb. 4 km volt. Ez a létszámot tekintve viszonylag nagynak mondható. Viszont Brodaricstól tudjuk, a magyar fővezérlet az átkarolás veszélyének csökkentése céljából arra törekedett, hogy „oly szélesen terjeszkedjék ki, amennyire kiterjeszkedni egyáltalán lehet."[88] *(5/a. sz. vázlat)*

Brodaricstól azt is tudjuk, hogy a csatarend második lépcsője öt „sorban" állt fel és a negyedikben állt a király. Ennek a harcrendnek szükség-

86 *Thury:* II. 16., 67. o.

87 Erre maga Gyalókay hoz fel adatot: idézett művének 270. o. 244. jegyzete; Bende szerint szintén nem volt gyalogos centrum a csata elején, hanem a gyalogság a két lovas szárny mögött állt elosztva. A csata végén a középen harcoló zárt gyalogos egység létrejöttét úgy magyarázza, hogy azt Tomori alakította meg a csata közben, a két szárny között létrejött hézag betöltésére. I. m. 557. o. Véleményünk szerint egy ilyen manővert teljességgel lehetetlen lett volna végrehajtani csata közben.

88 *Brodarics:* 563. o.

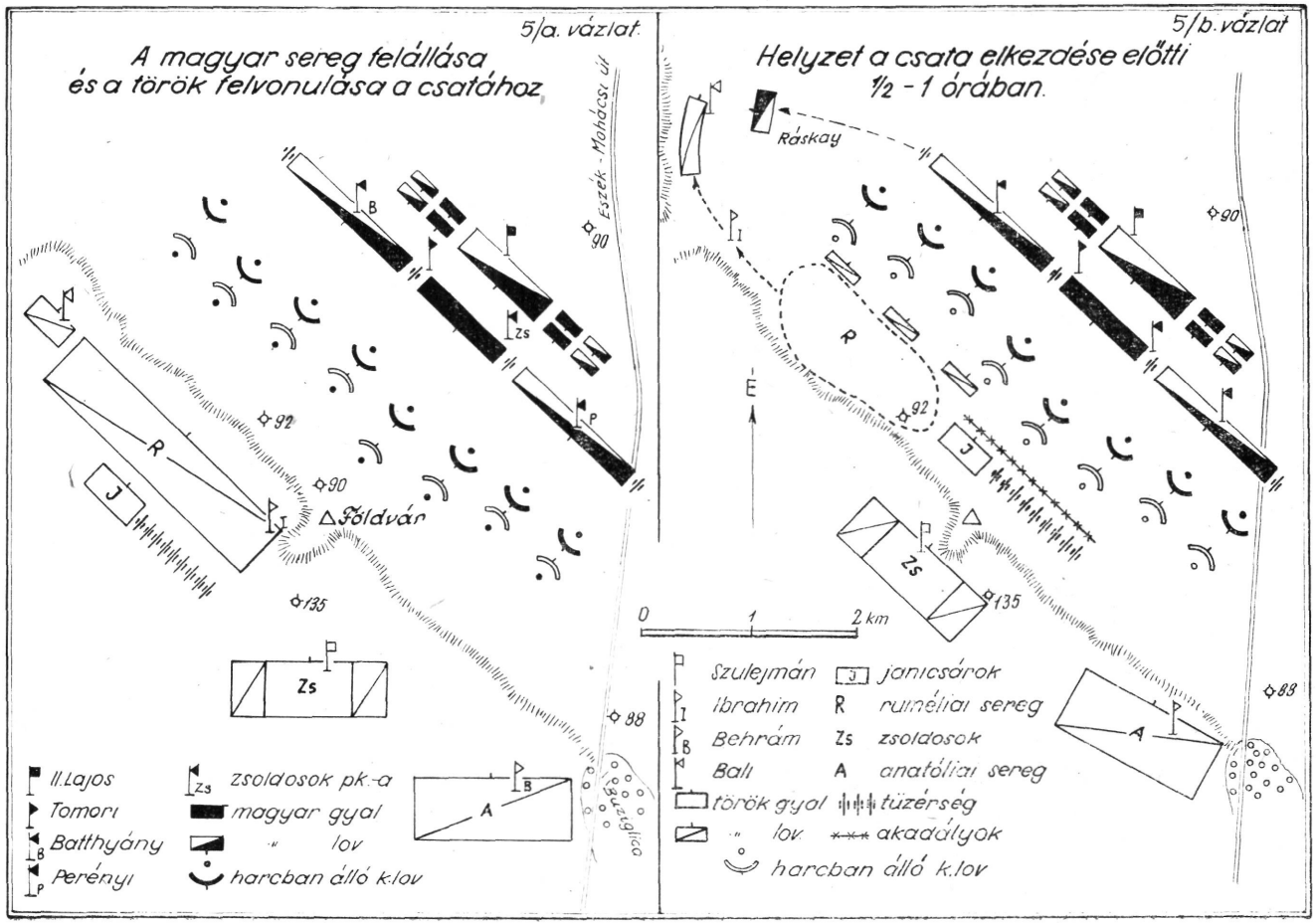
5/a. vázlat.
A magyar sereg felállása
és a török felvonulása a csatához
Eszék - Mohácsi út
Földvár
Buziglica
Zs
R
J
B
A
90
92
135
88
II. Lajos
Tomori
Batthyány
Perényi
zsoldosok pk.-a
magyar gyal
" lov
harcban álló k.lov
5/b. vázlat
Helyzet a csata elkezdése előtti
1/2 - 1 órában.
Ráskay
E
0
1
2 km
Szulejmán
Ibrahim
Behrám
Bali
janicsárok
R ruméliai sereg
Zs zsoldosok
A anatóliai sereg
török gyal
" lov
tüzérség
akadályok
harcban álló k.lov

képpen keskenyebbnek kellett lennie mint az elsőnek, mert megbecsülve az abban elhelyezkedő, Brodarics felsorolásából pontosan ismert személyek által kiállítható hadak számát, azok nem igen tehették ki az első lépcső egyheted-egynyolcad részét. Épp ezért talán helyesebb, ha a „lépcső" helyett a „tartalék" kifejezést használjuk. A tartalékot a nehéz páncélos lovasság zöme alkotta, szárnyait könnyű gyalogos és lovas egységek biztosították.

Kiindulva abból, hogy a mintegy 10 000 főt számláló gyalogság egy tömbben, a centrumban állt, akkor — a magyar sereg létszámát 25 000 főnek véve — a csatarend beosztása következő lehetett: feltéve, hogy a 10 000 gyalogos tíz sorban áll, a centrum kiterjedése kb. 1 km[89]; fennmarad tehát az arcvonalból 3 km, melynek fele-fele esik a Batthyány vezette jobb és a Perényi vezette bal (lovas) szárnyra. 1,5 km-es arcvonalon 6000 — hat sorban felállított — lovas fér el. Az öt sorban álló második lépcsőre 3000 lovas marad, 1 km-es arcvonallal.

Ha ebből a rekonstrukcióból csak annyi igaz, hogy a második lépcső kiterjedése jóval keskenyebb volt mint az elsőé — s ez szinte kétségtelen —, már akkor is látható, hogy a magyar fővezérlet nem számított hosszú küzdelemre, főleg pedig nem arra, hogy állva várja be a török rohamát. Ennek a harcrendnek ugyanis semmilyen tartása, ellenállóereje nem volt és a második harcrend rövidsége miatt bármelyik szárnyát érő vereséget a csatarend teljes összeomlása követte volna. Viszont egy mindent egy lapra feltevő, kétségbeesett rohamra a legalkalmasabb: valamelyik szárnnyal lerohanni az ellenség szemben levő szárnyát, majd bekanyarodva az ellenség közepe felé, azt együttesen megtámadni a centrummal és a második lépcsővel.

Ami a tüzérséget illeti, elfogadhatatlannak tartjuk Brodarics közlését, miszerint az az első harcrend mögött állt.[90] Egyrészt soha nem hallott és látott dolog a csak lapos röppályával lövő ágyúkat saját csapatok mögé állítani. Ennek ugyanis csak két következménye lehetett: a támadás megindulásakor vagy nem tüzel a tüzérség, vagy ha igen, akkor belelő az előtte állókba. Viszont éppen Brodaricstól tudjuk — s ezt megerősítik a török források is —, hogy a támadás megindításának pillanatában a tüzérség megnyitotta tüzét.[91] Arról viszont nem tesznek említést a források, hogy belelőttek volna az első lépcsőbe. Így a tüzérség csakis az első harcrendben állhatott, feltehetően elosztva, az egész arcvonalon. Tomori, mint fővezér, az első lépcsőben, a jobb szárnynál tartózkodott.

A török sereg felvonulása a csatához és a fővezérlet zavara

Kutatásaink arról győztek meg, hogy a csata rekonstrukciójának kulcskérdése a török sereg felvonulása a csatához. Egyrészt azért, mert ennek alapján magyarázható a csata kezdetén aratott magyar siker, másrészt pe-

89 *Jähns M.*: Geschichte der Kriegswissenschaften. Leipzig. 1889. I. 712. o. 714. o., és Montecuccoli idézett műve alapján.
90 *Brodarics:* 563. o.
91 Uo. 565. o.

dig a felvonulás nehézségeinek ismeretében válik valószínűvé, hogy a magyar vezetés az erőviszonyok és a terep igen gondos mérlegelése alapján választotta a küzdelem színteréül a mohácsi mezőt.

Már beszéltünk arról, hogy a török seregnek a Karassótól a mohácsi mezőre való eljuttatása nem volt éppen egyszerű dolog. Most az a feladatunk, hogy mindazokat a nehézségeket, melyeket pusztán a térkép tanulmányozása és a katonai logika alapján felsoroltunk, a források alapján valószínűsítsük vagy éppen kétségtelenül bizonyítsuk.

Augusztus 28-án a Baranyavár—Baranyabán—Kisfalud vonalában táborozó török seregnél kihírdették, hogy másnap csata lesz.[92] *(ld. a 3. sz. vázlatot.)* Dzselálzádé leírása szerint a papok buzdító beszédeket tartottak, a tábori zenekar játszott, a tábort pedig kivilágították.[93] 29-én, a „reggeli ima" idején, tehát 5 óra tájban, az „egész hadsereg lóra ülvén", megindult.[94] Azt bizonyosan tudjuk Kemálpasazádétól, hogy a csatarendet már elindulás előtt megalakították, viszont igen valószínű, hogy az Ibrahim vezette ruméliai sereg és az akindzsik Bali parancsnoksága alatt előbb kezdték el a menetet, amint azt Dzselálzádé, Ferdi és Pecsevi határozottan állítják. Ennek két oka lehetett: az egyik az, hogy a ruméliai seregnek jóval nagyobb távolságot (12—13 km) kellett megtennie a Majs—Földvár közötti tereprészig, mint az anatóliaiaknak a Buziglicáig (6—8 km): másik, hogy Ibrahimnak, mint fővezérnek, még szemrevételeznie kellett a terepet, azonfelül gondoskodnia kellett a csatához való felállás biztosításáról is.

A megteendő úthoz képest a hadsereg igen későn ért a teraszhoz: a ruméliai sereg délben (Kemálpasazádé és Dzselálzádé), a szultáni zsoldosok „ikindi" előtt, tehát 13—14 óra tájban (Szulejmán Naplója), az anatóliaiak pedig csak 14—15 óra körül (Ferdi). Még akkor is, ha a csatarendben való nehezebb mozgás miatt óránként csak 3 km-es menetsebességet számítunk, az egész hadseregnek 9—10 óra körül a teraszon kellett volna lennie. Szulejmán Naplójában azt olvashatjuk, hogy sereg „lassan, meg-megállva, majd menetelve" nyomult előre. Ennek több oka is lehetett. Egyrészt a csatarendben való előnyomulásnál időnként meg kell állni, hogy a terepen menetelő, s így óhatatlanul rendetlenségbe jutó csapatok sorait kiigazítsák. Ehhez hozzájárult még ebben az esetben, hogy a felázott talajon — nagyrészt szántón — a menet igen fáradságos volt és annak üteme természetszerűen lelassult. Egyébként Szulejmán Naplójának írója meg is jegyzi: a helyszínre érve „ember és állat fáradt" volt, úgyannyira, hogy ez volt az egyik oka annak is, hogy — amint a későbbiekben látni fogjuk — a csatát másnapra halasztották. Soha nem hallott dolog, hogy egy hadsereg 8—10 km-es menet után úgy kifáradjon, hogy már harcolni sem tud! Egész bizonyos tehát, hogy a menet valójában kimerítő lehetett.

Valószínű azonban, hogy más körülmények is nehezítették a sereg menetét. A hadsereg kiterjedése a Karassó menti táborban 8—9 km volt, s most ugyanezt a tömeget az eszéki út és Majs közötti 6 km-es szakaszba kellett begyömöszölni. Feltehető, hogy ebből torlódások keletkeztek, amik

92 *Thury:* I. 314. o.
93 Uo.: II. 157.
94 A következőkben, a török krónikásokra hivatkozva, az oldalszámokat nem jelöljük meg. Az egyes krónikások, illetve források *Thurynál:* Kemálpasazádé: I. 236., Szulejmán Naplója: I. 314. Lutfi: II. 15., Ferdi: II. 66.; Dzselálzadé: II. 157. o. *Pecsevi:* i. m. 31—32.o.

természetesen időveszteséggel is jártak és a katonákat is kifárasztották.[95] A terepet nem ismerő török hadvezetés tehát alaposan elszámította magát, úgy hogy részben az idő előrehaladott volta, részben pedig a hadak kifáradása miatt a csatát másnapra halasztották, elrendelvén egyben a táborverést. Ebbe a táborveréssel bíbelődő török seregbe támadtak bele a magyarok, hatalmas pánikot idézve elő sorai között.

Ezt a tényt Szulejmán Naplójának írója kertelés nélkül elismeri, nem úgy a krónikások! Ők, leplezni akarván Szulejmán, főleg azonban Ibrahim tévedését, valamint a ruméliai sereg kezdeti vereségét, hallgatnak róla — sőt, valami rendkívüli bölcsességű haditervről akarják meggyőzni olvasóikat.

Bár a török krónikások szóvirágokkal, eltúlzott képekkel és hasonlatokkal teletűzdelt csűrés-csavarását nem volt éppen könnyű dolog követni, mégis megérte a fáradságot, mert eltekintve attól, hogy kiáltó ellentmondásaikkal saját állításaikat cáfolják és Szulejmán Naplójának közlését erősítik meg, még arra is alkalmat adnak, hogy leleplezzünk egy legendát, amely történetírásunkban úgyszólván általánosan elfogadott. Arról a bizonyos cselről van szó, amivel a törökök, szétnyitva soraikat, a magyarokat az ágyúk elé csalták.

A krónikások elmondása alapján az bizonyosra vehető, hogy felérkezve a teraszra, ahonnan már láthatták a mohácsi mezőn álló magyar sereget, Szulejmán, Ibrahim és más alvezérek haditanácsot tartottak. Ezt a tanácskozást Dzselálzádé és Kemálpasazádé valami rendkívül bölcs, megfontolt, mély gondolatokat felvető eszmecserének írja le, egyedül Lutfi leírásából érezhető, hogy a török vezetők elég nagy zavarban voltak és egyszerűen nem tudták, mit tegyenek. Lutfi elmondása ugyan sok helyütt zavaros — bár lehet, hogy fordítási hibákról van szó —, mindazonáltal kivehető belőle a tanácskozás drámaisága. Már említettük, hogy ő egy nagy „árokról", „sáncárokról" beszél, melyet a magyarok ástak volna, s amiről mi feltételeztük, hogy az éppen a terasz volt. Nos, ez az „árok" okozta tulajdonképpen a legfőbb zavart. Ezt írja Lutfi: „egy kém hírül hozta, hogy a gyaurok azonkívül, hogy ilyen nagy számmal vannak, még egy nagy árkot is ástak... melyen lehetetlen áthatolni". Meghallván Szulejmán a hírt, „vezíreit összegyűjtötte s ezt kérdezé: »most mit kell tennünk?«" Mire a vezírek: „Mielőtt a hitetlenekre mennénk, megfontolásra és tervre van szükség, mert itt oly sok ezer gyaur van, annyi lovas, annyi ágyú és puska, s mivel még sáncárok is van..." Végre ebben állapodtak meg: „itt tábort ütvén, ama sáncárkon tegyünk próbát..." Miután egyik török krónikás sem beszél erről a „sáncárokról" és ilyen egyáltalán nem is volt, nem tudjuk elfojtani magunkban az érzést, hogy a teraszról van szó. Ugyanakkor éles ellentétben áll ez a leírás a többi krónikáséval, akik — mint említettük — zseniális hadvezéri tervekről írnak.

Különösen Kemálpasazádé és Dzselálzádé beszámolója érdemel ilyen szempontból figyelmet. Az előbbi szerint, amikor Ibrahim megérkezett „a

95 A török vezetőknek feltehetően — megfelelő térkép hiányában — nem lehetett pontos képük a terepről. Bár felderítőik elől jártak, de azok részletadataiból nehéz lett volna megfelelő képet alkotni a Majs—Buziglica közötti terepről. Egyébként is — láthattuk — ezek a felderítők állandó harcban álltak a magyar könnyű lovassággal, így aligha figyelhették meg pontosan a terepet. Lehetséges, hogy Tomori épp azért harcoltatta lovasságát, hogy a török felderítőket minél hosszabb ideig távol tartsa a terasztól.

leendő csatatér közelébe" és meglátta a magyarokat, tanácsot kért Bali bégtől „a bölcs oroszlántól". Bali, arra hivatkozva, hogy a magyarok „tetőtől-talpig acélba vannak burkolva", s rohamukkal „bármelyen erős" seregen áttörnek, azt ajánlotta, ne várják be a rohamot, hanem — szétnyitva soraikat — engedjék be és támadják oldalba őket. Tanuljon tehát Ibrahim, a „fiatal oroszlán", Balitól, „a vén farkastól". Szinte szóról-szóra így írja le a jelenetet Dzselálzádé is.

Igen ám, de van egy nagy akadálya ennek a cselnek, mégpedig az, hogy ott van a sereg mögött a sok málha, így — írja Kemálpasazádé — „soraink nem bírnak szétválni, hogy a támadó lovasságnak utat adjanak s ezt nem lehet közénk bocsátani..." Dzselálzádé: „»Mi volna hát a leghelyesebb terv ebben a dologban?« — kérdé a pasa, aki egész ámulatba esett. Egy ideig gondolkoztak. Végre isteni sugallat segélyével abban a tervben állapodtak meg, hogy az összeütközés idejét ikindi idejére halasztják, a vonatot hátraküldik, a harcosok pedig szokás szerint két részre válva, hátba fogják az alávaló hitetleneket." Kemálpasazádé szerint Ibrahim maga jött rá a dologra, mire Bali igen megdícsérte „e mély bölcsességű tervért", amely „megfogamzott a hadvezéri tálentummal megáldott pasa világos elméjében."

Mindez azonban merő kitalálás. A baj már ott kezdődik, hogy a feltétlenül hitelesnek elfogadható szulejmáni Napló szerint a csatát nem „ikindi" idejére, hanem másnapra halasztották. Továbbá: lehetséges ugyan, hogy a „fiatal oroszlán" Ibrahim mögött nem állt még sok haditapasztalat, annyit azonban talán mégis tudhatott, hogy a csapat mozgását annyira akadályozó vonatot a harc idejére hátra kell küldeni. De ha történetesen nem is tudja, a vonat leválása a csapattól minden hadseregben rutinművelet — így természetesen a törököknél is — s annak végrehajtásához nincs szükség haditanácsra, mert minden alparancsnok magától is megteszi. Végül pedig: „mély bölcsességű" haditerv ide vagy oda, a vonat mégis csak ott maradt, sőt elkezdték a táborverést is. Ezt Kemálpasazádé maga is állítja, rövidddel az idézett részek után.

Mindezek alapján úgy hisszük, semmi kétely sem lehet afelől, hogy semmiféle csel nem volt, és az egész „szétválás"-mese azt szolgálta, hogy a fővezérlet balfogását és a ruméliai sereg megfutását leplezzék.

Az adatok összevetése alapján a török sereg helyzete ez lehetett a haditanácskozás perceiben *(l. az 5/a sz. vázlatot is)*: a ruméliai sereg, a hozzá beosztott 4000 janicsár, 150 ágyú és az akindzsik elérték a terasz szélét, tőlük jobbra, hátrébb van a zsoldosság, még tovább az anatóliai sereg. Lenn a mohácsi mezőn folyik a csatározás a magyar és a török könnyű lovasság között.

Elkezdődik a haditanács. A helyzet nem kedvező: lenn a síkon ott van az ugrásra kész magyar sereg; a szultáni zsoldos had és az anatóliai sereg még hátul, a mondottak szerint feltehetően eléggé rendezetlen állapotban; a jelek szerint külön gondot okoz a teraszon való leereszkedés. Megszületik tehát a döntés: a csatát másnapra halasztják és tábort vernek; a ruméliai sereg ereszkedjék le a mohácsi mezőre és ott táborozzon; Bali és Khoszrev induljon el az akindzsikkal és foglaljon állást valahol a magyar sereg oldalában, illetve hátában. *(ld. az 5/b. sz. vázlatot)*

Miután a haditanács véget ért és a szükséges parancsokat a csapatok

megkapták, a ruméliai sereg leereszkedik a lejtőn és elkezdi a táborverést. Különös figyelmet érdemel itt a ruméliai sereghez beosztott tüzérség magatartása. Brodarics előadásából kétségtelenül kiderül, hogy a tüzérség valamilyen mélyedésben volt, úgy hogy elkezdve tüzelését, golyói a magyarok feje felett szálltak el.[96] Szulejmán Naplójában is azt olvashatjuk, hogy „tüzelni kezdtek az ágyúkkal, de nem tudtak ártani." Bízvást állíthatjuk, hogy példátlan esettel állunk szemben: olyan helyre rendelték a tüzérséget, ahonnan nem volt kilövése! Miután a török tüzérség semmiben sem maradt el az európaitól, elképzelhetetlen, hogy ennek tudatlanság, vagy hanyagság lett volna az oka. Két körülménnyel lehet megmagyarázni a dolgot: a táborozásra adott paranccsal és a tereppel. Beszéltünk már a terasz előtti terep furcsa egyenetlenségeiről, sokszor 4—5 m szintkülönbségű hullámairól és mélyedéseiről. Nos, az történhetett, hogy amikor a tüzérek megkapták a parancsot a táborozásra, ott ahol voltak, megálltak, az ágyúkat tüzelőállásba helyezték. Történetesen egy mélyedésben állapodtak meg, az ágyúknak tehát nem volt kilövése, illetve csak emelt csőállással tüzelhettek, s így nem pásztázhatták az előttük levő tereprészt. A tüzérparancsnokot ez a körülmény bizonyára nyugtalaníthatta, de mást nem tehetett, mivel a magyarok közelsége miatt az ágyúkat a következő hullámra előrébb vontatni igen kockázatos lett volna. S hogy így lehetett, és hogy nem tudatlanságról vagy hanyagságról volt szó, már az is bizonyítja, hogy ugyanakkor viszonylag rövid idő alatt a lövegek elé szinte áthatolhatatlan akadályt építettek.[97]

Itt még egy fontos körülményt kell regisztrálnunk. Kemálpasazádé közlése szerint Ibrahim nagyvezír, miután a táborozást elrendelték és Bali, valamint Khoszrev csapatait elindították, utánuk lovagolt „a leshelyen felállított lovasság megtekintésére". Az, hogy egy hadvezér egy mellékfeladattal megbízott rész ellenőrzése céljából a főseregtől eltávozzék, hallatlan dolog, így nem is tudjuk elhinni Kemálpasazádénak, hogy ez lett volna Ibrahim eltávozásának oka. Talán nem tévedünk, ha feltesszük, hogy a nagyvezír terepszemlére indult, éppen azért, mert alkalmatlannak találta a csatához a majs-buziglicai terasz előtti terepet és más helyen akarta azt megvívni. Ugyanakkor egy másik következtetésre is feljogosít Ibrahimnak ez az eltávozása: álmában sem gondolta volna, hogy a magyarok maroknyi seregükkel támadást indítsanak. Egyébként azt is Kemálpasazádétól tudjuk, hogy a támadás megindulásának pillanatában Ibrahim nem volt a hadaknál és „gyors futárt" kellett utána küldeni.

Fejlemények a magyar seregnél a csatáig[98]

Augusztus 29-én éppen „tiszta és igen derült" idő volt. A magyar sereg már napfelkelte után csatarendbe állt. A nádor körülvezette a királyt a hadak között és buzdító beszédet tartott a katonáknak. A török előcsapatok ott nyargalásztak a mohácsi mezőn, össze-összecsapva a magyar könnyű-

96 *Brodarics:* 565. o. Jó lenne tudni, hogy Burgio mire alapozta állítását, hogy a török tüzérség „halomra" lőtte a magyarokat. Ez a mondottak szerint semmiképpen sem volt igaz. *Burgio:* 123. o.
97 *Gyalókay:* 230. o.
98 A most következők leírásában Brodaricsra támaszkodtam. 563. és köv. o.

lovasokkal. „Az ellenség... még mindig a dombok mögött tartózkodott" — írja Brodarics — és nem lehetett tudni, hogy mi a szándéka: „kedvezőtlen helyre" akarja-e csalni a magyarokat, éjjeli rajtaütésre készül, vagy éppen a kifárasztás a célja? Amint láttuk, ezek egyikéről sem volt szó.

E várakozás közben, „amikor már a nap nyugat felé hajlott" pillantották meg az ellenségnek „jobbra, a dombok alatt elterülő völgyben feltűnő csapatait, melyek csendben nyomultak előre, csupán dárdáik hegyének csillogása árulta el őket."[99] Ez volt Bali és Khoszrev kiküldött serege. Megint csak a terep különleges voltával magyarázható, hogy ott, ahol Brodarics állt, csak a lándzsák hegyét lehetett látni; a tőle 1—1,5 km-re álló Tomori ugyanis pontosan felmérte, hogy nem a török fő erőiről van szó, egyébként nehezen képzelhető el, hogy csupán Ráskay maroknyi csapatát küldte volna ellenük. *(5/b sz. vázlat.)*

Időközben a ruméliai seregnek is el kellett kezdenie a táborverést a mohácsi mezőn, erről azonban Brodarics semmit sem ír, ami annál is különösebb, mivel az egész csata leglényegesebb mozzanatáról van szó.

Ezt követően a király közelében levő főurak, „a hosszú várakozást megunva" azt ajánlották, vonuljanak vissza a táborba. Ennek oka más nem lehetett, mint az, hogy látva a török táborverését úgy gondolták, aznap már nem vívnak csatát. A király, hallgatva a tanácsra, parancsot küldött Tomorinak a táborba való visszatérésre. Erre Tomori Szapolyai Györggyel együtt a királyhoz rugtatott, „s figyelmeztette őt, hogy az ütközetet semmi esetre sem szabad elhalasztani, mert kisebb veszedelemmel jár most az ellenség csapatainak egy részével, mint holnap az egész sereggel megütközni; most a győzelem kétségtelen."[100] Erre a király „azonnal" parancsot adott a támadásra.

S itt érkeztünk el oda, hogy tanulmányunkban már több alkalommal sejtetett feltevésünket határozottan kimondjuk: Tomori és vezértársai azért választották csatatérnek a mohácsi mezőt, mert előre látták a török harchoz fejlődésének nehézségeit és tervük éppen arra épült fel, hogy az nem tud — a terep nehézségei miatt — egész erejével egyszerre harcba lépni. Erre persze azt lehetne válaszolni, hogy ez a gondolat Tomoriban éppen a török magatartása alapján született meg abban a pillanatban, amikor a ruméliai sereg elkezdte táborát felverni. Gondoljunk vissza azonban a magyar sereg előbbiekben vázolt csatarendjére, amely másra, mint egy nagyjából egyenlő erejű ellenség hirtelen lerohanására, nem volt alkalmas. Nem valószínű, hogy ilyen csatarendet alakítanak, ha arra számítottak volna, hogy a török hadsereg egészével kell megharcolniok.

A másik elgondolkoztató körülmény Ráskay kiküldése. Amint Brodarics írja, Tomori azt adta feladatul Ráskaynak, „menjen ki felderíteni, hogy mi a szándékuk (tudniillik Bali csapatainak), és ha lehetséges, térítse el őket megkezdett útjukról."[101] Ez a parancs elég furcsán hangzik egy katona fülének s feltehető, hogy Brodarics megint félreértett valamit. Valószínűbbnek tűnik, hogy Tomori álló oldalvédnek küldte ki Ráskayt és feladata csupán az ellenség szemmeltartása volt. Problémánk szempontjából az itt

99 Uo. 564. o. Szentpétery a „jam sole in vesperam inclinante" kifejezést „estefelé"-nek fordítja.
100 Szentpétery fordítása, 44. o.
101 *Brodarics:* 564. o.

a fontos, hogy *ilyen* kis csapatot küldött ki a hadsereg oldalát fenyegető, feltehetően tízezres nagyságrendű ellenséggel szemben, amit aligha lehet mással magyarázni, mint azzal, hogy szilárdan meg volt győződve róla: az ellenség aznap nem fog támadni. A király környezetében álló urak a ruméliai sereg táborveréséből következtettek arra, hogy a török nem fog támadni, ez viszont Ráskay kiküldetésének pillanatában még nem kezdődött el, hiszen a sereg akkor még csak leereszkedőben volt a lejtőn.

Másik zavaró momentum feltevésünkben az, hogy Brodarics nem ír Tomorinak erről a tervéről. Úgy gondoljuk azonban, hogy ennek igen egyszerű oka van: nem is tudott róla. De feltehetően a táborba való vonulást javasló urak sem ismerték Tomori tervét, sőt talán maga a király sem. Furcsának tűnhet egy ilyen feltevés, de ismerve az elmúlt napok eseményeit, a királynak és környezetének, valamint a karassói tábor katonáinak mélyen szántó ellentétét, könnyen elképzelhető, hogy Tomori csak néhány alvezérét avatta be a tervbe, mert annak sikeréhez a legszigorúbb titoktartást tartotta szükségesnek.[102] Ezt támasztaná alá az utolsó haditanácson tanúsított furcsa magatartása is: egyetlen konkrét érvét, azt tudniillik, hogy miként akar felülkerekedni a törökön, nem árulhatta el, így csupán bizonytalan válaszokat adhatott a király neki szegezett kérdéseire.

Végül hadd idézzük itt Lutfi krónikájának ezt a versbe szedett részét, melyben a következő szavakat adja a haditanácsot tartó II. Lajos szájába:

Mikor (a török) holnap Mohácsra érkezik
És itt sátrait felüti:
E jó alkalommal megtámadjuk,
Mikor tábort üt, megrohanjuk és harcolunk.

Amit itt Lutfi leír, az nyilvánvalóan a török hadvezetésnek a csata utólagos elemzéséből levont következtetése, amit esetleg Tomorinak egyik fogságba esett és a tervbe beavatott alvezére is megerősíthetett kihallgatása alkalmával.

A csata

Amikor a király kiadta a parancsot a támadásra, a török sereg a következő helyzetben volt: Bali és Khoszrev seregének zöme kitér Ráskay elől, nem veszi fel a harcot, ami teljesen érthető, mert nem az volt a feladata, hogy aznap harcoljon,[103] a ruméliai sereg lenn van a mohácsi mezőn és készíti táborát; a szultáni hadak Földvárnál leereszkedőben a teraszon; az anatóliai sereg még valahol hátul. *(5/b vázlat és a 6. sz. vázlat)*

A csata első fázisa. A magyar tüzérség tüzel, a jobb szárny — Tomorival az élén — teljes vágtában rohamra indul; a gyalogság is elkezdi támadását, de természetesen jóval elmarad a lovasságtól. A támadás iránya: a jobb szárnyé a ruméliai sereg közepe, a gyalogságé a ruméliai sereg jobb szár-

102 A titoktartás a sok török kém miatt egyébként is igen indokolt volt. Lásd a 76. sz. jegyzetet.
103 A török források szerint Ráskay és Bali hadai összecsaptak, feltehető azonban, hogy Bali csak kisebb erőket vetett harcba. Ráskay hadainak későbbi sorsáról nincs adatunk.

6. vázlat.

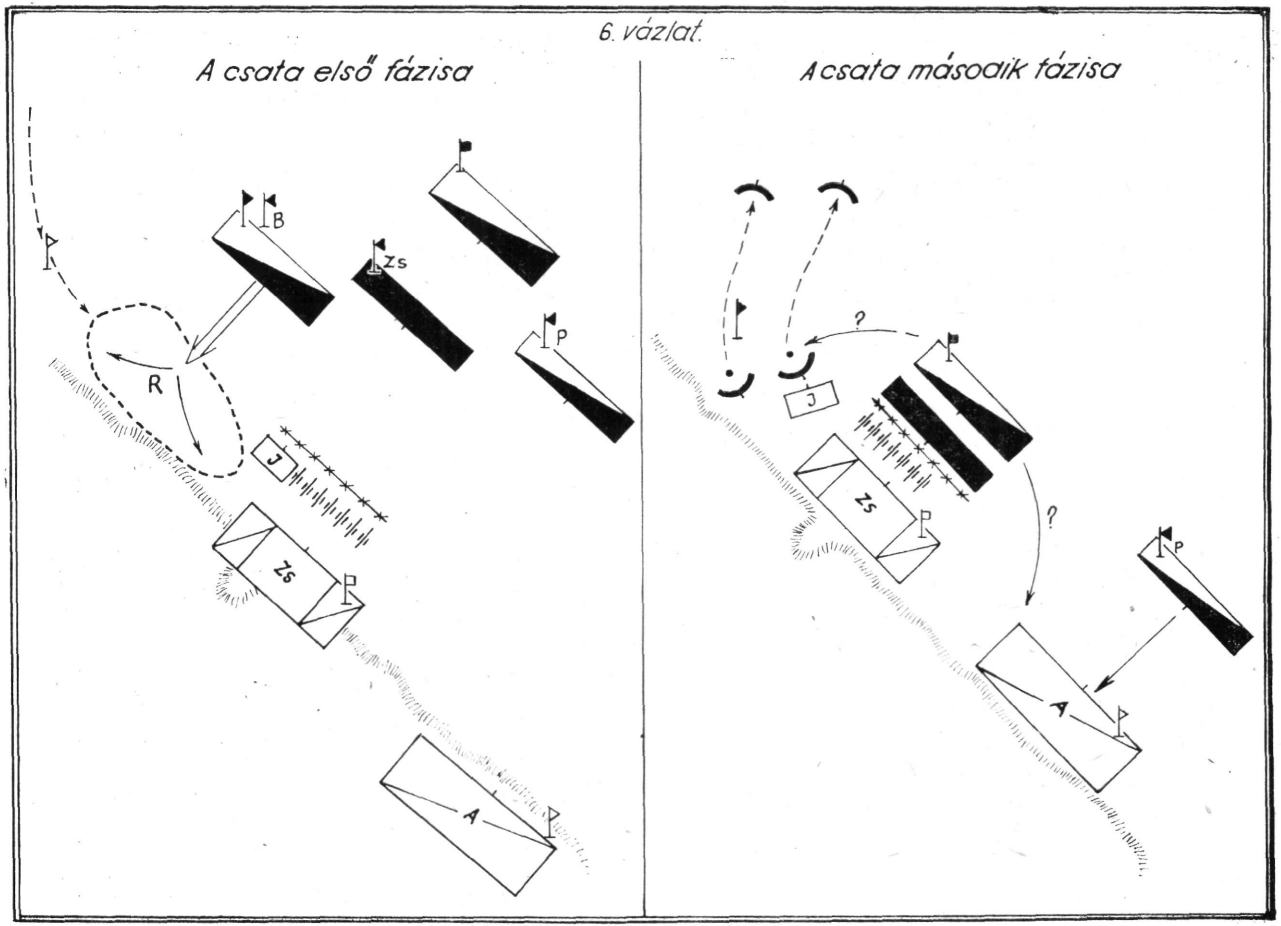
A csata első fázisa
A csata második fázisa
B
Zs
P
R
J
Zs
P
A
?
?
J
Zs
P
P
A

nyán álló janicsárság és tüzérség. A Perényi Péter vezette bal szárny helyben maradt, ami természetes is, hiszen vele szemben az anatóliai sereg még nem volt látható. Kemálpasazádé és Dzselálzádé határozottan állítják, hogy így történt. A gyalogság támadásának megindulásáról semmi adatunk sincs, mégis, szinte bizonyosnak kell vennünk, hogy a jobb szárnnyal egy időben történt, mivel legalább 1/2 órányi út léven előtte, nem érhetett volna nagyjából ugyanakkor a janicsárok és a tüzérség elé, mint a második lépcső.

A jobb szárny rohama átütő erejű volt: a tábor felállításával foglalatoskodó, talán már a lovaikat is lenyergelt ruméliai sereget — melynek sorai között ott lábatlankodtak a vonat tevéi, öszvérei és azok hajcsárai is — a támadás annyira meglepte, hogy pánikba esve, hanyatt-homlok menekült a magyarok elől. Ezt Szulejmán Naplójának szűkszavú közléséből biztosan tudjuk: „Mivel pedig a ruméliai hadtest még szét volt szóródva, nem bírt ellenállni s egy része az uralkodó felé futott." Kemálpasazádé szerint két magyar vitéz a szultán közelébe ért és ott vágták le őket. Ekkor küldhette hátra az első vonalakban harcoló Tomori Báthory András a királyhoz azzal, hogy — mivel a „győzelem miénk" — induljon a második lépcsővel az ellenség üldözésére.

S most adjuk át a szót Brodaricsnak: „Erre a hol sík, hol egyenetlen terepen mi is előre siettünk... Vitézeink még keményen helyt álltak, s hősiesen harcoltak az ellenséggel. Míg azonban a király csatarendje nagy sietséggel nyomult előre, már amennyire a páncélosokkal sietni lehetett, a jobb szárny hátrálni kezdett és sokan futásnak eredtek erről a szárnyról; azt hiszem, hogy az ellenség ágyúi rémíthették meg őket, amelyek csak ekkor kezdtek tüzelni. Ez a körülmény, s azon kívül a gyors tüzelés — a golyók már nekünk is, akik a király mellett voltunk, fejünk felett röpködtek —, nagy rémületet keltett mindenkiben."[104]

A jobb szárny támadása tehát végül is nem sikerült. De mi volt az oka ennek? Egy bizonyos: nem a tüzérségi tűz. Láthattuk, Brodarics is csak úgy „hitte", hogy a tüzérség tüzétől rendült meg a jobb szárny, viszont határozottan állítja, a golyók magasan repültek, tehát nem találtak. Bár 150 ágyú egy időben történt tűzmegnyitásának valójában félelmetes hatása lehetett, mindazonáltal nehéz lenne elhinni, hogy a sok harcot látott magyar vitézek annyira megijedtek volna, hogy futásnak erednek — különösen, hogy a golyók nem soraik között csaptak be. Egyébként is a tüzérség nem a jobb szárnyra tüzelt, mivel az tőle balra támadott, hanem az eléje érkezett második lépcsőre és feltehetően a gyalogságra. Ez kétségtelenül kitűnik magából Brodarics közléséből, amikor azt írja, hogy azután kezdtek el szólni az ágyúk, mikor második lépcső támadása megindult, ez pedig 15—20 perccel később lehetett, mint a jobb szárny támadása. Brodaricsnak egy másik mondata látszólag szintén okozati összefüggést teremt a tüzérség tűzmegnyitása és a jobb szárny megfutamodása között. A király eltűnésének körülményeit vizsgálva ezt írja: „A király ekkor már nem volt a mi hadosztályunknál... Abban bizonyos vagyok, hogy sorainkból akkor tűnt el, mikor az ellenség ágyúi megszólaltak s a jobb szárny futásnak eredt."[105]

104 *Brodarics:* 565. o. (Szentpétery ford., 45. o.)
105 Uo. 565., ill. Szentpétery 45—46. o.

Ebből tehát inkább az *egyidejűség*, nem pedig oksági kapcsolat olvasható ki.

A jobb szárny megfutamodásának oka tehát egészen bizonyosan nem a tüzérség tüze volt. Viszont két forrás alapján is tudjuk, hogy e szárny katonái a sikeres roham után zsákmányolni kezdtek. Tehát nem üldözték tovább a menekülő törököket, mai kifejezéssel nem „mélyítették ki a sikert". Hozzájárult ehhez, hogy erre az időre a török középhad, köztük a janicsárság, zömével már leért a terasz lábához és sortüzet adott le a szákmányolásban elmerült magyar katonákra, illetve azokra, akik még harcoltak. Ennek a tűznek viszont már, nem úgy mint a tüzérségének, nemcsak hangja, de magja is volt és nagy pusztítást végzett a magyarok között. Szulejmán Naplója szerint: „A janicsárok hadosztálya összesen háromszor-négyszer támadta meg puskatűzzel és igyekezett visszaszorítani az alávaló gyaurokat." Kemálpasazádé szerint is a janicsárok „jégeső módjára szórták a golyót". Pecsevi szerint pedig a janicsárok „egyszerre és oly ügyesen használták puskájukat, hogy a pogányok legbátrabb emberei az első rohamban lerogytak." Bár a janicsárok tüzét mindhárom közlés az anatóliai sereg később elkezdődő harcának idejére teszi, bizonyosnak vehetjük, hogy a ruméliai sereg harcát is segítették — ha a szultán mellett levők nem is, de a ruméliai sereghez beosztottak feltétlenül.

Végeredményben tehát Tomori elszámította magát, mert a támadó résznek nem csak a ruméliai sereggel, hanem a szultáni zsoldosokkal is meg kellett harcolnia, sőt valamivel később az anatóliaiakkal is. A magyar sereget azonban egy, de lehet, hogy két előre nem látható tempóveszteség érte. Az egyik a jobb szárny zsákmányolása volt.

A második tempóveszteségről csak feltevésszerűen beszélhetünk. Arra gondolunk, hogy Tomori hátra lovaglása és a király és környezetének meggyőzése a támadás elindításának szükségességéről hosszabb időbe került. Brodarics szerint ugyan, amikor Tomori közölte, hogy a csatát *most* kell megvívni, a király „azonnal" parancsot adott a támadásra. Jogos a kérdés azonban, hogy valójában így volt-e? Ha ugyanis Tomori tervét a király és a körülötte levő urak nem ismerték — s mint láttuk, feltehető, hogy így volt —, akkor annak helyességéről meggyőzni őket nem lehetett könnyű dolog és Tomorinak bizonyára vitatkoznia kellett. Azután azt is tudjuk, hogy a király sisak nélkül volt, feltehetjük tehát, hogy környezete is, azaz még (vagy *már*) nem voltak készek a harchoz. Lehetséges ugyanis, hogy látva a ruméliai sereg táborverési készülődéseit — ami, láthattuk, arra ösztönözte őket, hogy visszamenjenek a táborba — elkezdték levenni a kánikulában felettébb kényelmetlen páncéljaikat. Könnyen előfordulhatott tehát, hogy a királynak a táborozásra kiadott parancsa és a támadás megindulása között 10—15 perc is eltelhetett, ami elég volt ahhoz, hogy a lemaradt szultáni zsoldossereg a helyszínre érkezzék. Láthattuk: Brodarics határozottan írja, hogy a szultáni had akkor volt leereszkedőben a teraszon, amikor a támadás megindult.

Ez a két körülmény lehetett tehát az oka, hogy Tomorinak a török sereg részenkénti megverésére alapozott terve meghiúsult. Ez azonban azt jelentette, hogy a csata is elveszett. Valószínű, hogy Tomori ekkor esett el, ettől fogva tehát megszűnt az egységes vezetés a magyar seregben.

A csata második fázisa. A csata ezután következő fejleményeit már igen nehéz kibogozni. Ha az események leglényegesebb mozzanatait még nyugodtabb pillanatokban is teljesen félreismerte Brodarics, most, hogy az ágyúk elkezdtek dörögni, teljesen elveszthette fejét — valószínű, hogy az őt elfogó rémületet vetíti ki az egész magyar seregre —, amihez hozzájárulhatott még, hogy az ágyútűztől megvadult lovával is küszködnie kellett. Épp ezért közléseit ettől fogva a legnagyobb fenntartással kell fogadnunk. Semmit sem szól például a gyalogság és a bal szárny harcáról.

De a török krónikások szövegéből sem kapunk szilárd támpontokat, így csupán feltevésekre vagyunk utalva a csata második fázisát illetően.

Biztosra vehetjük, hogy sem a gyalogság, sem pedig a tartalék nem tudta átverekedni magát a török tüzérek és janicsárok által emelt akadályokon. Itt véres harc kezdődött, amit a lovasság sokáig nem is állt ki, hanem visszafutott, csak a gyalogság harcolt tovább a középen. Ezután a lovasság újra rohamra indult, de megint visszaverték és most már elkezdődött az általános menekülés. Brodarics mindent a tüzérség pokoli tüzére és a nagy füstre vezet vissza, ami természetesen nem fogadható el.

A török forrásokból valamivel többet lehet megtudni, bár előadásuk korántsem ellentmondásmentes. Az vehető ki belőlük, hogy a tartalék támadása megtorpant az akadályoknál, mire jobbra, illetve balra kanyarodva folytatták a támadást. Szulejmán Naplója és Lutfi szerint a király hada a ruméliai sereg felé kanyarodott Dzselálzádé és Kemálpasazádé szerint viszint az anatóliaiak irányába. Valószínű, hogy mindkét állítás igaz és a tartalék ketté válva, két irányba folytatta támadását.

Elég részletesen beszélnek viszont a török források a Perényi vezette bal szárny támadásáról. Ezt a szárnyat, mint láttuk, Tomori visszatartotta, támadását tehát csak akkor kezdhette meg, amikor a Buziglicánál előtűnt az anatóliai sereg. A második lépcső tehát csak ezután csatlakozhatott ennek támadásához. Az itt folyó harcokban oroszlánrésze volt a janicsárságnak, mely gyilkos sortüzekkel ritkította a magyarok sorait. Bár maguk a török krónikások is elismerik, hogy a bal szárny igen keményen harcolt — Lutfi szerint „jó ideig folyt a harc", Ferdi szerint a küzdelem csak „néhány támadás és hátrálás után" dőlt el —, a túlerővel szemben semmi reménye sem lehetett a sikerre és a harcot el kellett veszítenie.

A csata harmadik, utolsó fázisa. Legtovább a középen harcoló gyalogság tartott ki. Ezek a kemény, tapasztalt zsoldosok jól tudták, hogy a török lovasság elől futásban nem kereshetnek menedéket, így hát utolsó leheletükig küzdöttek és drágán adták életüket. A feljegyzések szerint valamilyen négyzet alakzatú harcrendben harcoltak, feltehetően azért, mert már minden oldalról körülvették őket a törökök. Ez a gyalogság szinte egy szálig ott veszett.

*

A csata gyakorlatilag a magyar sereg teljes megsemmisülésével végződött. Elesett a király, 28 főúr és nagybirtokos nemes, 7 főpap, vagy 500 nemes, 10 000 gyalogos és 4000 lovas.[106]

106 *Brodarics:* 566. o.; — Brodarics egyik levelében felsorolja ezen kívül a magyar sereg anyagi veszteségeit is: 5000 szekér, 15 000 igásló, 85 ágyú és 200 teherhajó. Acta Tomiciana. VIII. k. 222. o.; *Thury:* I. 245., II. 16. o.

Mohács történelmünk legsúlyosabb katasztrófája volt és következményeit a magyar nép hosszú évszázadokig szenvedte. Nem lehet feladata a hadtörténet írójának, hogy ezeket a következményeket taglalja. Az ő dolga, hogy a csata két legfontosabb tanulságát levonja. Ezek egyike az, hogy a magyar hadsereg páratlan hősiességgel harcolt. A második pedig: Tomori és vezértársai működésében szakmailag semmi kivetni valót nem lehet találni. A terv, amit kidolgoztak, a maga vakmerőségében is — vagy éppen ezért — kitűnő volt és minden elismerést megérdemel!

ГЕЗА ПЕРЬЕШ

БИТВА ПРИ МОХАЧЕ

Резюме

Рассматривая политические и военные цели, а также основные три элемента войны 1526 года, анализируя местность, силы и время, мы приходим к выводу о том, что в не избежном столкновении турецкой и венгерской армий последняя должна была уже с большей вероятностью потерпеть поражение вследстве слабости по своему численному составу. (Численность венгерского войска 25 000, максимально 40 000, а турецкого — может быть оценена на 150 000 человек). С венгерской стороны единственный шанс на победу или ничейный исход битвы заключался бы в том, чтобы поставить армию в такое положение, где участок местности в максимальной мере препятствовал бы развертыванию сил противника. С этой точки зрения мохачское поле бытвы обладало некоторыми шансами, поскольку располагавшаяся к югу от него территория, бывшая в основном пашней, вследствие продолжительных дождей размокла и весьма затрудняла передвижение турецкой армии. В то же время закрывавшая мохачское поле с юга терасса также препятствовала турок, так как им нужно было спускаться на поле по довольно крутой и скользкой стороне.

О вышеуказанных трудностях развертывания турецкой армии можно сделать заключение на основании карты и обзора местности, и что эти трудности действительно существовали, бесспорно подтверждается турецкими источниками. Из них выясняется, что турецкая армия с опозданием, усталая, и в беспорядочном состоянии прибыла на поле битвы: от находившейся в авангарде румельской армии сильно отстали султанские наемные войска и анатолийцы. Именно поэтому турецкое верховное командование отложило битву на следующий день и приказало разбить лагерь.

Венгерская армия спустилась на мохачское поле и стремительно атаковала румельское войско, занимавшееся разбивкой лагеря. Это как ошеломило турок, что они панически разбежались. Таким образом первая часть плана оправдалась — и всё же венгры не смогли одержать победы. Причиной этого было то, что венгерское войско дважды потерпело потерю в темпе. Первый раз, когда румельская армия приступила к разбивке лагеря, то находившиеся во втором эшелоне венгерского боевого порядка господа (Треффен,) посоветовали королю, чтобы венгерское войско также расположилось на бивуак. Король, приняв совет, главнокомандующему Томори послал с гонцом приказ о расположении на отдых. Томори, который основывал свой план именно на том, что турки отложат битву и начнут приготовления в лагере, поскакал назад к королю и уговорил его отменить первое распоряжение и дать сигнал о нападении. Неизвестно, сколько времени потребовалось на это, но если даже этот эпизод продолжался всего 10—15 минут, этого времени было достаточно туркам для того, чтобы среднее войско, возглавляемое Сулейманом, наверстало свое отставание и в момент начала битвы приступило к спуску на стороне терассы.

Второй раз потеря в темпе произошла таким образом, что после успешной атаки венгерские войска приступили к завхвату трофеев и не закрепили достигнутый успех. Таким образом после этого венгерская армия должна была сражаться с полным составом турецких сил, что как уже было сказано, лишь по причине крайне неблагоприятного соотношения сил это могло окончиться лишь поражением.

В битве погибли король, семь епископов, 21 вельможе и около 500 аристократов, а также 10—15 тысяч человек солдат.

Из анализа этой битвы можно сделать два вывода:

1. офицеры и солдаты венгерского войска с беспримерной храбростью выступили против превосходящей их огромной силы;
2. в противоположность принятым до сих пор взглядам, план венгерского главнокомандования по своему дерзновенному замыслу — и именно поэтому — был отличным, и тем самым на карту ставился один единственный шанс: победить или завершить эту битву по крайней мере вничью.

GÉZA PERJÉS

DIE SCHLACHT BEI MOHÁCS

Resümee

Wenn wir das politische und militärische Ziel, die drei Hauptelemente des Krieges, die Raum, die Kraft und die Zeit im Feldzug von 1526 betrachten, gelangen wir zu dem Schluß, daß im unvermeidlichen Zusammenprall des türkischen und des ungarischen Heeres letzteres schon infolge seiner zahlenmäßigen Inferiorität mit großer Wahrscheinlichkeit mit einer Niederlage rechnen mußte. (Der Stand des ungarischen Heeres kann auf 25 000, maximal 40 000 Mann geschätzt werden, das türkische Heer auf 150 000.) Für das ungarische Heer bestand die einzige Möglichkeit, den Sieg zu erringen oder zumindest das Unentschieden zu erreichen, darin, sich auf solchem Gebiet zur Schlacht zu formieren, wo das Terrain den Feind in seinem Aufmarsch am meisten behindert. Aus solchem Gesichtspunkt bot das Feld von Mohács tatsächlich eine gewisse Chance, indem das südlich liegende Gebiet, zu größtem Teil Ackerland, nach langen Regengüssen aufgeweicht war, und dadurch die Bewegung des türkischen Heeres stark erschwerte. Gleichzeitig bot die das Feld von Mohács vom Süden abschließende Terrasse eine weitere Schwierigkeit für die Türken, weil sie auf der steilen abschüssigen und rutschigen Seite auf das Feld herabgelangen mußten.

Auf die erwähnten, sich dem Aufmarsch des türkischen Heeres entgegenstellenden Schwierigkeiten können wir auf Grund von Karten und Lokalaugenschein folgern, und das es tatsächlich so war, beweisen die türkischen Quellen unstreitig. Es stellt sich heraus, daß das Heer verspätet, ermüdet und in ungeordnetem Zustand angelangt ist; die Söldnertruppen des Sultans und die Anatolier sind weit von den als erst angelangten Rumeliern zurückgeblieben. Ebendeshalb hat das türkische Oberkommando die Schlacht auf den nächsten Tag verschoben und anbefohlen, ein Zeltlager aufzuschlagen.

Das ungarische Heer warf sich mit stürmischem Elan auf das rumälische Heer, daß sich in die Niederung herabgelassen mit dem Aufschlagen des Lagers beschäftigt, und so unvorbereitet war. Dieser Angriff war so wirksam, daß die Türken panikartig die Flucht erfgriffen. Der erste Teil des Schachtplans hatte sich also bewährt, der Sieg ist trotzdem ausgeblieben. Der Grund bestand darin, daß beim ungarischen Heer zweimal Zeitverlust eingetreten sind. Die erste

war, daß die im zweiten Treffen der Schlachtordnung sich befindlichen ungarischen Herren, als si sahen, daß die Rumelier ein Lager aufschlugen, dem König den Rat gaben, das ungarische Heer möge ebenfalls sein Lager beziehen. Der König willigte ein und sandte an den Oberbefehlshaber Tomori den Befehl, in Lager zurück zu marschieren. Nun hatte aber Tomori seinen Plan eben darauf gegründet, der Türke werde die Schlacht verschieben und ein Lager beziehen; deshalb ritt er zurück und bewog den König, seine vorherige Anordnung zurückzunehmen und den Befehl zum Angriff zu geben. Wir wissen nicht, wieviel Zeit all dies in Anspruch nahm, doch selbst wenn es nur 10—15 Minuten dauerte, genügte es, daß die von Sulejman befehligte Mitte des Heeres das Zeitversäumnis einbringe und beim Beginn der Schlacht den Abstieg von der Terrasse beginne. Der zweite Zeitverlust des ungarischen Heeres trat ein, als die ungarischen Truppen nach dem erfolgreichen Sturm mit dem Beutemachen begannen und den Erfolg nicht ausweiteten. Und so mußte sich das ungarische Heer schließlich dem Ganzen der türkischen Kräfte stellen, das — wie gesagt — schon infolge des Kräfteverhältnisses nur mit einer Niederlage enden konnte.

In der Schlacht fielen der König, sieben Bischöfe, 28 Magnaten, etwa 500 Adelige sowie ungefähr 10—15 000 Mann.

Nach Analyse der Schlacht können zwei Folgerungen gezogen werden: 1. Offiziere und Soldaten des ungarischen Heeres haben sich mit beispielloser Tapferkeit in den Kampf mit der schrecklichen Übermacht geworfen; 2. entgegen der bisherigen Auffassung sind wir fest überzeugt, daß der Plan des ungarischen Oberkommandos in seiner Tollkühnheit — eben deshalb — vorzüglich war und sich dadurch die einzige Chance bot, die Schlacht zu gewinnen, oder zumindest das Unentschieden zu erreichen.

GYÖRKEI JENŐ

A SPANYOLORSZÁGI NEMZETKÖZI BRIGÁDOK MEGALAKULÁSÁNAK 40. ÉVFORDULÓJÁRA

Spanyolország — negyven évvel ezelőtt — államformáját tekintve köztársaság volt. 1931. április 14-én XIII. Alfonzt megfosztották trónjától. 1936. február 16-án parlamenti választásokat tartottak, amelyen a népfrontba tömörült baloldali haladó pártok ragyogó győzelmet arattak. 475 mandátumból 269-et a népfront pártjai kaptak meg — 148 képviselővel többet, mint az előző, 1933-as választásokon.[1] Ezek után a reakció megértette, hogy legális, törvényes keretek között nem képes a történelem kerekét visszaforgatni, ezt csak katonai puccs útján, diktatórikus módon teheti. A spanyol kormány ugyanakkor súlyos hibát követett el: a reakciós erőket meghagyta gazdasági és társadalmi pozícióikban és tűrte, hogy állandóan támadják a köztársaságot. Még a legreakciósabb tisztek és tábornokok is megmaradtak beosztásukban. A fasiszta elemek nyugodtan szervezkedhettek, gaztetteik megtorlatlanul maradtak.

Ilyen előmények után, 1936. július 18-án, Spanyolország fasiszta puccsra ébredt. A hadsereg néhány egysége Marokkóban és az Ibériai-félszigeten fellázadt a köztársaság ellen. A lázadók, a marokkói mór alakulatok, valamint az idegenlégiók — Franco tábornok vezetésével, Hitler és Mussolini hathatós támogatásával — a Spanyol Köztársaság törvényes kormányára törtek.

Már az első napokban megmutatkozott a spanyol nép hősi helytállása, elszántsága és a köztársaságot megvédeni akaró szilárd elhatározása. A népi milícia alakulatai szinte spontánul jöttek létre. Ekkor született a híres 5. ezred is, a „Quinto Regimiento", a kommunista párt fegyveres alakulata. Ez nem volt más, mint kiképző, szervező bázis, amely menetzászlóaljakat hozott létre és indított a frontra. A párt összesen 70 ezer katonát adott a szabadság szent ügyének.[2]

Július végére kialakultak az arcvonalak. Világosan lehetett látni, mely területek azok, ahol a köztársaság szilárdan megvetette a lábát. Az ország mintegy kétharmada — a fővárossal és a fontosabb központokkal — a köztársaság fennhatósága alatt maradt.

A német, olasz és portugál intervenció nélkül a köztársaság rövid idő alatt leszámolt volna a lázadókkal, Németország és Olaszország segítsége azonban megmentette Francót. A fasiszta hatalmak beavatkozása a lázadók javára döntötte el az erőviszonyok alakulását. Az intervenciósok élőerőben mintegy 300 ezer katonával segítették a fasiszta puccsistákat, de az élőerő mellett legalább olyan jelentős volt, ha nem jelentősebb, az a hatalmas mennyiségű

1 Guerra y Revolucion en España 1936—1939. Moscu, 1966. I. k. 80. o.
2 *Enrique Lister:* La defensa de Madrid. Batalla de Unidad. (Madrid védelme. Az egységért vívott harc) 1945., valamint Guerra y Revolución en España 1936—1939. Moscu, 1966. I. k. 302. o.

hadianyag, amit Franco tábornok támogatóitól kapott. A puszta adatok felsorolása is elképesztő intervenciós katonai erőt tanúsít: Németország például 650 katonai repülőgépet — közöttük olyan típusokat, mint a Heinkel 51, a Messerschmitt 109 és a Heinkel 111 —, 200 harckocsit és 700 löveget bocsátott a spanyol fasiszták rendelkezésére; az olasz fasiszták pedig, mintha csak a németekkel versengtek volna, ezer repülőgéppel vettek részt a polgárháborúban. Ezek közül 763 volt a bombázó és vadászgép. A katonai pilóták és hajózók száma 5699 főt tett ki, míg a polgári légiközlekedés 312 embere volt jelen Spanyolországban. Ezen felül 950 harckocsit és páncélautót, 1930 löveget, 8759 állványos géppuskát és golyószórót, 10 135 géppisztolyt, 7633 gépkocsit, 800 traktort adtak — 14 milliárd líra értékben — a spanyol lázadóknak.[3]

A külföldi beavatkozást és annak mértékét vizsgálva arra a következtetésre jutunk, hogy ez a háború kezdettől fogva meghaladta egy polgárháború méreteit; a spanyol háború a fasizmus és a demokrácia erőinek nemzetközi küzdőtere lett. A német, olasz és portugál fasiszták beavatkozásukkal azt tűzték ki célul, hogy Spanyolországban fasiszta diktatúrát teremtenek, hogy ezzel Európában a „bolsevizmus" terjedését meggátolják.

Joggal állapította meg a háború jellegével kapcsolatban a köztársasági hadsereg egyik tisztje, hogy ez a háború „véres bikaviadalnak tűnt. Arénává vált a félsziget, de a torreádorok jó része külföldi volt".[4]

A fasiszta hatalmak intervenciója folytán a háború Spanyolország nemzeti tragédiájává vált.

*

Míg az egyik oldalon a fasizmus erői tömörültek és Németország, valamint Olaszország részéről minden támogatást megkaptak, addig a Spanyol Köztársaság teljesen magára hagyatva harcolt szabadságáért, nemzeti függetlenségéért.

A köztársaság védőinek helyzete tovább romlott, amikor a magukat demokratikusnak nevező államok — Anglia és Franciaország — kormányai meghirdették a „be nem avatkozás" bűnös politikáját. Ezek a kormányok nemcsak az intervenciót legalizálták ily módon, hanem semleges szólamaikkal súlyosan sértették a köztársaság kormányát is. A francia népfrontkormány elnöke, a szocialista Leon Blum, már 1936. július 25-én, egy héttel a fasiszta puccs után leállította a Spanyolországba irányuló fegyverszállítást. Ekkor hangzottak el Giral miniszterelnök szavai:

„Mi nem kívánjuk, hogy önök segítsenek nekünk, csak azt akarjuk, ... ne büntessenek bennünket azért, mert ellenünk lázadás tört ki."[5]

A be nem avatkozásról szóló egyezmény elvileg megtiltotta, hogy a két

3 Az intervenció méreteire vonatkozó számadatokat, mint a leghitelesebb forrásból, a „Szolidarnoszty narodov sz iszpanszkoj Reszpublikoj 1936—1939" c. gyűjteményes kötet szerkesztői bevezetőjéből, valamint *C. Colombo* (olasz), *H. Teubner* (német), és *D. Picker* (szovjet) professzorok tanulmányaiból merítettem. Moszkva, 1972. 3—7., 112., 137., 247. o.

4 *J. Descola:* Histoire d'Espagne. Párizs, 1959. 554. o. Idézi: *J. Garcia:* Spanyolország a XX. században c. művében. Budapest, 1974. 201. o.

5 *Luigi Longo:* Die Internationalen Brigaden in Spanien. Berlin, 1958. 26. o.

harcoló fél bármelyikének fegyvert és hadfelszerelést adjanak el, vagy szállítsanak. Leon Blum ezzel cserben hagyta az antifasiszta összefogás ügyét, szégyenletes módon megcsúfolta a népfront eszméjét, amelynek miniszterelnökségét köszönhette.

A benemavatkozási egyezmény nem volt egyéb, mint komédia. Németország, Olaszország és Portugália — noha aláírták — kezdettől fogva túltették magukat az egyezményen. Francóék folyamatosan kapták a katonai egységeket és a fegyverszállítmányokat. Ez nagy segítséget jelentett számukra.

A Benemavatkozási Bizottságban ott volt a Szovjetunió képviselője is. A szovjet kormány a spanyolországi vérontás megszüntetése és az európai béke megvédése céljából csatlakozott az egyezményhez. Az a cél vezette, hogy e nemzetközi fórumon a spanyol nép érdekeit védelmezze. A bizottságot olyan fórumnak tekintette, amelyen leleplezhette az intervenciósokat, és az egyezményt állandóan megszegő imperialista hatalmakat.

A benemavatkozási politika két fő zászlóvivője Anglia és Franciaország volt.

A Szovjetunió, miután meggyőződött arról, hogy a Benemavatkozási Bizottság imperialista hatalmai tovább folytatják a lázadók anyagi és katonai megsegítését és ezzel a köztársasági Spanyolország rovására változtatják meg az erőviszonyokat, képviselője útján 1936 októberében a Bizottságban is és a Népszövetségben is kijelentette: „... feloldva érzi magát a szerződésben vállalt kötelezettségei alól",[6] s egyben követelte, „a Spanyol Köztársaságnak adják vissza a jogot ahhoz, hogy fegyvert vásárolhasson külföldön a szokásos kereskedelmi alapon."

A Benemavatkozási Bizottság tényked̄ésének célja a köztársaság megfojtása volt. Létrehozása szabad kezet adott a fasizmusnak és ezzel a burzsoázia többszörös árulást követett el. Elárulta a polgári demokratikus elveket, de elárulták az imperialisták saját nemzeti érdekeiket is, és ez az árulás egyenes úton vezetett Münchenhez.

Az egyetlen ország, amelynek képviselői a nemzetközi fórumokon is következetesen harcoltak a spanyol nép szabadságáért, a Szovjetunió volt. A szovjet nép az erkölcsi segítségen kívül jelentős anyagi támogatást is nyújtott a köztársasági Spanyolországnak.

*

A spanyol nép szabadságát fenyegető veszély az egész világ munkásságát felrázta. A haladó gondolkodású emberek tömegei megborzadtak a fasizmus ilyen arcátlan, nyílt támadásától. Világszerte egymást követték a spanyol nép megsegítésére irányuló akciók és ezek élén mindenütt a kommunista pártok álltak.

Azt a hatalmas rokonszenvet, amely a spanyol nép és köztársasága iránt támadt, José Diaz, a Spanyol Kommunista Párt főtitkára így jellemezte:

„A spanyol nép hősies védekezése felrázta az egész világot. Londontól New

6 *I. M. Majszkij:* Iszpanszkije Tyetragyi. Moszkva, 1962. 26. old.

Yorkig, Párizstól Moszkváig, Argentínától a skandináv államokig egyetlen jelszó hangzik: Szolidaritás a hős spanyol harcosokkal!"[7]

Mindaz a segítség, mely július—augusztus folyamán Spanyolországba érkezett, elenyésző volt ahhoz képest, amit a lázadók Németországtól és Olaszországtól kaptak. A spanyol nép, a köztársasági Spanyolország ezért a nemzetközi szolidaritás további hathatós segítségét kérte a világ dolgozóitól.

1936 szeptember—októberében nyilvánvalóvá vált, hogy a spanyol köztársaság megsegítésére az anyagi támogatás nem elegendő. A nemzetközi munkásszolidaritás ekkor még magasabb szintre lépett, melynek legszebb példáit nyújtották a világ szabadságszerető fiai. Sokan érezték parancsoló szükségességét annak, hogy a legaktívabb támogatást nyújtsák a fasiszta agresszió ellen, fegyverrel segítsenek a Spanyol Köztársaságnak. Ezrek és ezrek indultak útnak, hogy fegyverre keljenek a veszélyben forgó spanyol nép védelmében.

A nemzetközi önkéntesek létszámát csak megközelítő pontossággal állapíthatjuk meg. Erre vonatkozóan eltérőek a vélemények és a megállapítások. A legtöbbet emlegetett szám a harmincötezer,[8] de Walter tábornok — Karol Świerczewski, a 35. hadosztály parancsnoka —, teljesen hihetően, negyvenkétezer főben állapította meg a nemzetköziek összlétszámát.[9] A Népszövetség Katonai Ellenőrző Bizottságának 1938 őszén 12 144 internacionalistáról volt tudomása. 1936—39 között viszont — véleményük szerint — összesen 32 109 volt a nemzetközi brigádok létszáma.[10]

Mindezek közül Karol Swierczewski közlése a legelfogadhatóbb szám, ezt erősíti meg a mai, nemzetközi méretekben folyó kutatómunka is.

A legnagyobb lélekszámban a francia önkéntesek képviselték hazájuk haladó erőit. Összesen 8500 francia harcolt spanyol földön[11] és háromezren áldozták életüket közülük a spanyol nép szabadságharcában. (A második világháború francia ellenállási mozgalmában további háromezer volt spanyolos halt hősi halált.)

A francia önkéntesek után létszámban a legnagyobb tömeget az antifasiszta német önkéntesek jelentették. A polgárháború ideje alatt számuk ötezer volt.[12] A német önkéntesek többségükben politikai emigránsok voltak, de voltak olyanok is soraikban, akik a fasiszta Németországból, a legnagyobb áldozatokat vállalva, szökve siettek a spanyol nép segítségére. Közülük nem egy a Gestapo kínzókamráit, börtöneit, koncentrációs táborait megjárva érkezett spanyol földre.

A német önkéntesek sorában a kommunisták mellett voltak szép számmal szociáldemokraták és párton kívüliek is. A munkások és parasztok mellett ott

7 *José Diaz:* Válogatott cikkek és beszédek. Budapest, 1951. 118. o.

8 *K. L. Majdanik:* Iszpanszkij Proletariat v nacionalno — revoljucionnoj vojne. Moszkva, 1960. 205. o.; *M. Aszkarate—I. H. Szandoval:* 896 dnyej borbi. Moszkva, 1964. 81. o.; *José Garcia:* Iszpanyija XX. veka. Moszkva, 1967. 228. o. Magyarul: *Garcia:* Spanyolország a XX. században. 205. o.

9 „Isztoricseszkij Arhiv" 1962. 2. szám. 172. o. *Karol Swierczewski* tanulmánya. Swierczewski, Karol (1897—1947) lengyel kommunista, eredeti foglalkozása vasmunkás. Az első világháború éveiben Moszkvában dolgozott és kapcsolatba került a bolsevikokkal. Részt vett a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában. Spanyolországban Walter néven vált ismertté, tábornoki rendfokozatban előbb brigád-, majd hadosztályparancsnok. 1945 után Lengyelország hadügyminiszter-helyettese. Ellenforradalmárok ellen vívott harc során halt hősi halált.

10 Szolidarnoszty narodov sz Iszpanszkoj Reszpublikoj 1936—1939. i. m. 15. o.

11 Uo.: 302. o. *R. Michaut* tanulmánya a francia önkéntesekről.

12 Uo.: 128. o. *H. Teubner* professzor tanulmánya a német önkéntesekről.

küzdöttek az értelmiség legjobbjai is. Ismert írók, költők, zeneszerzők, festőművészek, szobrászok érkeztek Spanyolországba, mint például Ernst Busch, Erich Weinert, Ludwig Renn, Bodo Uhse és még sokan mások, hogy tehetségüket a spanyol nép szolgálatába állítsák.

Az ötezer német önkéntes közül háromezer nem tért vissza a csatamezőről. Az életben maradottak részt vettek a francia ellenállási mozgalomban és a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújában, folytatva a fasizmus ellen Spanyolországban kénytelenségből félbehagyott harcot.

A lengyel önkéntesek hasonló számban vették ki részüket, mint a németek. Létszámuk ötezer fő volt.[13]

A spanyol polgárháborúban mintegy 250 internacionalista orvos is katonai szolgálatot teljesített. Ezek közül 41 volt lengyel; 20 zászlóaljorvos, négy brigád-főorvos és egy hadosztály-főorvos került ki közülük.

A lengyel önkéntesek közül 3200 spanyol földön halt hősi halált. Akik a spanyol polgárháborút túlélték, mind részt vettek a második világháború antifasiszta mozgalmaiban, fegyverrel küzdöttek, harcoltak mindenütt, Dániától Jugoszláviáig, Franciaországtól az orosz sztyeppékig. Sokan a szovjet hadsereg oldalán, a 2. lengyel hadsereg soraiban, Leninótól az Elbáig űzték, verték a német fasisztákat.

Az olasz antifasiszták mintegy négyezer önkéntese támogatta a spanyol nép küzdelmét. Közülük 1822 volt kommunista, 137 szocialista, 124 anarchista és 55 radikál-demokrata; legtöbbjük pártonkívül volt.[14]

Az olasz önkéntesek döntő többsége emigrációból — Franciaországból, Belgiumból, a Szovjetunióból, Svájcból és San Marinóból érkezett spanyol földre.

Az első olasz reguláris alakulat, zászlóalj, Giuseppe Garibaldinak, Olaszország nemzeti hősének nevét vette fel és e nevet viselte később a 12. nemzetközi brigád is. Az olasz önkéntesek közül több mint 600 spanyol földön halt hősi halált és mintegy kétezren sebesültek meg. Az életben maradottak tevékenyen kivették részüket a második világháború partizánmozgalmaiból is. A francia ellenállási mozgalomhoz mintegy ezer garibaldista csatlakozott, akik közül Franciaországban száz halt hősi halált, de részt vettek még a belgiumi, hollandiai, a luxemburgi, a jugoszláviai és az olaszországi népfelszabadító és partizánmozgalmakban is. Az 1943—45. években Luigi Longo — a spanyolországi nemzetközi brigádok hajdani főkomisszárja — vezető szerepet játszott az olaszországi partizán- és ellenállási mozgalomban.

Az olaszok után létszámban az Amerikai Egyesült Államok harcosai következnek. Noha e földrész távol esik a spanyol hadszíntértől, mégis mintegy háromezer önkéntes érkezett onnan spanyol földre.[15]

A spanyol polgárháború teljes ideje alatt, 1936—1939 között, összesen kétezer angol önkéntes fogott fegyvert a spanyol nép szabadságáért. Ezeknek 80 százaléka a munkásosztályhoz tartozott.[16] Mellettük jelentős számban voltak értelmiségiek is. Az angol értelmiség legkiemelkedőbb képviselője, Ralph

13 Uo.: 193. o. A lengyel partizán szövetség spanyolos bizottságának kollektív tanulmánya.
14 Uo.: 152. o. *C. Colombo* tanulmánya az olasz önkéntesekről.
15 Uo.: 264. o. *A. Landis* tanulmánya az Amerikai Egyesült Államok önkénteseiről.
16 Uo.: 82. o. *Nan Green* tanulmánya az angol önkéntesekről.

Fox[17] angol író, történész, publicista és esztéta, 1920 óta tagja volt az Angol Kommunista Pártnak és mint század politikai biztos 1937 januárjában halt hősi halált. Az angol önkéntesek között 11 orvos teljesített szolgálatot.

A nemzetközi önkéntesek kötelékében 1700 osztrák antifasiszta harcos küzdött: többségükben közvetlenül Ausztriából érkeztek Spanyolországba. Nagy részük a Schutzbund[18] osztagaiban szerezte meg a katonai alapismereteket és az 1934-es februári bécsi felkelés harcaiban is részt vett.

A 11. nemzetközi brigád első parancsnoka, Emilio Kleber[19] tábornok, szintén osztrák származású volt. Ausztriában született és nevelkedett, a Szovjetunióból sietett Spanyolországba. 1936 őszén kiemelkedő szerepet játszott Madrid védelmében.

Az osztrák önkéntesek szinte valamennyi fegyvernem kötelékében harcoltak. Voltak közöttük vadászpilóták, páncéltörő, tábori, és légvédelmi tüzérek, az egészségügy területén is több osztrák orvos szolgálta a spanyol nép ügyét. Az 1700 osztrák önkéntes közül 700 maradt[20] örökre Spanyolországban.

A cseh és szlovák önkéntesek száma szintén körülbelül kétezer volt. Közülük 1300 egyenesen Csehszlovákiából indult el, a többi emigrációból. A legnagyobb számban a 129. nemzetközi brigádban szolgáltak. A spanyol nép szabadságharcában több mint 400 cseh és szlovák internacionalista halt hősi halált.[21]

A spanyol polgárháborúban 1600 jugoszláv önkéntes is harcolt,[22] akik részben hazájukból és részben emigrációból érkeztek a nemzetközi brigádok soraiba. Az 1600 önkéntes között Jugoszlávia valamennyi népe — horvátok, szlovének, szerbek, makedónok és montenegróiak — képviseltette magát. A széles körű szolidaritási mozgalmat Josip Broz Tito, a JKP titkára vezette.

A jugoszláv önkéntesek ott voltak valamennyi nemzetközi brigádban, de elsősorban a „Dimitrov", a Djakovič" és a „Masaryk" zászlóaljakban. A 15. nemzetközi brigád parancsnoka a jugoszláv Vlagyimir Čopič alezredes volt.[23] Ezenkívül még hat nemzetközi zászlóaljnak volt jugoszláv parancsnoka. A jugoszláv munkásosztály fiai mellett nem kis számban vettek részt a szabadság-

17 Fox, Ralph Winston (1900—1937) angol marxista író, történész, publicista és esztéta, 1920-tól tagja az Angol KP-nak. 1936-ban az elsők között ment Spanyolországba és részt vett a nemzetközi brigádok szervezésében. A 14. nemzetközi brigád kötelékében, mint az angol—ír zászlóalj egyik századának politikai biztosa, 1937. január 3-án, a Loperánál vívott harcokban hősi halált halt.

18 Szolidarnoszty narodov sz Iszpanszkoj Reszpublikoj 1936—1939. I. m. 44. o. *M. Stern* tanulmánya az osztrák önkéntesekről.
Schutzbund = védelmi szövetség: az osztrák szociáldemokrata párt fegyveres szervezete az 1920—30-as években. Mintegy 85 ezer tagja volt. A munkásosztály legfőbb harci szervezetévé vált a reakció elleni küzdelemben. Jelentős szerepet játszott az 1934 februári munkásfelkelésben, melynek leverése után tagjainak nagy része a kommunista párthoz csatlakozott.

19 Kleber, Emilio (eredeti neve: Stern, Manfred) a spanyol néphadsereg tábornoka, a 11. nemzetközi brigád első parancsnoka.
Az osztrák—magyar hadseregben tisztként szolgált. Az első világháborúban orosz fogságba esett, ott ismerkedett meg a marxizmussal, a bolsevikok tanításaival és csatlakozott az orosz nép forradalmi mozgalmához. Részt vett a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában. 1936-ban a Szovjetunióból Spanyolországba ment. 1937 végén tért vissza. 1938-ban a személyi kultusz áldozata lett.

20 Szolidarnoszty narodov sz Iszpanszkoj Reszpublikoj 1936—1939. I. m. *M. Stern* tanulmánya, 45. o.

21 Uo.: 314. o. *Francisek Kruzik* tanulmánya a csehszlovák önkéntesekről.

22 Uo.: 350. o. A Spanyol Köztársasági Hadsereg volt jugoszláv önkéntesei szövetségének kollektív tanulmánya a jugoszláv önkéntesekről.

23 Čopič, Vlagyimir, szerb kommunista, a spanyol néphadsereg alezredese, a 15. nemzetközi brigád parancsnoka. Mint az osztrák—magyar hadsereg tisztje esett orosz fogságba. Ott ismerkedett meg a marxizmussal, részt vett a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában. 1936-ban Spanyolországba siet, hogy fegyverrel harcoljon a fasizmus ellen. 1937 végén visszatér a Szovjetunióba. 1938-ban a személyi kultusz áldozata lett.

harcban jugoszláv értelmiségiek is. 15 orvos, 17 mérnök, 11 tanító, kívülük újságírók, ügyvédek, színészek, művészek és tisztviselők harcoltak a nemzetköziek soraiban. A jugoszláv asszonyok is ott voltak a férfiak oldalán a csatasorban, mint orvosok és ápolók.

A jugoszláv önkéntesek közül ezer spanyol földön halt hősi halált. Az életben maradottak valamennyien kivették részüket a második világháború antifasiszta ellenállási és partizánmozgalmaiban. Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Lengyelországban és a Szovjetunióban 150 antifasiszta — volt spanyolos — áldozta életét a fasizmus elleni harcban. Kétszázötven volt spanyolországi harcosnak sikerült Franciaországból illegálisan — Németországon keresztül — hazatérni. Ezek aktív harcosai lettek a jugoszláv népfelszabadító háborúnak. A horvát partizánmozgalom vezérkari főnöke Ivan Gosnjak volt, aki Spanyolországban századosi rendfokozatban a „Dimitrov" zászlóalj parancsnokának, Szalvay Mihálynak, volt a helyettese. Gosnjak a szocialista Jugoszláviában hadseregtábornok, honvédelmi miniszter lett.

A szovjet emberek, amikor az internacionalizmus eszméje azt kívánta, hogy fegyvert fogjanak a spanyol nép védelmében, tétovázás nélkül cselekedtek. Bár szám szerint nem sokan voltak, katonai vezetőik fontos szerepet játszottak a spanyol nép harcában.

A polgárháborúban Spanyolországban több mint kétezer szovjet önkéntes harcolt. 772 fő a légierőnél szolgált mint pilóta, hajózó, tanácsadó és technikus, 222 volt az összfegyvernemi tanácsadók és instruktorok száma, hetvenheten a flottától (hadihajós, tanácsadó és instruktor) érkeztek; száz fő tábori és légvédelmi tüzér, 52 katonai specialista, 130 hadmérnök és technikus, 351 harckocsizó, 156 rádiós és rejtjelező, 204 pedig tolmács volt.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a felsoroltak mind egy időben tartózkodtak volna Spanyolországban. Egyszerre 6—800 szovjet önkéntesnél nem

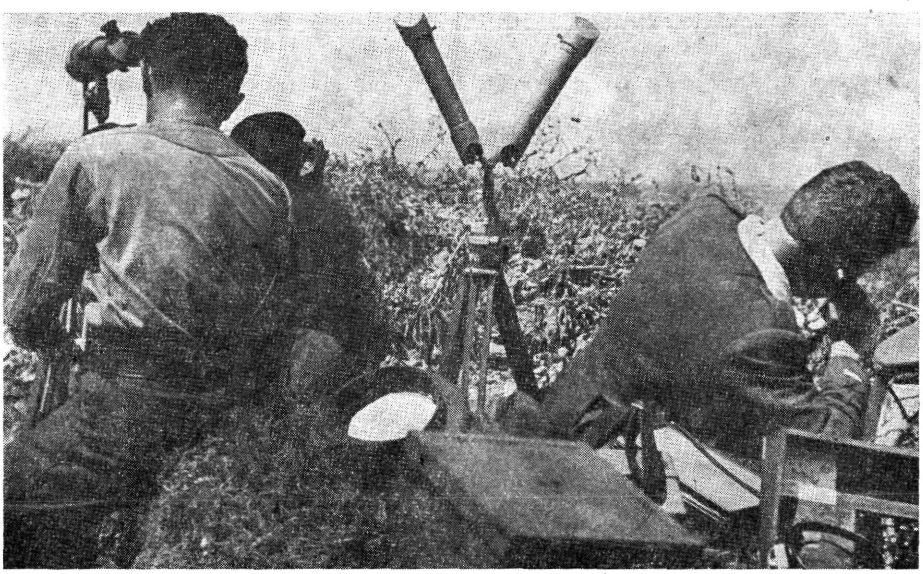

Szántó Rezső tüzércsoportjának figyelőpontja

volt több hispán földön.[24] 166 szovjet önkéntes halt hősi halált a harcok során, közülük 21 szovjet pilóta a madridi harcokban, 1936 őszén áldozta életét.

A szovjet önkéntesek, akik szovjet állampolgárok voltak, nem tartoztak a nemzetközi brigádok kötelékébe. Kivételt képeztek a Szovjetunióban élő baráti kommunista pártok politikai emigránsai, akik onnan mentek a vérző spanyol földre saját pártjuk és a Komintern hozzájárulásával. Ezek között voltak a hajdani Schutzbund tagjai, lett, német, bolgár, jugoszláv, magyar, lengyel, román és más népek emigráns kommunistái — összesen 589 harcos.

A Szovjetunió katonai szállításaival nyújtotta a legnagyobb támogatást a spanyol népnek, hiszen anélkül csak napokig, esetleg néhány hétig lehetett volna ellenállni a fasizmus nemzetközi méretekben kibontakozó rohamának. A Szovjetunió 806 katonai repülőgépet — elsősorban vadászgépet —, 822 tartalék repülőgépmotort, 362 harckocsit, 120 páncélautót, 1555 löveget és tüzérségi lőszert küldött Spanyolországnak.[25]

A spanyol nép szabadságharcában 54 nemzet fiai vettek részt. Az eddigiekben tíz ország önkénteseit vettem számba, mintegy 35 000 főt. A fentieken kívül a nemzetköziek soraiban harcolt még 850 kanadai, 850 kubai, 700 svájci, 500 svéd, 500 argentin, 500 román, 460 bolgár, 400 norvég, 300 finn és 127 ír, tehát összesen 5187 internacionalista.

Ha mindehhez hozzávesszük a magyar önkéntesek számát, melyet a továbbiak során részletezek, kijelenthetjük, hogy a nemzetközi önkéntesek létszáma nem volt kevesebb 42 000 főnél.

*

A tömegek az egész világon, így hazánkban is megértették, hogy a harc Spanyolországban nemcsak a spanyol nép szabadságáért folyik. Tudták, Európa jövője, az egész nemzetközi politikai élet alakulása, a béke és a háború kérdése dőlhet el ott.

Magyarországon is tudta minden józanul gondolkodó ember, hogy a spanyol eseményeknek közvetlen hatásuk lesz a hazai politikai életre. Világos volt, hogy nemcsak az osztályerők viszonyának, nemcsak a magyarországi demokrácia és a reakció erőviszonyának alakulására fog hatni ez a küzdelem.[26]

A kormánnyal, az uralkodó körökkel ellentétben a magyar munkásosztály minden rokonszenvével a Spanyol Köztársaság oldalára állt. A spanyol nép harca megmozgatta a magyar tömegeket. A korabeli rendőrségi jelentések tömegével adtak hírt arról, hogy a magyar munkásokat tűzbe hozták a spanyolországi események és azok hatására jelentősen megerősödött a baloldal tábora.

1936 szeptemberében, amikor a nemzetközi munkásmozgalom harcosai, a munkásszolidaritás legszebb példájaként, segítségére siettek a szabadságáért

24 Szolidarnoszty narodov sz Iszpanszkoj Reszpublikoj 1936—1939. I. m. 255. o. *D. Picker* professzor tanulmánya a szovjet önkéntesekről.

25. Uo.

26 A magyar uralkodó osztály, a Horthy-hadsereg vezérkara — háborús terveinek megfelelően — tapasztalatszerzés céljából katonai megfigyelőket küldött Spanyolországba. Stefán Valér vk. százados a páncélos fegyvernemet, András Sándor vk. őrnagy a légierőt tanulmányozta.

küzdő spanyol népnek, a segíteni akarás nem hiányzott a magyar nép legjobbjaiból sem. A Magyarországon élő munkások, parasztok és értelmiségiek közül többen foglalkoztak a Spanyolországba utazás gondolatával, hogy bebizonyítsák szabadságszeretetüket és önkéntesként a köztársasági hadseregbe álljanak.

Nem mindenkinek sikerült azonban eljutnia Spanyolországba. A magyar önkéntesek létszámát erősen korlátozta az a tény, hogy a Horthy-fasizmus mindent elkövetett a Spanyolországba utazás megakadályozására.

A szigorú rendszabályok ellenére a magyar dolgozók közül sokan nekivágtak a „nagy útnak". Csak kevesen jutottak el Spanyolországba, sokat közülük már a magyar határon, vagy a közbeeső államokban elfogtak és hazatoloncoltak. Minden nehézség ellenére állandóan újabb és újabb személyek és csoportok keltek útra. A szervezést általában a szakszervezetek és az illegális kommunista pártszervezetek végezték. Az előbbiek közül az építőmunkás, a vasas és a sütőipari szakszervezetek tettek a legtöbbet.

A spanyolországi magyar önkénteseknek mintegy 11%-a (körülbelül százhúsz önkéntes) volt olyan, aki — szökve, illegálisan — Magyarországról ment a spanyol nép segítségére. Ezek az elvtársak a legnagyobb nehézségeket vállalva keltek útra.

A haladó magyar emberek, a világ bármely pontján éltek is, a legnagyobb áldozatkészséggel siettek a spanyol nép segítségére. A kutatásaim során feltárt anyag szerint a szülőföldön kívül tizennyolc országból, illetve földrészről indultak útnak magyar önkéntesek.[27] Ugyanakkor tizenhét fő volt azoknak a száma, akik Spanyolországban éltek mint magyar emigránsok, és az első naptól kezdve bekapcsolódtak a spanyol nép szabadságküzdelmébe. A magyar önkéntesek közül a franciaországi emigrációból érkeztek a legtöbben a nemzetközi brigádok soraiba. Ezt követően sorrendben a kanadai, a csehszlovákiai, a romániai és a belgiumi magyarok következtek, az ő létszámuk volt a legjelentősebb.

Felvetődik a kérdés, hány magyar önkéntes harcolt a nemzetközi brigádok sorában 1936 október és 1939 február között? Különböző forrásanyagokat vizsgálva különböző számadatokat kapunk. Így a franciaországi Magyar Szövetség elnöke, Dobai, 1936. december 9-én kelt jelentésében „megbízható forrásra" hivatkozva 1800—2000 főre teszi „a vörös fronton küzdő magyarok" számát.[28] Dobai jelentése más adatokkal összevetve erősen túlzó. Így Gomez tábornok[29] 1938. június 10-én kelt jelentése, melyet a Spanyol Köz-

27 Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban — PA) Ki-SP., fond 99., önálló egység 1., 1—3. Statisztikai összeállítás — fotókópián. Eredeti Moszkvában CPA., ugyanezen jelzet alatt.

28 PA — A/VII./1./23. — A franciaországi magyar követ jelentése a nemzetközi brigádok sorában harcoló magyar önkéntesek létszámáról.

29 Gomez tábornok az első világháború idején a császári német hadsereg hivatásos tisztje volt. Eredeti neve: Wilhelm von Zeisser. A világháború után kapcsolatba került a német munkásmozgalommal, antifasiszta, majd kommunista lett. A spanyol polgárháborút Gomez név alatt, tábornoki rendfokozatban harcolta végig. Ő volt a 13. nemzetközi brigád első parancsnoka. A nemzetközi brigádok szervezésében és vezetésében kimagasló érdemeket szerzett.

A Német Demokratikus Köztársaság létrejötte után az államvédelmi hatóság élére állították. E beosztásában vétett a szocialista törvényesség ellen, ezért felelősségre vonták és kizárták a pártból. Az ötvenes évek végén halt meg.

társaság miniszterelnökének, Negrinnek[30] készített, már a valósághoz közelebb álló számadatot ad: 511 magyarról tesz említést.[31]

A spanyol szabadságharc vérbefojtása után a már korábban Moszkvába evakuált nemzetközi önkéntesek iratanyaga a Marxizmus—Leninizmus Intézet Archívumába került. Itt az iratokat rendezték és nemzetiségek szerint különböző statisztikákat állítottak össze. E kimutatásban 687 magyar önkéntes nevével találkoztam,[32] részletes személyi adatokkal együtt.

1957 után — amikor megindult a spanyol polgárháború magyar önkéntesei történetének kutatása — a Magyar Partizán Szövetség volt spanyolországi önkénteseinek segítségével, Sebes Imre vezetésével,[33] egy eléggé részletes és megközelítőleg pontos névsort állítottunk össze. Ebben 965 magyar önkéntes neve szerepel. Az igazság a Magyar Partizán Szövetség által összeállított névsorhoz áll a legközelebb, így bátran vallhatjuk, hogy a két és fél évig tartó spanyol polgárháborúban közel ezer magyar hazafi vett részt.

A magyar önkéntesek a mintegy ezres létszámukkal tekintélyes erőt képviseltek, ezt bizonyítja rendfokozatuk és beosztásuk is.

A spanyol néphadseregben két magyar tábornok harcolt: az egyik Zalka Máté, a magyar kommunista író és katona, aki mint volt orosz hadifogoly, 1919-ben csatlakozott az orosz nép forradalmi mozgalmához, végigharcolta a Szovjetunió polgárháborúját és 1936 októberében Lukács Pál néven, tábornoki rendfokozatban, előbb a 12. nemzetközi brigád, majd a 45. köztársasági hadosztály parancsnoka volt; a másik Gál János, a földnélküli parasztcsalád gyermeke, aki szintén az első világháború során esett orosz fogságba. Tomszkban Kun Béla és Münnich Ferenc révén ismerkedett meg a marxizmussal. Mint vörösgárdista részt vett a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában, elvégezte a Frunze Katonai Akadémiát és Spanyolországba menetele előtt Krasznodarban volt ezredparancsnok-helyettes. Amikor Spanyolországba érkezett, a köztársasági kormány tábornoki rendfokozatban vette át. Előbb a 15. nemzetközi brigád, majd a 15. köztársasági hadosztály parancsnoki tisztét töltötte be.[34]

A köztársaságiak oldalán ezredesi rendfokozatban egy magyar harcolt, mégpedig Jász Dezső,[35] a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének egyik ezred politikai biztosa. Spanyolországban, ahol 1935 óta tartózkodott, Juan de Pablo néven szerepelt. Július 18-án azonnal bekapcsolódott a szabadságharcba. Először a híres 5. ezred — a Spanyol Kommunista Párt fegyveres alakulata — szervezésénél tevékenykedett mint hadműveleti főnök,

30 Negrin, Lopez Juan (1899—1956). Fiziológus, a madridi egyetem professzora, politikus és államférfi. A Spanyol Szocialista Munkáspárt balszárnyához tartozott. 1936 októberében pénzügyminiszter, majd 1937-től miniszterelnök. 1938-tól egyben hadügyminiszter. A Spanyol Köztársaság bukása után élete végéig emigrációban élt. Londonban halt meg.

31 PA. Mikrofilm-gyűjtemény a nemzetközi brigádok iratanyagából. 140. sz. tekercs. Gomez tábornok jelentése: 1—13. filmkockák. Eredeti Moszkvában, CPA.

32 CPA. fond 99., önálló egység 1., 1—14. A fenti anyag fotókópián és mikrofilmen Budapesten a Párttörténeti Intézet Archívumában szintén a fenti jelzet alatt található. A nemzetközi brigádoknak ezt a magyar önkéntesekre vonatkozó anyagát a magyar önkéntesek részéről Fodor Zoltán rendezte, aki Franciaországból a Szovjetunió segítségével került Moszkvába.

33 Sebes Imre (1910—1964). 1937 szeptemberétől vett részt a nemzetközi brigádok harcában, őrmesteri rendfokozatban. 1932-től volt a párt tagja. A felszabadulás után megyei PB titkár, majd a BM egyik pártbizottságának a titkára egészen haláláig.

34 Gál Jánost 1938 elején visszarendelték a Szovjetunióba, ahol a személyi kultusz áldozatául esett. Az SZKP XX. Kongresszusa rehabilitálta.

35 Jász Dezső (1897. Nagykároly—) a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő harcosa, hadtörténész. A spanyol polgárháborúról több írása jelent meg. A legjelentősebb Hispániában címen a Magvető kiadásában 1972-ben látott napvilágot.

később zászlóaljparancsnok lett, majd a madridi harcok idején a 36. vegyes dandár, utána pedig a 21. dandár parancsnoka. 1937-ben az északi hadszíntérre helyezték, ahol előbb Bilbao város közvetlen katonai védelmének volt a parancsnoka, később hadosztályparancsnok, végül az Északi Hadsereg vezérkara hadműveleti osztályának lett a főnöke. Az észak-spanyolországi területek kiürítése után Andalúziában a Déli Hadsereg hadműveleti főnöke lett.

A magyar önkéntesek közül kilencen voltak őrnagyi rendfokozatban, többek között Münnich Ferenc, aki szintén a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság kipróbált internacionalista harcosaként, Flatter Otto „osztrák származású ügyvéd"-ként érkezett Spanyolországba. Különböző vezető beosztásokban harcolta végig a polgárháborút; 1938 áprilisától 1938. augusztus derekáig, az ebrói átkelés idején, a 11. nemzetközi brigád parancsnoka volt.

A továbbiakban tizenhat kapitányról, harmincnégy főhadnagyról, 49 hadnagyról és 47 őrmesterről tudunk, akik a nemzetköziek sorában a magyar nép legjobbjait képviselték.

*

A magyarok közül az elsők között is az elsők a Spanyolországban élő magyar emigránsok voltak.[36] Katalónia fővárosában működött egy munkásegyesület, az úgynevezett „Barcelonai csoport", amely már 1936. július 19-én az Egyesült Katalán Szocialista Párt zászlaja alatt vette ki részét a harcokból.

A barcelonai emigráns magyar csoporton kívül a barcelonai munkásolimpia magyar résztvevői is ott voltak a barikádokon, hogy segítsenek a fasisztákat visszaszorítani. (A barcelonai munkásolimpia megnyitása egybeesett az 1936. július 19-én kezdődő fasiszta lázadással.)[37]

A munkásolimpiákat 1924-től rendezték, a hivatalos olimpiákkal párhuzamosan. Ezeken a magyar munkássport kezdettől fogva jelentős szerepet játszott. A magyar munkássportolókat a Vasas, az MTE, a Természetbarátok Turista Egyesülete és más sportegyesületek tömörítették. Az 1936-os berlini olimpia ellensúlyozására, melyen a Szovjetunió nem vett részt, azzal egyidőben, Barcelonában rendezték meg a soron levő munkásolimpiát.

A győzelem első órái után a külföldi harcosokból megalakultak az első nemzetközi egységek, melyeket columnáknak és a régi római hadszervezés szerint centuriáknak neveztek. Ez nem reguláris szervezés volt, központi irányítás sem létesült, a sokrétűség jellemezte.

A Spanyolországban élőket nem számítva az első magyar önkéntesek 1936 augusztusában érkeztek spanyol földre. Közöttük volt Szalvay Mihály[38] és

36 Névjegyzék a Magyar Partizán Szövetség spanyol csoportjának tagjairól. Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HL) 26/1973. 71. o.

37 Guerra y Revolucion en España 1936—1939. Moscu, 1966. I. k. 143. o.

38 Szalvay Mihály (1899—1955). A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásától kezdve tagja. Horthy ellenforradalmi bírósága a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében való részvételéért 15 évi börtönbüntetéssel sújtotta. A börtönből megszökött és hosszú — csehszlovákiai, ausztriai, németországi, belgiumi, és franciaországi — emigráció után sikerült Spanyolországba jutnia. 1945 után a Magyar Néphadsereg altábornagya.

Keszőcze Endre,[39] akik a fentebb említett milícia-szervezetben — a „Columna de libertad"-ban — Iruntól egészen Talevaráig szinte mindenütt ott voltak és harcoltak a fasiszták ellen.

A columna- és centuria-szervezés 1936. szeptember végéig állt fenn. Ezekben körülbelül 45 magyar harcolt, legalábbis a nemzetközi brigádok szervezésének kezdetekor ennyien jelentkeztek Albacetében.[40]

*

A nemzetköziek szervezői és vezetői 1936. szeptember végén a spanyol kormánnyal egyetértésben úgy döntöttek, hogy különálló internacionalista magasabbegységeket, brigádokat — azaz dandárokat — szerveznek a columnák és a centuriák helyébe. Ez a brigádszervezés egybeesett a köztársasági spanyol hadsereg átszervezésével. A nemzetközi munkásmozgalom olyan kiemelkedő képviselői végezték, mint Palmiro Togliatti, Luigi Longo, Pietro Nenni, André Marty, Karol Swierczewski (Walter), Ralph Fox és mások.

A spanyol kormány a szervezés központjául Albacete városát jelölte meg, mely Madridtól délkeletre, 280 kilométerre fekszik. Október közepére e

Magyar önkéntesek a madridi Egyetemi Városban

39 Keszőcze Endre (1903—1950). Tizennégy éves korától vett részt a munkásmozgalomban. Emigránsként Párizsban, a Renault autógyárban dolgozott. 1927-től tagja volt a Francia Kommunista Pártnak. Hazánk felszabadítása után, alezredesként, a BM állományába került, Fejér megye rendőrkapitánya volt. Közlekedési baleset során halt meg.

40 Spanyol földön a szabadságért. Barcelona, 1938. 18. o.

városban már közel száz magyar önkéntes tartózkodott; 17-én megalakult a magyar önkéntes század, melynek egy szakaszát jugoszláv önkéntesek képezték. A század első parancsnoka a pápai születésű Weigl Manó[41] bádogossegéd volt, aki az első világháború idején mint tiszthelyettes szolgált az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregében, a politikai biztos pedig Hedrich Károly lett,[42] aki a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében harcolt és a franciaországi emigrációból sietett Spanyolországba.

A magyar század a „Rákosi" nevet vette fel és e nevet viselte akkor is, amikor az alegység zászlóaljjá nőtt.

1936. október végére — november elejére már négy harckész zászlóalj állomásozott Albacetében: a „Commune de Paris" a francia, a „Dąbrowski" a lengyel, az „Edgar André" a német önkéntesek alegysége volt; ez utóbbi kötelékébe tartozott a magyar század is. Az olaszoké volt a negyedik, a „Garibaldi" zászlóalj. November első napjaiban az első három zászlóaljból alakult meg a 11. nemzetközi brigád, Kleber tábornok parancsnoksága alatt. A brigád november 8-án érkezett Madridba és másnap, 9-én, a Manzanares folyó partjainál, a „Casa de Campo"-n esett át a tűzkeresztségen.

A 11. nemzetközi brigád a madridi harcok során becsülettel megállta a helyét. Sok nemzetközi önkéntese Madrid falainál lelte halálát, köztük sok magyar is. A tűzkeresztséget követő napokban itt esett el a magyar század politikai biztosa, Hedrich Károly is, a század parancsnoka pedig súlyosan megsebesült. Helyére Szalvay Mihály került, akit bajtársai tiszteletük jeléül „magyar Csapajev"-nek neveztek.

*

Míg a 11. nemzetközi brigád a legveszélyesebb pontokon védte Madridot, addig Albacetében rohamléptekkel haladt előre a nemzetköziek szervezése. A következő, a 12. nemzetközi brigád gerincét a már korábban megalakult „Garibaldi" zászlóalj képezte. Két német, egy lengyel és egy balkáni század alkotta a „Thälmann" zászlóaljat, míg az „André Marty" nevét viselő zászlóalj zömében francia és belga önkéntesekből tevődött össze. A „Thälmann" zászlóalj 3. századának első szakasza magyar önkéntesekből állt.

A 12. nemzetközi brigád élére a néhány nappal korábban Albacetébe érkező Zalka Mátét — spanyolországi nevén Lukács Pál tábornokot — állították. Zalka november 10-én indult el a frontra és brigádja Madridtól délre, Cerro de los Angeles-nél esett át a tűzkeresztségen. Itt három spanyol brigád (az egyiknek Jász Dezső volt a parancsnoka) és a 12. nemzetközi brigád széles arcvonalon, egylépcsős harcrendben indított támadást.

41 Weigl Manó (1891—1949) bádogossegéd. Az első világháború idején a 20. honvéd gyalogezred kötelékében tiszthelyettes. 1919-től a KMP tagja, a magyar Vörös Hadsereg katonája. A Tanácsköztársaság bukása után 5 évi börtönre ítélték, de megszökött és Franciaországba emigrált. Innen ment Spanyolországba, ahol súlyosan megsebesült és ezért 1937 augusztusában, mint 60%-os hadirokkantat, leszerelték.
1945 után hazatért Magyarországra és szakmájában dolgozott tovább. 1947. december 31-én a „Magyar Szabadság Érdemrend" ezüst fokozatával tüntették ki.

42 Hedrich Károly (1899—1936) vasesztergályos. Az első világháború idején orosz hadifogoly, szovjet majd magyar vöröskatona. Az 1919—1921-es években a pécsi—baranyai munkásmozgalom vezetőjeként dolgozott. A fehérterror elől Franciaországba emigrált, ahol hamarosan a párizsi magyar kommunisták vezetője lett. 1936-ban az elsők között ment Spanyolországba. Diaz néven az „Edgar André" zászlóalj magyar századának politikai biztosaként harcolt. A madridi harcok során az elsők között halt hősi halált.

A nemzetköziek — Zalka brigádja — az arcvonal jobb szárnyán támadtak. A Cerro de los Angeles-nél vívott harcokban a 12. nemzetközi brigád négy napig vett részt. A támadásnak tehermentesítő jellege volt és azt a célt szolgálta, hogy a Madridra törő fasiszták nyomását csökkentse.

Zalka és brigádja a tűzkeresztség során sok mindent megtanult. Az önkéntesek négy nap és négy éjjel, az álmatlanságtól és az éhségtől kínozva, önfeláldozóan harcoltak. Itt jöttek rá először, hogy nem mindig az ellenség tüzét a legnehezebb elviselni: az éhség és a szomjúság, a fáradtság sokszor súlyosabb gyötrelmeket okoz, mint a sebesülés és a halál veszélye; mégis bebizonyították, hogy az éhséggel és a fáradtsággal dacolva, a szabadság szent ügyéért mindenre képesek.

A negyedik napon Madrid Védelmi Tanácsa elhatározta, hogy a 12. nemzetközi brigádot kivonja Cerro de los Angeles térségéből és áthelyezi a fővárosba, Madrid közvetlen védelmére. Az átcsoportosítás azt a célt szolgálta, hogy a két nemzetközi brigád — a 11. és a 12. — egymás mellett, együtt folytathassa a harcot.

„Kemény küzdelem volt... — írta a madridi harcokról Zalka — ... és a hadsereg megtanult védekezni."[43] A köztársaság katonai vezetői pedig arra készültek, hogy ez a hadsereg, ha ma nem is, de holnap képes legyen nemcsak megállítani, hanem vissza is vetni a fasiszták ádáz rohamát.

1936 novemberének végén néhány napra kivonták a nemzetközieket az arcvonalból. Ugyanakkor bizonyos átcsoportosításokat is végrehajtottak. A „Thälmann" zászlóalj, melynek nagy része német önkéntesekből állt és eddig a 12. brigád kötelékébe tartozott, most a 11. nemzetközi brigádhoz került, a „Thälmann" zászlóalj 3. századának magyar szakaszát pedig az „Edgar André" zászlóalj magyar századához osztották be. A zömében lengyel önkéntesekből álló „Dąbrowski" zászlóaljat a 11.-től Zalka brigádjához, a 12.-hez helyezték.

*

Míg a spanyol egységek a 11. és a 12. nemzetközi brigáddal együtt megálljt parancsoltak a Madridra törő fasiszta csapatoknak, addig Albacetébe újabb és újabb önkéntesek érkeztek, számosabban mint az előző napokban; hetenként most már mintegy 600—700-an, zömükben mind messzebb fekvő földrészekről. Részben új zászlóaljakat állítottak fel belőlük, részben kiegészítették a már meglevő 11. és 12. nemzetközi brigádot. Kiválogatták a katonaviselt tüzéreket és belőlük négy új üteget szerveztek. Régi, világháborús, tíz és feles lövegekkel látták el őket, amelyek ebben az időben már ódon, múzeális fegyvereknek számítottak.

Az előzetes szervezés után az albacetei törzs tervbe vette, hogy felállítja sorrendben a harmadik, a hadrendi számozás szerint pedig a 13. nemzetközi brigádot. Erre 1936. december első felében került sor. Az új brigád magában foglalta a francia—belga önkéntesekből álló „Louise Michel" nevet viselő zászlóaljat, a huszonegy nemzet fiaiból álló „Csapajev" zászlóaljat és a francia önkéntesek „Henri Vuillemin" nevét viselő zászlóalját.

43 *Zalka Máté:* Válogatott elbeszélései. Budapest, 1952. 331—333. o.

A 13. nemzetközi brigád parancsnokává Gomez tábornokot nevezték ki.

A 14. nemzetközi brigád, melybe elsősorban a francia, belga és angol önkéntesek kaptak beosztást, 1936. december 22-én, négy zászlóaljból alakult meg. Négy zászlóalja a „Commune de Paris", a „Domingo Germinal", az „Henri Barbusse" és a „Pierre Brachet" nevet viselte. A brigád parancsnokává Walter tábornokot, a lengyel Karol Swierczewskit nevezték ki.

A 15. nemzetközi brigád az ötödik volt a nemzetköziek sorában. 1936. december végén kezdték el szervezni és 1937 januárjának első felére sikerült is felállítani. Négy zászlóalj tartozott kötelékébe, egy angol, egy amerikai, egy kanadai, valamint francia, balkáni és csehszlovák önkéntesek. A francia önkéntesek a „Február 6." elnevezésű zászlóaljat alkották, ez később a 14. brigád kötelékébe került át. (A 14. brigád angol zászlóalja viszont a 15 brigádhoz ment.)

A brigád első parancsnoka Gál János tábornok volt, aki csupán néhány hétig állt a szervezés alatt álló 15. nemzetközi brigád élén. Hamarosan hadosztályparancsnokká nevezték ki. Utóda a jugoszláv Čopič alezredes lett.

*

1936 júliusától 1937 tavaszáig a fasiszta lázadók öt hadműveletet vezettek Madrid ellen azzal a céllal, hogy a köztársaság fővárosát elfoglalják. Az elsőt július—augusztusban Avila irányából, a másodikat november—decemberben Talevara felől, a harmadikat 1937 januárjában északnyugati irányból, Brunete felől. A negyedik a jaramai csata volt február—március havában, végül az ötödik 1937 márciusában a guadalajarai csata néven vonult be a hadtörténelembe: itt a fasiszta olasz expedíciós hadtest szégyenletes vereséget szenvedett.

A fasiszta támadások madridi visszaverése, a jaramai és a guadalajarai győzelem lélegzetvételnyi pihenőt jelentett a köztársaság védőinek. Nagy szükség is volt rá, mert a harcokban kimerült, elcsigázott csapatok felfrissítésre, feltöltésre vártak.

A magyar önkéntes századot is kivonták az arcvonalból — az „Edgar André" zászlóalj kötelékéből — és Meco városába küldték, pihenőre. Ezzel egyidőben a magyar önkéntesek engedélyt kaptak, hogy a magyar századot zászlóaljjá szervezzék. A nemzetközi brigádokban mindenütt voltak magyar önkéntesek, most ezeket mind Mecóba összpontosították.

Gyorsan folyt a szervezés. Lukács tábornok Cséby Lajosnak — spanyolországi nevén Pedro Fernandez kapitánynak — adott parancsot az átszervezés végrehajtására. Március utolsó napjaira a zászlóaljkeretet 158 fővel fel is állították. A harcra kész zászlóalj első napiparancsa 1937. április 1-én jelent meg.[44]

A magyar zászlóaljjal egyidőben a 12. nemzetközi brigádot is átszervezték, olyan formában, hogy két nemzetközi brigádot hoztak létre belőle. A „Garibaldi" zászlóaljat — új olasz önkéntesekkel és spanyol milicistákkal feltöltve — brigáddá szervezték, így jött létre az új 12. nemzetközi brigád, melyet ettől kezdve „Garibaldi" brigádnak neveztek. Parancsnoka Randolfo

44 Spanyol földön a szabadságért, Barcelona 1938. 35. o.

Pacciardi lett, aki korábban zászlóaljparancsnoki beosztásban teljesített szolgálatot. A „Dąbrowski" zászlóaljból hasonló módon szervezték a 150. nemzetközi brigádot. Harmadik zászlóalját az újonnan alakult magyar zászlóalj képezte. A 12. és a 150. nemzetközi brigád, valamint a 149. spanyol brigád alkotta a 45. köztársasági hadosztályt. A hadosztály parancsnokává Lukács Pál tábornokot — Zalka Mátét — nevezték ki. Helyettese a bolgár Kozovski — spanyolországi nevén Petrov — lett. Törzsfőnöke Belov alezredes (Karlo Lukanov) szintén bolgár, tanácsadója pedig a szovjet P. I. Batov, aki napjainkban, vezérezredesi rendfokozatban, a Szovjetunió kétszeres hőse. Spanyolországban — a konspiráció miatt — Fritz néven ismerték.

A magyar zászlóalj a hadrendi számozásban az 51. zászlóalj elnevezést kapta.

1937. május közepe táján új zászlóaljparancsnokot neveztek ki, Hevesi Ákost,[45] a Magyar Tanácsköztársaság kipróbált harcosát, akit Spanyolországban Niebuhr Pál őrnagyként ismertek. Cséby Lajos, miután feladatát elvégezte és megszervezte a magyar önkéntes zászlóaljat, visszakerült Zalka törzskarába.

Ekkor nevezték ki a magyar zászlóalj politikai megbízottjává Tarr Imrét[46] is, aki tizenkét esztendőn keresztül vezető funkciót töltött be a franciaországi magyarok munkásmozgalmában. A korábbi politikai megbízott, Weiszbrunn György,[47] Tarr Imrének lett a helyettese.

A Hevesi Ákos vezette magyar zászlóalj nem ölelte fel a Spanyolországban harcoló összes magyart. A madridi arcvonal főhadiszállásán teljesített szolgálatot például Steinmetz Miklós, a szovjet hadsereg 1944. december 29-én Budapest határában hősi halált halt parlamentere, valamint Sziklai Sándor, spanyolországi nevén Ladi Péter kapitány. Gál János a 15. hadosztálynak volt a parancsnoka, Huesca után vezérkari főnöki — azaz törzsfőnöki — beosztásban mellette dolgozott Flatter Ottó őrnagy, alias dr. Münnich Ferenc. Szántó Rezső pedig, Michail Baller néven, őrnagyi rendfokozatban az egyik tüzércsoportnak volt a parancsnoka. Az 1937 végén alakult 129. nemzetközi brigád „Masaryk" zászlóaljába tartozott a zömében szlovákiai és részben kárpátaljai magyarokból álló „Petőfi" szakasz. Parancsnokuk Schwarcz Béla pozsonyi születésű, főhadnagyi rendfokozatban harcoló magyar önkéntes volt.

A spanyol nép szabadságharcában szép számmal vettek részt magyar orvosok és ápolónők is, akik mint csapatorvosok, vagy mint tábori kórházi orvosok és ápolónők működtek. A spanyol köztársasági hadseregben több, mint húsz magyar orvos, illetve orvostanhallgató és mintegy tíz ápolónő szolgált.

45 Hevesi Ákos (1884—1937). A magyar munkásmozgalom kiemelkedő harcosa. Eredeti foglalkozása mezőgazdász. Már az első világháború előtt megismerkedett a szocialista tanokkal. A KPM egyik alapító tagja. A Magyar Tanácsköztársaság idején a Földművelésügyi Népbiztosságon, majd a Vörös Hadseregben teljesített szolgálatot. A Tanácsköztársaság után tíz évi fegyházra ítélték, de fogolycsere révén 1922-ben a Szovjetunióba került. A Nemzetközi Agrártudományi Intézetben dolgozott egészen Spanyolországba meneteléig, ahol Niebuhr Pál néven őrnagyi rendfokozatban harcolt.

46 Tarr Imre (1900—1937). Vasúti munkás. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után a Vörös Hadseregben harcolt, majd annak bukása után emigrált. Franciaországból ment Spanyolországba és mint a magyar zászlóalj politikai biztosa, Huesca alatt halt hősi halált.

47 Weiszbrunn György (1904—1938). Eredeti foglalkozása fűtésszerelő. 1925-ben, Franciaországban kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1932-től párttag. A magyar zászlóalj politikai megbízottjaként 1938. április 2-án, a leridai harcok során halt hősi halált.

A magyar zászlóalj — és egyben a 45. hadosztály — első hadműveleti tevékenysége az északi frontot tehermentesítő huescai támadás volt.

Ezt az tette indokolttá, hogy az északi részt a fasiszták támadása teljesen elszigetelte és oda reguláris csapatokat nem lehetett küldeni. Az északi arcvonal katonai tanácsadója J. K. Berzin szovjet tábornok volt. A magyarok közül Jász Dezső 1937 júniusától harcolt ezen az arcvonalszakaszon, kezdetben mint hadosztályparancsnok, később, mint az arcvonal hadműveleti osztályának vezetője. A segítségnyújtásnak csupán egyetlen lehetősége maradt, az, hogy az összes arcvonalon — délen Malagánál, Madridnál és Aragóniában is — azonnal támadásba menjenek át a köztársaságiak.

Az aragóniai tehermentesítő támadásnak az lett volna a feladata, hogy Chimillas és Alerré helységeket elfoglalva áttörjék az ellenség védelmi vonalát és ily módon elérjék, illetve elfoglalják Huesca városát.

Ezt a hadműveletet Zalka hadosztálya kapta feladatként hat harckocsi és három tüzérüteg támogatásával. A 45. hadosztály május 27-én érkezett Aragóniába és Caspe körzetében összpontosult. Ebben az időben Aragóniában feszült helyzet uralkodott. Caspe volt a hírhedt „Aragón Tanács"[48] székhelye. Ez az anarchista szervezet egész Aragóniában garázdálkodott, durva erőszakkal fogott hozzá a „szabad kommunizmus" megvalósításához. Az anarchisták esztelen és kíméletlen politikája a parasztság körében nagy elkeseredést és gyűlöletet váltott ki, lehetetlenné tette az antifasiszták helyzetét. Érthető, hogy az aragóniai falvak népe — a keserű tapasztalatok után — hideg tartózkodással fogadta a nemzetközieket, Zalka hadosztályát. A fagyos hangulat csak lassan és fokozatosan engedett fel.

Az aragón arcvonalszakaszon a nemzetköziek megérkezéséig idillikus békeállapot uralkodott. A két arcvonal közti távolság mintegy 1—2 kilométer volt. A fasisztákkal szemben anarchista és trockista egységek álltak és valami hallgatólagos megállapodás érvényesült itt: „ne bánts engem, én sem bántlak téged". A lövészárkokban kedélyes volt a hangulat, a háború problémái egészen a háttérbe szorultak.

A köztársasági hadsereg főparancsnoksága a 45. hadosztály harcba vetésével akarta bizonyítani, hogy kellő harckészséggel az aragóniai arcvonalszakaszon is lehet sikereket elérni. Az anarchisták és a trockisták jól tudták, hogy a nemzetköziek sikere nyomós érv lesz az ő árulással határos tétlenségükkel szemben; meg is tettek mindent, hogy Zalka hadosztálya ne járjon sikerrel.

Már a hadműveleti terv kidolgozásánál felszínre kerültek az ellentétek. A terv szerint a Huesca — Jaca úttól északra kellett volna elindítani a támadást. A környéken ez volt a legrosszabb, az ellenség által nagyszerűen megfigyelhető terepszakasz. A köztársaságiak felvonulására csak egy rossz út állt rendelkezésre, amelyet a gépjárművek egyáltalán nem használhattak. Ugyanakkor hiányzott a lehetőség a rejtett csapatösszevonásokra és a támadás kibontakoztatására is.

Zalkának, de a hadosztály más vezető beosztású parancsnokainak is, az volt a véleménye, hogy a támadásnak a déli irányból kell kiindulni. Javas-

48 „Aragon Tanács" — Consejo de Aragon — az anarchista diktatúra legkiemelkedőbb példája, melyet az Ibériai Anarchista Föderáció 1936 októberében alapított. Az „Aragon Tanács" 1937 augusztusáig maradt fenn, amikor is feloszlatták.

lataikkal többször felkeresték a barcelonai frontparancsnokságot, ám hiába kérték a támadás irányának megváltoztatását és az időpont módosítását a frontparancsnoktól, Pozas tábornoktól, minden maradt a régiben.

A 45. hadosztály június 10-én este érkezett Huesca térségébe és elfoglalta a megindulási körletet. Ugyanezen a napon a brigádtörzsek és a zászlóaljak felderítést végeztek, terepszemrevételezést hajtottak végre. Zalka másnap délután öt órára tűzte ki a parancsnoki szemrevételezést, hogy utána kiadhassa a hadosztály támadási parancsát. E szemrevételés és ellenőrzés során — az egyik ellenőrzési pontról a másik felé haladtában — érte a fasiszták halált hozó gránátja.

A huescai harcok során, egyetlen egy napon, a hadosztály mintegy ötszáz halottat vesztett. Igen sok volt a sebesült. Hősi halált halt Hevesi Ákos, a magyar zászlóalj parancsnoka és Tarr Imre, a zászlóalj komisszárja is.

Ezek után nem volt kétséges a nemzetköziek előtt, hogy szörnyű árulást követtek el ellenük; nem hiába érezte Zalka Máté is, hogy a támadás körül valami nincsen rendben, nem hiába küzdött teljes erejével és próbálta meggyőzni elöljáró parancsnokait, hogy Huesca ellen a megadott irányból ne indítsanak támadást.

A támadás, mely az északiaknak volt hivatva segítséget nyújtani, nem járt eredménnyel. Nem volt nehéz dolga az ellenségnek a védekezéssel, hiszen kémei útján mindenről pontosan értesült. A sikertelenség nem a nemzetközi önkéntesek bátorságán múlott. A szabadság e kiváló hősei mindent megtettek, ami tőlük telhetett.

Június 21-én a 45. hadosztályt kivonták a huescai arcvonalszakaszról és hátsó állásokba, Tortosa körzetébe helyezték, hogy a nagyfokú veszteségeket újabb önkéntesekkel és spanyol újoncokkal pótolják.

*

Az 1937-es év harcainak egyik legjelentősebb színhelye Brunete volt. A július 8-tól augusztus 18-ig terjedő harcokban a magyar zászlóalj eredményesen tevékenykedett. Itt halt hősi halált a zászlóalj politikai biztosa, Klauber József,[49] aki Landa Oszkár néven érkezett Moszkvából és a Huescánál elesett Tarr Imre utóda volt.

A brunetei harcok után a magyar zászlóalj élére Szalvay Mihály személyében új parancsnok került. Nem volt ismeretlen a magyar önkéntesek körében: 1936 novemberében egy rövid ideig parancsnoka volt a magyar századnak, majd a jaramai harcok idején a 11. nemzetközi brigád „Edgar André" zászlóalja élén állt. Ezután a 15. nemzetközi brigád „Dimitrov" zászlóaljának lett a parancsnoka, melynek katonái kivétel nélkül politikai menekültek voltak.

Amikor ismét visszakerült honfitársai körébe, a régi barátok és harcostársak nagy örömmel fogadták. A Szalvay vezette magyar zászlóalj első nagyobb harctevékenységére Extremadurában került sor. Itt 1938. február

49 Klauber József (1894—1937). Péksegéd. 1913-tól vett részt a munkásmozgalomban. A Tanácsköztársaság bukása után fogolycsere révén került a Szovjetunióba és onnan ment Spanyolországba. 1937. július 15-én a brunetei harcok során halt hősi halált.

A magyar zászlóalj katonái lövészeten

15-től március 4-ig a campillói arcvonalszakaszon tevékenykedett. A köztársasági főparancsnokság úgy vélte, hogy mivel Extremadurán át vezetett az északi és déli tartományokat összekötő útvonal, egy esetleges itteni frontáttörés elvonhatja a fasiszta erőket a szomszédos Aragóniából. A magyar zászlóaljhoz útközben — Belalcasarban — csatlakozott egy magyar újoncszázad is, amely február 9-ig a brigád kiképző bázisán, Casas Ibánes-ben vett részt kiképzésen. E század parancsnoka Mátyás László (Katz Mátyás), politikai biztosa pedig az 1937. október 22-én Firtos László néven Spanyolországba érkezett Rajk László volt.

A magyar zászlóalj újoncszázada február 15-ről 16-ra virradó éjjel esett át a tűzkeresztségen. Az önkéntesek hősiesen küzdöttek: az egész zászlóalj parancsnoki elismerésben részesült.

Az extremadurai harcok során esett el Stechmayer István[50] kapitány, századparancsnok, a közismert „Stefi", aki 1936 őszén az elsők között érkezett Spanyolországba és nem volt a nemzetközi brigádoknak olyan ütközete, amelyben ne vett volna részt. Itt halt hősi halált Nagy Pál[51] is, a KMP Központi Bizottságának tagja.

Az extremadurai harcok után a magyar zászlóalj több mint egy hónapig

50 Stechmayer István (1903—1938) bányász. Pécsett került kapcsolatba a munkásmozgalommal. A 30-as években Franciaországba emigrált, tagja lett a FKP-nak. 1936 őszén Spanyolországba ment. Az első magyar században szakaszparancsnokként harcolt, majd a magyar zászlóaljban századparancsnok volt.

51 Nagy Pál (1904—1938) bányász. A húszas évektől kezdve vett részt a munkásmozgalomban. 1925-től az illegális KMP tagja. Részt vett a KMP II. Kongresszusán, ahol a KB tagjává választották. 1937-ben ment Spanyolországba és 1938 február 16-án halt hősi halált.

tartó, elkeseredett visszavonulásban vett részt Aragóniában. Ez a hónap a fasiszták „keleti hadművelete" néven ismeretes a hadtörténelemben. Legnagyobb erőpróbája a leridai csata volt, ahol az ellenség támadásának megállítására vetették be a 13. nemzetközi brigádot — és kötelékében a magyar zászlóaljat. A súlyos áldozatokkal járó leridai ütközet két napig tartott, de ez a rövid idő is megmutatta, milyen hősiesen tud szembeszállni a fasiszta túlerővel a szabadságáért küzdő nép. A magyar zászlóalj e két nap alatt vesztette el a legtöbb önkéntesét, köztük Klein József[52] vasmunkást, a 2. század parancsnokát, aki Belgiumból érkezett Spanyolországba, valamint Weiszbrunn Györgyöt, a zászlóalj politikai biztosát. Itt esett el Sebes György[53] századparancsnok-helyettes, aki sebesült parancsnokát akarta megmenteni. Mindketten örökre spanyol földben pihennek.

A magyar zászlóalj feladatát végrehajtotta, az ellenség előnyomulását késleltette, a brigád alegységei szervezetten vonulhattak vissza. A magyarok utóvédként gázoltak át a Segre folyón. Egyetlen ép híd sem volt már, s a fasiszták kinyitották a zsilipeket, hogy a folyó megáradjon. A Serge vize igen örvényes. Nagyon sokan nem tudtak úszni, de nem is lehetett, mert az örvénylő áradat elsodorta volna a harcosokat. Az embermagas vízben egymás kezét fogva gázoltak át a folyón a magyar zászlóalj katonái, nehogy az örvény valakit is elragadjon. Sikerült is — viszonylag kevés veszteséggel — áthozni az egész zászlóaljat. A katonák egész éjszaka vizesen meneteltek tovább, a ruha rajtuk száradt meg.

A spanyol és a nemzetközi harcosok hősi helytállása ellenére a negyvenkét napig tartó aragóniai harcok — az úgynevezett „keleti hadműveletek" — azzal végződtek, hogy a fasiszták április 15-re kijutottak Valenciá-

A magyar zászlóalj egy csoportja. A jobb szélen Szalvay Mihály

52 Klein József (?—1938) vasmunkás. A belgiumi emigrációból ment Spanyolországba. A magyar zászlóalj 2. századának volt a parancsnoka.

53 Sebes György (1913—1938) tisztviselő. 1930-tól vett részt az ifjúmunkás mozgalomban. Spanyolországba menetele előtt a KIMSZ északi Kerületi Bizottságának titkára.

tól északra a Földközi-tengerhez és ezzel elvágták Katalóniát a köztársaság központi területeitől.

Ezek a hadműveletek lényegében már a második világháború előjátékának tekinthetők. A hadműveletek előzményeként a német és olasz légierő nagyszabású terrorbombázásokat hajtott végre. A fasiszták ekkor alkalmaztak először széles arcvonalon kombinált frontális és szárnycsapásokat, felhasználva a gyorsanmozgó alakulatokat és a légierőt is.

A köztársaságiak vereségéhez az is hozzájárult, hogy nem tudtak olyan gyorsan manőverezni, csapatokat mozgatni, mint a fasiszta hadvezetőség.

A köztársasági hadvezetés a fasiszták nagyarányú támadó hadműveletével számolva a 129. brigád kivételével az összes nemzetközi brigádokat Katalóniában összpontosította. Az átcsoportosításnak az volt a célja, hogy egy Katalóniából kiinduló oldaltámadással visszaszorítsák a lázadó és intervenciós csapatokat. Az erők azonban mindkét részről annyira kimerültek, hogy ezt az oldaltámadást csak a keleti hadműveletek után, 1938 júliusában, az úgynevezett ebrói offenzíva során lehetett elkezdeni.

*

Az 1938-as év — és egyben az egész spanyol polgárháború — egyik legnagyobb hadművelete az ebrói támadás volt, melynek az lett volna a célja, hogy az elszakított Katalóniát egyesítse a köztársaság központi területeivel. Ennek érdekében hozták létre az úgynevezett „Ebro Hadsereget" Juan Modesto parancsnoksága alatt. Ez a hadsereg négy hadtestből, az 5., a 12., a 15., valamint a 18. hadtestből tevődött össze. Az utóbbi a hadsereg-tartalékot képezte.

A magyar önkéntesek — az 51. zászlóalj — a 13., „Dąbrowski" nemzetközi brigád kötelékében a 15. hadtest 35. hadosztályához tartoztak. Az átkelésre július 24-ről 25-re virradó éjjel került sor, egy 25 kilométeres arcvonalszakaszon. A kezdeti időszakban a köztársasági erők jelentős sikereket értek el és egy nagykiterjedésű hídfőt hoztak létre. Az ebrói támadás arra kényszerítette a fasisztákat, hogy félbeszakítsák támadásukat a levantei arcvonalon és összesen tíz hadosztályt összpontosítsanak más arcvonalakról az Ebro menti harcok színterére.

A támadás során a 35. hadosztály kötelékén belül elsőnek a magyar zászlóalj kelt át a szeszélyes folyón. Tőlük jobbra a 11. nemzetközi brigád jól ismert katonái harcoltak, Münnich Ferenc parancsnoksága alatt. A magyar zászlóalj június 24-én, 21 óra 30 perckor kapta meg az átkelési parancsot és éjfél után fél egyre sikeresen végre is hajtotta. Camposinest elfoglalva — a továbbiakban a hadosztály második lépcsőjében — Gandesa város irányában tört előre.[54]

Az ebrói csata a legjobban átgondolt, megtervezett és tervszerűen végrehajtott köztársasági hadműveletek egyike, ugyanakkor a legvéresebb és legnehezebb harctevékenysége is volt a spanyol polgárháborúnak. A had-

54 PA. Spanyol polgárháborús mikrofilmgyűjtemény. 8. sz. tekercs, 33., 34. filmkockák. Az 51. zászlóalj hadműveleti jelentése az ebrói átkelésről, 1938. augusztus 9-én. Az eredeti Moszkvában, a CPA-ban.

műveletek négy szakaszra tagozódtak. Kezdődött a folyón való erőszakos átkeléssel, folytatódott a gandesai előnyomulással, majd a Sierra Pandols és a Sierra Cabals közötti védelemmel. A hadműveletek negyedik szakaszában, a folyóhoz való visszavonulásban, a nemzetköziek már nem vettek részt.

A hadművelet hibájául lehet felróni, hogy a köztársasági hadvezetés kevés erőt és eszközt vont össze a támadás végrehajtására, ugyanakkor a tartalékok képzése sem volt megfelelő, nem volt elég erős ahhoz, hogy a támadást megfelelő ütemben tovább tudja fejleszteni. Mindezen hiányosságoknak azonban objektív okai voltak.

Mindennek ellenére az ebrói támadás jelentősége óriási. Az „Ebro Hadsereg" kétszázhúszezer főből állt, melyből az ütközetekben kétszázezren vettek részt. Kétszázötven löveggel, száz harckocsival és száz repülőgéppel szálltak szembe a francóista hadsereg négyszázezer katonájával, több mint ezer lövegével, mintegy kétszáz repülőgépével és háromszáz harckocsijával. Aznar, a fasiszták haditudósítója írta, hogy az itt összpontosított tüzérségi erők a legnagyobbak voltak a háború kezdete óta, itt tevékenykedett majdnem valamennyi bombázó és vadászrepülőgép, az olasz légiók légierői és a német Condor Légió is.[55]

A fasiszta nagyhatalmak minden támogatása ellenére válságosra fordult Franco helyzete, kénytelen volt újabb segítségért Hitlerhez fordulni. A Franco-kormány mellé akkreditált fasiszta német nagykövet ezzel kapcsolatban a következőket jelentette feletteseinek:

„Az itteni német és olasz katonai szakértők véleménye szerint kizárt dolog, hogy Franco belátható időn belül katonailag megnyerje a háborút, hacsak Német- és Olaszország nem hoz újabb anyagi és emberáldozatot Spanyolország javára."[56]

A segélykéréshez az illetékes német államtitkár a következő megjegyzést fűzte:

„Biztosítani akarjuk Franco teljes győzelmét? Ez esetben erős katonai segítségre van szükség!" Majd így folytatta: „Ha csak a védekezés lehetőségét akarjuk biztosítani — ebben az esetben is szükség van a segítségre".[57]

Így az intervenciósok újabb és újabb támogatást kaptak. Franco ellentámadásai mind erősebb és erősebb hullámokban követték egymást.

Gandesa közvetlen közelében a köztársaság zászlaja lengett a Pandols és a Cabals csúcsain. Ezt az arcvonalszakaszt balról a 13., jobbról a 11. nemzetközi brigád védte. Francóék itt akartak rést törni a köztársaság védelmén. Augusztus 15-én hajnalban a fasiszták tüzérsége tüzet nyitott a Sierra Pandols-i állások ellen. A Junkers 52-esek és a Savoiak sűrű hullámokban ontották bombáikat a kopár sziklákra. A teknő alakú hegyen sziklafal omlott alá az egész vidéket megremegtető földrengéstől.

Kékessárga lángnyelvek csaptak a magasba. A hegy gerince fölött vörösbe borult az ég, amint a pergőtűz végigsöpörte a csúcsokat. A zászlóalj több

55 Idézi *Lister, Enrique:* La Batalla del Ebro., a Boletin de Informacion. Prága, 1958. július 15. számában; *Aznar:* Historia militar de la guerra de España. Madrid, 1958.

56 Az angol kormány által publikált 672-es számú titkos német okmányból idézi *Lister* a fenti tanulmányában.

57 Uo.

magyarja lelte itt halálát, mint Zeke László[58] és Kolin László,[59] mindketten a magyar zászlóalj tisztjei. E harcok során sebesült meg Rajk László is; karját aknaszilánk törte el.

Az intervenciósok ereje a megújuló támogatás következtében egyre növekedett. A köztársaságiak minden hősiessége kevésnek bizonyult, kénytelenek voltak visszavonulni.

*

A magyar zászlóalj 1938. szeptember 28-ig volt a tűzvonalban. A spanyol köztársasági kormány ekkor kivonta a nemzetközieket a frontról és ugyanakkor követelte, hogy a fasiszták is vonjanak ki minden külföldi katonát.

Francóéknál azonban minden maradt a régigben, a Condor Légiótól az olasz hadosztályokig. A nemzetközi önkéntesek zömét Barcelonában, egy kis töredéküket — a 129. brigád katonáit — pedig Valenciában összpontosították, majd leszerelésük után ünnepélyesen elbúcsúztatták őket.

A magyar önkéntesek egy része, azokkal a nemzetköziekkel, akik nem mehettek haza, mert hazájukban népelnyomó rendszer uralkodott, az északkatalóniai Bellseratban, majd Palafrugellben időzött. 1939. január 23-án a Spanyol Kommunista Párt felhívására a még Spanyolországban tartózkodó önkéntesek, köztük a magyarok is, néhány kivétellel ismét fegyvert fogtak, hogy részt vegyenek az utolsó harcokban. Biztosítani kellett a francia határ felé özönlő polgári lakosság, a sebesültek és a kórházak visszavonulását.

A nemzetköziek körében óriási lelkesedést váltott ki, hogy ismét csatasorba állhattak. Még a sebesültek is jelentkeztek, közöttük Rajk László,[60] Tömpe András[61] és Gyáros László.[62]

A még Spanyolországban maradt önkéntesek a „Dąbrowski" brigád korábbi parancsnoka, Henryk Torunczyk lengyel elvtárs vezetésével egy hadosztályt képeztek. A 13. nemzetközi brigád egy lengyel és egy magyar zászlóaljból állt, új parancsnoka Szalvay Mihály lett. Rajtuk kívül a visszavonulásban részt vettek a 11. és a 12. nemzetközi brigád katonái is.

A nemzetköziek a spanyol harcosokkal együtt ezt az utolsó nagy feladatot is becsülettel teljesítették. A százötven kilométeren át tartó visszavonulás

58 **Zeke László** (1896—1938) bányász. Franciaországból ment Spanyolországba, ahol már korábban is részt vett a munkásmozgalomban.

59 Kolin László (1897—1938). Eredeti foglalkozása műszerész, majd bányász. 1919-től vett részt a munkásmozgalomban. A Tanácsköztársaság bukása után Franciaországba emigrált, onnan ment Spanyolországba. Először szakaszparancsnok, majd főhadnagyi rendfokozatban századparancsnok.

60 Lásd: *Strassenreiter Erzsébet—Sipos Péter:* Rajk László című tanulmányát. Párttörténeti Közlemények 1969. I. szám 155—156. oldalakon, valamint: *Fodor Zoltán:* A 3131 hazatér című memoárját. Budapest, 1964.

61 Tömpe András (1913—1971) gépészmérnök. 1931-től tagja a KMP-nek. 1937-ben Magyarországról sietett a spanyol nép segítségére, ahol 1939-ig mint századparancsnok harcolt. Franciaországban internálták, majd illegálisan hazatért Magyarországra. Itthon letartóztatták, de a Szovjetunióba szökött. A Nógrádi Sándor vezette partizáncsoport politikai biztosaként vett részt hazánk felszabadításában.

62 Gyáros László (1908—) újságíró, eredeti foglalkozása: aranyműves. 1928-ban Belgiumba emigrált, ahol kapcsolatba került a munkásmozgalommal. 1936-ban az elsők között ment Spanyolországba. Század politikai biztosként harcolt. Franciaországi internálásból 1939-ben a Szovjetunióba került. 1944 áprilisától egészen Magyarország felszabadításáig a szovjet Vörös Hadsereg kötelékében speciális propagandistaként tevékenykedett.

során harcolva védték a köztársaságot, sokezer spanyol asszonynak, gyermeknek, sebesültnek és öregnek mentették meg az életét.

A nemzetközi brigádok utolsó önkéntesei 1939. február 9-én és 10-én Port Bou-nál lépték át a francia—spanyol határt. Gyarmati csapatok, csendőrszuronyok fogadták őket. Fejük felett ott lengett a háromszínű francia lobogó, hírdetve a Nagy Francia Forradalom meggyalázott jelszavait: a „Szabadságot", az „Egyenlőséget" és a „Testvériséget".

ЕНЁ ДЬЁРКЕИ

К 40-ЛЕТИЮ ОБРАЗОВАНИЯ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ БРИГАД В ИСПАНИИ

Резюме

Сорок лет тому назад в солнечный июльский день в Испанском Марокко по радио прозвучали позывные фашистского восстания: «Над всей Испанией безоблачное небо!» И этим было положено начало кровавой гражданской войны в Испании, продолжавшейся два с половиной года. На стороне Франко там находились и интервенты фашистской Германии, Италии и Португалии, всего около 300 тысяч солдат с оргомным количеством оружия и военного снаряжения: около 1700 самолетов, более тысячи танков и две с половиной тысячи пушек.

Эта война с самого начала по своему масштабу превышала параметры гражданской войны: фашистская Германия и Италия считали её генеральной перетицией мировой войны.

Без интервенции фашистских держав Испанская Республика в которкое время могла бы расправиться с мятежниками. Но в соотношении сил — вследствие вмешательства извне — преимущество было на стороне мятежников, и это спасло Франко.

События в Испании, призыв о помощи испанского народа потрясли всё прогрессивное человечество во всем мире. Огромная масса трезво мыслящих людей содрогнулась от открытого и наглого нападения фашизма. Когда стало очевидным, что материальной поддержки недостаточно, международная солидарность пролетариата проявилась на еще более высоком уровне. Самые прекрасные примеры этого были показаны свободолюбивыми борцами мира — в том числе и лучшими сынами венгерского народа. Около 42 тысяч добровольцев сражалось за Испанскую Республику. Из сыновей 54 наций была создана бригада, имевшая «тысячю языков и одно сердце», в ней находилось тысяча венгров. Почти половина добровольцев — борцов за свободу (двадцать тысяч человек) навсегда остались в Испании. Более пятисот венгров пали смертью храбрых.

Венгерские добровольцы, — насчитывавшие около тысячи человек, — представляли внушительную силу. Об этом свидетельствовали их воинские звания и должности. В Испанской народной армии сражалось два венгерских генерала: Матэ Залка и Янош Гал, а также один полковник Дежё Яс — Хуан де Пабло. Девять человек имели воинское звание майора, в том числе и Ференц Мюних, который стал известным на испанской земле под именем Отто Флаттера, а число младших офицеров достигало примерно сотни.

История венгерских добровольцев, участников интернациональных бригад представляет собой ценную главу в истории прогрессивных традиций Венгрии. Бойцы «бригады с тысячью языков и одним сердцем» совершили вместе с испанским народом замечательные героические подвиги. Они были первыми, кто опознал надвигающуюся опасность фашизма в международном масштабе, и были готовы на все жертвы, чтобы обуздать его.

Статья стремится создать достойный памятник интернациональным бригадам, ставшим легендарными героями истории. В ней приводится их численный состав, их силы, воору-

жение, она до конца прослеживает судьбу бойцов на фронтах гражданской войны в Испании, вплоть до февраля 1939 года, до момента интернирования их во Францию.

JENŐ GYÖRKEI

ZUM 40. JAHRESTAG DER KONSTITUIERUNG DER SPANISCHEN INTERNATIONALEN BRIGADEN

Resümee

Vor vierzig Jahren an einem klaren Julitag erklang in Spanisch Marokko das Rundfunksignal des faschistischen Aufstandes: „Über ganz Spanien ist der Himmel wolkenlos!" Und damit begann ein zweieinhalb Jahre lang dauernder blutiger Bürgerkrieg. An der Seite Francos standen die Interventionstruppen des faschistischen Deutschlands, Italiens und auch Portugals, insgesamt etwa 300 000 Mann mit einer entsetzlichen Menge an Waffen und Kriegsmaterial: etwa 1700 Flugzeugen, mehr als 1000 Kampfwagen und 2500 Geschützen.

Dieser Krieg übertraf von Anfang an die Maße eines Bürgerkrieges; das faschistische Deutschland und Italien haben ihn für die Hauptprobe des Weltkrieges gehalten.

Ohne die Intervention der faschistischen Großmächte hätte die Republik Spanien mit den Aufständischen in kurzer Zeit abgerechnet. Doch haben sich die Kräfteverhältnisse infolge der Intervention von außen zu Gunsten der Aufständischen gestaltet und das rettete Franco.

Die Ereignisse in Spanien, die Hilferufe des spanischen Volkes haben die forstschrittliche Menschheit der ganzen Welt aufgerüttelt. Entsetzen ergriff die große Menge der nüchtern denkenden Menschen angesichts des offenen und unverschämten Angriffs des Faschismus. Als es offenbar geworden war, daß die materielle Unterstützung nicht genüge, trat die internatonale Arbeitensolidarität auf noch höherer Ebene an den Tag. Das schönste Beispiel boten in dieser Hinsicht die freiheitliebenden Söhne der Welt, unter ihnen auch die Besten des ungarischen Volkes. Etwa 42 000 Freiwillige kämpften an der Seite der Republikaner. Die „Brigade mit tausend Zungen und einem Herzen" rekrutierte sich aus den Söhnen von 54 Nationen; unter ihnen befanden sich 1000 Ungarn. Ungefähr die Hälfte der Freiwilligen der Freiheit — 20 000 Mann — sind auf ewig in Spanien geblieben. Von den Ungarn erlitten mehr als 500 den Heldentod.

Die ungarischen Freiwilligen — etwa 1000 — repräsentierten eine ansehnliche Kraft. Dies bezeugen auch ihre Rangstufen und Einteilungen. In der spanischen Volksarmee kämpften zwei ungarische Generäle: Máté Zalka und János Gál, ein ungarischer Oberst: Dezső Jász — Juan de Pablo. Neun bekleideten den Rank eines Majors, unter ihnen Ferenc Münnich, der in Spanien unter dem Namen Otto Flatter bekannt geworden ist, und die Zahl der Hauptleute und Subalternoffiziere betrug fast 100.

Die Geschichte der ungarischen Freiwilligen der internationalen Brigaden bildet einen wertvollen Abschnitt unserer fortschrittlichen Traditionen. Die Krieger der „Brigade mit tausend Zungen und einem Herzen" vollbrachte gemeinsam mit dem spanischen Volk großartige Heldentaten. Sie waren die ersten, die die in internationalem Maßstab hervorbrechende faschistische Gefahr erkannten und bereit waren, zu deren Bändigung jedwedes Opfer auf sich zu nehmen.

Den zu legendären Helden der Geschichte gewordenen Brigaden will die Studie ein würdiges Denkmal setzen. Sie beschreibt ihre Zahl, Kraft, Bewaffnung und begleitet sie an sämtlichen Fronten des spanischen Bürgerkrieges bis zum Februar 1939, ihrer Internierung in Frankreich.

GAZSI JÓZSEF

EJTŐERNYŐS PARTIZÁNTEVÉKENYSÉG ÉS ELHÁRÍTÁS MAGYARORSZÁGON 1941-BEN

„Negyvenegy! Csak egy évszám volna?
Azóta már —
történelem."

JEVGENYIJ VINOKUROV[1]

A közhiedelem azt tartja, de a szakemberek többsége is azon a véleményen van, hogy 1944. március 19-ig, pontosabban a kritikus 1944-es esztendő nyaráig a magyar antifasiszta és partizánmozgalom történetében semmi jelentős dolgot nem mutathatunk fel. Ez a megállapítás már eleve tarthatatlan, hiszen elfeledkezik az ország akkori területéhez tartozó Kárpátaljáról, Bácskáról és Muraközről, amelyek a szovjetellenes háború kitörésétől kezdve állandóan az ország forró pontjai voltak. A néptömegek harcát északkeleten a KMP, délen a Jugoszláv Kommunista Párt vezette, s mindkét helyen már korán eljutottak az antifasiszta ellenállás csúcspontját jelentő fegyveres partizántevékenységig.

A kommunisták vezette haladó erők politikai síkon vívott küzdelme már 1941 végén, 1942 elején szép eredményeket mutatott fel. Ezután elkövetkezett a megtorlás, a hanyatlás fázisa, s a terror oly féktelenné vált, hogy szinte moccanni sem lehetett.

Az antifasiszta ellenállás csak sajátos, az adott viszonyok között is megvalósítható formában jelentkezhetett. A háború kezdeti szakaszában — csak a fontosabbakat említve — az alábbi jelenségeket figyelhetjük meg.

— Szabotázstevékenység. A termelés csökkentése.
— Az antifasiszta rádióadók hallgatása, híreinek terjesztése.
— Szolidaritás. Politikai üldözöttek, foglyok segítése, bújtatása. A lengyel menekültek, internáltak támogatása.
— Propagandamunka. Igaz hírek terjesztése a háború okairól, céljairól, a frontok helyzetéről. A katonák, a bevonulók felvilágosítása a fronton tanúsítandó magatartásról. A Szovjetunió igazságos harcának megismertetése.
— Törekvés az antifasiszta erők egységfrontjának megteremtésére.

1 Mai orosz líra. Budapest, 1963. 58. o.

— A csüggedők felrázása a hitlerellenes koalíció, az Európa-szerte kibontakozó ellenállás sikereinek híreivel.
— Sajtómunka. Főleg röplapok kiadása, terjesztése.
— A hangulat befolyásolása. A háborús kudarcok, a közellátási nehézségek, a bombázások kihasználása stb.
— Törekvés szervezett politikai mozgalmak életre hívására, életben tartására.
— Hírszerzés a szövetséges hatalmaknak.
— Helyi szervezésű partizán-, diverziós csoportok megteremtése.
— Ejtőernyős partizánok tevékenysége.

Tanulmányomban kizárólag ezen utóbbi területtel kívánok foglalkozni. A történeti valósággal ellentétes lenne, ha a haladó erőknek a Horthy-rendszer elleni, nem politikai síkon vívott küzdelmét a tömeges népmozgalom rangjára emelnénk. Szórványos esetekről van szó, csírákról, amelyek csak ritkán és helyenként szökkenhettek szárba. A sporadikus jelenségek összegyűjtése, feltárása mégis kötelesség nemzeti múltunkkal szemben, hiszen olyan emberek tetteiről van szó, akik a háború kezdeti, legreménytelenebb időszakában vállalták a nagy áldozatokkal járó küzdelmet. Olyankor, amikor a mindent befedő éjszakában még csak nem is derengett a győzelem fénye. Amikor Európa-szerte még éppen hogy pislákolt az ellenállás tüze. Csak a hitük volt meg, amely sokszor az erejüknél is hatalmasabbnak bizonyult.

Az 1941-es esztendő, a háborúba való belépést követő időszak különösen érdekes számunkra. A tapasztalat is azt mutatja, hogy a fontos történelmi dátumokat követően — mint amilyen pl. 1941. június 27-e volt — mindig sűrűsödnek, rendeződnek és kikristályosodnak bizonyos folyamatok, jelenségek. A Vörös Hadsereg illetékes szervei 1941. június 21. után hatékony intézkedéseket tettek, hogy az arcvonal mögöttes területein, a fasiszta és csatlós országokban felderítsék a németek terveit, figyelemmel kísérjék a frontra irányuló szállításokat, adatokat gyűjtsenek a politikai helyzetre, a katonai potenciálra vonatkozólag. Figyelmük kiterjedt minden, a háborúval összefüggő kérdésre.

Ezért már a háború első napjaitól kezdve több illegális csoportot küldtek az ellenség hátába. Ezeknek az is feladatuk volt, hogy harci, romboló és diverziós feladatokat hajtsanak végre. A kapott utasításoknak megfelelően ki kellett volna bontakoztatni a népi partizánháborút is.

Az ország belépése a Szovjetunió elleni rablóháborúba a horthysták értékelése szerint azt is jelentette, hogy a határokon belül megnyílt úgymond egy második arcvonal, ahol a belső, s a kívülről behatoló ellenséggel kellett megküzdeniük.[2]

A magyar történeti irodalomban szinte nyomát sem találjuk annak, hogy 1941-ben az országban kibontakozott, vagy lezajlott volna bárminemű olyan tevékenység, amely a belső területeken folyó fegyveres küzdelemre utalna. Hiába keressük ezek jeleit a korszakkal foglalkozó legfontosabb dokumentumkötetekben, feldolgozásokban is.

Pedig a Vezérkari Főnökség okmányai, iratai több erre vonatkozó anyagot

2 A partizánok, kommunisták elleni tevékenységért a kitüntetéseket „hadi szalagon" adták, s az elesetteket hősi halottaknak tekintették.

őriznek. Különösen értékes számunkra a VKF hírközpontjának naplója. Ide pontosan feljegyezték a telefonon, távírón, vagy rádión érkező értesüléseket. Itt számos olyan bejegyzést is olvashatunk, amelyek ejtőernyős partizánok bevetéséről, tevékenységéről adnak hírt. Ezek jó részéről a kutatás semmit sem tud.

A történészek közül egyedül A. I. Puskás említi meg a Magyarország a második világháborúban című könyvében,[3] hogy 1941 második felében megjelentek az első kisebb antifasiszta partizáncsoportok is. Név szerint utal a Tallós—Szenc—Marcelháza, Szászrégen, Miskolc, Ungvár, Győr és Vác környéki csoportokra.

Ezen településeknél, vagy ezek körzetében, ejtőernyős bevetések történtek. A csoportok sajnos nem tudtak megerősödni, hamarosan be is szüntették tevékenységüket. „Az a tény, hogy ilyen csoportok alakultak, a kommunisták tevékenységének fokozódására utal, s ... azt mutatta, hogy növekedtek a fasizmus ellen harcolni kész erők" — írja Puskás.[4]

Kutatásaim A. I. Puskás valamennyi adatát megerősítik,[5] sőt újabb tények kerültek napvilágra. Tanulmányom elsődlegesen adatközlő, anyagfeltáró jellegű, ennélfogva a legkisebb részletnek is perdöntő szerepe lehet. Az összegező általánosítás — már egy szélesebb időszakot véve figyelembe — későbbi feladat.

Nyilvánvaló számomra, hogy az itt említésre kerülő esetek egy része téves értesülés, vaklárma, vagy a felszított háborús hisztéria következménye lehetett. Mégis szükségesnek tartom, hogy — e témában, s ez alkalommal először — ismertessek minden előforduló adatot.

Ez az igény a vizsgált jelenség természetéből is fakad. Hiszen többnyire csak azokról az esetekről szerezhetünk tudomást, amelyekre az akció sikertelensége folytán fény derült. Nem a jól, hanem a rosszul sikerült vállalkozások tényei kerültek napvilágra. Ha a leszállás beigazolódott, de a partizánoknak mégis nyoma veszett; — ekkor főtt csak igazán az elhárítás feje.

Az eredményesen dolgozó csoportok, személyek után semmi nyom, semmi őket említő dokumentum nem maradt. Tevékenységüket így csupán az itt előforduló „nemleges" eredményű nyomozás őrzi.

A valamilyen formában jelzett, de később meg nem erősített ejtőernyős földreszállások nem jelentik teljes bizonyossággal azt, hogy az a hír kitalálás volt. Szó lehet persze erről is.

Figyelemreméltóak ugyanakkor azok a jelentések, amelyek egy földrajzi körzetből, egymáshoz közel fekvő községekből, több észlelőtől, hasonló jelleggel befutottak, még olyan esetben is, ha a terepet átkutató csendőri, katonai erők a helyszínen semmit nem találtak. Kudarcaikat kisebbítve az esetet rendszerint kitalálásnak minősítették.

Pedig csak arról volt szó, hogy a bevetett partizánok teljesítették feladatuk első, s talán legnehezebb részét; sikerrel teremtették meg bázisaikat, rejtőztek el, észrevétlenül beolvadtak a lakosság soraiba.

3 Budapest, 1971. 143. o.
4 Uo.
5 *A. I. Puskas:* Vengrija v godi vtoroj mirovoj vojnü. Moszkva, 1966. 231. o. A szerző itt említi a P. I. Archívuma a XXII/5/6/15—6—15 lapjelzetű iratát. Ez a jelzet a BM. 1942. év 2. tétel 9607 alapszámú iratot fedi. A P. I. Archívuma ezt 1961-ben visszaadta az Országos Levéltárnak (a továbbiakban — OL). Az irat sajnos az eredeti helyén nem található meg.

Nem lehetetlen ugyanakkor, hogy a későbbi kutatások az ilyen „nemleges"-nek ítélt esetek egy részét igazolni fogják. Fontos szerep juthat itt a helytörténészeknek is.

Az eddigi kutatások során is volt rá példa, hogy az egyik területre — mint utólag kiderült — különböző időpontokban történő bevetések adatai annyira összekeveredtek, hogy nem lehetett határozottan szétválasztani az egyik, vagy a másik csoportot. Az első levéltári források felbukkanása után majd 10 évvel, egy SS jelentésben talált adat segített végleg tisztázni, hogy az adott területre valójában kétszer repültek be ejtőernyősök.

Az itt ismertetésre kerülő, más adatokkal nem igazolt akciók megemlítését indokolja az az érv is, hogy a VKF hírnapló sorra rögzíti azokat az eseteket is, amelyek a karhatalmi intézkedések során tévesnek bizonyultak. Ahol a bejelentések pontatlanságára nem térnek vissza, ott még érdekes meglepetések rejtőzhetnek számunkra.

Ilyen, a VKF által tévesnek minősített bejelentések voltak:

— 1941. június 30-án egy Korompos nevű zászlós „nagy csoport orosz ejtőernyős leszállásáról" adott hírt. Az eset Mátraszentimrén történt.[6]

— Július 6-án a zalaegerszegi állomásparancsnokság közölte: Sárhíd határában 3 szovjet ejtőernyős szállt le. Kettőt elfogtak közülük.[7]

— Július 19. A ceglédi állomásparancsnokság bejelentése ejtőernyős leszállásról.[8]

— Szeptember 29-én a VI. hadtest küld táviratot. Szeghalom—Vésztő, Mezőtúr—Mezőberény között, a vasút mentén, 1—2 ejtőernyős szállt le. A csendőrség és az ejtőernyős elhárító szervek „legszorgalmasabb kutatása" sem hozott eredményt. Így a hírt vaklármának minősítették.[9]

A későbbiekben is figyelmet kelthet az a körülmény, hogy a jelzett, s nem bizonyított, vagy tévesnek minősített ejtőernyős leszállások is zömmel az ország stratégiai fontosságú körzeteiben, katonai objektumok, vagy fontos üzemek, utak, hidak, vasutak stb. közelében történtek.

A horthysta katonai vezetés számára mégis a tények voltak a legdöntőbbek. Helyenként ejtőernyőket, cirillbetűs felszerelési tárgyakat találtak. „Ismeretlen" személyekkel vívott tűzharcról érkeztek jelentések. Agyonlőttek fegyveresen küzdő partizánokat. Az elfogott, vagy holtan feltalált magyar, szlovák, cseh, ukrán, orosz, lengyel, német vagy más nemzetiségű hazafiak, a kicsikart vallomások, a katonai vezetés számára kétségtelenné tették, hogy számolni kell ejtőernyős csoportok megjelenésével, szabotázsakciókkal, s előbb-utóbb a partizánmozgalom kibontakozásával is.

Ejtőernyős leszállások Budapest körzetében

Városaink közül Budapest az egyetlen, amelynek meghatározó jelentősége van az ország sorsára. Ide futnak össze vasutaink, utaink, itt volt található a nehézipar 40,8%-a, a könnyűipar 29,4, az élelmezési ipar 20,8%-a,[10] az or-

6 VKF 1941. 260 doboz. Helyzetjelentések. 38., 45. fólió.
7 Uo. 109., 131. fólió.
8 Uo. 259. fólió.
9 Uo. 731. fólió.
10 Budapest Lexikon. Budapest, 1973. 469. o.

ság iparának kétharmada, a munkásosztály többsége. Gazdasági és kulturális centrum, itt székelnek a legfontosabb állami hivatalok és közintézmények. 1941-ben 1 165 000 lakosa volt. A város szerepét jelzi a ma már szinte aforizmává kristályosult, s történelmileg igazolt szólás is: „Akié Budapest, azé az ország".

A megfelelő szovjet szervek már a háború első napjaitól kezdve intézkedéseket tettek, hogy felderítő és diverziós csoportjaikat az ország szívébe és központjába, a gazdasági, politikai és katonai vezetés gócába eljuttathassák. A későbbi időből is több olyan akciót ismerünk, amelyeknek ilyen célja volt, vagy amelynek során a KP-vel kívántak kapcsolatot létesíteni.[11]

A főváros körüli 30—40 km-es körzetben földre tett személyek a sűrű országúti és vasúti közlekedés révén alig néhány óra alatt eljuthattak a milliós nagyvárosba, ahol az emberek tömegében elvegyülve jelentősen csökkenthették a lebukás veszélyét.

Már a háborúba való belépést megelőző napon, 1941. június 26-án, a nógrádverőcei csendőrőrs a Légierő Parancsnokság útján olyan jelentést küldött a VKF-hez, hogy a „környéken 3 ejtőernyőst láttak leereszkedni". A VKF 2. osztálya szerint hasonló közlést tett Raffa János szokolyai főjegyző is, aki szerint 26-án, 14 órakor, a községtől északra, 3 km-re történt az állítólagos földreszállás. A jegyző a helybeli Ferenc Jánosné bejelentésére is hivatkozik.

A hír nyomán értesítették a környékbeli csendőrőrsöket és biztonsági okokból riadóztatták a nógrádi lőszerraktár parancsnokságát is. A VKF napló arról már nem árulkodik, hogy a bevezetett kutatás milyen eredménnyel zárult.[12]

Szokolya község Vác közelében fekszik. Egy váci leszállást megerősít az A. I. Puskás könyvében említett BM jelentés is.

A háború első napján, június 27-én, a máriabesenyői posta a Légierő Parancsnokság útján arról adott hírt, hogy a községnél 14 óra 25 perckor egy ejtőernyős ért földet.[13]

Másnap az I. hadtest távirata is megerősítette ezt a hírt.

Rövidesen befutott az Országos Légvédelmi Központ (OLK) jelentése is. Itt újra szóba került a máriabesenyői és szokolyai leszállás. Az OLK jelentéséből a szovjet repülők élénk tevékenységéről kapunk képet. A cigándi csendőrőrs jelentése alapján hírül adták például, hogy Tiszakarád és Gyöngytarló tanya között „valószínűleg motorhiba miatt", 3 szovjet repülőgép leszállt. A harci gépek DNy-i irányból jöttek, és Csap felé repültek el.[14]

Nincs kizárva, hogy ezek Budapestig is kiterjeszthették működési körzetüket.

A VI. hadtest még június 30-án is azt közli Szolnokkal, hogy Máriabesenyő körzetében ejtőernyős leszállást figyeltek meg. Hozzáteszik, hogy a feltevés szerint ez valószínűleg szovjet hírszerző lehet.[15]

11 Példaként megemlítem, hogy a Pataki Ferenc vezette csoport 1943 őszén erős bázist épített ki Budapesten. Lásd: Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK.) 1969. 2. sz. 340. o. A Stefanik partizánbrigád is megkísérelte, hogy 1944. októberében megbízott emberét eljuttassa Budapestre. L: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Szerkesztette: Harsányi János. Budapest, 1969, 606. o. A kapott parancsok értelmében Nógrádi Sándor is összeköttetést akart teremteni a fővárossal. L. uo.: 507—512., 516. o.

12 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 1941. június 28. 32. fólió.

13 Uo. 31 fólió.

14 Uo. 29. fólió.

15 Uo. 47. fólió.

A Légierő Parancsnokság vonalán augusztus 3-án olyan jelentés érkezett a VKF hírközpontjába, hogy aznap, 14 óra 30 perckor, a kismartoni állami gyümölcsös területén egy ejtőernyős szállt le. Az esetet gróf Markovicstól Zsivas Pál közölte.[16]

Erről az eseményről később semmilyen más hírforrásban nem történik említés.

Szeptember 28-án a monori vasútállomásról olyan telefonértesítést adtak a helyi csendőrörsnek, hogy reggel 5,45-kor az állomástól DNy-ra, 2—3 kmre, a tanyák között, 3 ejtőernyős ereszkedett alá. Hat csendőr nyomban kiment a helyszínre.

Itt sincs további adat, amely a kutatás eredményét rögzítené.

A Kisalföldön

A vágselyei 101-es vasúti parancsnokság 1941. augusztus 5-én fontos értesülést továbbított a fővárosba. A helyi csendőrségtől, a járási szolgabírótól, és az állomásfőnöktől kapott egyértelmű értesülés szerint aznap, a délutáni órákban, Galánta és Taksonyfalva, valamint Negyed és Sók[17] községek között „idegen ejtőernyősök leszállását észlelték". Galántánál ugyancsak azidőben ismeretlen nemzetiségű, alacsonyan szálló repülőgépet láttak.[18]

A széleskörűen bevezetett kutatás semmi kézzelfogható eredményt nem hozott.

Ezért nagy meglepetés volt, amikor 9 nappal később az Érsekújvár közelében fekvő, s a jelzett leszállás körzetétől 20—22 kilométerre levő udvardi csendőrörs jelentést tett egy idegen személyekből álló csoport felbukkanásáról.

E szerint augusztus 24-én, az esti órákban, egy Lengyel András nevű 12 éves gyermek jelentette, hogy Udvard községtől nyugatra, Ács-major és Udvard között, „7 fő ejtőernyőst látott a kender között megbújva".[19] Ezek idegen nyelven beszéltek, s oldalukon pisztolytáska lógott. A fegyverükből 6—7 lövést adtak le. Amikor a gyereket észrevették, elzavarták a közelükből.

A helyi csendőrség a jelzett tereprészt átkutatta, sorra razziázta a tanyákat, de az idegeneket már nem találták meg.[20] Nyomban értesítették a II. hadtestet, s az érsekújvári állomásparancsnokságot. „További intézkedések folyamatban" — őrzi a bejegyzést a VKF hírnaplója. Az eredmény nem ismeretes előttünk. A kerületi légvédelmi központ augusztus 25-én ugyancsak nemleges nyomozati eredményről ad hírt.[21]

A Duna jobb partján, Győrtől délre, Nyul és Écs községek között, 1941. október 7-én, 16 óra körül — a jelentés szerint — állítólag ejtőernyős leszállás történt. Az ott gyakorlatozó leventék szerint az erdőnek Tényő község felőli oldalán „ejtőernyősöket dobtak le".[22] Az Országos Légvédelmi

16 Uo. 380. fólió
17 Pontosabban Sóki-majornál.
18 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 359. fólió.
19 Uo. 510. fólió.
20 Uo. 511. fólió.
21 Uo.
22 Uo. 769. fólió.

Központ ezt nem tudta megerősíteni. Szerintük a jelzett körzetben nem láttak repülőgépet, és motorzúgást sem észleltek. A győri állomásparancsnokság mindezek ellenére szükségesnek tartotta, hogy az esetet jelentsék a VFK-hez.

A vezérkar hírnaplója még október 18-án is visszatér az ügyre. Rögzíti, hogy a győrszentmártoni csendőrörs kutatásai eredménytelenek maradtak, s az állítólagos leszállás Tényő község határában volt.[23]

Valószínűnek látszik, hogy a Puskás-féle, már idézett BM jelentés győr—marcelházai leszállásai az itt említett csoportokra vonatkoznak, hiszen teljesen azonos földrajzi övezetben fekszenek.

Felmerülhet az a kérdés, hogy a szovjet hadsereg távolsági repülői 1941 nyarán és őszén el tudták-e érni ezeket a meglehetősen messze fekvő Nyugat-magyarországi körzeteket. Igen, el tudták érni. Ez még a távolbombázó légierő hatósugarán belül feküdt.

Komáromot pl. 1941. augusztus 18-án 9.10-kor megtámadta egy Szlovákia felől jövő szovjet repülő. A gép 10 bombát dobott le, amelyek csupán 2 személyt sebesítettek meg. „Légitámadással ezután is számolni kell" — közlik a hírt bejelentő tudósításban.[24]

A Kisalföld körzetét érintő berepüléseket — feltehetően — az alábbi indokok magyarázzák:

— Győr és Komárom katonai, ipari létesítményei.
— A stratégiai fontosságú Duna-vonal ellenőrzése.
— Átszivárgás Szlovákiába.
— Ausztrián át behatolás a Harmadik Birodalom belsejébe.

Az utóbbit látszik igazolni az is, hogy az Udvardnál felbukkant 7 fős csoport „fehér-szürke színű ruhába" volt öltözve. Ez pedig a német hadsereg egyenruhájának színe volt.

A kisalföldi csoportok nyom nélküli „felszívódását" a határok közelségével is magyarázhatjuk.

Észak-Magyarországon

1941. június 30-án több alkalommal észleltek berepüléseket az ország légterébe. Az egész ÉK-i körzetet a Tiszafüred—Füzesabony vonalig terjedően riasztották.

Ezt követően a VI. hadtest értesítette Szolnokot, hogy a kapott jelentés szerint „az oroszok egyes embereket ejtőernyővel repülőgépről kidobtak". A Felső-Tisza könyökben Komoró, Tuzsér, Tiszakarád körzetét adják meg a bevetés helyéül. „Ezek szovjet hírszerzők lehetnek" — közli a VI. hadtest.[25]

A kassai csendőrkerületnek a HM-hez intézett 1941. július 1-i jelentésében is megemlítik, hogy „kisebb csoportokban" szovjet ejtőernyősök leszállását figyelték meg Nagydobrony vidékén, tehát a fent említett körzetben.[26]

23 Uo. 771. fólió.
24 OL MTI 428 fond, 494. kötet. 1941. VIII. 18., 22. kiadás.
25 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 47. fólió.
26 HL HM 1941. eln. 20. oszt. 99959.

Ez a bevetés tehát azonos lehet a Puskás könyvében említett Ungvár környéki földreszállással, s minden bizonnyal arra a forradalmi és partizánmozgalomra épült, amely az Ung folyó völgyében már a háborút megelőzően, s a hadbalépést követően kibontakozott.

Az Országos Légvédelmi Központ ugyanaznap, június 30-án, 13.18-kor, a krasznokvajdai csendőrörs jelentése nyomán értesítette a VKF-et, hogy a Miskolc és Kassa között fekvő falunál 4 ejtőernyős szállt le. Kettőt ÉK-re, Buzita felé láttak elszaladni, a másik kettő holléte ismeretlen.[27]

Az emberek felkutatására intézkedés történt, ennek eredménye azonban nem ismeretes.

1941. szeptember 2-án, ejtőernyősök szálltak le Miskolc körzetében is.[28] Ezt az esetet mindmáig nem ismertük. Ennek okát abban látom, hogy az ügyet — pontosabban annak részleteit —, rendkívül bizalmasan kezelték. El akarták kerülni, hogy a haditermelés számára oly fontos iparvidéken pánik keletkezzék, s a rémhírek sokasága kapjon szárnyra. Alsó szinten ezért a történtekről csak a legfontosabb adatokat közölték.

Jellemző a dolog körüli titoktartásra, hogy az MTI[29] — amely 1941. szeptember 5-én, a hírek 7. kiadásában, említést tett a „szovjet repülőgépről", „az észak-keleti határ közelében" ledobott ejtőernyősökről — bizalmas köriratot küldött a szerkesztőségnek, kérve, hogy a korábban leadott hírt „okvetlen mellőzni szíveskedjenek". Nem kétséges, hogy a letiltásban a VKF/2 kezét kell látnunk.[30]

Az esetet a HM-nek jelentő távirat „Azonnal! Szigorúan bizalmas! Tiszt—tisztnek!" minősítést kapott. Még „szakmai" körökben is csak egy évvel később szerezhettek róla tudomást. A „Csendőrségi lapok" 1942. október elsejei száma közölt először részleteket a nyomozásról. Lényegében ezt az anyagot vette át a Légoltalmi Liga „Riadó" c. lapja is 1943 februárjában.[31] A nagyközönség tehát csak másfél évvel később értesülhetett az esemény részleteiről.

A kistokaji vasúti megállónál 1941. szeptember 2-án, hajnali 4 órakor megjelent egy ismeretlen férfi. Bement a forgalmi irodába, pisztolyt fogott a szolgálattevőre és azt kérdezte németül, hogy hol van, melyik országban, milyen város közelében.

A vasutas azt felelte, hogy az illető Magyarországon van, Miskolctól nem messze, a kistokaji vasúti őrháznál. Ezután már az idegen is magyarul beszélt tovább.

A jövevény erre átadott neki egy összegöngyölt ejtőernyőt, hogy a vasutas tegye el azt emlékbe, de hallgasson a találkozásról, mert ha szól, agyonlövi. Az ejtőernyős a felvilágosítás nyomán elindult Miskolc felé. Lassan haladt,

27 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 42. fólió.
28 VKF. 1941. 256. doboz. 6140 sz. 356., 357. fólió.
29 OL K 428. Sajtó levéltár. MTI kőnyomatosok. 495. kötet. 1941. szeptember 5. 11 óra 40, 7. kiadás.
30 *Saly Dezső:* Szigorúan bizalmas. Budapest, 1945. 390. o.
Tanulmányom elkészülése után jelent meg *Márkus—Szinai—Vásárhelyi:* Nem engedélyezem c. forrásgyűjteménye. Budapest, 1975.
Az *Esti Kurir* c. lap az MTI-re és az időközben elhangzott rádióközleményre hivatkozva cikket akart megjelentetni az esetről. Az ellentmondó intézkedések láttán a cenzúrabizottság a VKF/2-höz fordult, ahonnan Kolényi szds. „azt az utasítást közölte, hogy a tilalom továbbra is fennáll." Lásd. 156. o.
31 *Riadó.* 1943. február 1.

nehezen mozgott, mert a leszállásnál kisebb zúzódások érték. Később betért egy nagyobb kukoricatáblába.

Téves és „hazabeszélő" az a mód, ahogy a hírt az MTI tálalta. E szerint a földre szállt partizán a „legközelebbi vasúti őrháznál", „nyomban jelentkezett" és „önként adta meg magát".

Az idegen távozása után a vasutas nyomban telefonált a miskolci személypályaudvar katonai parancsnokságának, s jelentette a történteket. Onnan motoros hajtánnyal nyomban útnak indítottak egy erős katonai járőrt, amely Kistokajtól 1 km-re az ismeretlen személyt elfogta.

Beszállították a VII. hadtesthez, ahol nyomban megkezdték a kihallgatást. Az illető beismerte, hogy Andrascsik Stefánnak hívják, 32 éves, nemzetisége szlovák, kisszebeni illetőségű. Felesége Eperjes mellett, Hétharson lakik. Szülei ugyancsak arra a vidékre valók.

A kassai tüzérezrednél szolgált, szakaszvezetői rendfokozatban. A csehszlovák állam felbomlása után, 1939-ben, Krakkóban belépett a Prahala tábornok vezetése alatt megalakult csehszlovák csapattestbe. Ez az egység a lengyel—német háború alkalmával a Szovjetunióba evakuált.

Andrascsik elmondotta, hogy másodiknak lépett ki a gépből, s Miskolctól délre, két km-re, a budapesti vasútvonal mellett ért földet. Előtte egy morva nemzetiségű bajtársa ugrott. Ez — mint kiderült —, a leszállás alkalmával halálra zúzta magát. Holttestét Miskolctól 3 km-re délre, a vasútvonal mellett megtalálták. A szikszói határ vizenyős rétjébe volt bevágódva, s a talaj szintjénél is mélyebben feküdt a földben. Minden csontja összetört. Ott volt mellette ki nem nyílt ejtőernyője is. Tetemét később beszállították a városi hullaházba.

A vallomás lényeges pontja volt még, hogy a gépből összesen 4 főnek kellett földre szállnia. Ők azt hitték, hogy a célul kitűzött város közelében vannak.

Az első híreket nyomban jelentették a HM. 6. csoportfőnökéhez, ahonnan géptávírón utasítást kaptak a legszélesebb körű kutatásra. Az akciót a hadtest vezérkari főnöke személyesen irányította. Mindenekelőtt a feltételezett leszállás körzetét vizsgálták át.

Görömböly közelében a munkába induló emberek egy újabb ejtőernyőst találtak. Egy eperfára zuhant, amikoris az összegubancolódó zsinórzat megfojtotta. Már holtan bukkantak rá.

Martintelep délkeleti szegélyénél, a házaktól alig 200 m-re, gallyakkal betakarva egy szovjet típusú ejtőernyőt találtak. Ettől nem messze, alig 150 m-re, 2 idegen kézigránátra bukkantak. Ugyancsak Miskolctól ÉK-re, 2 km-re, a „Városi tanyánál" ütésbiztos csomagolásban egy ejtőernyőre függesztett adóvevő készülék került elő.

Negyediknek egy cseh nemzetiségű szakaszvezetőnek kellett ugrania, aki állítólag a négy fős csoport parancsnoka volt. „Feltehető, hogy ennek ejtőernyője került meg Miskolc délkeleti szegélyénél" — jelentette a VII. hadtest a VKF 1. osztályának szeptember 3-án 9 órakor.

A hatóságok a még el nem fogott partizán kézrekerítésére széles körű intézkedéseket tettek. Szeptember 2-án Miskolcon és környékén nagy razziát tartottak. A kutatásba a honvédség alakulatain kívül a rendőrséget, csendőrséget és a leventéket is bevonták. A csendőrség osztály- és szárny-

parancsnokságai telefonértesítést kaptak. Különösen a miskolci és ózdi őrsöket figyelmeztették, hogy „az ejtőernyősök kézre kerítésére a legkisebb részletekre is kiterjedő intézkedéseket tegyék meg." A sajószentpéteri és edelényi körzet átvizsgálására kirendelték a miskolci csendőr tanalosztályt. Szeptember 3-ra az ózdi és a putnoki járások területére is razziákat terveztek.

Értesítették a járási, bányaüzemi és gyári katonai parancsnokokat is, hogy a szabotázscselekmények elhárítására, a belső biztosításra készüljenek fel. A csendőrség az utakon minden járművet leállított, átkutatott, az idegeneket igazoltatta. Ellenőrizték a vasútvonalakat, a személy- és teherforgalmat, a felállított polgári őröket, a községek éjjeliőreit.

A polgári hatóságok kidoboltatták, hogy a lakosság mindenkit, aki gyanús, magyarul nem tud, törve beszéli nyelvünket, vagy ha illető enni kér — adják át a csendőröknek. Elrendelték a hidak, műtárgyak, erdőszegélyek, polgári egyének általi őrizetét. A falvakba vezető utakon igazoltattak, meggátolták az illetéktelenek ki- és belépését. Átkutatták a lakatlan épületeket, szalmakazlakat, erdőket, kukoricásokat.

Szeptember 3-án a hatóságok mindenhol kidoboltatták a keresett ejtőernyős személyleírását.

A negyedik partizánt szeptember 4-én hajnali három óra után Sajókazánál fogta el az ózdi csendőrséghez tartozó Ferenczy Márton alhadnagy.

Innen azonban pergessük vissza az eseményeket.

A martintelepi leszállás után az illető eldugta ejtőernyőjét, a kézigránátokat, majd a várossal ellenkező irányban kiment a határba, hogy rejtekhelyet keressen magának. A hajnali órákig a helyőcsabai és a görömbölyi határban bolyongott. Olyan fészek után kutatott, ahol a nappalt nyugodtan végigaludhatná. Mivel ilyet nem talált, behúzódott Görömböly-újtelep egyik szélső házába, s ott elrejtőzött a takarmány és a törek közé. Másodikán egész nap aludt, majd a sötétség beálltakor elrejtette iratai egy részét és útra kelt.

Elment a leszállás helyére is. Úgy tűnik, hogy keresett valamit. Majd a város szélén egy szalmakazalban hagyta Mauser pisztolyát, töltényeit és a tárakat. Láthatóan minden olyan dologtól igyekezett megszabadulni, amelyek bizonyíthatták volna, hogy ő az ejtőernyősök egyike. Bizonyára tudta, hogy Magyarországon van, s a leszállásnál valami hiba adódott. Ezért egy olyan történetet is kigondolt, amely elfogadhatóvá teszi személyét.

Helyőcsaba mellékutcáin át Miskolcra ment, átsétált a városon, tájékozódott, megállapította az északi irányt. Sikerrel csúszott át az ellenőrzés hálóján. Virradatkor a szirmabesenyői vasúti megálló közelében a kukoricásban lefeküdt és ott tartózkodott 3-án este 9-ig. Ezután Sajószentpéter irányába haladt, majd az egyik állomáson felszállt egy tehervonatra és 10 km-t vitette magát. Sajókazánál leszállt és az állomás melleti házsor utolsó épületéhez ment.

Ferenczy Márton csendőr alhadnagy azt a parancsot kapta, hogy a Bánvölgyén át induljon Sajókazára. Útközben a kiadott intézkedésekről értesítse az elöljáróságokat, ellenőrizze a csendőrjárőröket, s 4 órakor jelentkezzen Sajószentpéteren.

A sajókazai vasúti átjárónál rátért a miskolc—rimaszombati főútra. A vasútállomást kb. 500 m-re elhagyva az egyik helyen egy árnyat vett észre,

amint az egy eperfa mögé surrant. Leugrott a kerékpárról, fegyvert rántott, s felszólította az idegent, hogy jöjjön elő. Az menekülni próbált, egy lakás kapujához futott, de zárva találta. Ezután a kerítésen próbált átmászni, de az magasnak bizonyult, így a csendőr utolérte. Fegyvert szorítva hátához elvette tőrét, majd a sajókazai állomás épületéhez kísérte.

A forgalmi irodában megbilincselték és megmotozták. Ötezer koronát, 150 márkát, jegyzeteket és K. K. névre kiállított igazolványt találtak nála. Volt még a zsebében hamis születési anyakönyvi kivonat, lakásbejelentő lap, s a szülei — német nyelvű — anyakönyvi kivonatai. A rendelkezésre álló forrás, a „Csendőrségi lapok", az elfogott partizán nevét csak kezdőbetűivel jelzi, de ez valószínűleg pontos, hiszen a cikk Andrascsik Stefánról is csak mint A. S.-ről szól. Az illető tagadta, hogy ő lenne az ejtőernyős. Eperjesről jött át — állította —, mert a Hlinka-gárdisták üldözték. Ezt megelőzőleg viszont Németországból szökött meg. Ezért is vannak német okmányai. Most éppen úton van hazafelé.

A csendőr a fogollyal felszállt egy Sajószentpéterre menő tehervonatra. A kihallgatás útközben is tovább folyt. K. K. végül beismerte, hogy egyike a Miskolcnál földre szállt négy partizánnak. Ő a parancsnok. A Vörös Hadsereg százados, 28 éves, ogyesszai születésű. Tehát nem cseh nemzetiségű, mint ahogy azt korábban feltételezték.

A katonai nyomozó hatóságok ezután már teljes egészében rekonstruálhatták a történteket.

A csoport a Szovjetunióban katonai és ejtőernyős kiképzésben részesült. Speciális feladatok megoldására készítették fel őket.

1941. szeptember 1-én 21 órakor indultak el a nyomtatott cikkben X-el jelzett város mellől, azaz Kijevből, „különleges megbízatással". A gépen hat főnyi személyzet volt, s parancsnoki minőségben elkísérte őket egy politikai megbízott is.

A leszállás körzetéül Eperjes—Raszlavica—Héthárs—Kisszeben—Sáros területét jelölték ki számukra. A földet érés után szét kellett szóródniuk. Feladatuk volt a szlovák vasutak forgalmának megfigyelése, a frontra menő, illetve onnan jövő szerelvények ellenőrzése. Tudvalevő, hogy a magyar szállítások jelentős része is a szlovák vasutak felhasználásával bonyolódott le. Fel kellett deríteniük a harctérre irányított repülőgépek számát is. A Vörös Hadsereget az is érdekelte, hogy hol és milyen erejű német csapatok állomásoznak, hol vannak Szlovákiában hadiüzemek, lőszer-, benzin- és egyéb raktárak.

Az esetet hírül adó MTI-jelentés úgy tudja, hogy feladatuk volt még a „kommunista agitáció, forradalomra való lázítás és a lakosságnak a rongálásokra való felbújtása". Magyarán szólva el kellett kezdeniük a népi partizánháború kibontakoztatását is. Ezen állítás annál inkább valószínűnek látszik, mert az összes többi csoportok is hasonlóan kombinált feladatokat kaptak.

Az eset, a megbízatás minősítése rendkívül nagy jelentőségű. A horthysta elhárító és hadbírói szervek arra törekedtek, hogy a bevetett partizánokat „banditáknak", „kémeknek", „orvlövészeknek" stb. tekintsék, s így azokat a gyilkosokra, kémekre vonatkozó, többnyire halálbüntetést kívánó jogszabályok alá vonják. Így nem tekintették őket hadviselő félnek, az ellenséges

hadsereg katonáinak — akiket véd a nemzetközi jog —, hanem csupán közönséges bűnözőknek. A nyomozásokat is tudatosan ebbe az irányba terelték, s nem meglepő, hogy a horthysta források egyedül felderítő szerepüket hangoztatják.

A négy hónappal később bevetett Borkanyuk-csoport peranyagában olvashatjuk: Borkanyuk Elek „az egyenruhát levetette, tehát magát mint katonát felismerhetetlenné tette, reá nézve a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi jogszabályok nem alkalmazhatók, s ennél fogva őt polgári egyénnek kell tekinteni. Ezért őt... bűnösnek kellett kimondani és meg kellett büntetni."

Ismeretes, hogy Borkanyuk Eleket a horthysták 1942. október 2-án a Margit körúti fegyházban kivégezték.

A Miskolcnál elfogott partizánok ugyancsak polgári ruhában voltak. 3—3 selyeminget, alsóneműt hoztak magukkal. Jó minőségű öltönyükben egy német szabó cégjelzése volt. Szlovák, cseh és német igazolványokkal voltak ellátva. Németországba szóló útlevél, német kenyér- és vajjegy, német márka, 5—5 ezer szlovák korona, térképek stb. voltak náluk. Valószínű, hogy a későbbiekben átmentek volna a Cseh-morva protektorátusba és a náci Németországba. Az iratok és térképek ezt a feltevést támasztották alá.

1973-ban Ferenczy csendőr alhadnagy egy kanadai kiadványban újra leírta a partizán elfogását. Szerinte egy németországi repülőgépgyárba kellett volna bejutniuk. A munkások között „bomlasztó tevékenységet" folytattak volna, s szabotázsokat akartak elkövetni. Németül mindnyájan jól beszéltek. Volt náluk repülőgépgyári ki- és belépő kártya, fizetési bárca. A papírjaik szerint már egy éve ott dolgoztak, mint szakmunkások. Birtokukban voltak a városi élelmiszerjegyek is, már egy fél évre előre. „El voltak látva tökéletesen hamisított igazolványokkal... Minden olyan igazolvány együtt volt, ami szükséges egy hadiüzembe való bejutáshoz, elképzelhetetlenül tökéletesen hamisítva. Amikor a németek megvizsgálták azokat, kijelentették, hogy ennél jobb hamisítványokat még nem láttak" — írja Ferenczy.[32]

Fegyverzetükhöz 6,35-ös pisztoly, kézigránátok, rohamkés, robbanóanyag és gyutacsok tartoztak.

Beszéltek oroszul, szlovákul, törve magyarul is.

A Kijevből jövő gép a 750 km-es úton viharba került, eltévedt, s az eredeti iránytól 16°-os szöggel délebbre repült. Az útvonal is hosszabbra sikerült vagy 70—80 km-rel. Miskolc és a célterület nagyjából azonos hosszúsági fokon fekszik, csak az utóbbi egy földrajzi fokkal északabbra van. A vakrepülés során nem tudták pontosan megállapítani helyzetüket, s így történhetett meg, hogy a célul kijelölt Eperjes helyett Miskolc fölé repültek.

Szeptember 2-án 0 óra 46 perckor a kísérő politikai megbízott parancsára 2500 m-ről megkezdték az ugrást. Sűrű felhőtakaróban, esőben, ködben, zuhantak alá. A negyedik partizán elmondta, hogy kb. 1500 m-ről igen sok lámpát pillantott meg maga alatt, s attól félt, hogy a városra esik. Kinyitotta a biztosító ernyőt is, hogy a légáramlat minél tovább vigye. Így került közvetlenül a Martintelep peremére.

A Miskolcnál bevetett első partizánok történetében még jó néhány fehér

32 Magyar királyi csendőrség. Összeállította: Kövendy Károly 52 McCaul St., Toronto, 1973.

folt található. A kutatómunkámban évek óta figyelemmel kísérem ezt a problémát, s keresem, gyűjtöm az adatokat. Egymástól függetlenül eddig hat hiteles korabeli forrás beszél az eseményekről. Azon reményben ismertetem a már eddig feltárt adatokat, hogy e munka is serkentője lesz a helyszínen folyó további kutatásoknak, s az esemény után 35 évvel ezek az elfeledett, s még részben névtelen hősök megkapják végtisztességüket, s a történelemtől nekik méltán kijáró elismerést.

Szeptember 28-án a Kassától DNy-ra fekvő tornai állomásfőnök telefonon értesítette a 108. Vp-t, hogy aznap 15 órakor a környéken 3 főnél több „orosz ejtőernyős szállott le".[33]

Az esetet a VKF-nél naplóba rögzítették. A további intézkedés már a helyi parancsnokságok kötelessége volt. Talán ezzel is magyarázható, hogy a leszállásról semmi további hírünk nincs.

A Miskolctól D-re fekvő Emőd állomásfőnöke október 18-án jelentette a KSzV-hez (Központi Szállításvezetőség), hogy aznap, 16 óra körül, egy nagy magasságban haladó ismeretlen repülőgépből 2 ejtőernyőst láttak leszállni.

Az esetről semmi további hírünk nincs.[34]

Kárpátalja

A közbiztonsági és katonai vezetést különösen nyugtalanították a Kárpátaljáról befutó hírek. Az ország csupán néhány napja lépett be a háborúba, s az egykori szovjet—magyar határ mentén jelentékeny csapatok voltak gyülekezőben, felvonulóban. A keletre irányuló stratégiai fontosságú utak, vasutak is ebben a körzetben futottak.

Különösen megnőtt a jelentősége a Munkács—Sztrij és a Máramarossziget—Kolomea vonalnak.

Kárpátalja az ugródeszka szerepét töltötte be a Szovjetunió felé irányuló háborús tervekben. Ebben a körzetben fokozottan kiépítették a légi figyelő, határőr és „K" szolgálatot. Minden fontosabb helyen megerősített csendőrörsök állomásoztak. Ide települt a határvadász erők zöme is.[35]

A Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága 1941. június 30-án olyan értesülést kapott, hogy aznap, 14 óra 30 perckor, 12 szovjet ejtőernyős szállt le a Mencsul-havason.[36] A csendőrség felügyelője nyomban jelentette ezt a HM 20. — csendőrségi — osztályának. A KSzV útján a VKF is értesült arról, hogy Rahótól É-ra, „egy földműves bemondása szerint" 12 partizán ért földet.[37]

A hírt kezdetben még „állítólagos" adatként kezelték. Hamarosan a kassai VIII. csendőrkerület is jelentést tett az ügyről a HM-nek.[38] Közölték, hogy

33 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 720. fólió.
34 Uo. 777. fólió.
35 Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. Összeállította: Csima János. HM Központi Irattár kiadása. 1961. Mellékletek: A honvédség csapatainak elhelyezése. 26. sz. vázlat.
36 HM 1941. eln. 20. oszt. 99861.
37 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 52. fólió.
38 HM 1941. eln. 20. oszt. 99959.

Rahó környékén „kisebb csoportokban" ejtőernyősök leszállása történt meg.

Ezek feladata valószínűleg az lehetett, hogy hírt adjanak a magyar csapatok felvonulásáról, s a lehetőség szerint zavarják, késleltessék azt. A karhatalmi erők el is rendelték a vasúti műtárgyak fokozott őrzését.[39]

Az ellenintézkedések első lépéseként a tiszabogdányi csendőrőrsről Mezerényi Jenő főhadnagy vezetésével 10 főnyi raj azonnal a helyszínre sietett. Mozgósították a környékbeli örsöket is, s megkezdték a terület átfésülését. „A kutatás még tart" jelentették július 1-én.

A Rahó környéki partizánok leszállását követően széles körű biztonsági intézkedésekre került sor. A kassai csendőrkerület a kassai és nyíregyházi csendőrosztályoktól erőket vont el, s azokat a máramarosszigeti osztály őrseihez vezényelték. Kilátásba helyezték azt is, hogy a magyarlakta területeken megnövelik a csendőrörsök körzeteit, s az így felszabaduló erőkkel, valamint a rendelkezésre álló „szabad" létszámmal fokozzák Kárpátalja közbiztonságát.[40]

A csendőrkerület parancsnoka „a beállott helyzetre való tekintettel" — valószínűleg az ország hadbalépésére gondol — ideiglenesen Beregszászra, a helyszínhez közel, tette át működési székhelyét.

Az üldözés során a partizánokat nem tudták megsemmisíteni. Október 13-án újra hírt adtak magukról. A VIII. hadtest táviratban jelentette a VKF-hez, hogy az utánpótlási szempontból oly nagy jelentőségű körösmezei vasútvonalon partizánakció történt.[41] A VIII/1-es őrszázad 13. sz. hídőrsége által őrzött, a 285—285,3 sz. szelvényen levő vasúti híd ellen október 13-án éjjel, 23 óra 30 perckor, 3 ismeretlen egyén robbantást kísérelt meg. Az őrség a fegyverét használta, mire a támadók visszavonultak.

A csendőrség a történtek után nyomban megkezdte az eset kivizsgálását. Ennek eredménye nem ismeretes.

Erdélyben

Erdély második világháború alatti történelmének mindeddig legteljesebb összefoglalását Csatári Dániel adja meg „Forgószélben" c. nagyértékű könyvében.[42]

Bár széles körű forráskutatást végzett, egyetlen adattal sem találkozott, amely 1941-ben Erdélyben tevékenykedő partizáncsoportokról adott volna hírt. Sőt Csatári kifejezetten arról ír, hogy ilyenekkel a nyomozó szervek sem találkoztak.[43] „... A szovjet hadsereg a hadüzenet napján, és az azt követő napokban Észak-Erdély földjére egyetlen gyujtogatással vagy romboló feladattal megbízott ejtőernyőst sem dobott le..." — említi egy másik helyen.[44]

E megállapításból adódó következtetéseit — tévesen — kapcsolatba hozza

39 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 52. fólió.
40 HM 1941. eln. 20. oszt. 99959.
41 VKF. 1941. 260. doboz. 898. fólió.
42 Budapest, 1968.
43 Uo. 157. o.
44 Uo.

az 1941. július 4-én a munkásmozgalom ellen kezdődő „nyílt nyomozás" koncepciójával is.

A katonai iratok tanusága szerint Észak-Erdély több alkalommal is partizánbevetés színtere volt. 1941. július 1-ről származik az első adat, amely egy feltételezett ejtőernyős leszállásról ad hírt.[45] A Központi Szállításvezetőség telefonvonalán július 2-án háromnegyed hétkor futott be Budapestre az az értesülés, mely szerint a Székelyföld déli csücskén, Kálnok és Sepsibodak határában, július 1-én este ismeretlen irányból jövő gépről 3 ejtőernyős szállt le. Az esetet a sepsiszentgyörgyi állomásfőnök és a 109-es Vp.[46] jelentette.

Az elrendelt karhatalmi intézkedések során honvéd- és csendőrjárőröket vezényeltek a körzetbe, de nem sikerült idegenek nyomára bukkanniok. Feltehetően átvonultak a közeli Románia területére.

A 106-os Vp. a KSzV útján július 2-án este egy Nagykárolyból érkezett jelentést továbbított.[47] Ez hírül adta, hogy Szaniszlótól 5—6 km-re „ejtőernyősök szálltak le és behúzódtak az erdőbe". A helyszínre kiküldött 6—7 fős járőr ereje elégtelennek bizonyult, ezért visszatértek erősítésért.

Egyidejűleg intézkedés történt, hogy Nagykárolyból katonaság menjen ki az erdő átfésülésére. A kutatás eredményét sajnos nem ismerjük.

1941. július 8-án este a Szászrégen környékén portyázó csendőrök 2 db fehér színű, cirillbetűs felirattal ellátott ejtőernyőre, idegen eredetű kézigránátra és egy nagyobb méretű alumínium kulacsra bukkantak. Ezek voltak az első tárgyi bizonyítékok arra, hogy a körzetben valami rendkívüli dolog történt.[48]

Mint később tisztázódott, 8-án hajnalban, 3 óra körül, egy szovjet repülőgépről 6 főnyi román egyenruhába öltöztetett ejtőernyős partizán ért földet.

A bevezetett kutatás során 10-én Hétbükk és Görgénynádas községek között, egy gabonaföldön, gabonával letakarva, újabb ejtőernyőre bukkantak. 2 km-re innen, az 517-es magassági ponton, később rábukkantak a partizánok elhagyott fészkére. Az eldobált cigarettavégek, az üres gyufásdobozok egyértelműen szovjet eredetre mutattak.

A 27. dandár parancsnoksága a csendőrök és a lakosság bevonásával nyomban hajtóvadászatot kezdett a partizánok elfogására. Lővér község határában már 9-én elfogtak egy ismeretlen személyt, akiről „fenn áll a gyanú, hogy orosz ejtőernyős". Kihallgatni azonban nem tudták, mert az illető „vallani nem akar ... elmeháborodottat játszik".[49]

Tizenegyedikén a leszállási hely közelében található Székelyhodos és Deményháza közötti úton megjelent egy ejtőernyős. A két falu között, az út felénél, egy pásztor lakott a családjával. A jövevény hosszabb ideig tartózkodott a juhász kunyhójában, olyannyira, hogy a bacsó még a csendőröket is értesíthette. A fegyveresek közeledtére az „orosz" a Jobbágytelke és Felsőköhér közötti erdőbe menekült. A kapott személyleírás alapján a kutatást tovább folytatták. A 27/III. honvéd zászlóalj Marosvásárhelyről kivezényelt százada Nyárádremete határában hamarosan nyomára bukkant, bekerítette, és

45 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 66. fólió.
46 Vasúti parancsnokság.
47 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 68. fólió.
48 Uo. 185. fóliótól.
49 Jelenti a IX. hadtest 1941. július 13-án.

a kifejlődött tűzharc során agyonlőtte. Az idegen géppisztollyal és kézigránátokkal volt felszerelve.

Röviddel ezután pár km-re onnan, Szederjes környékén, újabb 3 ejtőernyőst láttak felbukkanni.

A hősi halott ejtőernyőst később a marosvásárhelyi zsidó temetőben földelték el. Hátizsákjában egy Romániát és Magyarországot ábrázoló térképet és egy jegyzetfüzetet találtak[50] Ennek elemzése fontos értesülésekhez juttatta a nyomozó hatóságokat.

Megállapították, hogy valószínűleg 6—12 főnyi csoport ért földet a Szászrégentől északra elterülő erdőkben. A leszállásnál szétszóródtak, s csupán 2—3 napi bolyongás után verődtek részben össze. Ekkor jöttek rá, hogy tulajdonképpen hol is tartózkodnak. A feljegyzés szerint a katona dél felé, a román határon át Földvár—Brassó irányába kívánt haladni. A nehéz felszerelés miatt csak napi 15 km-t tudott megtenni.

Július 14-én újabb hírek futottak be, hogy a Szederjes környéki erdőkben 2 csoportban 4 vagy 5 „tányérsapkás, sötét ruhájú" ejtőernyőst láttak. Ezután valamennyi karhatalmi erőt ebbe a körzetbe összpontosítottak, s megkezdték a terület módszeres átfésülését.

A 27. dandár egységei a Mikháza körüli erdőben 3 partizánra bukkantak, akiket harc közben megsemmisítettek.[51] Az egyik közülük főhadnagyi rendfokozatot viselt. Magyar részről csupán egy hadnagy szerzett kézigránáttól származó sérülést.

Rövidesen hírek érkeztek újabb két partizán felbukkanásáról is. Ezek egyikét másnap Nagyernye községben — Marosvásárhely közelében — elfogták. A vallatás során a nyomozó szerveknek teljes részletességgel sikerült feltárniuk a csoport tevékenységét. Kiderült, hogy az osztag 6 főből állt, s már csupán egy partizán volt szabadlábon — mint jelentették — az Iszló körüli erdőkben.

Július 18-án a kivezényelt karhatalmat bevonták, mondván, hogy egy szál ember elfogását a csendőrségre és a lakosságra bízzák, akit este 20 órakor Nyárádköszvényes határában a csendőrök valóban el is fogtak.

A szászrégeni csoport felszámolása ezzel befejeződött.[52]

A partizánok két repülővel indultak útnak,[53] gyaníthatóan a Fekete-tenger mellékéről. Az egyik gépen 8 harcos utazott, német egyenruhába öltözve. A másikon ők jöttek, hatodmagukkal, román uniformisban. A „németek" további sorsáról semmit sem tudunk.

Az őket hozó gép eltért a menetiránytól, s a Brassó melletti Földvár helyett Szászrégen fölött dobta ki őket. A gyülekezés után egymást füttyszóval keresték, majd jelszó — jelhang bemondásával azonosították. 2 fő a leszálláskor elszakadt társaitól, s azokkal hosszas bolyongás után sem tudtak találkozni. A pontatlan dobás következtében felszerelésük egy része a leszálláskor elveszett.

A partizán harci utasítások azt a tanácsot adták részükre, hogy ha nem fedték fel őket, akkor maradjanak a helyükön, s rejtőzzenek el. Gyanús

50 VFK. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 207. fólió.
51 Uo. 211. fólió.
52 Uo. 266. fólió.
53 12. könnyű hadosztály. Szekszárd 18. doboz. 185. sz. 1941. IX. 9. L: itt a VKF. eln. 2/D. 45 861 — 1941. sz. tájékoztatóját.

jelek esetén azonban hagyják el a körzetet, és máshol keressenek búvóhelyet.

A szászrégeniek helyben maradtak, hogy tájékozódjanak, s megállapítsák tartózkodási pontjukat. Nagy volt a megdöbbenésük, amikor kiderült, hogy a céltól 130 km-re északabbra kerültek. Ezután még rövid ideig bújtak, kerülték a találkozást a lakossággal. Szigorú parancsuk volt, hogy csak önvédelem esetén kezdjenek harcot. Öt napi élelemmel rendelkeztek, s ez lehetővé tette az első napok átvészelését.

A csoport összetételét, fegyverzetét, felszerelését, harci feladatait pontosan ismerjük, s így ez — bizonyos mértékben — analógiaként szolgálhat a többi csoportról rendelkezésünkre álló töredékes adatok összeillesztéséhez is.

A hat partizán közül kettő speciális partizán-, diverziós kiképzéssel rendelkezett. Négyen sorkatonai szolgálatot teljesítettek, s csupán kéthónapos újonc-, valamint kéthetes ejtőernyős kiképzés állt mögöttük. Repülőgépen azonban a vállalkozás napjáig nem ültek. Zömük besszarábiai illetőségű, lengyelül is beszélő ukrán paraszt volt.[54]

A VKF/2. osztálya szerint a csoport feladata „Brassó környékén végzendő rombolásokból és a lakosság bizonyos rétegének szabotázs céljaira való beszervezéséből állott. Érintkezésbe kellett volna lépniük a brassói repülőgépgyár már beszervezett 12 kommunista munkásával" — állapítja meg a VKF/2. osztálya.[55]

Tervezték, hogy embereket szerveznek be szabotázsakciókra, s ezeket fegyverrel és robbanóanyaggal látják el. A szükséges utánpótlást a rádión megbeszélt helyre és időben Ogyesszából repülőgépen küldték volna utánuk. Feladatuk volt még az is, hogy a lakosság körében pánikot keltsenek.

A halottak egyikénél Brassó környéki térképet találtak, amelyen be voltak jelölve Bertelen és St. Promunda vasútállomások, valamint a városi pályaudvar. Célpontként volt feltüntetve a sinajai alagút is. Az ipari objektumok közül a repülőgépgyár, a „Schil" gépgyár és a gázgyár szerepelt. A térképen rajta voltak a város laktanyái és repülőtere is.[56] Brassói feladatra utal az is, hogy valamennyien román igazolványokkal voltak ellátva.

A csoport felszerelése azt látszik megerősíteni, hogy feladatuk elsődlegesen diverziós cselekmények végrehajtásából állt. Minden harcos el volt látva 15 db 20 dekás trotil töltetű robbanószelencével, gyutacsokkal, gyújtózsinórral és az elektromos robbantáshoz szükséges elemekkel.[57] A személyi fegyverzethez 2—4 „kukorica" kézigránát és 1 Mauser pisztoly tartozott, nagyobb mennyiségű lőszerrel. A csoport 1 géppisztollyal és 1 amerikai gyártmányú rádiókészülékkel is rendelkezett.

A csoport tagjainak feletteseik megtiltották, hogy fogságba kerüljenek. A végső esetben öngyilkosnak kellett volna lenniük.[58]

A szászrégeni partizánbevetés a magyar katonai körökben nagy visszhangot váltott ki.[59] Azt a következtetést vonták le belőle, hogy „hasonló ejtőernyős csoportoknak honvéd egyenruhában való kidobásával számolha-

54 VFK. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 246. fólió.
55 12. könnyű hadosztály. Szekszárd. 18. doboz. 185. sz.
56 VFK. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 246. fólió.
57 Uo. 207. fólió.
58 12. könnyű hadosztály. Szekszárd. 18. doboz. 185. sz.
59 Uo.

tunk." Declava altábornagy, a vezérkari főnök helyettese, „Szigorúan bizalmas! Tiszt-tisztnek!" minősítésű okmányban foglalkozott az akció tanulságaival. Az esetet mindenhol oktatás tárgyává kellett tenni, ügyelve arra, hogy a „rémhírterjesztésre és vakrémületre alapot ne adjanak".

Jellemző a felsőbb szervek beállítottságára, hogy az akciót élénk zsidóellenes kirohanásokra, alaptalan vádaskodásokra használták fel. Mindezt csupán azért, mert a partizánok között zsidó vallásúak is voltak.

A katonai vezetés a szászrégeni bevetéstől kezdve a legkomolyabb formában számolt e harci forma megjelenésével, s elhárítására sorozatos intézkedéseket tett.

A most tárgyalt csoport úticélja a Brassó közelében fekvő Földvár volt. Brassó katonai, ipari létesítményei, s az ott átvezető fontos utak, vasutak, elsőrendű hadifontosságú célt jelentettek. Elérhető közelségben fekszik onnan a Ploesti—Tirgoviste-i iparvidék is.

Talán ezek a megfontolások vezették a szovjet katonai vezetést, amikor 1941. július 19-én — vagy ezt az időpontot megelőzőleg — újabb partizáncsoportot küldött ebbe a körzetbe.

A háború kitörése után egy hónappal — tehát pontosan az itt említett időben — a németek már arról panaszkodtak, hogy a Prahova völgyében, Brassótól nem messze, a sok szabotázsakció miatt a „helyzet elviselhetetlen".[60]

Az sincs kizárva, hogy a bevetés azon partizánokkal egyidejűleg történt, akiket ugyancsak július 19-én a gyergyói havasokból jelentettek.

Július 19-én a Központi Szállításvezetőség útján az alábbi hír érkezett a VKF-hez: „Biztos megállapítást nyert, hogy ejtőernyősök a sepsiszentgyörgyi pályaudvar környékét leszálltak".[61] A honvéd- és csendőrerők által bevezetett kutatás semmi eredményt nem hozott. Így az a feltételezés alakult ki, hogy közvetlenül a határ mentén érhettek földet — ez a várostól 7 km-re húzódott — s gyorsan átvonultak román területre.[62] A magyar oldalon kifejtett tevékenységükre újabb adatokat nem sikerült találnom.

Az ejtőernyős csoportok számára a határmenti terület valóban kedvező lehetőségeket nyújt. A túloldalra átmenve akciókat hajthatnak végre, majd ezután olyan területre vonulhatnak vissza, ahová az üldözők nem követhetik őket.

Amikor a VKF a kolozsvári IX. hadtestnél érdeklődött, ott még semmit sem tudtak az esetről.[63] A megindított vizsgálat csak augusztus 4-én zárult le, amikor is közölték Budapesttel, hogy vaklármáról lehetett csupán szó, mivel „orosz ejtőernyős vadászokat nem észleltek."

A gyergyói havasokból ugyancsak július 19-én érkezett jelentés az ott feltűnt partizánokról.[64] A 33. határvadász zászlóalj parancsnoka értesítette a IX. hadtestet, hogy — nem ellenőrzött hírek szerint — 19-re virradó éjszaka kb. 10 szovjet ejtőernyős megtámadta a Piatra Rosie-n[65] levő román őrházat, majd azokkal tűzharcot folytatva visszavonultak. „Lehetséges, hogy

60 *Heinz Kühnrich:* Partizánháború Európában. Budapest, 1973. 89. o
61 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 258. fólió.
62 Uo. 274. fólió.
63 Uo. 310. fólió.
64 Uo. 276. fólió.
65 Gyergyószentmiklóstól É-ra.

a határon átszivárogva az erdőkben bújkálnak" — jelentette a 33. határvadász zászlóalj.

Az elhárítás első lépéseként mozgósították a portyázó századokat és örsöket. Értesítették a csendőrséget és a besztercei honvéd állomásparancsnokságot. Az erdőőröket, pásztorokat is fokozott figyelésre utasították.

A Kelemen és Görgényi havasok vidéke rendkívül gyéren lakott. Nagyilva és Gyimesbükk között 125 km a távolság. E vonaltól keletre, az akkori határig, csak 6 lakott település található. Az ottani erdős-hegyes vidék kitűnően alkalmas arra, hogy a partizánok hosszabb ideig meghúzódjanak, bázisokat létesítsenek, s onnan kiindulva hajtsák végre portyáikat.

A VKF hírközpontjába 1941. július 29-én a kolozsvári légvédelmi központtól és a KSzV-től futottak be értesülések a Kolozsvár környéki állítólagos ejtőernyős leszállásról.[66]

Az első hírt egy bizonyos Burjesz Géza[67] főorvos jelentette a csendőrségen, aki gépkocsival Dés felől Kolozsvárra tartott. Apahida község alsó kijáratától nyugatra volt, amikor „személyesen látta a 2 ejtőernyőst, akik egy nagy gépből szálltak alá."

Észleleteit közölte a legközelebbi csendőrőrssel.

A kolozsvári légvédelmi központ szerint „valószínű, hogy a látott repülőgép orosz repülőgép lehetett."

A KSzV a késő délutáni órákban továbbította Budapestre azt a táviratot, amelyet egy Sift nevű vasúti szolgálattevő küldött Alsózsuk községből Apahidára. Itt egy katonai őrszem jelentése és egy Kátai nevű százados megbízatása nyomán jelenti, hogy 29-én, 14 és 14 óra 30 perc között, Alsózsuk és Válaszút községek határában „ejtőernyősök ereszkedtek alá".

A IX. hadtest nyomban elrendelte a szükséges karhatalmi intézkedéseket. Értesítették a közelben fekvő szamosfalvi repülőteret, s 2 szakasz kerékpárost vezényeltek a leszállás körzetébe. Mozgósították a környékbeli csendőrőrsöket is, amelyek Domonkos csendőrszázados vezetésével megkezdték a terület átfésülését. Másnap újra folytatták a kutatást, de semmi eredményt nem tudtak felmutatni.

Ettől a térségtől kissé délebbre, 1941. október 14-én újabb ejtőernyős vállalkozás történt. A hírt Nyíregyháza jelentése alapján az Országos Légvédelmi Központ továbbította a VKF-hez.[68]

A figyelő szervek ugyanis pontosan rögzítették, hogy október 14-én délután egy többmotoros repülőgép haladt a Hargita hegység fölött. Oláhfalva, a későbbi Szentegyházasfalva fölött a gépből két ejtőernyős ért földet. A 8. sz. légvédelmi kerületi központ a leszállás pontos helyét a 192° 11-es magassági pontnál rögzítette.

Később befutott a mádéfalvai csendőrörs jelentése is, amely a helyi pályaudvarparancsnokságra hivatkozva megerősítette a berepülést és a földreszállást.[69]

A karhatalmi és elhárító szervek nyomban akcióba léptek, megtették a szükséges intézkedéseket, de semmi eredményt nem tudtak felmutatni.

66 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 324., 335. fólió.
67 Az egyik forrásban Purjesz néven szerepel. Az eset időpontját VII. 28-ra teszik.
68 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 819. fólió.
69 Uo. 820. fólió.

Az ejtőernyős elhárítás megszervezése

A Vörös Hadsereg a harmincas évek derekán világviszonylatban is élenjárt az akkor korszerűnek tekintett haditechnika bevezetésében és alkalmazásában.

A csapatgyakorlatok során pl. kidolgozták a páncélos és gépesített magasabbegységekkel az ellenség védelmi mélységében folytatott hadműveletek elméletét. Tudományos elvekre helyezték a fegyvernemek együttműködését. 1936-ban — a világon elsőnek — már egy egész hadosztály tettek légi úton földre.[70]

A bolsevik párt az egész népet fel kívánta készíteni a munkás-paraszt állam védelmére. A haderőn kívüli kiképzés is össznépi üggyé lett. Százával alakultak a repülőklubok, s tömegesen terjedt el a honvédelemmel oly szoros kapcsolatban álló ejtőernyős sport.

A repülő fegyvernem minden támogatást megkapott fejlődéséhez. A légierőben pl. távolbombázó alakulatok is működtek, amelyek az Iljusin tervezte DB—3f típusú gépekkel voltak ellátva. Ezek repülőtávolsága 2700 km volt.[71] Ejtőernyősök szállítására is fel tudták használni őket. A távolbombázó kötelékek a háború első időszakában Tallinnból kiindulva sok alkalommal hajtottak végre támadást a majd 1000 km-re fekvő Berlin ellen — említi egy interjúban Zorin tábornok.[72]

A Vörös Hadsereg repülői tehát képesek voltak arra, hogy mélyen az ellenség hátában tegyenek le csapatrészeket, harci technikát és utánpótlást.

A harcászati rendeltetésű légideszantokat 3—5 főtől 40—50 fős létszámig alkalmazták. Feladataik közé tartozott:

— hidak robbantása,
— lőszer- és fegyverraktárak megsemmisítése,
— az ellenség vezetésének és hadtápjának bomlasztása,
— felderítő tevékenység,
— diverziós akciók végrehajtása.[73]

A VKF tisztában volt a szovjet hadsereg ezen erős oldalával. A magyar katonai attasék több alkalommal is részt vettek a Vörös Hadsereg magasabbegységeinek hadgyakorlatain, s jól voltak informálva a szovjet csapatok erejéről, kiképzéséről.

Már folyt a háború, amikor papírra vetették az alábbi sorokat: „Ezen a téren (t. i. ejtőernyősök harci alkalmazása terén — G. J.) éppen Szovjetoroszország van az élen, épp ezért kell nekünk is most behatóan foglalkozni a kérdéssel".[74]

A magyar katonai vezetés mégis csupán pár nappal a Szovjetunió elleni háború megkezdése előtt, június 19-én, tűzte napirendre először az ejtőernyős elhárítás problémáit. Mint a VKF osztályelőterjesztése megállapítja, az elhárítás központi adminisztratív vezetése „ma egyik HM osztálynak se tartozik ügykörébe", s ezért szükség van a helyzet rendezésére.[75]

70 HK 1962. 2. sz. 7. o.
71 A Nagy Honvédő Háború története. 1. k. Budapest, 1964. 422., 426., 430. o.
72 *Magyar Hírlap*. 1975. II. 18.
73 HK 1962. 1. sz. 221. o.
74 Ejtőernyős elhárítás. Segédlet. Kolozsvári IX. honvéd hadtestparancsnokság. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet RT Kolozsvár, 1941. 4. o.
75 VKF. 1941. eln. 1. oszt. 253. doboz. 5522.

A június 20-án tartott értekezleten úgy döntöttek, hogy ezt a területet a légvédelemmel foglalkozó 35. HM osztálynak adják át.[76]

A légvédelmi hadtest parancsnoka egyidejűleg utasítást kapott, hogy „tekintettel az ejtőernyős elhárítás megszervezésének sürgősségére", e területre dolgozzon ki megfelelő javaslatokat.[77] A HM osztályait is felszólították, hogy a 35. osztály ejtőernyős elhárítást érintő ügyeit soron kívül intézzék el.

A VKF kezdetben még saját hatáskörében kívánta tartani az elhárításhoz felhasznált csapatokat. Később ez annyiban módosult, hogy az igénybevételt a helyi állomásparancsnokságok jogává és kötelességévé tette. A továbbiakban pedig az a törekvés érvényesült, hogy e nehéz és veszteségteljes feladatot a hátország biztonságát őrző csendőrségre ruházzák át.

Az egyik adat arra utal, hogy 1941. június 20-án — valószínűleg helyi kezdeményezésként — a IV. hadtestnél is irányelveket adtak ki az ejtőernyős elhárítás megszervezésére.[78]

Az első partizánbevetéseket látva a VII. hadtest és a VII. csendőrkerület is öntevékenyen gyakorlati intézkedéseket foganatosított. Központi rendelkezések hiányában a csendőrség felügyelője azzal a javaslattal élt a HM 20. osztálya felé, hogy ezeket sürgősen terjesszék ki az egész országra, de legalábbis a legveszélyeztetettebb területekre.[79]

A HM-ben június 25-én tartott értekezlet szükségesnek tartotta az „elszigetelt" csendőrörsök tűzerejének növelését. Döntés született, hogy ejtőernyős elhárítás céljaira elegendő lőszerrel átadják a csendőrségnek a honvédség őrizetében levő csehszlovák, lengyel, jugoszláv és román golyószórókat. A kassai VII. csendőrkerület hamarosan jelentette is, hogy 30 db lengyel golyószórót kapott „á" 3000 tölténnyel. Kezelésükre örsönként 2—2 embert képeztek ki, akik hazatérve továbbadták az ismereteket.[80]

A figyelő szolgálat

Az ejtőernyős elhárításnak a HM 35. osztályhoz való utalása már jelezte, hogy ennek szervezeti alapjait a már országosan kiépített légvédelmi figyelő, jelentő és jelző szolgálatra kívánták helyezni. Ezek katonai szervek voltak, s figyelő eszközökkel, országosan kiépített hírhálózattal rendelkeztek.

A háború első 3 hónapjának tapasztalatait összegezve az 1. légvédelmi hadtest olyan következtetésre jutott, hogy a berepülések és ejtőernyős leszállások tapasztalata szerint ez a rendszer nem nyújt elég biztonságot, s mindenekelőtt sűrítésre szorul.[81]

A honvédelmi munkakötelezettség keretében az ország férfi lakosságának túlnyomó többségét igénybe vehették figyelés céljaira. Az embereknek „légoltalmi segédszolgálat"-ban való részvétel címén küldtek ki igénybevételi parancsot. A rendelkezésre álló erőkkel aztán országszerte sűrítették a fi-

76 HM 1941. eln. 42 107.
77 A javaslat mindeddig nem került elő.
78 12. könnyű hadosztály. Szekszárd. 18. doboz. 548. sz. Eredeti száma: 2213/M vk. 1941. IV. hdt.
79 HM 1941. eln. 20. oszt. 99 861.
80 Uo.
81 VKF. 1941. 259. doboz. 1941. IX. 30. 6968. sz.

gyelő hálózatot. Különösen a leventekorúak részvételére számítottak. A levente- és cserkészfoglalkozásokon megtanították őket az ejtőernyősök figyelésének és jelentésének rendszabályaira. „Ejtőernyőst fogtunk" címmel hadijátékokat rendeztek, melynek során idegen személyeket kellett felkutatni és elfogni.[82]

A későbbiekben leventékből, cserkészekből, tűzharcosokból, lövészekből valóban fel is állítottak ún. „partizánvadász" csoportokat. A katonai szervek azt szerették volna elérni, hogy a lakosság úgymond „hazafias indíttatásból" vegyen részt ezekben. Abban a propagandahullámban, amit az úgymond „kémek és hazaárulók" ellen folytattak, sok szó esett az ejtőernyősökről is.

„Az ejtőernyős elhárítás nemcsak katonai, hanem általános nemzeti, honvédelmi érdek, abban tehát minden magyar állampolgár, nemre, korra, foglalkozásra való tekintet nélkül részt venni tartozik, a saját lehetőségei szerint. A figyelő szolgálatot mindenki el tudja látni, aki nem vak, siketnéma, elmebeteg" — olvasható az első, e témájú szabályzatban.[83]

A lakosság megfélemlítését szolgálta az ilyen tételek hangoztatása is: „Aki a gondos figyelést és annak minden áron való bejelentését bármi okból elmulasztja, azt úgy kell tekinteni, mint aki az ellenséggel összejátszik, tehát hazaáruló!"[84]

A lakosság körében valóságos kampányt folytattak a kémek, agitátorok, gyújtogatók, kútmérgezők, romboló diverzánsok ellen. Mindez a háborús hisztéria fokozását szolgálta. A köztük levő határok elmosásával, a jelenségek egyenlővé tételével, mintegy diszkreditálni kívánták a kombattáns tevékenységet folytató népi partizánokat.

A katonai szervek különösen nagy súlyt helyeztek arra, hogy a foglalkozásukat szabadban végző embereket (pásztorok, mező-, erdő-, hegy-, vasúti és gátőrök, földművesek, erdei munkások, útkaparók stb.) bevonják a figyelő és jelentő szolgálatba.

Még fokozottabban számoltak azok részvételével, akik távbeszélővel rendelkezvén (vasúti, közigazgatási személyzet) a leszállásokat nyomban jelenthették.

Az új feladattal megbízott figyelő szolgálattal 1941. július 12-én már gyakorlatot is tartottak, melynek során az I. hadtest területén repülőgépből több helyen homokzsákokkal nehezített ejtőernyőket dobtak ki. A hatás pontos lemérése céljából a légvédelmi tüzérségen kívül előzetesen senkit nem értesítettek.[85]

A kiképzetlen, ejtőernyőst még soha nem látott figyelők számos esetben tettek pontatlan bejelentéseket. A III. hadtest azt javasolta, hogy tiltsák meg, vagy korlátozzák meghatározott körzetekre a vitorlázó repülést, mert ezek „egyes községek határában céltalan izgalmat keltenek", s kiválthatják az elhárításra elrendelt konkrét intézkedéseket is.[86]

A felelősség fokozása érdekében megkívánták, hogy a bejelentést tevők közöljék pontos személyi adataikat, s alapos észleléseiket. A németeknél már

82 *Magyar cserkész.* 1941. XII. 15.
83 Ejtőernyős elhárítás. I. m. 11. o.
84 Uo. 16. o.
85 VKF. 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 157. fólió.
86 Uo. 163. fólió.

előfordult — állapítja meg a IX. hadtest —, hogy „rosszindulatú emberek, kémek, zsidók, hamis riasztást, vaklármát csináltak".[87]

A figyelő és elhárító szolgálat nehéz és megerőltető volt. A leventéket sokfelé arra kötelezték, hogy 24 órán át megszakítás nélkül talpon legyenek. Panaszok érkeztek a VKF-hez, hogy egyes falvakban a legnagyobb dologidőben rendelnek ki embereket figyelésre. Volt olyan hely, ahol egész napon át lovas küldönc vagy fogat állt készenlétben az esetleges hírek továbbítására.

A VKF sérelmezi is, hogy a figyelésbe bevont leventék, lövészek, gazdák, s ezek állatai szolgálatukért sem élelmezésben, sem díjazásban nem részesülnek.[88]

A figyelő szolgálatnak észleleteit nyomban jelenteni kellett. Ezen túlmenően általános szabályként rögzítették: „bárki, aki ejtőernyősöket látott, azt a lehető leggyorsabb módon jelenteni tartozik."[89] Az embereket arra oktatták, hogy futva vigyék jelentésüket, útközben vegyék igénybe a járműveket, vagy aki lovagolni tud, fogja ki a lovat a kocsi elől. Az autóst, motorkerékpárost arra kényszeríthették, hogy változtassanak úticéljukon, s forduljanak vissza.

A jelentéseket a legközelebbi telefonállomásról a csendőrörshöz, laktanyához, katonai parancsnoksághoz, rendőrséghez vagy pénzügyőrséghez kellett továbbítani. A posta elrendelte, hogy az „Ejtőernyős beszélgetés" jelszó bemondása után minden más beszélgetés szétkapcsolásával, díjtalanul, azonnal vonalat kell biztosítani. A hírek továbbítására a vasúti telefon és távíró vonalakat is fel lehetett használni.[90]

A hírek beérkezése után a helyi állomásparancsnokság — bevonva a csendőrséget és más fegyveres erőt — ejtőernyős riadót rendelt el. Kisebb falvakban a csendőrség mozgósított valamennyi fegyveres egyént, köztük a lövészegyletek tagjait, vadászokat, erdőőröket. Erre előzetes tervek készültek. Az elhárítás megszervezésében mindenhol nagy szerepet kaptak a járási leventeparancsnokságok. Ahol semmiféle fegyveres testület nem volt, ott a községi elöljáróság tartozott megbízni egy arra alkalmas embert a partizánok elleni tevékenység megszervezésével. (Pl. erdőőr, lövész stb.)[91]

A riadó továbbítása jelekkel, értesítéssel, vagy a harangok félreverésével történt.

A karhatalmi erők beérkezéséig ezeknek a sebtiben összeállított csoportoknak kellett felvenni a harcot, vagy legalábbis lezárni a leszállás környékét.

A IX. hadtest „Ejtőernyős elhárítás" c. segédlete rögzíti, hogy az ejtőernyősök leküzdése „a honvéd alakulatok feladata, éspedig a ledobás helyéhez legközelebb elhelyezett csapatoké".[92] Ezek a harci tevékenység során „egységes vezetést" léptetnek életbe, azaz valamennyi résztvevő szervezet fölött átveszik a parancsnokságot.

A csapatok anyagaiban már 1941-ben több helyen találunk terveket, in-

87 Ejtőernyős elhárítás. Segédlet. I. m. 14. o.
88 VKF. 1941. 257. doboz. 6537. sz.
89 Ejtőernyős elhárítás. Segédlet. I. m. 11. o.
90 Uo. 15. o.
91 Uo. 20. o.
92 Uo.

tézkedéseket ejtőernyős elhárításra. A 12. gyalogdandár pl. október 16-án utasította alárendelt alakulatait, hogy egy meghatározott telefonszámon éjjel-nappal tartsanak ügyeletet. Ide érkeznek ugyanis az ejtőernyősökről szóló hírek. A dandár parancsnoka egyben közölte, hogy a szükséges karhatalmat csak az ő parancsára rendelhetik ki.[93]

A Szovjetunió elleni hadműveletek sikeres előrehaladásából a horthysta katonai vezetés olyan következtetéseket vont le, hogy a kiindulási bázisok elfoglalásával egyre nehezebbé válik, hogy ejtőernyősöket juttassanak az ország területére. A VKF 1. osztálya már október 24-én arra a következtetésre jutott, hogy „az ejtőernyős veszélyt lényegileg megszüntnek lehet tekinteni".[94]

Javasolták, hogy szüntessék be az ejtőernyős figyelő szervek működését, s a jelentések továbbítására igénybe vett küldöncöket, lovakat és járműveket ismét tegyék szabaddá.

A VKF szerint ezután már csupán azok az alakulatok és szervek folytassanak ejtőernyős figyelést, akiknek ez különben is kötelessége. Így ez a feladat átkerült a légvédelmi figyelő és jelentő szolgálat hatáskörébe. Távlati célként is olyan megoldást képzeltek el, hogy az elhárító rendszabályok szorosan kapcsolódjanak össze a katonai és polgári légvédelmi készültséggel.

A HM 35. osztálya majd egy hónappal később, 1941. november 21-én rendelte el, hogy a figyelő szolgálat polgári része szüntesse be működését. Erről a katonai és polgári szervek értesítést kaptak.[95] A IV. hadtest területén pl. november 27-én szünt meg a polgári ejtőernyős figyelő szolgálat.[96]

A katonai szervek helyzetmegítélése tévesnek bizonyult. Noha 1941 vége felé, s 1942 elején az ejtőernyős tevékenység intenzitása valóban csökkent, még jó néhány meglepetéssel szembe kellett nézniük. A 6 fős Borkanyuk-csoport bevetését is pl. 1941 november második felére tervezték, s ez csupán a rossz időjárás miatt tolódott el 1942. január 4-re. Az elhárítás később felszámolta őket, de az ezt követő hadbírósági tárgyalás mégis olyan politikai jelentőséget kapott, amely a katonai vezetés figyelmét ismét ráirányította az ejtőernyős partizánmozgalomra.

Az ejtőernyős elhárítás nagy fontosságának felismerésére mutat, hogy a katonai szervek kevéssel a háború kitörése után egy szabályzat jellegű segédletben megkísérelték összefoglalni az egységes cselekvés teendőit. Ez a 22 oldalas kis füzet a IX. hadtest kiadásában jelent meg.[97]

Tárgykörei: az ejtőernyő, az ejtőernyős csapat, az elhárítás megszervezése, a figyelő és jelentő szolgálat, az ejtőernyősök leküzdése, a honvédség részvétele ebben, az ejtőernyős riadó, a felszerelés és ellátás kérdései.

E témakörben ez volt az első jelentősebb összefoglaló munka, bár egy 1944-es iratban jelzik,[98] hogy megsemmisítettek egy M—3 jelzésű, 1941-ben

93 12. könnyű hadosztály. Szekszárd. 18. doboz. 1941. „M"—253.
94 VKF. 1941. eln. 1. 257. doboz. 6558.
95 HM 1941. eln. 35. oszt. 106 834. — Eredeti sz: 6743.
96 12. könnyű hadosztály. Szekszárd. „Kt"-iktatókönyv. 1941. 1804. sz.
97 Ejtőernyős elhárítás. Segédlet. I. m. Itt említem meg, hogy a németek ugyancsak ezidőtájt, 1941. október 25-én adták ki a „Partizánok elleni harc első irányelvei" c. szabályzatot. L: *Heinz Kühnrich:* i. m. 56. o.
98 HM 1944. M 1/b oszt. 1736.

kiadott utasítást,[99] amely a témát érintő kérdésekkel foglalkozott. Ennek másodpéldánya mindeddig nem került elő.

Noha a tapasztalatok gyűjtésének ekkor még nagyon is a kezdetén voltak — látva a sorozatos bevetéseket —, már 1942. április 4-én kiadták „Az ejtőernyős elhárítás ideiglenes szabályozása" című, ugyancsak M—3 jelű utasítást, amely országos szinten biztosította az egységes cselekvést.[100]

A fasiszták együttműködése az ejtőernyős partizánok ellen

Már az ejtőernyős tevékenység e korai szakaszában is tapasztalható, hogy az elhárítás terén is kibontakozott némi együttműködés a tengelyhatalmak katonai és biztonsági szervei között. A partizáncsoportokban vegyes nemzetiségű állomány volt, egy részük a határvidékeken került alkalmazásra, s így érthető, hogy leküzdésükben is több ország szervei voltak érdekeltek.

A július 1-i kálnok—sepsibodaki leszállással lehet kapcsolatban a román szervek azon törekvése, hogy híreket kapjanak magyar területről. A sepsiszentgyörgyi állomásparancsnok július 14-én értesítette a VKF-et, hogy az 59/2. portyázó századnál megjelent egy román csendőrjárőr a brassói katonai parancsnokság üzenetét hozva.[101] Közölték, hogy Brassóból szeretnének Sepsiszentgyörggyel telefonkapcsolatba lépni. Azt akarják, hogy „az orosz ejtőernyősök tárgyában egymást kölcsönösen értesítsék". A részletek megbeszélésére tiszti bizottságot küldenének a határra.

A helyi szervek szükségét érezték a viszonossági alapon nyugvó jó kapcsolatoknak. Sepsiszentgyörgyről ezért azt javasolták, hogy mind a német, mind a román hatóságokat tájékoztassák.[102]

A IX. hadtest azonban a kapcsolat felvételéhez nem járult hozzá. A románokat azzal utasították el, hogy kérésüket diplomáciai úton terjesszék elő.

1941. november 24-én É-Szlovákiában, az egykori Árva megye területén, szovjet ejtőernyősök szálltak le. A namestovói szlovák csendőrörs szükségesnek tartotta, hogy a történtekről az 5. sz. figyelő örsön keresztül a magyar hatóságok is értesülést kapjanak.[103] Később a pozsonyi szlovák államvédelmi hivatal is tájékoztatást adott az ügyről a magyar szerveknek.[104]

Az adatokból kiderült, hogy november 24-én egy szovjet repülőgép Trsztena kerületben, Jablonka község közelében, Zubroklavánál, 10 ejtőernyőst dobott le. A jablonkai hágón át fontos út vezet Krakkó felé. Feltehető, hogy a partizánok az Árvai Magura és a Beszkidek hegységre támaszkodva ezt a stratégiai fontosságú vonalat kívánták bénítani, vagy megfigyelni.

A szlovák biztonsági szervek egy besztercebányai illetőségű ejtőernyőst lelőttek, egyet pedig elfogtak. A halottnál 2 útlevelet, szlovák és magyar pénzt, valamint USA dollárt találtak. A magyar bankjegyek alapján joggal

99 Kiadva a HM 1941. M. 1/b oszt. 2252. rendelettel.
100 Kiadva a HM 1942. M. 1/b oszt. 3076. rendelettel. Megjelent a 1942—43. évi M határozványok 15. sz. mellékleteként.
101 VKF 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések. 207. fólió.
102 Uo.
103 1941. december 3-án.
104 VKF 1941. 261. doboz. Helyzetjelentések. 66 fólió.

gondolták, hogy az ejtőernyősöknek Magyarország területén is lehetnek feladataik. Ezért is került sor a magyar hatóságok értesítésére.

Magyarok részvétele

Az eddigiek nyomán joggal merül fel a kérdés, hogy voltak-e magyarok az 1941-ben bevetett ejtőernyős csoportokban. Bár erre közvetlen bizonyíték nincs, több más adat mégis azt teszi valószínűvé, hogy voltak. A felderítő és partizánmunka egyik alapvető feltétele, hogy a csoportokban legyenek olyanok, akik ismerik az illető ország nyelvét, s a lehetőség szerint helyi és terepismerettel is rendelkeznek. A deszantok összeállításánál ezt az elvet követték. A Borkanyuk-csoport 6 emberéből például 5 magyarországi illetőségű volt. Hagyjuk figyelmen kívül most azt a tényt, hogy több, Magyarországra került csoport eredetileg nem ide volt irányítva.

Neveket sajnos nem ismerünk. Az esetleg elfogott személyeket a VKF/2 osztályon a hírhedt „Def" vette kézbe. Ennek iratai hiányoznak. Ez a magyarázata, hogy szinte semmit sem tudunk azon magyar hazafiak és internacionalista bajtársaik sorsáról, akik Kassán, Kolozsváron, vagy más hadtestek kémelhárító osztályain, vagy a „Def" központban, a hírhedt Hadik laktanyában szenvedtek.

1941. június 21-e után a Szovjetunióban élő magyarok közül sokan jelentkeztek önkéntesen a Vörös Hadseregbe. Voltak olyanok is, akiket nem a reguláris alakulatokhoz irányítottak. Már a háború első heteiben megkezdődött azon magyarok toborzása, akik speciális (diverziós, felderítő és partizán-) kiképzésben részesültek. Közülük többekre különleges pártfeladatok teljesítése várt. A magyar kommunisták, emigránsok, antifasiszták háborús felhasználásának területét ebben az irányban kell keresnünk. A feladatok jellegéből adódóan e területről csak szórványos adataink vannak.

Friss István említi az egyik nyilatkozatában, hogy a háború kitörése után a Kommunista Internacionálé „sok más külföldi munkatársával együtt" ő is beállt egy „különleges katonai alakulatba".[105] Kiképzésük egy Moszkva melletti faluban, Puskinóban volt. Ott találta már Münnich Ferencet, Szántó Rezsőt, Kilián Györgyöt[106] és Fodor Zoltánt.[107] Részt vett az iskolán Turjanica Anna is. Speciális felkészítésben részesült Földes Pál is.

Münnich Ferenc írása is megerősíti, hogy a fasiszta támadás után a magyarok egyik csoportja speciális feladatokra készült fel. „Néhányan, köztük én is, partizánkiképzésben részesültünk, hogy hazai földre való bevetés esetén itthon segítsük a felszabadulásért folyó harcot."[108]

Fodor Zoltán azt emeli ki, hogy az iskolán olyanok is voltak, akik már nagy harci tapasztalatokkal rendelkeztek. Itt nyilván a spanyol polgárháborúban küzdő magyarokra gondol. „Sok mindent megtanultunk, de mi egyre türelmetlenebbül sürgettük a szerintünk legfontosabbat, az ejtőernyős kiképzést." Végre erre is sor került.[109]

105 Népszabadság, 1974. november 17.
106 Bevetve Turjanicával 1943. július 25-én.
107 Bevetve: 1943. június 2.
108 *Münnich Ferenc:* Viharos út. Budapest, 1966. 156. o.
109 *Fodor Zoltán:* Az A—3131-es hazatér. 1964. 106. o.

A puskinói tanfolyam október közepén áttelepült Kujbisevbe, de volt olyan személy is, aki Ufa közelében készült fel megbízatására.

Mindezen tevékenységet szigorú biztonsági intézkedések kísérték. Így érthető, hogy a forrásokban csak jelzésszerű utalásokat találunk.

L. Z. Zaidmann őrnagy említi harci élményei között, hogy 1941 őszén az egyik Fekete-tenger menti községben magyar antifasisztákkal találkozott. „Ezek felderítők voltak, akik arra készültek, hogy ejtőernyővel kiugorjanak Magyarország területe felett. A velük folytatott beszélgetésből megtudtam, hogy többségük Spanyolországban harcolt."[110]

Egy másik adatot Vogyin Kozsevnyikov említ. 1941 őszén a Moszkva alatti juhnovói repülőtéren ő búcsúztatta azt a nemzetközi alegységet — „köztük magyarokat" —, amely a fasiszták hátába indult. Hogy kik voltak ezek, s milyen feladattal indultak, azt sajnos nem tudjuk.[111]

A partizánok segítése

Az ország dolgozó népe, a béke hívei és a Szovjetunió barátai természetesen tudták, hogy az ide küldött ejtőernyősök nem „kémek, gyújtogatók és kútmérgezők" — mint ahogy azt a fasiszta propaganda beállította —, hanem a munkás-paraszt állam üzenetét hozó, a közös ellenség ellen küzdő szabadságharcosok. Ezek katonák, a Vörös Hadsereg tagjai, nem ritkán magyar nemzetiségű, sőt magyar állampolgárságú személyek voltak.

A munkásmozgalmi emberek, a kommunisták, az ejtőernyős partizánok segítését, védelmét, támogatását osztálytestvéri kötelességüknek érezték. Várták felbukkanásukat, s igyekeztek segíteni őket feladataik teljesítésében. A Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága 1941. július 25-én egy érdekes népi állásfoglalást rögzít. E szerint „kommunista érzelmű egyének" a szovjet partizánok támogatása céljából országszerte azt a hírt terjesztik, hogy a leszállt ejtőernyősök tulajdonképpen nem is szovjetek, hanem német katonák.[112] Ha pedig azok, akkor minek keresni őket?

A dokumentumok szerint a haladó emberek e harci formának nagyobb jelentőséget is tulajdonítottak, mint ami abban valójában rejlett. Mindenekelőtt tömeges megjelenésére számítottak, s arra, hogy a hadműveletek a szovjet határoktól messze nyugatra fognak folyni. Ismeretes, hogy ilyen nézete volt a legfelsőbb szovjet katonai vezetésnek is.

A szovjet ejtőernyősök segítése az ország legkülönbözőbb pontjain folytatott kommunistaellenes perekben is szóba került. A szolidaritás nagyszerű jelenségét látjuk pl. az Ung-völgyi antifasiszta mozgalom ellen folyó hadbírósági eljárásokban.

Az Ung folyó mentének vegyes nemzetiségű lakossága körében a

110 A szerző gyűjtése.
A. I. Puskás közlése szerint Zaidmann őrnagy vagy a Borkanyuk, vagy a bevetésre nem került Turjanica csoport tagjaival találkozhatott. A Borkanyuk partizáncsoport 1941. szeptember 28-tól valóban a Fekete-tenger menti Anapában, majd Gilicsiben várta az indulási parancsot. Nem találtam viszont adatot — bár ez nem kizárt — a Turjanica csoport jelenlétére.
A források megemlékeznek viszont egy másik, Magyarországra készülő csoportról, amely ugyancsak Anapában volt. Ezeknek Borkanyukék előtt kellett volna elrepülniük, de a bevetés 1942. január 28-ra tolódott. A jelek szerint azonban felhasználásukra nem került sor.
111 Szovjet Híradó. IX. évf. 7. sz. melléklete. „Jónapot Magyarország" címmel.
112 Párttörténeti Intézet Archívuma. Baloldali értesítő. 1941. július 25.

Csehszlovák Kommunista Párt erős szervezeteket hozott létre. Már az 1938-as visszacsatolást megelőzően jól működött a Vörös Segély hálózata, röplapokat, kommunista sajtótermékeket terjesztettek. A párt propagandamunkája eredményesen befolyásolta a terület lakosságát. A mozgalom osztályharcos, fegyveres, forradalmi cselekményekre készülődött.

A közös szovjet—magyar határ létrejöttével ez a terület stratégiai fontosságúvá vált. Ugródeszka szerepét tölthette be egy esetleges szovjetellenes háborúban. Kárpátalján mindenfelé utak, repülőterek, laktanyák, erődvonalak épültek.

A Vörös Hadsereg felderítő szervei ismerni akarták a fasiszták rabló szándékait. Kiterjedt megfigyelő hálózatot hoztak létre, amely képes volt megszerezni minden szükséges információt.[113] Az egyik alkalommal 3, a másik esetben 4 szovjet felderítőt fogadtak itt, akik „Kárpátaljáról korábban Oroszországba szökött kommunisták" voltak.[114] Ez utóbbiak famunkásnak öltözve 17 napig járták Kárpátalja területét. A hadbíróság ténymegállapítása szerint azt is felderítették, „hogy hol tudnak orosz ejtőernyősök leereszkedni, és hol tudnak orosz repülőgépek leszállni."

1940 nyarától a terület forradalmi mozgalma egyre inkább a katonai kérdések felé fordult. Fegyvert gyűjtöttek, szereztek. Az sem volt baj, ha az a fegyver rossz. „Fontos, hogy olyan állapotban legyen, amivel 1 lövést le lehet adni, mert 1 lövéssel agyon lehet lőni a hídőrt, annak a puskája teljesen használható, és azzal ki lehet vívni a végső győzelmet" — idézi szándékaikat a hadbíróság.

Sóslak, Zábrogy, Somfalva, Csillagfalva községekben harci, romboló és partizáncsoportokat szerveztek. Ezek feladatait pontosan megszabták. Futár csoportok létrehozásával biztosították a kapcsolatokat, megszervezték az összeköttetést.

A katonai nyomozó szervek azt is felderítették, hogy a zábrogyi, domafalvai, utcási kommunisták közül 62 fő ment ki titokban a Szovjetunió területére. Ezek ott — több más magyarországi személlyel együtt — katonai és politikai ismereteket tanultak. Siankiban, Turkán és Kijevben tartottak részükre romboló, szabotázs és robbantó kiképzést. Hazatérésük alkalmával nagyobb mennyiségű fegyvert, lőszert és robbanóanyagot hoztak magukkal.

A forradalmi katonai csoportok azzal számoltak, hogy bármilyen konfliktus esetén a Szovjetunióból ejtőernyősök révén segítséget kapnak. Sóslakon 19 fős, Somfalván 13 fős, Csillagfalván 2 fős ejtőernyősfigyelő csoportokat hoztak létre. Ilyenek működtek még Zábrogyon és Csernoholován is. Feladatuk volt — idézem a hadbírósági anyagot — „az orosz ejtőernyősök érkezésének figyelése, érkezésük esetén fogadása, elrejtése, élelemmel és lakással való ellátása, valamint a feladatuk keresztülvitelében való támogatása".

Az ejtőernyősök számára a legkritikusabb időszak a földetérést követő

113 Kárpátalja egyes körzeteiben illegális hazafias felderítő csoportok működtek. A Volóc, Szentmiklós, Kamora-i felderítőket 1941 májusában a magyar szervek felszámolták. 20. főt vetettek börtönbe, akikre összesen 120 évi büntetést mértek. „A boldogság felé." Kárpántontúl vázlatos története. Uzsgorod, 1975. 134. o.

114 Az ismertetésre kerülő mozgalom perét a VKF bírósága 1942-ben tárgyalta. H— $\frac{276}{78}$ —1942 sz. alatt.

néhány óra. Ez alatt kell gyülekezniük, rendezni soraikat, rejtekhelyet készíteni, vagy esetleg átvonulni biztonságosabb körzetekbe. Ekkor valóban elkel az olyan segítség, mint amilyent az ungvölgyi hazafiak készültek nyújtani számukra.

A sóslaki csoport annyira komolyan vette az ejtőernyősök figyelésére vonatkozó megbízatását, hogy tagjaival vasárnapokon és ünnepnapokon több esetben gyakorlatokat tartott, hogy „miként figyelik az orosz ejtőernyősök érkezését, azokat miként fogadják, hogy rejtik el". A zábrogyi helyi vezetőség az 1201 méter magas Javornik hegyen szervezett figyelő szolgálatot. Pontos beosztás szerint, 24 óránként 2 fő váltotta fel egymást.

A VKF bírósága ténymegállapítása szerint az ilyen cselekményeket a háború kitörését követően, sőt 1942-ben is — egészen letartóztatásukig — folytatták.

A katonai elhárítás 1942 nyarán az Ung-völgyi forradalmi és partizánszervezkedést felfedte. Lebukások voltak Kárpátalján, máshol is. A técsői járásban levő buscsaházai felderítő csoport vezetőit is kivégezték, tagjait internáló táborokba hurcolták.[115]

A rahói járásban, Nagybocskón is illegális szervezkedés nyomára bukkantak. Itt 24 személyt fogtak el.

A Rahó—Técső és az Ung menti hazafiak ellen 1942. július hóban folytatták le a hadbírói tárgyalást. 137 ember felett mondtak ítéletet. 11 személyt kötél általi halálra ítéltek. Ezek közül 6 főt július 31-én az ungvári laktanya udvarán felakasztottak, a többieket életfogytiglani fegyházra ítélték. Rajtuk kívül még 15 hazafi kapott életfogytiglani büntetést. Újabb 15 emberre egyenként 15 évi kényszermunkát mértek. A többi vádlott is különböző tartamú szabadságvesztést kapott.[116]

A horthysta katonai-defenzív szervek ezzel a kárpátaljai ellenállókra súlyos csapást mértek, de a mozgalmat mégsem tudták felszámolni, mert hamarosan újra éledt.

1943. január 12-én újra csak az Ung menti szervezet tagjai ellen indítottak pert. Ez alkalommal 43 csernoholovai lakost állítottak a VKF bírósága elé. Több más mellett azzal is vádolták őket, hogy „forradalmi cselekmények elkövetésére, az orosz ejtőernyős csoportoknak leszállás esetén való támogatására, a magyar fegyveres erő elleni partizánharcra ... vállalkoztak és szövetkeztek".[117]

A bíróság súlyos ítéleteket hozott. Hancsin Mihályt és Jakubovics Izidort halálra ítélte, amit később életfogytiglani börtönre változtattak át.

Észak-Erdélyben, röviddel a szovjetellenes háború kirobbanása után, 1941. július 4-én kezdődött meg a nyílt nyomozás az erdélyi munkásmozgalom felszámolására. A csendőrpribékek ténymegállapítása szerint a KP Tartományi Titkárságának 1941. július 27-i ülésén szóba került, hogy vajon a Vörös Hadsereg Észak-Erdély területére dob-e le ejtőernyősöket, s ha igen, akkor milyen formában támogassák őket.[118] A kicsikart vallomások szerint

115 A boldogság felé. Uo.: 1975. 134. o., 140., 141. o.
116 *Hollós Ervin:* Rendőrség. csendőrség, VKF. 2. 1971. 320. o.
117 A pert a VKF bírósága H— $\frac{276}{78}$ —1942 sz. alatt tárgyalta.

A Kárpátalja forradalmi mozgalmára lásd még *A. I. Puskas:* i. m. 161—163, 218, 286. o. (Orosz kiadás)
118 *Csatári Dániel:* Forgószélben. Budapest, 1968. 152., 167., 168. o.

a párt kötelezte tagjait, hogy készüljenek fel a szovjet harcosok fogadására.

Talán mondanom se kell, hogy ez ügyben semmi érdemleges nem történhetett, hiszen az erdélyi mozgalmat röviddel a háború kitörése után eltiporták. A nyomozás során nyert részadatokat a katonai szervek mégis felhasználták a Schönherz Zoltán ellen indított hadbírósági eljárás alkalmával. Ezzel az volt a fasiszták célja, hogy minden lehető módon lejárassák a független Magyarországért küzdő KMP politikáját.

Szerintük „megállapítást nyert", hogy a párt katonai jellegű instrukciókat adott ki, s szorgalmazta a partizáncsapatok létrehozását. Ezeknek „a szovjet ejtőernyős csapatoknak meg kell mutatni a katonailag és egyébként fontos épületeket, raktárakat, hidakat, vasutakat, nekik mindenben segítségükre kell lenni és a rombolásokat, robbantásokat velük együtt kell végrehajtani. Az ejtőernyősöket szükség esetén el kell rejteni, és őket fegyverrel, ruhával, élelmiszerrel kell ellátni".[119]

A hadbíróság feltételezése szerint ez a tevékenység egybevágott a KMP stratégiájával, s erről Schönherznek is tudomása volt. A reá mért halálos ítélet indoklásába így került be az ejtőernyősök tevékenységét említő rész.

A VKF bírósága által a Délvidéken folytatott perekben is sorozatosan visszatér ez a vádpont. Feltehető, hogy valóban sok helyen szóba került ez a kérdés, hiszen az akkor még csak bimbózó ellenállás a Szovjetuniót természetes szövetségesének tekintette, s az ejtőernyősök alkalmazása a segítés egyik lehetséges formáját képezte. Ezt a nézetet táplálta az a remény is, amelyet a szabadságharcosok oly sok kétségbeejtő helyzetben e harci forma iránt éreztek. A nyomozó és bírói szervek az ilyen kérdések iránt különlegesen nagy érdeklődést tanúsítottak, hiszen ahol szó esett róla, ott máris igazolva látták a katonai bíróság illetékességét.

1941. november 7-én Zentán 10 vádlott ellen hoztak halálos ítéletet. A bíróság szerint a vádlottak — többek között — „az orosz ejtőernyős csapatok támogatására szövetkeztek". Ezek részére polgári ruhát helyeztek kilátásba.[120] Vádpontként szerepelt ez a téma 13 adai lakos ellen 1942. március 23-án indított büntető eljárásban is.[121]

Az ejtőernyős partizántevékenység Magyarországon 1941-ben nem tudott kibontakozni. Ehhez sem a szervezeti, sem a politikai feltételek nem voltak biztosítva. A lakosság jó része idegenül, értetlenül fogadta őket. Magatartásukat inkább a passzív várakozás, mint a jóindulatú, nagyméretű segítőkészség jellemezte. Így van ez akkor is, ha tanulmányomban külön rész foglalkozik a népi szolidaritás jelenségeivel. A tömegek beállítottsága e kérdésben is nagyjából olyan volt, mint amilyen magatartást a háborúval kapcsolatosan tanúsítottak.

A rendszer elleni fegyveres harcnak még nem értek meg a feltételei. A KMP 1941. október 1-i nyilatkozata a Hitler- és háborúellenes tevékenységben jelölte meg a párt legfontosabb célját. Ehhez szövetségesül hívott minden antifasiszta erőt. A párt hangoztatta, hogy a fő célok eléréséig,

119 Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Szerk: Harsányi János, Budapest, 1966. 208. o.
120 Uo. 74—78. o.
121 Uo. 71. o. Lásd még: *Hollós Ervin:* i. m. 291. o.

az együttműködés tartama alatt, a párt tevékenysége „nem irányul a meglevő állami és társadalmi rend erőszakos megváltoztatására".[122]

Kedvezőtlenül hatott az a körülmény is, hogy a Vörös Hadsereg visszavonulóban volt, élethalálharcát vívta, s a katonai vezetés figyelmét más, nagyobb jelentőségű kérdések kötötték le. A fasiszták előretörésével szűkült az akcióterület, sorra elvesztek a bevetések támaszpontjai is.

Még nem alakultak ki a harci forma szervezeti keretei, vezetési elvei. Kevés volt a tapasztalat, s hiányosak voltak a technikai feltételek is. Az ejtőernyős partizántevékenység magas fokú szervezettséget, tökéletes együttműködést kíván. Ez a gépezet bizony még akadozott.

Az e célra használt repülőgépek egy része bombázó volt, amelyekből a kiugrást csak nagy szóródással lehetett végrehajtani. A hajózó személyzet zöme fiatal, tapasztalatlan repülő volt, akik az éjszakai bevetések során csak nagy hibaszázalékkal tudták a célterület felé juttatni a deszantokat. Tökéletlenek voltak a vakrepülés navigációs eszközei is.

A földre szállt csoportok nehezen gyülekeztek össze, kevés és sérülékeny híradó eszközökkel rendelkeztek. Nem volt biztosítva a többszörös összeköttetés lehetősége. A harcosok gyakran maradtak magukra, kiszolgáltatva az ismeretlen körülményeknek. Nem volt megoldva az utánszállítás sem, s ez eleve korlátozta a csoportok létszámát, működésük időtartamát. Mindezek nem csökkentik, hanem egyenesen növelik e bátor harcosok érdemeit, akik e rendkívül nehéz időben, övéiktől sok száz kilométer távolságra, a Vörös Hadsereg előretolt őrszemei voltak.

122 Magyar szabadságharcosok . . . i. m. 69. o.

ЙОЖЕФ ГАЖИ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАРТИЗАН, СБРОШЕННЫХ НА ПАРАШЮТАХ В ВЕНГРИЮ, И БОРЬБА С НИМИ В 1941 ГОДУ

Резюме

В венгерской исторической литературе существует один единственный источник о том, что в 1941 году в стране действовали партизаны, сброшенные на парашютах. На основании журнала узла связи начальника генерального штаба и многих других источников автор показывает, что в 1941 году фашистами было отмечено, что на территорию Венгрии, Словакии и Румынии было выброшено или предполагалось выбросить на парашютах 17 более мелких или крупных партизанских групп.

Факт выброски шести партизанских групп может быть установлен с полной достоверностью. Другие группы партизан успешно выполнили первую часть своей задачи и бесследно слились с населением. Трудность исследований заключается в том, что архивные материалы сохранились лишь об акциях, которые окончились провалом.

Автор статьи раскрывает историю партизанских групп, сброшенных 2 октября в районе города Мишкольца и 8 июля 1941 года в районе города Сегед, которые позже были ликвидированы.

Эти группы, состоявшие из 4—12 человек, выполняли боевые, диверсионные, политические и главным образом разведывательные задачи. Опираясь на левых рабочих, коммунистов, они должны были организовать партизанские отряды. В статье описывается также подготовка и оснащение этих отрядов.

Во второй части статьи рассматривается борьба с партизанами. Эта обязанность была возложена на 35 отдел — отдел ПВО — министерства военных дел. За неизвестными самолетами наблюдение осуществлялось созданной в стране сетью ВНОС, которой оказывали помощь также гражданские нестроевые и главным образом члены молодежных организаций. Эта служба имела обязательный характер. Были приняты также меры и в целях быстрой передачи информаций.

IX корпус уже во второй половине 1941 года издал устав, в котором впервые были обобщены задачи борьбы с парашютистами. Были отданы распоряжения также и относительно способов ведения наблюдения и борьбы, представления донесений. Отдельные военные и полицейские органы также разработали и издали директивы относительно ведения действий против парашютистов. 4 апреля 1942 года армией были издан действовавший по всей стране устав, в котором были обобщены действия по борьбе с парашютистами.

Гражданская вспомогательная служба вела наблюдение за парашютистами до 21 ноября 1941 года. Затем эти обязанности были переданы в компетенцию исключительно военных органов.

Автор статьи описывает взаимодействие органов по поддержанию общественного порядка и органов госбезопасности Венгрии, Словакии и Румынии, это взаимодействие было направлено главным образом против действий партизан в приграничных районах.

Одна из частей статьи показывает участие венгров в парашютных отрядах, сброшенных в 1941 году.

На основании приговоров военных трибуналов автор излагает много таких данных, которые свидетельствуют об антифашистской солидарности венгерского народа и о готовности его оказать помощь антифашистам.

К сожалению, действие парашютных партизанских десантов не смогло развернуться. В то время условия вооруженной борьбы еще не назрели. Большая часть населения равнодушно относилась к этому вопросу, не были обеспечены организационные, технические условия применения парашютных десантов и отсутствовал боевой опыт. А фашистская контрразведка действовала безотказно. Это и явилось причиной того, что большинство партизанских акций того периода не имело удачи.

JÓZSEF GAZSI

PARTISANENTÄTIGKEIT UND ABWEHR IN UNGARN I. J. 1941

Resümee

In der ungarischen kriegsgeschichtlichen Literatur finden wir nur einen einzigen Beleg, daß im Lande im Jahre 1941 Fallschirmpartisanen tätig waren. Der Verfasser stellt auf Grund des Journals der Nachrichtenzentrale des Ungarischen Generalstabs und vieler sonstiger Quellen fest, daß die Faschisten im Jahre 1941 17 kleinere oder größere Einsätze von Fallschirmpartisanen über Ungarn, der Slowakei und Rumänien festgesetellt oder vermutet haben.

Im Falle von 6 Gruppen kann der Einsatz mit voller Sicherheit festgestellt werden. Andere haben den ersten Teil ihrer Aufgabe erfolgreich erfüllt und sind dann spurlos in der Bevölkerung untergetaucht. Die Schwierigkeit der Nachforschung beweist der Umstand, daß Quellenmaterial nur über erfolglose Suchaktionen zurückgeblieben ist.

Der Verfasser beschreibt die Geschichte der am 2. Oktober 1941 bei Miskolc und am 8. Juli bei Szászrégen eingesetzten und später liquidierten Gruppen.

Diesen aus 4—12 Mann bestehenden Gruppen wurden Aufgaben militärischen, Diversions-, politischen und hauptsächlich Aufklärungscharakters gestellt. Sich

auf linkstehende Arbeiter, Kommunisten stützend hätten sie Partisanengruppen organisieren sollen. Aus der Studie erfahren wir auch über Vorbereitung und Ausrüstung der Gruppen.

Der zweite Teil der Arbeit befaßt sich mit der Organisierung der Abwehr. Diese wurde der 35. — der Luftschutz — Sektion des Landesverteidigungsministeriums zugewiesen. Die fremden Flugzeuge wurden von einem das ganze Land umfassenden Beobachtungs- und Meldenetz beobachtet. Diese wurden auch mit Mitgliedern ziviler, hauptsächlich Jugendorganisationen unterstützt. Der Dienst war obligatorisch. Auch zur raschen Übermittlung der Nachrichten wurden Maßnahmen getroffen.

Das IX. Corps hat bereits in der zweiten Hälfte d. J. 1941 ein Reglement herausgegeben, in welchem zum erstenmal die Aufgaben des Kampfes gegen die Fallschirmjäger zusammengefaßt wurden. As wurden Maßnahmen über Beobachtung, Meldung und betreffend der Kampfmethoden getroffen. Auch einzelne Militär- und Gendarmerieorgane haben in Verbindung mit dem Kampf gegen die Fallschirmjäger Richtlinien herausgegeben. Am 4. April 1942 hat die Armee eine fürs ganze Land gültige zusammenfassende Vorschrift über den Kampf gegen Fallschirmjäger herausgegeben.

Der zivile Hilfsdienst hat bis zum 21. November 1941 Fallschirmspringerbeobachtung geleistet. Nach diesem Zeitpunkt haben sich nur Militärorgane damit befaßt.

Der Verfasser berichtet auch über die Zusammenarbeit zwischen ungarischen, rumänischen und slowakischen Brachial- und Sicherheitsformationen, die hauptsächlich gegen die Tätigkeit von Partisanen im Grenzgebiet gerichtet war.

Ein Teil der Studie befaßt sich mit der Teilnahme von Ungarn in den Fallschirmjägergruppen des Jahres 1941.

Auf Grund der von den Kriegsgerichten gebrachten Urteile behandelt der Verfasser auch solche Daten, die von der Solidarität des Volkes, seiner Hilfsbereitschaft zeugen.

Die Tätigkeit der Fallschirmpartisanen konnte sich leider nicht entfalten. Die Bedingungen zum Kampf mit der Waffe in der Hand waren noch nicht herangereift. Ein großer Teil der Bevölkerung verhielt sicht gleichgültig, die Organisations- und technischen Bedingungen der Anwendung waren nicht gesichert und auch die Kampferfahrungen fehlten. Die faschistische Abwehr funktionierte hingegen ungestört. Dies war der Grund, daß die Mehrheit der Aktionen der Partisanen um diese Zeit noch fehlschlug.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

PÁSZTOR BÉLA

VISSZAÚT NEM VOLT*

A katonai akadémiát 1939 januárjában végeztem el. Mint hadnagy Szekszárdra, a 18. gyalogezredhez kerültem és az 1. századhoz szakaszparancsnokul osztottak be. Eskümhöz híven igyekeztem a kötelességemet teljesíteni. Hivatva éreztem magam a haza megvédésére. Elöljáróim parancsait teljesítettem és a szabályok szerint nem politizáltam.

Apám postatisztviselő volt és semmiféle magánvagyonnal nem rendelkezett. Csupán a keresetéből tartott el bennünket: anyámat, engem és három testvéremet. Azokban a körökben, amelyekbe én hadnaggyá avatásom után kerültem, pénztelenségem miatt az alsó lépcsőfokon álltam. Így volt ez az akadémián is, ahol egyes előkelő származású társaim több zsebpénzt kaptak, mint amennyit az apám keresett.

A világból alig ismertem valamit, de már az akadémián sokat gondolkoztam az élet furcsaságain. Olykor ki is nyilvánítottam a véleményemet, s emiatt lázadozónak tartottak, de ennek senki sem tulajdonított különösebb jelentőséget.

Fiatal hadnagy koromban rendkívül mély benyomást tett rám az a koldussereg, amely minden délben a laktanya hátsó kapujánál állt. Öregek, felnőttek, fiatalok, gyerekek voltak közöttük. Rongyos ruhában, kezükben ütött-kopott edényekkel, kannákkal, konzervdobozokkal — ételmaradékért rimánkodtak.

Amikor a konyhaügyeletes tiszt voltam, az ételmaradékot kiosztattam a koldusoknak. Úgy véltem, jót teszek. Ám hamarosan kiderült, hogy a moslék Vendel polgármester disznait illeti. Fizet érte.

Vitéz Matláry Árpád ezredes, a 18. gyalogezred parancsnoka akkor vont először felelősségre és kioktatott, hogy a jótékonyság a szerzetesek és nem a katonák dolga. A léhűtő csőcseléknek még a közelébe se merjek menni.

Ez már nem tetszett nekem. Ellátogattam a Bartina utca végén élő barlanglakókhoz is, ahol szinte csonttá aszalódott emberekkel találkoztam. Ruhájuk rongyokban lógott róluk. Vézna apróságok szaladtak hozzám és

* *Pásztor Béla* e munkáját az Ellenállási Mozgalom Történetének Kutatását Ösztönző Pályázaton a „Visszaemlékezések" kategóriában második díjjal jutalmazták. Az itt közölt anyag a visszaemlekezés rövidített változata. — A szerk.

pénzért tartották a markukat. A felnőttek is közelebb jöttek. Félelem és gyűlölet bújkált a tekintetükben.

Amikor újra elmentem, az egyik barlanglakásban egy halott feküdt a földre terített szalmán. Fiatal lány, ócska pokróccal letakarva. Arcának bőre pergamenszerűen áttetszőnek tűnt. Tüdőbaj vitte el.

Az anyja a szabadban mosott. Fel sem pillantott, amikor megnéztem a halottat. A szomszédok egykedvűen ólálkodtak körülöttem. Senki sem sírt. Egy asszony azt mondta, hogy itt csak megváltás a halál. A temetéshez koporsó sem kellett, megfelelt egy rossz zsák is.

Abban az időben már fasiszta tüntetéseket tartottak az országban. Pécsett is felvonultak az egyetemisták, éltetve Hitlert, közben verekedéseket rendeztek és betörték a zsidó kereskedők kirakatait.

A rokonságomhoz zsidó származásúak is tartoztak, akikkel a családom mindig a legjobb kapcsolatot tartotta fenn. Nálunk soha sem merült fel olyan kérdés, hogy ki zsidó és ki nem. És egyszer hírt kaptunk arról, hogy unokanővérem, anyám testvérének 19 éves lánya (anyai ágon zsidó) félelmében öngyilkos lett. Ez az eset mélyen megrendített bennünket.

Sok más dolog is közrejátszott abban, hogy önmagamban már kezdetben a fasizmus ellen forduljak. A későbbi események pedig még inkább erre kényszerítettek.

Vitéz Matláry Árpád ezredest régebben Maukschnak hívták. Hogy miért magyarosított, azt ő tudja. De az biztos, hogy német érzelmű maradt. Annyira, hogy nem győzte dicsőíteni Hitlert és a német hadsereget.

Sokan egyetértettek vele. A tisztikar nagyobb része német származású volt, a katonák pedig főleg a környékbeli sváb községekből kerültek Szekszárdra.

Az első „nagynémet" hangokra már 1939-ben kezdtem felfigyelni. Matláry sehol sem szégyellte kifejezésre juttatni a fasiszta Németország iránti rokonszenvét. Később, ahogy a német hadsereg sorra-rendre megszállta Európa országait, még fokozódott a lelkesedése. Amikor aztán az egyik tisztigyűlésen ismét a németek dicsőítésébe kezdett, nem birtam megállni, hogy oda ne szóljak:

— Nem vagyunk labancok!

Matláryt egy pillanatra meghökkentette ez a megjegyzés, majd durván kioktatott a „hazafiasságra". Folytatásként pedig ezredkihallgatásra rendelt. Akkor fenyített meg először. Nem azért, amit mondtam, hanem a fegyelmezetlenségem és tiszteletlenségem miatt.

A következő tisztigyűléseken már én voltam a célpont. Ilyesfajta megjegyzéseket tett:

— A németek a mi barátaink, akár tetszik valakinek, akár nem.

A sváb származású tisztek elhatárolták magukat tőlem. Kerültek, mint valami leprást. Én is őket. Csak néhány barátom maradt: Földváry István, majd később Sólyom László és Lazáry György hadnagy. Kockáztatni azonban ők sem mertek. Pedig a későbbi tisztigyűléseken is elhangzottak az egész magyar népet lesajnáló és a fasizmust dicsőítő megjegyzések. Ismét „önérzeteskedtem", ami persze újabb fenyítéssel járt.

A környező sváb községekben megkezdődött a Volksbund szerveződése.

Kakasdon, Cikón, Véménden és más helyeken még vizet sem adtak azoknak a katonáknak, akik magyarul beszéltek. Gyakorlatokon jó alkalom volt számomra, hogy a magukat magyaroknak valló sváb katonák útján értessem meg a volksbundistákkal, hogy mi a tisztesség. El is tángáltak közülük néhányat, amúgy istenigazában.

A híre ennek is hamar eljutott sokfelé. Kaptam a volksbundistáktól az üzeneteket, hogy ne merjek még egyszer a községükbe menni, mert leszámolnak velem.

Viszonzásul megtiltottam a szakaszomnak, hogy Hitler nevét kiejtsék a szájukon. Ebben nem ismertem tréfát.

Néhány embert ismertem akkoriban Szekszárdon, akiknek németellenességéhez nem fért kétség. Ők kapcsolatban álltak egymással. Szellemi irányítójuk Géczy Iván alezredes volt, a kör pedig néhány tanárból, orvosból, tisztviselőből tevődött össze.

Géczy Iván felesége zsidó származású nő (orvos) volt, emiatt alezredes létére egészen alacsony beosztásba került. Elválhatott volna a feleségétől, ő azonban erkölcsileg sokkal magasabb fokon állt, semhogy ilyen áron mentse magát. A tisztikarban egyetlen barátjának tartott. Sokszor találkoztunk. Otthon együtt hallgattuk a rádióban Londont és Moszkvát. Tájékoztatott a laktanyai eseményekről. Óvott azoktól a túlzásoktól, amelyeket németellenes felháborodásomban néha-néha elkövettem.

A barátságunk — bár nagy volt közöttünk a korkülönbség — szekszárdi tartózkodásom alatt soha nem szakadt meg. Amikor pedig a felszabadulás után találkoztunk, átölelt. Patakzott a könny a szeméből. Nem hitte, hogy életben maradtam. Mert közben sok minden történt, amiről ő is hallott egyet, s mást.

A Pócspetriben töltött napok emlékezetesek maradtak számomra. Ebben a Szabolcs megyei faluban állomásozott a századom 1940-ben, az erdélyi bevonulás előtt. A zászlóaljparancsnokom Örley Zoltán őrnagy volt.

Egyik nap hivatott, az asztaláról felkapott egy újságot és az orrom elé tartotta.

— Olvassa! — ordította egy cikkre mutatva.

Kerekre tágult szemmel bámultam.

Mi lehet ebben olyan nagy szenzáció? Hamarosan megtudtam. Basch és Mühl képviselő interpellált, hogy egyes fiatal tisztek németellenes magatartást tanúsítanak. Néhányat név szerint is megemlítettek. Az egyik Pásztor Béla hadnagy volt, aki Hitlert a katonák előtt nyomdafestéket nem tűrő jelzőkkel illette.

Kihajtottam a Pesti Hírlapot. Néztem a betűket, néztem Örley Zoltánt és csendesen megszólaltam:

— Hazaárulást nem követtem el, az eskümet nem szegtem meg. Mi bűn van abban, ha egy németről megvan a magam véleménye? — kérdeztem.

Örley Zoltán közben kissé lehiggadt. Talán a kérdésem is gondolkodóba ejtette, mert már barátságosabban szólt hozzám:

— Légy óvatosabb! Nem lehet fejjel a falnak menni. Engem is kellemetlen helyzetbe sodorsz, ha folytatod.

Mit válaszolhattam volna? Inkább az járt az eszemben, hogy vajon ki

jelenthetett fel engem. Hát már odáig süllyedtünk, hogy a németek besúgókat tarthatnak a magyar hadseregben? Csak úgy forrt bennem az indulat.

Visszatértem a századom körletébe. Kellemetlen helyzetben éreztem magam. Vajon mi lesz a Pesti Hírlapban megjelent cikk következménye? Mérlegeltem a helyzetet. És ekkor a közelben felhangzott a Deutschland, Deutschland über alles... dallama. Kórusban énekelték a svábjaim. Tűntetően. Mintha az én leckéztetésemre szánták volna.

Meglehetősen nyugodt természetű voltam, de a „Deutschland" hallatán elkapott a méreg. Talán olvasták a Pesti Hírlapot a katonák, s a cikk nyomán bátorodtak fel ennyire? Lehet, de én sem ezt, sem mást nem kérdeztem tőlük, hanem riadóztattam az egész századot.

Amikor a katonák elé álltam, már nyugodt hangon hirdettem ki:

— Szabadságot a jövőben csak azoknak engedélyezek, akiknek 10 holdnál kevesebb földjük van.

Ennyi éppen elég volt. Nagyon jól tudtam, hogy a magukat „nagynémetnek" tartó svábok mind jómódúak és többnyire magyar cselédjeik vannak. Akadtak, akik megpróbáltak félrevezetni, s azokat fogsággal fenyítettem meg.

Néhány nap múlva ismét hivatott Örley Zoltán és akkor már baráti hangon közölte az ezredparancsnok parancsát. Ennyi volt:

„Szekszárdra való hazatérés után anyagi tiszti beosztásba helyezem."

A svábok miatt.

Örley Zoltán őszintén sajnált. Tudta jól, hogy egy csapattisztnek megalázó az ilyen beosztás. Vége a karriernek.

Ettől kezdve a sváb tisztek lenéztek és csak amolyan másodrangú személynek tartottak. Még fokozódott a megvetés, amikor Erdély megszállása után hazakerültünk Szekszárdra. Számoltam a raktárban az ingeket, gatyákat, sisakokat...

Közölték velem, hogy destruktív magatartásom miatt a jövőben emberek közé nem vagyok beosztható. Emiatt az 1941. évi bácskai bevonuláson már nem is vehettem részt.

Az ezred elment, én maradtam. Amikor pedig kezdtek érkezni a hírek Bácskából, már egyáltalán nem sajnáltam, hogy anyagi tiszt lettem. A gyilkosságok sorozatát követték el egyes sváb tisztek, s visszatérésük után még büszkélkedtek is tetteikkel.

Ettől kezdve Matláry Árpád még nyíltabban hangoztatta a német szövetségesek iránti hűség szükségességét és magasztalta Hitlert.

Géczy Ivánnal többször találkoztam és megbeszéltem vele az eseményeket. Nagyon óvott attól, hogy elragadtassam magam. Adódott azonban olyan helyzet, amikor erre képtelen voltam és így ismét fenyítésben részesültem.

Sok volt már a rovásomon, amikor 1942-ben megszervezték a frontra szánt 2. magyar hadsereget. A 18. és az ebből ikreződő 48. gyalogezred is a hadrendbe került. Akkor ismét „emberek közé beoszthatónak" nyilvánítottak. Így lettem anyagi tisztből a 48. gyalogezred 1. századának parancsnoka. Ezredparancsnokom vitéz Pulay Rezső alezredes, zászlóaljparancsnokom vitéz Bede-Fazekas (ha jól emlékszem) István alezredes lett.

A századom többségében nincstelen parasztokból állott. Sváb alig akadt közöttük. A legjobb módúaknak sem volt többjük 10 holdnál. Két tartalékos zászlós, egy hadapród őrmester és egy szakaszvezető volt a szakaszparancsnokom.

A fegyverzetről, felszerelésről már eleget beszélt a hadtörténelem. Az emberek hangulatáról is. Ahhoz nincs sok hozzáfűzni valóm. Legfeljebb annyi, hogy egy gyalogos század az átlagosnál jóval siralmasabban nézett ki.

Egy nap aztán megkezdődött a vasúti szállítás. A vonatunk egy ideig lengyel területen haladt. Mindenfelé pusztítást láttunk. A lakosság ennivalóért könyörgött.

Valahol Resica környékén rakodtunk ki. Onnan még nagyon messze volt a végcélunk. Fárasztó gyalogmenet következett. A Donig jóformán pihenő nélkül jutottunk el és szinte „belezuhantunk" a korotojaki harcokba.

Korotojak, a Don nyugati partján fekvő kisváros birtoklásáért folyt a harc. A szovjet csapatok rendkívül szívós ellenállása sorra-rendre visszaverte a támadásokat.

A Bede-Fazekas alezredes által vezetett 48/I. zászlóalj hosszú gyalogmenet után fejlődött harcrendbe. Századom az első lépcsőben, egy kis erdőben foglalta el kiindulási helyét. Vagy 5 kilométerre lehettünk a Dontól.

Az első repülőtámadás itt ért bennünket. Három gép csapott ránk. Ettől kezdve nem volt nyugtunk a szovjet repülőktől. Még éjszaka sem, amikor beértünk a városba. Sztálin-gyertyák fényénél szórták le bombáikat. Uralták a légteret.

A városban egyébként csend volt. Egy lövés nélkül eljutottunk a kijelölt magaslatra, ahonnan hajnalban elénk tárult a Don vizének ezüstös sávja. A túlsó parton semmi mozgást nem láttunk. De azért valami nyugtalanító feszültséget éreztünk.

Amikor egészen kivilágosodott, elszabadult a pokol. Először csak egy-egy puskalövés csattanását hallottuk, majd elkezdődött a tüzérségi és az aknavetőtűz. Nemsokára már remegett a föld a becsapódásoktól. Az emberek megrémültek. Valaki vissza kezdett rohanni, a többiek utána. Lefelé a magaslatról. A tüzérségi és aknavető tűz lépésről-lépésre követte őket. Talán valaki a városból rádión irányította a szovjet tüzérséget. Aratott a halál.

Egy félig romos épület mögé húzódva figyeltem az eseményeket. Nem futottam hátra. Az ember ne keresse a halált. A századtörzsem 5 katonája is ott maradt velem. Azon töprengtünk, vajon miért nem lő a tüzérségünk? És hol vannak a repülőink? Miért nem vetnek véget ennek a szörnyű mészárlásnak? Miféle vezetés az, amely a gyalogságot ennyire védtelenül hagyja?

Körülöttünk elcsendesedett a zaj. Tanner Károly, a 2. század parancsnoka futva jött hozzánk. Rémület tükröződött a szemében.

A tennivalókat akarta megbeszélni velem, ám egy akna csapódott a közelbe, ő pedig jajkiáltással elvágódott. Behúztuk a romos épületbe. Láttuk, hogy az ingén, a szíve fölött, vérfolt jelenik meg. Gyorsan elővettem a sebkötöző csomagot, szétnyitottam az ingét és a vért gézzel leitattam.

— Csak egy kis karcolás — próbáltam megnyugtatni, s még csodálkoz-

tam is, hogy miért ájult el. Nemsokára aztán felugrott és mint az őrült, futásnak eredt.

Tudtam róla, hogy ő volt a bácskai Zenta egyik legvéresebb kezű hóhéra. Szemrebbenés nélkül lőtt le 10 embert, akiket az őrizetére bíztak. Tetteiről fényképek készültek, amelyeket Szekszárdon büszkén mutogatott mindenkinek. Most pedig egy kis karcolástól megrémült.

Ennek a hős svábnak a valódi énje tárult fel előttünk.

A korotojaki harcok még talán másfél hétig tartottak számunkra. A parancsnokok kezéből kicsúszott a vezetés, csak a szakaszok és a századok maradtak együtt valamennyire. A gyalogság nem kapott tüzérségi támogatást, a szovjet tüzérség viszont tűzösszpontosításokkal súlyos veszteségeket okozott. Aki megmaradt, idegileg az is tönkrement.

Zászlóaljparancsnokomnak, vitéz Bede-Fazekas alezredesnek fogalma sem volt a harc irányításáról. Amolyan számjátéknak képzelhette az egész háborút. Amikor elcsendesedett a harc, hajszolta a katonákat előre, amikor pedig „visszalőttek", vitéz létére nyomtalanul eltűnt.

Hogy hány halottja volt a korotojaki harcoknak, azt a hadtörténészek talán meg tudják mondani. Az én századomnak egyharmada esett el. Két szakaszparancsnokom is a csatatéren maradt.

Temetni nem lehetett. A hullák a nagy hőség miatt gyorsan bomlásnak indultak. A hullaszagot kilométerekről érezni lehetett. Korotojak egyetlen nagy temetővé vált. S akik ebben a harcban életben maradtak, azok is annyira megviseltekké váltak, hogy alig volt jártányi erejük.

A korotojaki harcok után az egész 12. hadosztályt átcsoportosították a scsucsjei hídfőhöz. A légitámadás veszélye miatt eléggé tagolt menetoszlopban vonult a 48. gyalogezred a megjelölt helyre. A teljesen kimerült emberek csak vonszolták magukat. Hol volt már a „győzelembe vetett hit", amit egészen addig lehetett élesztgetni, amíg a szovjetek „vissza nem lőttek!"

Kresztiki volt a végcél. A szakaszokat szállássá átalakított házakban helyezték el. A 48. gyalogezred megmaradt része teljesen harcképtelenné vált. Az idegkimerültségtől mindenkinek állandó hasmenése volt. Csak főtt krumplit ettünk és teát ittunk. Jóformán a lábunkra sem tudtunk állni.

Talán három hét sem telt el, amikor előre kellett mennünk a védőállásba. Német és magyar egységeket váltottunk fel. A századom védőkörletében kiépített árkok, tüzelőállások, óvóhelyek jóformán alig voltak. Műszaki akadályokat is csak itt-ott létesítettek, szerencsére azonban gyenge szovjet erők álltak velünk szemben.

Első dolgunk volt tehát a futóárkok elkészítése és óvóhelyek létesítése. A műszakiak éjszakánként aknát is telepítettek és drótakadályt építettek a védőállás elé. A katonákkal sikerült megértetnem, hogy az életüket csak a jól kiépített védőállás mentheti meg.

Nemsokára aztán be is igazolódott, hogy érdemes volt megfelelő óvóhelyeket építeni és futóárkokat létesíteni. Szeptember végén ugyanis hatalmas tüzérségi és aknavetőtűzzel előkészített éjszakai támadást kaptunk. A szovjet csapatoknak sikerült századom jobb és bal szomszédjának a védőállásába betörniük. Többen elestek, megsebesültek. Nálunk mindössze egy katona sérült meg, kettő pedig megőrült.

A támadás után a zászlóaljparancsnok nagyon csodálkozott, hogy a támadásnak egyetlen halottja sem volt, holott az előkészítő tűz központjában éppen az én századom állt.

A katonák okultak. Én meg újra és újra magyaráztam, hogy a hősködés semmit sem ér. A háborút az nyeri meg, aki életben marad. Az életbenmaradáshoz pedig reményt csak a föld védelme nyújt, mert a tüzérségünkre, amelynek alig volt lőszere, nem számíthattunk.

Semmiféle olyan akciót nem engedtem meg, amivel magunkra vonhattuk a szovjetek figyelmét. Mi húztuk volna a rövidebbet, hiszen minden próbálkozást tüzérségi és aknatűzzel toroltak meg. Pontosan lőttek és a lőszerrel egyáltalán nem takarékoskodtak.

Nehéz idők következtek. Korán sötétedett, későn virradt. Egyre hidegebb is lett. A mezei egerek behúzódtak az óvóhelyekre és mindent összerágtak. Tele voltunk tetűvel, mosdásra, tisztálkodásra jóformán semmi lehetőségünk nem volt. Az élelmezés gyenge volt. Egy-egy ebéd olykor el sem jutott az első vonalba.

Október végén rövid időre kivonták a századomat a védőállásból és ezredtartalékként Kresztikibe kerültünk, pihenőbe. Ezután egy másik védőkörletbe küldtek előre. Itt a szélességi kiterjedés jóval meghaladta az egy kilométert. A magas dombokról jól belátható volt a Don folyó egy szakasza.

Ilyen szélességben 70 emberrel csak támpontszerűen lehetett megszervezni a védelmet. Ez pedig a szovjet harcosokat szinte csábította éjszakai vállalkozásokra. Sikerült is nekik vagy kétszer rajtaütést végrehajtaniuk és foglyot ejteniük. Közben néhány katonát közelharcban kézigránáttal vagy szuronnyal meg is semmisítettek. A saját halottjaikat és sebesültjeiket mindig magukkal vitték.

A századom létszáma csökkent, utánpótlás azonban nem volt.

Hazulról rossz hírek érkeztek. A katonák családjai éheztek. Volt, akinek a felesége módosabb emberrel állt össze, mást a menyasszonya hagyott el. Rontotta a hangulatot az egyre rosszabbodó ellátás is. Amikor leesett a hó, rendkívül megnehezedett a szállítás. Tudomásunkra jutott azonban, hogy hátul, a front mögötti területeken, dínom-dánomokat rendeznek.

A felváltásunkról, amelyről kezdetben még szó volt, végképp elhallgattak. Ilyen körülmények között már semmiben sem reménykedtünk. Halálraítéltnek tartottuk magunkat.

Volt, aki öngyilkos lett. A puskájával mellbe lőtte magát. Ketten az aknamezőn lelték halálukat. Néhányan éjszaka átszöktek a szovjetekhez, ám előfordult, hogy járőrrel találkoztak, amely lelőtte őket. Átszökött a fronton Joó János hadapród őrmester is, az egyik szakaszom parancsnoka.

Akkoriban levelet kaptam hazulról, amelyben apám arra kért, hogy írjak Karcag Imre munkaszolgálatosnak, közöljem vele, hogy a szülei jól vannak.

Dr. Karcag Imre pécsi ügyvéddel és családjával jó kapcsolatot tartottunk fenn. A férfit az első világháborúban vaskoronarenddel tüntettek ki. Ez az érdem azonban 1942-ben már mit sem számított. A fiát, mint zsidó munkaszolgálatost, elhurcolták.

Apám kérését menten teljesítettem. Egy tábori levelezőlapot küldtem neki,

melyre csupán ennyit írtam: „Kedves Imre! A szüleid jól vannak, egészségesek. Ne aggódj!"

Alig telt el néhány nap, amikor váratlanul megjelent a bunkeremben a hadosztály ügyésze, egy főhadnagy, és vele egy törzsőrmester, géppisztolyval. A főhadnagy mutatta a tábori lapot és megkérdezte:

— Ön írta?

Kissé meglepődtem a dolgon. Vajon miért lehet neki ez érdekes?

— Igen, én — válaszoltam, hiszen tagadni úgysem lehetett volna.

Rövid jegyzőkönyv készült, amit aláíratott velem. Ezután elém tette a hadosztályparancsnok letartóztatási parancsát, amely egyúttal azt is előírta, hogy a századparancsnokságot ideiglenesen az egyik szakaszparancsnokom vegye át.

A ceremónia nem sokáig tartott. Ilyen helyen nincs szükség nagy hivatali ki- és beiktatásra, hiszen ha egy parancsnok elesik, a rangban utána következő menten a helyére lép.

Hamarosan elindultunk hátra. Egy darabig a futóárokban, majd a peremvonal mögött, egy horhos szegélyén, a völgybe. Ott már nyugalom volt. Előttem a főhadnagy, mögöttem a törzsőrmester lépkedett. Csizmánk talpa alatt csikorgott a hó.

Végre kiegyenesedhettem. Mennyivel más itt, mint az első vonalban! — gondoltam magamban. De mit tudhatták ezt a kísérőim, akik lakásban csinálják végig a háborút? Talán először voltak a védőállásban, ahol a századom még élő katonái már hónapok óta néznek farkasszemet a halállal. Éjjel-nappal, ködben, sárban, fagyban. Kiéhezve, elcsigázva, teljes reménytelenségben.

Megalázó volt, hogy fogolyként kísérnek hátra, de nem bánkódtam miatta. Mit követtem el? Nyílt lapon írtam és mégcsak nem is rejtjelezett szöveget. A barátomnak. Mi bűn van ebben?

Kresztikibe érve az egyik házban gramofon szólt. Megborzongtam. Mintha csak most tértem volna vissza a sírból az életbe.

Az ezredparancsnokságra kísértek, ahol már várt rám Kálnoky Kiss Tibor százados, a 12. könnyű hadosztály K-tisztje. Rögvest meg is kezdte a kihallgatásomat. Az első szavaiból rájöttem, hogy valami jó fogást sejt az ügyemben, amivel megalapozhatja majd a karrierjét. El is kezdett a „keresztkérdéseivel" ostromolni, de még a legjobb szándék mellett sem tudtam neki „érdekes" válaszokat adni.

Kálnoky Kiss Tibort először is az érdekelte, hogy milyen kapcsolatot tartok fenn az oroszokkal és az angolokkal. Egészen együgyű dolognak tartottam ezt a feltételezést és ajánlottam, próbálja ki, milyen lehetőségei vannak egy lövészszázad parancsnoknak. A javaslatomat szemtelenkedésnek és nem tudom miért, de lázításnak is tartotta. Viszonzásul plutokratának, meg zsidóbérencnek titulált. A sértésért „a lovagiasság szabályai szerint" nem állt módomban elégtételt venni, hiszen le voltam fegyverezve. Egyébként sem tudtam, hogy mi az a plutokrata, sőt még azt sem, hogy mik a zsidóbérencség kritériumai. Mert tulajdonképpen az apám „bérelt" fel, hogy írjak Karcag Imrének, az apám pedig nem volt zsidó.

Két nap és két éjjel foglalkozott velem Kálnoky Kiss Tibor. Persze meg-

szakításokkal. Ellentmondásokba akart keverni, de ez azért sem sikerülhetett, mert nem volt semmi kevernivalóm. Azt is bizonygatni próbálta, hogy Joó János hadapród őrmester az én megbízásomból szökött át a szovjet csapatokhoz. Ez sem sikerült, hiszen minden századtól szöktek át katonák, s ilyen alapon valamennyi századparancsnokot megillette volna a plutokrata jelző.

A harmadik nap közölte velem a hadosztályparancsnok parancsát, amely szerint frontszolgálatra alkalmatlan, destruktív elem vagyok. Közölte azt is, hogy Bugyonnijba helyeznek át, ahol az akkor kiérkezett budapesti gyalogezred I. zászlóaljánál kell jelentkeznem. Az a feladatom, hogy adjam át a védelemmel kapcsolatos szakmai tapasztalataimat.

Búcsút vettem ismerőseimtől és egy éppen felvételezésre induló tehergépkocsin elindultam Bugyonnijba. Velem jött a századom öt katonája is, akiket én kiválasztottam magamnak. Távbeszélőn rendelték hátra őket.

Milyen szerencse, hogy írtam Karcag Imrének! — gondoltam magamban, amikor a teherautón róttuk a kilométereket: nem lőtt ránk senki, kaptunk ennivalót és Bugyonnijban lesz módunk arra is, hogy kiirtsuk a tetveinket. Persze azért egy „rossz helyre" címzett tábori levelezőlap más következményekkel is járhatott volna. Akkoriban igazán olcsó volt az emberélet. Kresztikiben előre ásták a sírokat, amelyek szép sorjában meg is teltek magyar hősi halottakkal. Ám egy eltévedt golyó is hősi halottá magasztosította az embert, ha mondjuk a K-tiszt azt úgy látta jónak.

De Kálnoky Kiss Tibor megkegyelmezett nekem, s így nem terheli eggyel több gyilkosság a lelkét. Az életben maradásomnak talán még hasznát látja a 2. magyar hadsereg. És próbáltam is megértetni a budapesti gyalogezred I. zászlóaljának tisztjeivel és katonáival, hogy a védelemben csak az ásó mentheti meg az életüket. Sem tüzérségi, sem repülőtámogatásra nem számíthatnak.

Egyes értelmesebb embereknek elmondtam szörnyű korotojaki kalandjainkat, amikor az oroszok úgy lőttek bennünket, mint a nyulakat. Azt is, hogy a védelemben milyen szenvedés az élet. Nincs lőszer, nincs élelem, az óvóhelyek még a repesz ellen sem védenek, rossz a ruházat, rettenetes a hideg. Mi mást mondhattam volna?

A zászlóalj tisztjei és katonái amúgy sem lelkesedtek, hát még amikor megtudták, hogy milyen sors vár rájuk! Mert váltásra jöttek, az első vonalban levők felváltására. Összesen 30 puskával az egész zászlóalj. A többi fegyvert majd a védőállásban veszik át — volt az elképzelés. De erre nem kerülhetett sor. Mert hiába igyekeztem a védelem titkaiba beavatni a zászlóaljat, éppen úgy, mint a többi váltásra érkezett egység, 1943 januárjában a szovjet támadás megállítására kapott parancsot. A fegyver pedig ott maradt a védőállásban. Sok-sok ezer halottal együtt, akiket már nem lehetett felváltani. Rajtuk keresztül tört feltartóztathatatlanul előre a szovjet hadsereg.

Ezt ugyan csak később tudtam meg. Mások elbeszéléséből, majd még pontosabban a történelemből. Addig azonban sok víz folyt le a Donon.

Bugyonnijból 1943. január 13-án délután érkeztem vissza Kresztikibe. A jelekből mindenki arra következtetett, hogy a szovjet csapatok támadásra

készülnek. Engem is azért küldtek előre, hogy vegyem át a századom parancsnokságát, amire pedig plutokrata mivoltomnál fogva előzőleg méltatlannak tartottak. Ám ha baj van, akkor mindegy. Hősi halottnak én is megfelelek.

Semmi kedvet nem éreztem arra, hogy a lövészárokba előre menjek. Azzal tisztában voltam, hogy sokáig nem maradhatok a faluban, de legalább éjszaka még fűtött szobában alszom — gondoltam magamban. Kaptam is helyet az egyik házban, amelyet az ezred gazdasági hivatala foglalt le. Enni is adtak.

Az emberek biztosra vették, hogy a szovjet hadsereg hamarosan megindítja itt is a támadást. Urivnál már elkezdődött. Véres harcokról érkeztek hírek. Előttünk pedig halálos csend volt a fronton. A hőmérő mínusz 39 fokot mutatott.

Hajnalban egybefolyó robbanások zajára riadtam fel. Szinte remegett a föld. Nemsokára éles csattanások jelezték, hogy Kresztikit is lövi a szovjet tüzérség. Kirohantam a házból. Az onnan elég jól látható első vonalból magasra csapott a robbanások füstje. Egy idő múlva néhány német repülő jelent meg és leszórta a bombáit a szovjet csapatok készenléti helyére. Aztán szovjet repülők támadtak a magyar állásokra. Rövid ideig tartó légiharc is keletkezett.

Már teljesen világos volt, amikor szovjet harckocsikat pillantottam meg, amelyek túljutottak a védőálláson és Kresztiki felé közeledtek. A harckocsikat gyalogság követte sűrű csoportokban. Hogy mi történt abban a nagy kavarodásban, messziről nem lehetett megállapítani. Tény azonban, hogy az első szovjet géppisztolyos csoportok csak déltájban érték el a községet. A harckocsik láthatóan inkább délre, Márki község irányába folytatták támadásukat. Már esteledett, amikor Kresztikit nagyrészt elfoglalták a szovjet csapatok. Menekülők özönlöttek hátra.

Hordták a sebesülteket is, akiket lovaskocsikon, szánokon próbáltak elszállítani, de kevés volt a kocsi, az éhezéstől legyengült lovak pedig nem bírták a terhet.

Teljesen felbomlott a rend. Ebben a pánikban hiába próbálta volna bárki is feltartóztatni az embereket. A fegyverét mindenki eldobálta és csak az életét mentette.

Szerencsére korán sötétedett. A szovjet harcosok legalább célzott lövést nem tudtak leadni a menekülő csoportokra. Süvöltött a szél, felkavarta a havat. Az út eltűnt, egyetlen támpont a sarkcsillag maradt. A katonák ösztönösen egymás nyomában lépkedtek. Sapkájukat a fülükre húzták. Leheletüktől deres lett az arcuk és a köpenyük gallérja. A hazajutás vágya emberfeletti erőt kölcsönzött nekik.

Az első község közelébe érve távolról tüzet nyitottak ránk. Az egyik katona lábát találat érte. Jajveszékelt, hogy ne hagyjuk ott. Néhányan felváltva el is vittük a községbe.

Hátulról egy személygépkocsi közeledett tompított fénnyel. Feltartott kézzel elé álltam. A gépkocsivezető lassított. Kinyílt az ajtó és Kálnoky Kiss Tibor, a hadosztály K-tisztja rám mordult:

— Mit akar?

— Egy sebesültet kellene elszállítani — jelentettem.

— Félre az útból! — ordított és utasította a gépkocsivezetőt, hogy hajtson tovább.

— Szemetek... — mormoltam.

Arra gondoltunk, hogy a sebesültet betesszük az egyik házba és az ott lakó család gondjaira bízzuk. Ám ekkor néhány német tehergépkocsi jött visszafelé. Megállítottam az elsőt és mutattam, hogy egy sebesült van köztünk. El kellene szállítani. A gépkocsivezető hajlandó is lett volna. Még segített is felemelni, de a hátul ülő németek tiltakoztak és az egyikük puskatussal a kapaszkodó magyar katona ujjaira vágott. A szerencsétlen kínjában az eszméletét vesztette. Így vittük a legközelebbi házba, ahol egy idős házaspár lakott. Odaadtuk nekik a sebkötöző csomagunkat, hogy részesítsék elsősegélyben. Mutattuk a kezét is és megmagyaráztuk, hogy a „nyemcik" nyomorították meg. Ők meg csak néztek sajnálkozva.

A téli visszavonulás borzalmait lehetetlen leírni. Olvastam Tolsztoj Háború és béke című regényét, Napóleon hadseregének a pusztulását. Az vár ránk is. Ebből a pokolból aligha lehet megmenekülni — gondoltam.

De mentünk nyugat felé, szívós kitartással. Kisebb-nagyobb csoportok keletkeztek, melyek hol elváltak, hol pedig ismét találkoztak. Időnként egy-egy parancsnok megállított bennünket, hogy a hómezőn tüzelőállást foglalva (fegyver nélkül) állítsuk meg a szovjet támadást. Agyonlövéssel fenyegetett bennünket, de hamar odébb állt. Mi pedig követtük.

Bugyonnijban égett egy katonai raktár, amely tele volt élelemmel és téli ruházattal. Az egyik részébe még bejutottunk és megpakoltuk magunkat szalonnával. Volt, aki rumot talált és ivott. Nem sokáig folytatta az útját. Leült pihenni és percek alatt megfagyott.

A németek sehol sem engedtek bennünket a házakba bemenni. Csak az üszkös romok mellett melegedtünk fel néha. Volt, akinek a füle, az orra, vagy a lába fagyott meg. Sokan összeestek a szenvedéstől. A szél rájuk fújta a havat, hamar kőkeménnyé merevedtek.

Időnként szovjet síjárőrök oldalról tüzet nyitottak a visszavonulókra. Akit eltaláltak, elvérzett. A többi ment tovább, nem törődve a haldoklóval. Mit is tehettek volna, hiszen alig volt jártányi erejük? Aki segíteni akart, legtöbbször maga is ott veszett.

Hóval belepett halottak százai jelezték az utat. A visszavonuló német gépkocsik nagyokat huppantak rajtuk, a „szövetségesek" pedig szidtak, átkoztak bennünket. Le is köpdöstek sok magyart. Semmit sem tudtunk tenni ellene. De megjegyeztük magunknak.

Az én csoportomba először alig tízen tartoztak, aztán mind többen csatlakoztak hozzám. Ösztönösen igyekeztem elkerülni a nagyobb községeket, városokat, ahol németekre lehetett számítani, nehogy — védelmükre — visszatartsanak. Szerencsére a térképemet sikerült megmentenem, ami nagyon jó szolgálatot tett ebben a helyzetben.

Amikor pedig jó messze kerültünk a frontról, a csoportok hosszú menetoszloppá alakultak. Itt már csak egy-egy repülőtámadás ért bennünket, amely nem jelentett nagy veszélyt. Közben a hőmérséklet is emelkedett, s alig volt kevesebb mínusz 20 foknál.

Kissé felszabadultan meghánytuk-vetettük magunkban a dolgokat. Be-

szélgettünk a szörnyű élményekről és az a vélemény alakult ki mindnyájunkban, hogy cserben hagytak bennünket. Elsősorban a németek, de a magyar vezetés is. Olyan hangok kezdtek hallatszani, hogyha még egyszer az életben haza jutunk, leszámolunk az otthoniakkal. A magyar határt átlépve még „a csecsemőket is kiirtjuk". Persze nem a csecsemőkre, hanem másokra gondoltak. Azokra, akik saját hatalmuk fenntartásáért attól sem riadtak vissza, hogy egy hadsereg 250 ezer katonáját feláldozzák.

Koroszteny város körzetébe érve a megmaradt csoportokat egységekbe szervezték. Innen talán egy hónap múlva indultunk haza vasúti szállítással. A határtól kezdve egészen Tolnáig le sem szállhatott senki a vonatról. Tolnán pedig zárt rendben azonnal a laktanyába vonultunk, ahol egészségügyi zárlat címen egy hónapig őrizet alatt tartottak bennünket.

Valóban, sok volt a testi, de még több a lelki beteg. Olyan, aki megelégelte ezt a világot és valami újat szeretett volna. Valamilyet, amit nem ismert, csak a képzeletében alakított ki magának. Azt nem tudta még, hogy ennek elérését egyszer majd az a hadsereg teszi lehetővé, amely ellen őt a Donnál harcba vetették. És elérkezik ide is az a hadsereg, hogy megszabadítsa az országot attól a „szövetségesétől", amely leköpte a magyar katonát és puskatussal verte szét a kezét. És a németekkel együtt azoknak is menniük kell, akik az ilyen szövetséget létrehozták.

*

A karanténból kikerülve ismét „emberek közé be nem oszthatónak" minősítettek. Így lettem ezred 2. segédtiszt Szendrey József százados (1. segédtiszt) mellett, akivel jól megértettük egymást. Ennek pedig az a magyarázata, hogy a németekről alkotott véleményünk meglehetősen azonos volt, bár nem gondolkozott olyan „szélsőségesen" mint én.

Engem olykor elkapott az indulat. Táplálta bennem a haragot Géczy Iván alezredes is, akivel ismét szoros kapcsolatot teremtettem. Ő sok mindenről tájékoztatott, ami a városban és az országban végbement, sőt a szovjet—német katonai helyzetről is, amit külföldi rádióadásokból tudott meg.

Egyszer aztán az új ezredparancsnok, Szász János ezredes a tiszti étkezdében ilyen kijelentést tett:

— Ha a németek bejönnek az országba, akkor lefekszünk.

Felugrottam és felháborodottan tiltakoztam:

— Ezredes úr, egy magyar tiszti étkezdében ilyen kijelentést tenni nem lehet. Ez már hazaárulás.

Vitéz Szász János jóval béketűrőbb volt, mint Matláry Árpád, de a szavaim vérig sértették és menten kiutasított az étkezdéből, hozzáfűzve, hogy oda többé be sem tehetem a lábam.

Amikor aztán 1944. március 19-én valóban bejöttek a németek Magyarországra, Szekszárdot csupán két oldalkocsis motorkerékpáron érkező négy német katona „foglalta" el. Vitéz Benkei vezérőrnagytól egy törzsőrmester vette át a helyőrségparancsnokságot. Közben két stuka keringett a város felett.

Riadóztatták a helyőrséget. Én azonnal a 18/I. zászlóalj parancsnokságá-

ra siettem, ahol Demeter Ferenc alezredes tisztigyűlés tartására készült. Egyelőre azon tanakodtak, hogy mit kell csinálni ebben a helyzetben, mert felsőbb utasítás még nem érkezett.

Teljesen kikeltem magamból, hogy most, amikor azonnal tenni kell, utasításra vár a zászlóaljparancsnok. Rövid programbeszédet tartottam a beérkezett tiszteknek.

— Néhány katona verje ki azt a pár németet Szekszárdról, mi pedig teljes fegyverzettel és lőszerrel, konzervvel megrakott kocsikkal vonuljunk a Mecsekbe. Az erdőkből majd lecsapunk a németekre és ott lőjük őket, ahol érjük.

Demeter alezredes rákvörösen hallgatta, amit mondtam. Talán a szíve ezt is diktálta, de az esze kevésbé. Különösen ezért, mert sok volt a sváb származású tisztje, akikben egyáltalán nem bízhatott meg.

Szépen beszélt velem:

— Nem lehet fejjel a falnak menni. Megvárjuk, amíg parancsot kapunk.

A tisztek közül egyesek nekem támadtak:

— Miféle hang ez? Még felelni fogsz ezért!

Demeter alezredes csitította őket és hintapolitikus módjára alkudozni kezdett velük. A többség a németbarátság oldalán állt, csak kevesen hallgattak. A végén már Hitlert is dicsőítették.

Szidtam őket, aztán eltávoztam. Néhány nap múlva Géczy Iván bizalmas információ alapján megtudta, hogy a Gestapo megfigyelés alatt tart engem. Menten közölte is velem és kért, hogy nagyon vigyázzak magamra. Ne menjek sehová. Mi is csak „véletlenül" találkozzunk és rövid ideig beszélgessünk.

A mozgósított 18. gyalogezredet 1944 augusztusában ismét a frontra irányították. Csakhogy a front már a Kárpátokban volt.

Én megint „emberek közé beosztható" minősítést kaptam. Mint az I. zászlóalj géppuskás századának a parancsnoka jutottam egészen Kolomea környékére. Ám alig értünk ki, ismét „emberek közé be nem oszthatóvá" váltam és úgynevezett állásszemrevételező tiszt lettem. Az volt a feladatom, hogy a Hoverla hegység és Körösmező környékén jelöljem ki azt a védőállást, ahová a szekszárdi 10. hadosztály szükség esetén visszavonul. Néhány műszaki katonát adtak mellém, akiknek cövekeket kellett készíteniük és azt a tüzelőállások helyén leverniük.

Jártuk a hegyeket, erdőket, csodáltuk a szép tájakat és dolgoztunk. Egy havasi tejüzem közelében laktunk, innen indultunk el reggelenként és ide tértünk vissza késő délután. Nem erőltettük meg magunkat. Tudtuk, hogy amit csinálunk, annak semmi haszna nincs. Ha a szovjet csapatok a Volgától idáig jutottak, elmennek tovább is. Sajnos, Magyarországra tolódnak el a harcok, ha csak közbe nem jön valami...

Október 10-én parancsot kaptam, hogy vonuljak be Técsőre és vegyem át a géppuskás század parancsnokságát. Október 14-én érkeztem Técsőre, ahol megtudtam, hogy a szovjet csapatok már elérték Magyarország határát, sőt a Tiszán is túljutottak. A 10. hadosztályt vasúti szállítással a Duna—Tisza közé irányították, hogy tartóztassa fel a szovjet támadást.

Október 15-én a rádióban elhangzott Horthy proklamációja, amit az

ezred tisztikarának nagy része ellenszenvvel fogadott. Én annál kevésbé. Végre! — gondoltam magamban, talán még megelőzhető lesz, hogy Magyarország teljesen hadszíntérré váljék. Menten sorakoztattam is a századot és kihírdettem:

— Teljesítjük a kormányzó úr parancsát. A további harc céltalan, sőt hazaárulás. Nem tesszük tönkre Magyarországot!

A katonák többsége láthatóan egyetértett velem, néhányan azonban kifejezték nemtetszésüket. Amikor nemsokára újra megszólalt a rádió és Szálasi hatalomátvételét közölte, az emberek előtt bandita és más jelzőkkel illettem a nemzetvezetőt. Szinte magamon kívül voltam elkeseredésemben.

A fasiszta érzelmű tisztek nekem rontottak. Fenyegettek, hogy most eljött a leszámolás ideje. Eleget tűrtek már tőlem.

Nem is kellett sokáig várnom. Amikor vasúti szállítással a megjelölt célhoz jutottunk, a hadosztályparancsnokság már megkapta Winkelmann SS-tábornoktól a letartóztatásomra vonatkozó parancsot.

A vasúti szállítás alatt azonban történt még valami. Hatvanban zsidó munkaszolgálatosok dolgoztak az állomáson. Észrevettem, hogy egy keretlegény lapáttal jó néhányszor rásújtott az egyik munkaszolgálatosra. A szerencsétlen ember már a földön fetrengett, a keretlegény még akkor is ütötte. Elkapott a méreg. Kicsavartam a kezéből a lapátot és a fejére csaptam vele. A katonáim leugráltak a vonatról és folytatták.

A többi keretlegényt is eltángálták. Akadtak azonban olyan katonák, akik a keretlegények védelmére keltek. Ebből aztán tömegverekedés lett. Alig lehetett lecsillapítani az embereket.

Ennek a híre is hamar eljutott az „illetékesekhez". Mindent tudtak rólam; ez akkor derült ki, amikor Adonyban, a hadosztályparancsnokság harcállláspontján, Botond Béla vezérkari őrnagy a K-tiszt jelenlétében felolvasta előttem a letartóztatási parancsot. Részletesen taglalva ismertette azokat a cselekményeimet, amelyek nem tetszettek az SS-nek. Volt abban hazaárulás, zsidómentés, nemzetvezetőgyalázás. Mindezekből olyan következtetésre jutott, hogy én egy hazaáruló, plutokrata zsidóbérenc vagyok, aki fölött majd a katonai bíróság ítélkezik.

És egyáltalán nem éreztem magam jól, amikor a K-tiszt megállapította, hogy halálbüntetés vár rám.

A K-tiszt sürgős tennivalóira hivatkozva eltávozott és ekkor Botond Béla megerősítette azt, amit a K-tiszt mondott.

— Önre halálbünetés vár. Nincs más, tagadnia kell. Lehetővé teszem, hogy tanukat szerezzen. Rendelkezésére bocsátom a gépkocsimat. Menjen el a zászlóaljához, a többi a maga dolga. De adja tiszti becsületszavát, hogy nem szökik meg és mindjárt visszatér.

Láttam rajta, hogy őszintén beszél. Köszönettel elfogadtam az ajánlatát és becsületszavamat adtam, hogy visszajövök. A zászlóaljnál sikerült is tanúkat szerezni, mégpedig Arató Róbert és Cseh Aladár zászlósok, valamint néhány katona személyében. Tudtam, bennük megbízhatom.

Amikor visszaérkeztem Adonyba, mindjárt jelentkeztem Botond Bélánál. Ő akkor négyszemközt elmondta, hogy teljesen céltalannak tartja a háborút. A németek miatt azonban semmit sem tehet, mert minden lépését szemmel tartják. Szidta a K-tisztet, aki a németekkel teljesen egy húron pendül.

Másnap gépkocsin, két fegyveres kísérővel indultam Budapestre. A parancsnok, egy hadbiztos százados mellém, egy géppisztolyos katona pedig a gépkocsivezető mellé ült. A százados nevére már nem emlékszem, de arra igen, hogy nagyon barátságos volt. Mintha nem is fogoly, hanem a tisztttársa lennék.

Sokat beszélgettünk. Hangsúlyoztam, hogy a németek feláldozzák Magyarországot a saját érdekeikért. Rettenetes szenvedés vár a magyar népre, különösen Budapest lakosságára.

Ő azon töprengett, hogyan lehet az, hogy Magyarországon egy magyar tisztet egy SS-tábornok letartóztattathat? Sehogy sem tudta megérteni. Ráadásul még neki is közre kell működnie ebben a megalázó „játékban". Arra azonban gondolni sem mert, hogy elengedjen. Az életével játszott volna. Nem is kívánhattam, hiszen ki tudhatta, hogy a kísérő katona vagy a gépkocsivezető milyen beállítottságú? Akkoriban az erkölcs már teljesen a feje tetejére állt. Néha a legjobb barátja döfte az ember hátába a kést.

Lassan haladtunk. Német járművekkel volt tele az út. Az egyik oszlop északra, a másik délre igyekezett. Úgy tűnt, hogy ebben a kavargásban már több a kapkodás, mint a tervszerűség. Egyes helyeken nyilasok igazoltattak bennünket és volt nagy szitkozódás, amikor az okmányokból kiderült, hogy egy fogoly ül a gépkocsiban. Olyan fogoly, akit a Margit körúti börtönbe kísérnek, s előzőleg még a Bécsi kapu téri nyilasházban is be kell mutatni. Kísérőmnek a könny is kicsordult a szeméből, amikor egyik-másik nyilas szembeköpött engem. Tűrnöm kellett, mert kinek hiányoztam volna, ha mondjuk valamelyik kiráncigál a kocsiból és agyonlő? Ebben az időben már a törvényesség látszatát sem tartották be.

Szerencsétlen helyzetemben olykor felcsillant, olykor pedig elhalványult az életben maradás reménye. Talán a tanúim majd bizonyítanak. De meghallgatják-e őket? Botond Bélára gondoltam, aki nem kis kockázatot vállalt a megmentésemért. (A felszabadulás után ezt a tettét igazoltam is neki.)

Kísérőm is derék ember volt. Vállalta, hogy eljuttat egy levelet az egyik budapesti ismerősömnek. Sebtében írtam néhány sort, hogy a Margit körúti börtönbe kerültem. Ha bármi is történik, legalább ennyi maradjon rólam.

Szinte sokkot kap az ember, amikor csikorogva bezárul mögötte a börtöncella ajtaja. Különösen, ha előzőleg belökik oda és még utána is rúgnak. Aki pedig ilyenkor önérzeteskedni próbál, azt alaposan megleckéztetik.

Ilyen helyzetbe kerülve már nem tudom megmondani, hogy mennyi idő múlva ocsúdtam fel. Csak álltam, anélkül, hogy valamit is észleltem volna magam körül. Egyszer aztán kezdtek kirajzolódni a tárgyak körvonalai: a priccs, a hokedli, rajta egy kancsó és pléhpohár.

Nem valami nagy kényelem, de le lehetett ülni. A priccs szélére. Itt nem bántanak. Legalábbis addig, amíg újra nem csikorog a zár. A Bécsi kapu téri nyilasházban ugyanis éppen eleget kaptam. Volt ott egy tüzérőrnagy, hegyes cúgos cipőben, fekete nadrágban, nyilas karszalaggal. Nádpálcát suhogtatott a kezében. A szobájában a falnál, géppisztollyal a hóna alatt, szétvetett lábakkal egy „nyilas testvér" állt. Mozdulatlanul, mint valami gárdista. Féktelen gyűlöletet tükröző szeme elárulta, hogy nem ismer tréfát. Csak akkor mosolyodott el, amikor az őrnagy a pálcával a fejemre sújtott.

Váratlanul ért az ütés. Egy pillanatra szinte elsötétült előttem a világ. Védekezésül önkéntelenül felrántottam a karom. A második ütést már arra kaptam. És szaporázta az őrnagy, mint valami eszelős.

— Kikkel szűrted össze a levet, te hazaáruló..., te plutokrata..., te, te rühes zsidóbérenc?

Eltalálta a fülem. Beszakadt. Éreztem, csordogál a vér. Védekezésül a szőnyegre vetettem magam, akkor pedig hegyes orrú cipőjével rugdosott és csak úgy szórta a szidalmakat. Hiába mondtam volna, hogy senkivel sem „szűrtem össze a levet", hogy egyetlen angol kémet vagy orosz bolsevikot sem ismerek, még azt sem tudom, hogy mi az a plutokrata. Egyedül az erőszakot gyűlölöm. Azt, amit ő is csinál, fölénye tudatában. Torkig vagyok a háborúval, a gyilkolással, a féktelen pusztítással. Azzal, hogy a német fasizmus saját érdekei szolgálatában feláldozza a magyar népet. Ennyi az egész.

Abbahagyta. Felálltam, leköpött. Csak akkor töröltem le, amikor a pincébe kísértek. Napokon át ismétlődött a tortúra.

Aztán ide szállítottak, a Margit körúti börtönbe. Még mindig kábult voltam. Tapogattam a fejem. Az izgalom ugyan tompította a fájdalmamat. Őszintén bevallom, féltem. Hallottam a VKF—2-ről, tudtam, hogy aki ennek a szervezetnek a kezébe jut, az lemondhat minden reményről.

Kint szürkült. A magasan levő rácsos ablakon át alig szűrődött be már fény. Végigdőltem a priccsen. A szomszéd cellában valaki állandóan köhécselt.

A folyosón egyenletes léptekkel járt fel, s alá az őr. Csizmája nagyokat koppant. Fáradt voltam, elnyomott az álom.

Dörömbölésre riadtam fel. Vacogott a fogam a hidegtől. Kinyílt az ajtó. Bedobtak két pokrócot. Elrendezkedtem valahogy és újra lefeküdtem. Legalább melegben legyek. Kívülről motorzúgás, dübörgés hallatszott be, néha pedig egy-egy távoli robbanás. Figyeltem, s közben ezernyi gondolat járt az eszemben.

Reggel elvitték a két pokrócot, aztán beadtak egy seprőt, lapátot a takarításhoz. A szemben levő cella ajtajában egy ezredest pillantottam meg, Kádár Gyulát. Halkan kérdezte:

— Te miért vagy itt?

— A vád hazaárulás, nemzetvezető-gyalázás és zsidómentés.

— Hm... Nehéz lesz...

— Gondolom.

— Tudod ki van a szomszédban?

— Nem.

— Kállay Miklós, mellette pedig Kánya Kálmán.

Elhallgattunk. Szinte futva jött az őr. Odaért, megállt.

— Ki pofázott? — kérdezte, s feleletet sem várva akkorát rúgott belém, hogy elterültem a priccsen.

Később ismét csikorgott a zár és kinyílt az ajtó.

— Szedje a cókmókját! Máshová kerül — hangzott az utasítás és menten el is indultunk. Az őr a földszintre irányított, egy kétszemélyes cellába. Itt találkoztam Molontay Károllyal.

Az ő társaságában már elviselhetőbbé vált a börtönélet. Mindjárt meg-

tudtam, hogy 23 éves és mezőkövesdi. Egy hadifoglyokból szervezett partizáncsoport parancsnokaként, repülőn érkezett Magyarország fölé és társaival Ajnácskőn szállt le ejtőernyővel. Az akció nem sikerült, a csendőrök csaknem mindnyájukat kézrekerítették, Kuznyec szovjet rádiós is.

Molontay Károly szánalmas helyzetében is jókedélyű maradt. Bízott abban, hogy a szovjet hadsereg hamarosan eljut Budapestre. Mondta is a foglárnak, hogy nemsokára fordul a kocka és aki most kint van, az lesz itt bent, a mi helyünkön. Az őrmester néha-néha bejött hozzánk egy kis eszmecserére, mert már nemigen hitt a németek és nyilasok „végső győzelmében". Ha az oroszok Sztálingrádtól eljutottak Magyarországra, akkor nehezen állítjuk meg őket a Duna vonalában. Ennyit ő is megértett. És hogy a kedvünkben járjon, egy alkalommal egy egész csajka babfőzeléket csempészett be hozzánk.

Kockázatos játék volt. Mi azonban semmivel sem törődve, percek alatt befaltuk az egészet. Végre valamit éreztünk a gyomrunkban. Mert a „fogolymenü" mindössze napi negyed kiló kenyérből és kétszer három deci levesből állt, ami igazán nem sok az életben maradáshoz. Élcelődtünk is egymással:

— Csak semmi mozgás, mert lefogysz.

Ültünk, feküdtünk, bámultuk a falakat. Olvasni még nyilas újságot sem lehetett.

Egyszer heverészés közben kinyílt az ajtó és belépett egy nyilas karszalagos főhadnagy a foglárral. Molontay Károly felállt, én maradtam. A főhadnagy rám mordult.

— Ugorjon fel!

— Kinek? — vetettem oda.

— Én vagyok a fogházparancsnok. Majd megtanítom magát! — ordította, sarkon fordult és kiment.

Nemsokára visszajött a foglár és közölte, hogy a főhadnagy úr két hétre minden kedvezményt (levélírást, élelembehozatalt, sétát) megvon.

Csak egyet sajnáltam, a sétát. Az a napi kétszer félóra volt az egyetlen jó az életünkben.

Egyébként a sétákat a börtön hátsó udvarán rendezték. Párosával, lépést tartva haladtunk, vagy egy méterre követve egymást. Beszélni nem lehetett.

Az épület tetejéről géppuskák csöve meredt ránk, figyelmeztetésül, hogy aki szökni próbál, vagy fellázad a rend ellen, menten kapja a sorozatot. Dehát ki tudott innen megszökni? Az öt méter magas kerítés fölött még — befelé hajló vastartókon — több sor szögesdrót is feszült.

Mégis kellett a séta. Láttuk az eget, a felhőket, hallottuk az utca zaját. És láttuk a kivégző falat, ahol agyonlőtték a halálra ítélteket, vagy akiket éppen akartak.

Igaz, az akasztófa sem hiányzott, aminek séta közben rendszerint csak a helyét láthattuk. Ez pedig egy fából kiképzett tok volt a földben, amibe pontosan beleillett a sötétbarnára festett fahasáb, felül csigával, a törzsén kampóval. Ennyi csupán az akasztófa. Egyszer hagyták kint, talán azért, hogy megismerjük.

Mint már mondtam, beszélni tilos volt. Az őrök árgus szemekkel figyel-

tek minket. Csak hasbeszélő módjára tudtunk szót váltani egymással, mégis sok mindenről értesültünk. Akit azonban tetten értek, aligha kerülte el a verést. Egyes őrök nem válogattak az eszközökben. „Ebcsont beforr" — vihogtak azon, aki jajveszékelt. Így jártam én is.

A napi két félóra séta tehát megszűnt számomra. Molontay Károly azonban mindig ellátott friss hírekkel. Partizánjaival valami módon állandóan kapcsolatban állt. November közepén már azt is tudta mindig, hogy kit végeznek ki másnap, vagy kit visznek Sopronkőhidára. Mert megkezdődött az elszállítás. Budapestet a szovjet csapatok több irányból megközelítették. November végén éjszakánként már hallottuk a tüzérségi lövedékek robbanását és sűrűsödtek a légiriadók is. A kivégző falnál pedig minden hajnalban lövések dördültek el. Kettő a fejbe, kettő a szívbe. Ez volt akkor a szabály.

Köd nehezedett Budapestre 1944-ben azon a november végi éjszakán, amikor a Margit körúti börtönben kinyílt a cellám ajtaja. Kulcscsomóját csörgetve lépett be a foglár. Félálmomból felriadva néztém rá. Vajon mit akarhat ilyenkor?

— A parancsnoki irodába megyünk — mondta nekem.

Ilyen helyen nem szokás kérdezősködni. Minek tegyem ki magamat valamilyen kellemetlenségnek, durvaságnak? Különben is baljós előérzeteim támadtak, amelyek inkább gondolkodásra, mint beszédre hangoltak.

— Induljunk! — szólt rám a foglár, amikor magamra vettem a zubbonyom.

A folyosón csendőrök jártak fel és alá. Csizmájuk sarkának koppanását ütemesen visszhangozták a falak. Közömbös arccal méregettek kakastollas kalapjuk alól.

A parancsnok szobájában az íróasztalnál egy alhadnagy ült. Amikor beléptem hozzá, minden teketória nélkül kezdte:

— Azonnal elhagyja a fogházat.

Erre igazán nem számítottam. Földbe gyökerezett lábbal álltam előtte. Hirtelen megörültem, hogy kiszabadulok innen. De mindjárt rádöbbentem arra, hogy éjszaka, amikor elsötétítés van egész Budapesten és német meg nyilas járőrök cirkálnak az utcákon, kész öngyilkosság kilépni a kapun.

Az asztalon álló vekkerre pillantottam. Éppen 11 óra volt.

— Kérek engedélyt, hogy reggelig a börtönben maradhassak — mondtam izgatottan.

— A parancs, az parancs! Csak nem képzeli, hogy megfosztom személyes szabadságától, ami pontosan éjfélkor kezdődik? — válaszolt gúnyosan, majd elém tett egy nyugtát: Írja alá! — utasított.

Megkaptam az órámat, a pénztárcámat, a zsebkésemet és a nadrágszíjamat. Külön a gombjaimat és a rendfokozati jelzésemet, melyeket még a letartóztatásomkor vagdostak le a köpenyemről. Tűt, cérnát is adott.

— Szedje rendbe magát! — szólt és intett a foglárnak, hogy kísérjen vissza a cellámba.

Molontay Károly kissé elámult, amikor elmondtam neki a történteket és meghánytuk-vetettük a dolgokat. Ő akkor már tudta, hogy Sopronkőhidára szállítják, de az én helyzetemet sem találta irigylésre méltónak.

— Ha „megúszod" ezt az éjszakát, akkor állj át a szovjetekhez! — biztatott még utoljára.

Az alhadnagy néhány perccel éjfél előtt adta kezembe az elbocsátó levelet és külön egy parancsot, hogy a 18. gyalogezred parancsnokságánál kell jelentkeznem. Aztán a foglárral együtt kikísért a külső kapuig és szinte kipenderített az utcára.

A kapu bezárult mögöttem. Ha egy járőr éppen arra halad el, még visszalépni sem tudtam volna.

A falhoz lapulva figyeltem. Először csak motorzúgást és távoli ágyúdörgést hallottam. A szűk cella után most túl tágasnak tűnt a végtelen sötétség, amelyben millió veszély rejtőzik. S egyszer csak géppisztoly-sorozatlövések hangja ütötte meg a fülemet. Nem is olyan messziről jöhetett.

Itt még nincsenek harcok, csak „céltáblák" vannak. Olyanok, amelyek nem lőnek vissza, mert nincs fegyverük, de véreznek és szenvednek — gondoltam magamban. És ha egyszer visszalőnének? Vajon lehetne-e akkor Magyarországon szabadon gyilkolni? Merne-e valaki is ártatlan emberekre fegyvert fogni?

*

Harckocsik közeledtek. Dübörgésüktől remegett a föld. Megborzongtam. A hideg nyirkos levegő, csontomig hatolt. A ködből tompított, kék fényű lámpák bukkantak elő. Sorban. A harckocsik a Margit körúton a Duna felé tartottak. Hamar el is tűntek.

Elindultam. Át az úton, a másik oldalra. A rokonaimhoz akartam eljutni, a Magdolna utca 10/b-be, Szilágyiékhoz. Hosszú az út odáig. A Duna felől puska- és géppisztolylövéseket hallottam.

Nem sokat mentem, amikor egy mellékutcában lépések zajára lettem figyelmes. — Valami járőr lehet. Ki más mászkálhat ilyenkor éjszaka? — gondoltam. Befordultam egy másik utcába. Siettem. Egészen kimelegedtem. És egyszer ismét közeledő lépéseket hallottam. Egy romos épület bejáratánál elrejtőztem. Aztán szétnéztem az udvaron. Csend volt. Téglatörmelékekbe botlottam. Leültem egy téglacsomóra. Hallgatóztam. Nemsokára ismét fázni kezdtem. Azt hittem, nem birom ki reggelig.

Amikor világosodott, emberek jelentek meg az utcán. Nem sokat vártam, én is közéjük sodródtam. Már nem tűntem fel különösebben. Sikerült is a Ferenc József hídon át a Magdolna utcáig eljutnom, anélkül, hogy igazoltattak volna.

Rokonaim meglepődtek amikor elbeszéltem kalandjaimat. Kevés élelmüket is megosztották velem.

A terveimről hallgattam. Arra gondoltam, hogy addig maradok, ameddig csak lehet. Ám a nyilasok mindenütt szökött katonákat kerestek és nemcsak a szököttekkel, bújtatóikkal is véresen leszámoltak. Nem sodorhattam veszélybe jótevőimet. Néhány nap múlva elindultam a frontra. Búcsúzáskor azt mondtam, hogy hamarosan visszajövök — de az oroszokkal együtt.

Kissé meghökkenve néztek rám. Mintha még mindig nem józanodtak volna ki. A németek győzelméről, a csodafegyverek bevetéséről terjesztett propaganda az egyszerű emberekkel is elhitette, hogy Budapestre soha sem te-

szik be a lábukat az oroszok. Pedig az éjszaka csendjében már jól idehallatszott az ágyúdörgés. És egyre erősödött.

Kelet felől Aszód és Gödöllő között állt a front. Ott kellett jelentkeznem a 18. gyalogezrednél. Az ezredparancsnokságtól az I. zászlóaljhoz irányítottak, amelynek vitéz Variházy Oszkár alezredes volt a parancsnoka.

Barátságosan fogadott. Elmondtam neki a történteket, ami nagyon érdekelte őt. Mivel pedig csak ketten voltunk és senki sem hallhatta, hogy miről beszélünk, javasoltam, hogy az egész zászlóalj álljon át a szovjet hadsereghez.

— A történelem sohasem fogja megbocsátani, ha német érdekekért feláldozzuk Budapestet — érveltem, de Variházy alezredes pisztolyt rántott és rám mordult:

— Hazaáruló! Tiszt létére ilyen aljasságra lenne képes! Lesz gondom magára. Takarodjon!

Tisztelegtem, sarkon fordultam.

Talán provokátornak tartott? Lehetséges. Sok volt belőlük akkoriban a hadseregben. Engem azonban évek óta ismert. Németellenességemről „hírhedt" voltam.

Morfondíroztam magamban: vajon komolyan mondta, hogy „lesz gondom magára"? Nem ad-e a K-tiszt kezére? Elhatároztam, hogy nagyon óvatos leszek és az első adódó alkalommal átállok a szovjet hadsereg oldalára. Lehetőleg minél több emberrel.

Másnap át kellett volna vennem a géppuskás század parancsnokságát. A dolog azonban eléggé balul ütött ki, mert éjszaka a géppuskások, Várhegyi József törzsőrmester irányításával, nagyrészt átmentek a szovjetekhez. Már előbb megtették az előkészületeket. Akkor, amikor megtudták, hogy Szekszárd és a környéke felszabadult. Nem kellett tehát tartaniuk attól, hogy megtorlásul kiirtják a családjukat.

Az átállás megszervezésének gyanúja rám terelődött, pedig Várhegyiék nem avattak a titkukba. Nem is találkoztam még velük, amióta visszajöttem a börtönből. Igaz, amit tettek, nagyon kedvemre való volt. Dehát ez még nem lehetett ok a felelősségre vonásra. Nem is kérdeztek tőlem semmit, amikor a III. zászlóalj védőkörletébe tartozó harcelőörs parancsnokául osztottak be, amely alig egy szakasznyi erő volt csupán.

A harcelőörs vagy 150 méterre lehetett az első vonaltól. Drótakadály és aknamező védte a meglepetésszerű támadástól. Az aknatelepítés terve azonban ismeretlen volt előttem, így a szovjet csapatokhoz való átállás nagyon kockázatos vállalkozás lett volna.

A harcelőörshöz széles árokban lehetett előrejutni az első vonalból. Ezen a részen egy villámgéppuskákkal jól felszerelt német lövészegység helyezkedett el. A környéken sehol másutt nem lehetett németet látni.

A magyar katonák idegileg már szinte teljesen kimerültek voltak. Közéjük is eljutott a letartóztatásom híre és az, hogy a háború ellenzőinek a pártján állok. Előbb óvatosan, aztán nyíltabban beszéltek. Szinte követelték, hogy menjünk át a szovjetekhez. Volt, aki önálló vállalkozásban sikeresen el is jutott a túloldalra. Nem robbant fel az aknamezőn, nem is lőttek rá, de egy szakaszt átvinni nagyon kockázatos vállalkozás lett volna.

A tervet december 8-án alakítottam ki magamban. Előttünk mind több fegyver szólalt meg, amiből arra következtettem, hogy a szovjet csapatok támadáshoz készülnek. Azt is világosan láttam, hogy a támadás súlya tőlünk balra, Aszód—Vác irányában lesz.

A várható támadás csalhatatlan jele volt, hogy a mögöttünk levő német századot „visszavonták" és helyére magyar egység került. A szovjet fegyverek előzőleg főként a németekre összpontosították a tüzüket, most pedig „hallgattak".

A tapasztalataimról és a várható eseményekről tájékoztattam néhány megbízható katonát. Elmondtam az elképzelésemet is. Azt, hogy a támadás megindul, a gyenge magyar védelem pedig képtelen lesz ellenállni. Elkezdődik a visszavonulás. A támadást azonban itt a mi környékünkön lelassítja majd az erdős terep. Mindenki igyekezzen Gödöllő szegélyéig eljutni, ahol egy meghatározott ponton gyülekezünk. Onnan már nem megyünk hátra.

Más terveim is voltak: az ezredparancsnokságot rábírni arra, hogy az egész ezred tegye le a fegyvert. Távbeszélőn sikerült összeköttetésbe jutnom dr. Schneider Zoltán ezredorvossal, a barátommal, aki egy-két szóból megértette, hogy mit akarok. Küldött is menten igazolást arról, hogy beteg vagyok és az ezredsegélyhelyen, a gödöllői kastélyban kell tartózkodnom.

Így találkoztam újra Szendrey Ferenccel, az ezredparancsnok első segédtisztjével, dr. Schneider Zoltánnal, Ulrik Károly hadnaggyal, az ezred vonatparancsnokával és másokkal. Róluk tudtam, hogy hasonlóan gondolkoznak, mint én.

— Ne hagyjátok német érdekekért feláldozni Budapestet — kérleltem őket. — Ha Sztálingrádtól idáig jutott a Vörös Hadsereg, akkor mi tartóztathatná fel további előrenyomulását? — érveltem és elmondtam nekik, hogy mi történt velem a nyilasházban, meg a Margit körúti börtönben. Beszéltem nekik a szörnyű gyilkosságokról, amelyeknek részben magam is szemtanúja voltam. Molontay Károly tájékoztatása alapján igyekeztem meggyőzni őket arról, hogy a szovjet katonák nem gyilkolják le a magyar tiszteket, ha fogságba kerülnek. Hazug propaganda az egész. S ha nem mernek velem együtt átmenni a Vörös Hadsereghez, én majd elősegítem az átállásukat.

Láttam rajtuk, megdöbbentette őket, amit mondtam. Szendrey Ferenc teljesen igazat adott nekem.

— Aljas dolog, hogy német érdekekért feláldozzuk az országot. De hát mit csinálhatunk? Ez a kastély is tele van németekkel. Halomra gyilkolnak bennünket, ha megkísérlünk bármilyen akciót — fejtette ki a véleményét.

Az elhatározásommal valamennyien egyetértettek, de a kockázatot nem merték vállalni. Szendrey Ferenc azonban mégis elszánta magát valamire. Oleátán vázlatot készített az ezred új védőkörletéről, arról a területről, ahová a várható szovjet támadás után vissza kell majd vonulni. Berajzolta a zászlóaljak védőkörletét, a tüzérség helyét, a harcállláspontokat, a szomszédok csatlakozását is.

Elbúcsúztunk egymástól. A vázlat jól megfért a zubbonyom bélésében, egyelőre azonban nagyon égette a bőrömet.

A szovjet támadás 11-én indult meg, súllyal attól a frontszakasztól észak-

ra, ahol az ezredem védelemben volt. Úgy történt minden, ahogy elképzeltem. Vác felé szinte rohant előre a Vörös Hadsereg. Nagy erőket összpontosított oda, Gödöllő irányában csak kisebb erőkkel támadott.

A megjelölt helyen valóban találkoztam volt harcelőörsöm katonáival. Pontosabban csak néhánnyal közülük, akikhez csatlakoztak mások is. A rend annyira felbomlott, hogy aligha ismerte ki magát valaki.

A kis csoporttal megbeszéltem a tennivalókat. Olyan helyre húzódtunk, ahol árkok, tüzelőállások voltak. Jól el lehetett rejtőzni. Lényeg a mozdulatlanság, hogy ne vegyen észre bennünket senki. Arccal persze a szovjetek felé. Egyelőre.

A szovjet tüzérség lőtt. Ezt a poklot nem mindenki bírta idegekkel. Volt, aki felugrott és elrohant. Köztük az egyetlen tiszt, Riezner Gyula zászlós is.

Késő délután motorzúgásra lettünk figyelmesek. Német harckocsik — gyalogsággal — ellenlökést hajtottak végre. Tőlünk nem messze bukkantak fel. Ekkor az idegeim szinte teljesen felmondták a szolgálatot.

Szerencsére mindenki megértette, hogy a mozdulatlanság most élet és halál kérdése. Kábultan feküdtem a lövészgödörben. És egyszercsak megszólaltak a szovjet páncéltörő ágyúk, melyeknek éles torkolatdöreje még ebben a zajban is felismerhető volt. Bizonyára a harckocsikat lövik — gondoltam magamban. Nem is lehettek messze tőlünk.

Figyeltem. A harckocsik jöttek vissza. Rajtuk a német katonák. Merre tartanak... Budapest felé, a műút mentén, tőlünk vagy 150 méterre...

A körülöttem levő katonáknak odakiáltottam, hogy készítsenek elő kézigránátokat. Ha észrevesznek bennünket a németek és ránk támadnak, védekezünk. De a harckocsik nem fordultak felénk, menekültek. Ekkor hirtelen az a gondolatom támadt, hogy lőni kellene őket. Nyilván felderítés volt a céljuk és így majd jelentik a parancsnokságuknak, hogy már Gödöllő szegélyét is elérték a szovjetek. Meg is beszéltem ezt néhány katonával, akik élénk tüzelésbe kezdtek.

Az utolsó harckocsi volt a célpont. A németek leugráltak és villámgéppuskával meg géppisztollyal tűz alá vettek bennünket, de nem közeledtek, hanem lépésről lépésre hátráltak. Néhány sebesültet, vagy halottat vonszoltak magukkal, amíg a fák között el nem tűntek. Közben már szürkült. Figyeltük, vajon nem kerülnek-e meg minket, hogy más irányból támadjanak ránk. Amikor azonban besötétedett, teljesen elcsendesedett a környék. Mi pedig sebesültjeinkkel együtt behúzódtunk a kastély óvóhelyére, ahol a környék lakói közül is többen tartózkodtak.

Az óvóhelyen pártfogókra találtunk, akik a lehetőséghez képest ellátták sebesültjeinket, fekvőhelyet készítettek számukra. Azt tanácsolták, hogy egy lépést se menjünk hátra. Még a gödöllői plébánosnak is ez volt a véleménye. Egy idősebb férfi, aki az első világháború után Oroszországban volt hadifogoly és jól beszélt oroszul, felajánlotta, hogy a tolmácsunk lesz, ha ideérnek a szovjet katonák.

Eszünk ágában sem volt, hogy hátra menjünk, amit azért nem nagyon hangoztattunk, de megbeszéltük, hogy ha esetleg németek jönnének, védekezünk azzal a néhány puskával, golyószóróval, kézigránáttal, ami nálunk volt: nem adjuk olcsón az életünket.

Felváltva őrködtünk. Csak az a derék veterán, aki a tolmács szerepét vál-

lalta, az nem hunyta le egy percre sem a szemét. Az óvóhely bejáratánál bámult a sötét éjszakába és hallgatódzott. Nyomasztó volt a csend.

Pirkadatkor valami neszre lett figyelmes. Emberek suttogtak. Aztán óvatos lépésekkel közeledtek. És hirtelen egy árny magasodott fel előtte. Aztán egy másik, harmadik... Mintha a földből nőttek volna ki.

Tolmácsunk valamit odakiáltott. Az egyik árny közelebb jött. Jól kivehető volt, hogy szovjet katona. Beszélgetni kezdett vele. És talán két perc sem telt el, amikor az első belépett az óvóhelyre. Elindult lefelé a lépcsőn, nyomában a második, harmadik, negyedik... Néhányan kint maradtak. Mind lövésre készen tartották a géppisztolyukat.

A parancsnok, egy fiatal alhadnagy, a tolmácstól kérdezett valamit, aki válasz közben rám mutatott. Azután a tolmács útján diktálta a feltételeket:

— A fegyvereket, kézigránátokat rakják egy helyre. Kés sem maradhat senkinél. Akinél azután is fegyvert találnak, azt lelövik.

Úgy látszott, a tolmácsunk jól beajánlott minket, mert a szovjet katonák egészen barátságosakká váltak. Azok is, akik az óvóhely átkutatására jöttek be. Mindent rendben találtak. Ezután már mosolyogva mondták:

— Vojna kaput.

*

Egészen kivilágosodott, mire az óvóhelyet elhagytuk. Tolmácsunktól hálás köszönettel búcsúztunk. Alig mentünk egy darabig, amikor innen is, onnan is magyar katonák csatlakoztak a csoportunkhoz, amely közben vagy 60—70 főre egészült ki.

Az alhadnagy azonban engem egy katonával máshová kísért. Erre akkor határozta el magát, amikor megmutattam neki a Szendrey századostól kapott oleátát. Kézzel, lábbal próbálta megmagyarázni, hogy hova megyünk, de nem sokat értettem belőle. Annyit mégis sejtettem, hogy valamelyik parancsnokhoz.

Erdőn át bandukoltunk. Mellettem az alhadnagy, mögöttem a katona. Többször az alhadnagyra pillantottam, fiatal volt, szinte még gyerek. Néha mondott valamit. Mintha barátkozni szeretett volna, én azonban értetlenül néztem rá. Nem valami „veszedelmes ellenség" kinézetű. Talán még a légynek sem tudna ártani — gondoltam magamban.

Széles tisztásra értünk, melynek egyik sarkában szovjet katonákat pillantottam meg. Az erdőben elrejtve néhány gépkocsi állt. Jellegzetes parancsnoki törzs. De milyen parancsnokság lehet?

Egy alezredeshez kísért az alhadnagy. Ő előrement hozzá, valamit jelentett katonásan, én pedig várakoztam. Nemsokára előkerült egy tolmácsnő, ugyancsak alhadnagyi rendfokozatban, és németül szólt:

— Kommen sie her!

Ha sokat nem is, de ennyit megértettem. Mondtam azonban, hogy én magyar vagyok. Megnyugtattak, hogy ezt ők is tudják, de magyar tolmács nincs.

Az oleáta érdekelte őket. Kértem, adjanak egy térképet, ami (mutattam)

1:50 000-es legyen. Hozták is. Kinyitottam és ráhelyeztem az oleátát. Az alezredest minden részlet érdekelte.

Aztán megölelt. Egészen jól megértettem, amikor a tolmácsnő fordította a szavait:

— Ez az oleáta sok szovjet katona életét menti meg.

Ám ő a terepen is meg akart ismerkedni a helyzettel.

Egy dombra kellett mennem vele, hogy ott mutassam meg neki azt, amit a vázlat tartalmaz. Tehát még sem lett „Vojna kaput". Mert ismét tüzérségi és aknavető tűzbe kerültem. Csakhogy az egészen szórványos volt. És az ellenség felől jött.

Dél tájban érkeztem meg két kísérőmmel Máriabesnyőre. Pontosabban a kolostorba, ahol egy szovjet magasabb parancsnokság harcálláspontja volt. Benyomásom szerint hadosztályparancsnokság.

Az egyik emeleti helyiségbe vezettek, ahová nemsokára bejött egy szovjet alezredes és egy magyar hadnagy, akiről hamarosan kiderült, hogy ő a tolmács.

Leültek velem szemben és minden teketória nélkül kezdték:

— Ön nemrég jött ki a Margit körúti börtönből, aztán a frontra került ismét. Ismeri a magyar katonák hangulatát. Mi a véleménye róla?

— Szerintem a legtöbben ellene vannak a háborúnak. Szívesen átállnának. Különösen azok, akiknek a családja olyan területen él, amelyet a szovjet hadsereg már elfoglalt. A fronton való átjutás azonban igen nagy kockázat. Sok a besúgó. A tisztek attól is félnek, hogy itt kivégzik őket.

— Mit tanácsol?

— Meg kellene gyorsítani a támadást. A visszavonulásnál sokan lemaradnának. Védelemben nemigen mernek az emberek átszökésre vállalkozni, mert az alakulatok németekkel vannak megspékelve.

— Mint képzett katona tudja, hogy a támadást utánpótlásnak kell követnie.

— Az igaz. De a magyar hadsereg szerintem erkölcsileg már felbomlott. Kár ezt a lehetőséget kihasználatlanul hagyni.

— Mi a véleménye a röpcédulákról?

— Nálam is van kettő. Arról szólnak, hogy „gyertek át hozzánk, a fogságban jó dolgotok lesz." Ez azonban alig hihető. Jobban lehetne hatni a hazafiasságra való hivatkozással. Német érdekért ne hagyják elpusztítani Budapestet és az egész országot. A háború rettenetes szenvedést okoz a magyar népnek. Szálljanak szembe a fasisztákkal, hogy Magyarországról minél előbb elvonuljon a háború...

Az alezredes egyetértett velem és arra kért, hogy írjak az elképzelésem szerinti röplapot. Papírt, tintát, tollat tettek elém, én pedig írtam, nagy buzgalommal. Talán egy óra múlva jöttek vissza, amikorra már két röplap szövegét is elkészítettem.

Megköszönték, elvitték. Ismét egyedül maradtam. Éreztem, hogy nagyon éhes vagyok már. És mintha gondolatolvasók lettek volna... Belépett egy katona, kezében egy lábas, benne káposzta. hússal, hóna alatt jókora darab, papírba csomagolt kenyér. Egy szót sem szólt, csak letette az asztalra, aztán eltávozott. Éppen evéshez akartam látni, amikor nyílt a másik ajtó. Bejött egy százados, s egy fél vizespohárnyi pálinkát hozott. Mutatta, hogy igyam

meg. Lehajtottam. Jó erős volt. A tiszt mosolygott, én pedig éreztem, hogy a pálinka egyszeriben az ereimbe jut, végigszáguld rajtam, regenerálja a sejtjeimet, amelyek 28 éves koromat meghazudtolva, eléggé ernyedtek voltak.

Amikor a húsos káposztát (borscslevest) és a kenyeret is megettem, egészen normális embernek kezdtem érezni magam. Elnyújtóztam az egyik fotelben és vártam. A fáradtságtól és a benti jó melegtől el is bóbiskoltam.

Ajtónyitásra riadtam fel. Az alezredes jött a tolmáccsal. Most már barátságosabbak voltak, mint előzőleg. Ekkor tudtam meg, hogy az alezredes a propaganda irányítója, politikai tiszt. Közölte velem, hogy azt a szöveget, amit írtam, jónak tartja és sokszorosítva hamarosan átjuttatják a fronton. Önként jelentkező magyar katonákkal és repülőről is leszórják.

Örültem, hogy tehettem valamit azért az ügyért, amit a „túloldalon" már előbb elkezdtem, de kibontakoztatni nem tudtam. Ennek a hatása bizonyára nagyobb lesz — gondoltam.

Közben a sorsomról is döntöttek. Az alezredes megkérdezte:

— Haza akar menni, vagy hajlandó velünk maradni és segíteni bennünket a további harcokban?

Nem sokat gondolkoztam. Kijelentettem:

— Szívesen maradok.

— Rendben van, akkor megkapja majd a beosztását.

Másnap teherautón Hatvanba szállítottak. Egy NKVD parancsnoksághoz kerültem. Egy szál ruhában. Még fogkefém sem volt. Tetvem viszont bőven.

A működésem tehát fertőtlenítéssel kezdődött. Szinte teljesen új ember lettem. Hamarosan civil ruhát kaptam, amit szabómesterrel készíttettek el. Akkor jött egy NKVD-s ezredes, maga elé állíttatott az új ruhában. Vizsgálódott, hogy jól nézek-e ki. Aztán elővett egy díszzsebkendőt és a zakóm felső zsebében szépen elrendezte. Derültek a körülállók.

A katonazubbonyomat megtartatták velem, mert azt mondták, a századosi rendfokozatomra is szükség lesz néha. Persze nem az utcán. És szappantól a törülközőig minden más felszereléssel is elláttak.

A tolmács Tóth Géza kisújszállási asztalos volt, aki mint az első világháború hadifoglya tanult meg oroszul. Nagyon derék embernek ismertem meg. Idősebb kora ellenére fáradhatatlanul dolgozott.

Néhány nap múlva fogadalmat kellett tennem. Ennek befejező része így hangzott: „Ha pedig a fogadalmamat megszegem és bármilyen titkot elárulok, a katonai törvények szerint bünhődöm."

Kezdődhetett tehát a munka. Az persze nem titok, hogy fő feladatom a front mögött maradt SS-ek, német katonák és nyilasok felkutatása, valamint a fogságba esett tisztek kihallgatásában való közreműködés volt az NKVD-vel, amelyet valamikor CSEKA-nak, majd GPU-nak neveztek és eléggé félelmetesnek tartottak. Nem tagadom, félelmetes is maradt azoknak, akik gyilkoltak, pusztítottak, gátlástalan fasiszták voltak.

Így vettem részt Budapest felszabadításában. Aszód, Gödöllő, Rákoshegy, Rákosliget, Rákoscsaba, Újpest, Kőbánya és Budapest VIII., valamint IX. kerülete volt parancsnokságom működési körzete.

Gödöllőn először Matuz Lajos MÁV váltókezelő (Mátyás király u. 27.), majd Szabó László bognár (Szent János utca 11.) lakásában szállásoltak el.

Itt felkeresett a megalakult kommunista párt néhány vezetőségi tagja és köszönetét fejezte ki a szovjet hadsereghez való átállás megszervezéséért. Úgy vélték, hogy az átállás és a magyar egységek szétzilálódása következtében lerövidültek a harcok és a községet kevesebb kár érte.

Kitől tudták meg, hogy az én maroknyi csoportom átállt a szovjet hadsereghez? Talán attól a veterántól, aki a kastélyban az élete kockáztatásával vállalta a tolmács szerepét? Vagy a plébánostól?

Szinte egybefolytak a nappalok és az éjszakák. Igaz, későn kelt és korán ment le a nap, legtöbbször még az arcát sem mutatta meg. Mintha legszívesebben a felhő mögé bújt volna félelmében, vagy talán szégyenében. Amikor mégis előbukkant, pusztulást, iszonyatot látott. Egy világváros, Budapest vergődött a háború véres karmaiban.

A szovjet csapatok csak lépésről lépésre tudtak előrejutni. A katonáknak minden házért, minden emeletért külön harcot kellett folytatniuk. Sokfelől fenyegette őket a veszély. Néha még onnan is, ahonnan érkeztek. A pincék labirintusában és más rejtekhelyeken elszánt fasiszta németek és nyilasok húzódtak meg, s a kedvezőnek látszó pillanatban tüzet nyitottak. Néhány szovjet katonát megöltek és rövid ideig tartó zavart okoztak.

Ezeknek a lemaradozó orvlövészeknek, civilbe öltözött fasiszta katonáknak, nyilasoknak, csendőröknek a felderítése, elfogása és lefegyverzése volt a feladatom. Fetyával és néhány NKVD-s katonával együtt dolgoztam. Ők egyenruhában, zöld sapkával a fejükön, tüzelésre kész géppisztollyal a kezükben, én civilben, kabátom zsebében pisztollyal.

Óvóhelyről óvóhelyre mentünk. Akna- vagy géppuskatűzben szökellve, kúszva. Én, a civilruhás léptem be először, Fetya követett, közvetlenül az ajtó mellett maradt és összeköttetést tartott a többiekkel. Csak később jött beljebb.

Az óvóhelyek kiéhezett és elcsigázott lakóit a nyilasok állandó zaklatása passzív ellenállásra késztette. Meglehetősen közömbösen viselkedtek akkor is, amikor látták, hogy már túljutott rajtuk a front. Attól tartottak, hogy azok a brigantik még visszajöhetnek.

Először tehát meg kellett nyugtatni az embereket és biztosítani őket arról, hogy többé egyetlen fasiszta sem teszi be oda a lábát. Rendszerint nem volt nehéz a dolgom. Különösen amikor megtudták, hogy a szovjet hadsereg oldalán harcoló magyar katona vagyok.

— Hát van hadseregünk is? — kérdezgették, amire én csak azt tudtam felelni, hogy sok magyar harcol a németek ellen.

Ezután már könnyebb volt szót érteni. Hamar előkerültek a nyilasok. Valaki rámutatott az egyikre és sorra következtek a többiek. Néhol szidták, átkozták, sőt nekibátorodva meg is verték őket, mint szenvedéseik legfőbb okozóit. Nem lehetett megakadályozni, olyan iszonyatos volt az emberek haragja. A nyilasokat aztán a szovjet katonák a parancsnokságra kísérték.

Csak az egyik óvóhelyen lőtt ránk valaki. Egy 35 év körüli férfi. Hátul, a fal mellett állt, s amikor közeledtünk, akkor rántotta elő a pisztolyát. Még egy lövést nem tudott leadni. Fetya meghúzta a billentyűt, ő pedig elvá-

gódott. Vértócsa keletkezett körülötte. Civil kabátja alatt SS zubbonyt viselt.

Állítólag senki sem ismerte. Egy nappal előbb került oda valahonnan.

Az óvóhelyen levők rémülten várták a következményeket. A fasiszták ilyen esetben mindenkit lemészároltak. Mi megnyugtattuk őket, hogy senkinek nem lesz bántódása, csak a nyilasok lépjenek elő. Nekik viszont alaposan kijutott a szinte eszüket vesztett emberek ütlegeléséből.

Fetya zöldesszürke szemű, szőke hajú, lányos arcú, magas, masszív testalkatú, 25 éves fiatalember volt. A háború előtt Moszkva egyik gyárában technikusként dolgozott. Tipikus orosz. Az emberi szenvedéstől sokszor annyira megrendült, hogy könnyekre fakadt, de amikor az SS-t lelőtte, az arca olyanná vált, mint valami kőszoboré.

A mai Kulich Gyula térig jutottunk. A front a Baross utcában, 300 méterre lehetett tőlünk. A téren kilőtt és felrobbantott német lövegeket láttunk. Itt-ott sisakos, német és magyar katonák tetemei hevertek. Néhol civilekéi is, akik talán megkísérelték, hogy élelmet, vagy vizet szerezzenek. Az egyik — istállóvá átalakított — üzletben néhány ló állt és feküdt kiéhezve, sebekkel borítva, sorsuk beteljesedésére várva.

Az előző napi hószállingózás csipkeszerű fehér fátylat borított a robbanások füstjétől megszürkült hóra, s a térhez közel az egyik utcában egy sor emberi tetemre is. A falra fröccsent és a ruhákon barnára alvadt vér jelezte, hogy valamennyiüket agyonlőtték. Férfiakat, asszonyokat, gyerekeket.

Megdöbbenve néztük a szomorú látványt.

Az óvóhelyen tudtuk meg, hogy katonaszökevényeket rejtegettek. A nyilasok kihajtották őket és végeztek velük. Az ügyet a „lovagiasság" szabályai szerint elintézték.

— Te leszel az élő magyar tanúja ezeknek a gaztetteknek — mondta Fetya újra, meg újra.

Délben kisütött a nap és leolvasztotta a fehér fátylat a halottak viaszszínű arcáról.

Éjszakánként elcsöndesedett a harci zaj. Csak itt-ott röppent fel a magasba egy piros, fehér, vagy zöld színű rakéta, amely bevilágította a környéket. Néha egy-egy géppisztoly vagy golyószóró rövid sorozata hasított a csendbe.

Közben az NKVD parancsnokságnál fogságba esett német és magyar tiszteket hallgattunk ki. Mi kérdeztünk, ők feleltek. Nem tűrtük, hogy önérzeteskedjenek.

Ismét eljutottam a Magdolna utca 10/b-be. Fetyával együtt mentünk, kezünkben bőrönddel, Sót, húst, cukrot, gyertyát, kenyeret vittünk.

Rokonaim, Szilágyi Béláék, Fetyától nagyon megijedtek, de amikor a bőröndöt kipakoltuk, csak ámultak. És ámultak azon is, hogy betartottam az ígéretemet, épségben megjelentem náluk.

Leültünk, elmeséltem újabb kalandjaimat. Bemutattam nekik Fetyát, akivel több mint egy hónapja tesszük azt, amit kell.

Fetya hallgatott, nem sokat értett az egészből. A nagynéném olykor rápillantott. Nem látott még közelről orosz katonát. Legalábbis így, sapka

nélkül, szőkén, mosolygósan. Mintha nem is négyéves háború lenne mögötte.

A szovjet hadsereg elérte a Duna vonalát. Pest felszabadult. Január 21-én én is ott álltam a Duna partján, közel a Boráros térhez. Köd volt, Budáról csak vaktában lövöldöztek át a németek. Egy-két „élelmes" ember már előjött a pincéből és fosztogatta a környék üzleteit, lakásait, hivatalait. Mindenfelé halottak hevertek az utcákon.

Parancsnokságom a Tűzoltó utca egyik házában rendezkedett be. Itt ismét fogadalmat tettem a titoktartásra, majd január 23-án a gödöllői fogolytáborba kerültem, azzal a feladattal, hogy alakítsam meg a 3. vasútépítő dandár II. zászlóalját.

Sok munka előzte meg, amíg a 800 fős zászlóalj felkészült és február 27-én elhagyhatta a fogolytábort.

FELKAI DÉNES

SPANYOLORSZÁGBAN

A spanyol Nemzetközi Brigádok főhadnagya lettem

Amikor 1937 júniusában Bolognában doktoráltam, már javában folyt a fasiszták támadása a népfront Spanyolországa ellen. Nagy izgalommal léptem át az olasz—francia határt: végre, életemben először, demokratikus országba kerültem. Első benyomásaim nem voltak rosszak. Az „UNITE" egyik rendezvényén összekerültem a baloldali magyar egyesület tagjaival, sőt kivittek Bonneville-be is, amely a Marne folyó partján terül el. A magyar munkások kedvelt kirándulóhelye volt ez: szabad idejükben ide kirándultak, gondfeledten ettek, ittak, táncoltak. A július 14-i nemzeti ünnepet Le Havre-ban töltöttem. Életem felejthetetlen élménye volt. Sok tízezer francia nő és férfi vonult fel az utcán vörös zászlók alatt, zenekarok, énekszó kíséretében. Nagy transzparenseket vittek, éltették a spanyol nép dicső háborúját, ütemes jelszavak hangzottak el a francia dolgozók helyzetének a javítására, szidták a Daladier-kormányt. Mindez eddig ismeretlen élmény volt számomra. Körülbelül két hónapot töltöttem Franciaországban, ezalatt megtanultam valamit franciául és az ország életének főleg a pozitív, optimista részét ismertem meg.

1937. szeptember első napjaiban elhatároztam, hogy most már átmegyek Spanyolországba. Közben barátaim segítségével összeköttetésbe kerültem a Francia Kommunista Párttal. Mint orvost örömmel fogadtak és felajánlották a segítségüket a Spanyolországba való kijutáshoz. Abban az időben ez már nem is volt olyan könnyű. A határ felé utazókat gyakran elfogták, bebörtönözték, majd kitoloncolták. A hajóra szállás sem volt nagyon biztató: a Spanyolország felé tartó hajókat „ismeretlen" tengeralattjárók egyremásra megtorpedózták. A Francia Kommunista Párt egyik párizsi szervezetében azt javasolták, kérjek spanyol hazatérő útlevelet, így a legkevésbé

veszélyes. Áttelefonáltak a spanyol nagykövetségre, ahol rögtön fogadtak és rövid időn belül kezemben is volt a hazatérő útlevél. A névváltoztatással sem volt különösebb probléma: Dénes spanyolul Dionisio. Tekintve, hogy a spanyoloknál legalább két keresztnév divatos, egyik — Pista nevű — barátomtól kölcsön vettem az Esteban nevet, a vezetéknevem pedig Friego lett. Így a teljes spanyol nevem Dionisio Esteban Friego-nak hangzott.

Az útlevélbe francia kiutazó vízumot kellett kérnem a rendőrségen, a Notre Dame szomszédságában. Sohasem felejtem el. Egy tisztviselőnőnek adtam elő kérésem, aki azonnal nagy kérdőíveket rakott elém kitöltésre. A kérdőíven ilyen kérdések szerepeltek: apja neve, anyja neve, lakásuk címe stb. Ez váratlanul ért, erre nem voltam felkészülve. Rögtönöznöm kellett: beírtam volt olasz házigazdáim nevét és címét, így ezt el sem felejtettem. Utána leültettek várni. Elővettem egy regényt és olvastam. Két óra múlva már gyanús volt, hogy nem szólítottak. Odamentem a már ismert tisztviselőnőhöz, hogy mi van. Erre még ő szabadkozott, hogy már sokszor szólítottak, de senki sem jelentkezett. Hiába, még meg kellett szoknom az új nevemet.

Az útlevéllel, vízummal ismét jelentkeztem a pártnál. Innen még átküldtek az „Aide pour l'Espagne" (Segítség Spanyolországnak) nevű szervezethez. Kaptam ajánlólevelet Barcelónába a katonai főparancsnoksághoz, sőt egy mikroszkópot is a kezembe nyomtak, hogy azt vigyem magammal.

Másnap kikísértek a vonathoz és elindultam. Felszereltem magam újságokkal, könyvekkel, így gyorsan telt az idő. Üres fülkébe szálltam, de nem unatkoztam. Perpignan felé azonban váratlanul beszállt egy ismeretlen férfi. Mindenképpen ismerkedni igyekezett velem és kérdezte, hová utazom. Már közeledtünk a spanyol határ felé, nem mondhattam hát, hogy Párizsba. Azt meséltem, hogy spanyol vagyok, hazautazom. Erre megszólalt spanyolul, de én nem tudtam spanyolul válaszolni. Gyorsan leadtam az ilyenkor szokásos mesét: kiskoromban kerültem el otthonról, Olaszországban éltem és most hazamegyek. Persze ezek után alig vártam, hogy megszabadulhassak kellemetlen útitársamtól. Amikor kiment néhány percre, megragadtam kis csomagomat és a vonat másik végében berontottam egy üres kupéba. Közben befutottunk Port Bou határállomásra. Alig állt meg a vonat, rohantam a spanyol határőrséghez. Átadtam a magammal hozott ajánlólevelemet. Mikor megtudták, hogy önkéntes orvos vagyok, megöleltek, és a legelső vonattal elindítottak Barcelona felé.

Az állomáson ott állt a híres „kék expressz" maradványa: kívülről még kék is volt egy-egy vagon, de az ablakok kitöredezve, a valamikor elegáns ülések felszakítva. Ugyanakkor az egész szerelvény zsúfolásig tele volt zömmel idősebb férfiakkal és nőkkel, meg gyerekekkel. Rekkenő hőség volt, mindenki alaposan megrakodott élelemmel, sok baromfit is cipeltek magukkal. A sok kacsákkal tele szatyortól alig tudtam elhelyezni a lábam, féltem, hogy lepiszkítanak. Végre elindultunk.

Már vagy egy órája spanyol földön jártunk, a vonat a tengerparton épített töltésen haladt. Egy darabig gyönyörködtem a tájban, majd elmerültem olvasmányaimban. Egyszerre mozgolódás támadt: „Avion, avion!", repülőgép! — hangzott. Valóban közeledett egy repülőgép, de tekintve, hogy nagyon közel voltunk a határhoz, semmi rosszra sem gondoltam. Mikorra is-

mét feltekintettem olvasmányaimból, a vonat már állt és én jóformán egyedül maradtam a vagonban. Megragadtam a mikroszkópot, a kis csomagot, én is leugrottam a töltésre és futottam, ahová a többiek. A töltésbe egy kis óvóhely volt vágva, a bejáratát homokzsákokkal torlaszolták el. Éppen hogy beértem, amikor a repülőgép elkezdett bombázni és géppuskázni. Sok golyó csapódott a bejárat közelébe, majd megsüketültünk a rémítő zajtól, a becsapódó portól pedig majdnem megfulladtunk. Szörnyű érzés volt. Az öreg emberek a földre borultak, keresztet vetettek, imádkoztak. Én voltam az egyetlen fiatal férfi az óvóhelyen. Őszintén megvallva féltem, de szégyelltem volna lehasalni! A bombázás, géppuskázás körülbelül egy órát tartott. Kiderült, hogy vasúti híd volt előttünk, azt akarták lerombolni. Részben sikerült is: a mi oldalunk ép maradt, de az ellenoldal megsérült. Több helyen eltalálták a vonatot is, de csak géppuskagolyók, így a kár nem volt jelentős, az utasok közül senki sem sérült meg. Ez volt az első találkozásom a bombázással. Túlestem a tűzkeresztségen és meg voltam elégedve magammal, nem viselkedtem túl gyáván, talán azért sem, mert még fel sem tudtam mérni, mit is jelent a bombázás. Az egyébként néhány órai út Barcelónáig majdnem egy teljes napot vett igénybe és útközben többször is bombázták vonatunkat.

Barcelónában csak két napot töltöttem. A város nagyon lenyűgözött. Az élet igen mozgalmas volt. Sokféle politikai párt működött, melyek között akkor nehezen tudtam eligazodni. Mivel olaszul és franciául beszéltem, elég jól meg tudtam értetni magam, viszont nem mindig értettem, amit nekem mondtak.

Barcelona politikailag is izgalmas napokat élt át akkor, megérkezésem előtt nem sokkal vertek le egy fasiszta felkelést. A katalánokkal nem volt könnyű a helyzet. A nemzetközi brigadistákat — minthogy zömükben kommunisták voltak — nem imádták. Mesélték, hogy eleinte sokan eltűntek közülük és senki sem tudott többé a nyomukra akadni. A város szintén több bombázást élt át ott tartózkodásom alatt. A fényszórók, a légelhárítók munkáját, a védők és a támadó gépek harcát óriási tömegek figyelték az utcákon igen nagy izgalommal. A harc puszta látványa is izgatta az embereket.

Barcelónából Albacetébe kellett indulnom. Itt volt a nemzetközi brigád bázisa. A vonat, amellyel útnak indítottak, katonákat szállított a frontra, dél felé. Legnagyobb meglepetésemre nem állt meg Albaceténél, csak lassított. A spanyolok, akikkel együtt utaztam, bátorítottak, hogy ugorjak gyorsan le. Nekem a mozgó járművekről való ugrálgatásban nem volt gyakorlatom. Mire elszántam magam, már elhagytuk a várost. A spanyolok, hogy segítsenek elhatározásomban, kidobták a szerelvény ajtaján kis táskámat, és bátorítottak, ugorjak, mielőtt a vonat gyorsít. Végre elszántam magam. Az ugrás ugyan jól sikerült, messze a sínektől, de sajnos egy tócsában értem földet, így jó vizes lettem. Az elhagyott vidéken végre emberekkel találkoztam, akik egy házhoz irányítottak. Kiderült, hogy valamilyen repülőegységhez kerültem. Tájékoztatásom után rövidesen előállt egy gépkocsi és beszállított a városba, a nemzetközi brigádok bázisára. Itt szívélyesen fogadtak. Miután a káderezésnél kiderült, hogy jól beszélek olaszul, közölték: az olasz „Garibaldi" brigád 4. zászlóalja most van alakulóban és oda osztanak be zászlóalj-vezetőorvosnak. Olasz antifasiszta ugyanis

sok jelentkezett Spanyolországba harcolni a fasizmus ellen, volt köztük számos értelmiségi is, de orvosuk egy sem akadt.

Minthogy általános orvos voltam, kineveztek orvos-főhadnagynak. Katonaorvosi kiképzést nem kaptam, mégis, néhány napi albacetei tartózkodás után, útba indítottak Katalóniába, Spanyolország északi részére, San Estebanba. Ott szervezték 1937 szeptember végén a 4., „Garibaldi" zászlóaljat. Tekintve, hagy a „Garibaldi" brigád már előzőleg nagy harcokban vett részt és jelentős veszteségeket szenvedett, a zászlóalj zömmel spanyolokból állt: velük töltötték fel a hiányokat. San Estebanban összetalálkoztam a magyar Anna Máriával és felejthetetlen magyaros palacsintával ünnepeltük a találkozót.

A zászlóaljat rövidesen Teruel felé küldték, majd az extremadurai frontra. 1938 januárjában hastífuszt kaptam és beküldtek a 45. hadosztály kórházába. A lábadozás idejére, mivel igen rossz állapotban voltam, Benicasimba kerültem, a valamikori tengerparti üdülőhelyre, a Barcelona—Zaragoza útvonalon. Zömében egyemeletes kis villákból állt. Itt is orvoshiány volt, így 8—10 nap múlva már magam is gyógyítottam az itt levő betegeket.

Benicasim politikai megbízottja Ferenc Simon volt, a magyar zászlóaljtól, az őrség parancsnoka pedig ugyancsak magyar, Szabó Sándor elvtárs, csepeli munkás, 1919-ben egy csepeli zászlóalj komisszárja. Amikor megtudták, hogy a kórházban fekszem, megkerestek és esténként többször is összejöttünk. A kórház autójavító műhelyében dolgozott két felvidéki magyar. Mivel fontos feladatot teljesítettek, ők még a háborúban is viszonylag könnyen jutottak borhoz. Egy este Ferenc és Szabó elvtársak eljöttek értem, hogy az autószerelők meghívtak egy pohár borra, és legalább énekelünk néhány magyar nótát is. Természetesen örömmel elfogadtam a meghívást. Ittunk, énekeltünk, a végén azt hiszem, már csak ittunk. A bor nem volt valami kiváló minőségű, de így is jól esett. Az utolsó pohár után Szabó elvtárssal együtt indultam vissza szállásom felé, mert az őrség villája és az én lakásom szomszédosak voltak...

Néhány nap múlva, 1938. március 15-én, a fasiszták sikeres támadása következtében megindult Katalónia elvágása a központi fronttól. Benicasimtól nem messze, Caspéhoz közeledett a front. A dátumra azért emlékszem, mert aznap következett be az Anschluss. Felszólították a kórház ápoltjait, hogy aki tud, jelentkezzen önként a frontra. Természetesen az elsők között jelentkeztem. Mivel Caspéhoz vonták előre a 45. hadosztály kórházát, ismét ide kerültem. Fantasztikus munkát végeztünk a kórházban. Két héten keresztül alig aludtunk naponta két-három órát, a sebesülteket kellett operálni, vagy a továbbszállításhoz előkészíteni. Én a sebesültek, betegek elosztását végeztem.

1938 áprilisában Cambrillsba helyeztek, az 5. madridi hadtest kórházába. A hadtestnek Lister tábornok volt a parancsnoka. A fiatal orvosok között viszonylag jó belgyógyásznak számítottam és jól beszéltem már spanyolul is, így esett rám a választás. Cambrills kis halászfalu Tarragona közelében, a tengerparton. A kórházat egy volt kolostorban helyezték el, igen jó körülmények között. Én vezettem az egyik 200 ágyas belgyógyászati osztályt. Óriási munkát végeztünk, nagy volt a sebesült- és betegáramlás, különösen az Ebrói Front létrejöttekor. Frontkórházként működtünk, így nálunk csak

sürgős sebészeti ellátásra került sor, szakellátásra a betegek Barcelonába és más észak-katalán kórházakba kerültek. Jól dolgozott a kórház komisszárja — egy volt madridi cipész —, a pártszervezet és a pártpropaganda is.

Ebben az időben már rendszeresen soroztak, és a háború szükségleteinek megfelelően hívták be a korosztályokat katonának. De milyen óriási volt a különbség az önként jelentkezettek és a behívottak morálja között! Egy jellemző eset: önként jelentkező katona, akinek régi tüdőtuberkulotikus folyamata aktivizálódott, igen súlyos állapotban kerül a kórházba, mégis visszaszökik az alakulatához. Újonnan sorozott 40 éves férfi: a fronton az első bombázás alkalmával némának tetteti magát. A kivizsgálásnál kiderül, hogy semmi baja sincs. A szimulánsok részére rendszeresítettem az „5-ös" számú injekciót, 10 cm^3 forralt tejet, a farba adva. Rendszerint 39—40 fokos lázat okozott és néhány napig tartó fájdalmat. Néma barátunk a második injekció után már jól beszélt és önként jelentkezett a frontra.

A cambrillsi kórházban gyakran találkoztam a magyar zászlóalj sebesültjeivel, betegeivel. Az 5. madridi hadtest vezetőorvosa, dr. Villa, jól képzett spanyol orvosszázados, gyakran meglátogatta a kórházat, de többször megfordult nálunk Lister tábornok is. A kétszázas belgyógyászati osztályon egyedül voltam orvos, de dolgozott mellettem egy spanyol practicante (felcser), aki több évi komoly egészségügyi gyakorlattal rendelkezett, egy másodéves spanyol orvostanhallgató, egy jól képzett főápolónő, és több, a háború alatt kiképzett ápolónő. A kórházat, mivel nem messze feküdt a fronttól, gyakran bombázták a tetejére festett hatalmas vörös kereszt ellenére is, de szerencsére emberéletben nem esett kár.

, A cambrillsi kórházban töltött időre ma is kellemesen gondolok vissza. Ez nemcsak az általában jó légkörnek volt köszönhető, hanem az ott dolgozó egyik ápolónőnek, Emilia Cervello de Rierának is. Három évvel fiatalabb volt mint én, eredetileg tanítónő egy Cambrills-tól néhány kilométerre levő községben. Igen jó barátságba kerültünk, megfordultam a házuknál is. Apja törpebirtokos volt. Emilia hatásomra igen aktívan bekapcsolódott a pártmunkába, később a kórházból Barcelónába, a Pártközpontba helyezték. A város bevétele után a Pártközponttal Figuerasba került, itt még meglátogattam egyszer, majd a St. Cyprieni koncentrációs táborban találkoztunk ismét össze. Utolsó hírem az volt róla, hogy 1941 szeptemberében a franciák egy csoporttal erőszakkal áttelepítették Spanyolországba.

A cambrillsi kórházból 1938 szeptemberében kerültem el. Ezt követően Barcelónában jártam, a Spanyol Kommunista Párt központjában — a külföldi tagok magyar szekciójában — párttagságom rendezése végett. 1937-es párttagsággal adták ki a tagsági könyvem. A kórházban nagy búcsúünnepséget rendeztek elmenetelem előtt, ajándékot is kaptam a kedves szavak mellé. Meghatottan vettem búcsút a kórháztól, majd elindultam a nemzetközi brigádok gyűjtőhelye és az új, ismeretlen jövő felé.

A spanyolországi hadieseményekkel és az azokkal kapcsolatos élményeimmel nem óhajtok foglalkozni, ezt már előttem számosan, köztük magyar bajtársaim is többen, megtették.

Emlékeimből röviden csak a nemzetközi brigádok egészségügyi szolgálatáról és a brigádok hátországi munkájáról szeretnék néhány szót szólni. A nemzetközi brigádok egészségügyi vezetője Albacetében, a bázison, dr. Fra-

nek — eredeti néven dr. Pjotr Kolarov — volt, hazája felszabadítása után bolgár egészségügyi miniszter. A szolgálatot valószínűleg a szovjet hadsereg tapasztalatai alapján szervezték. A zászlóaljaknál zászlóalj-vezetőorvos szolgált, segélyhellyel, sebesültszállító autóval; a századoknál egészségügyi és sebesültszállító katonák dolgoztak. A hadosztályok már kórházakkal voltak ellátva, sebesült-, belgyógyászati és fertőzőbeteg-részleggel, fertőtlenítő alkalmatossággal. A hadosztálykórházak főleg a sebesültek, betegek osztályozására és továbbszállítására szolgáltak. A sebesültek és a betegek — a hadihelyzettől függően — csak hosszabb-rövidebb ideig maradtak ott. Hadműveletek idején a hadosztálykórházakat mozgó sebészeti és sebesültkiürítő részlegekkel erősítették meg. Számos jól felszerelt mozgó sebészeti ambulanciával is rendelkeztek a brigádok, amelyeket a nemzetközi segélyszervek szereltek fel. A sebészeti műtőkocsikon rendszerint az adakozó szervezet neve is fel volt tüntetve. Az itt dolgozó sebészeti egységek közül számos az Amerikai Egyesült Államokból érkezett. Ezeknél eleinte az volt a szokás, hogy meghatározott időre, pl. fél évre vállaltak önkéntes munkát a köztársasági hadseregben, utána hazaküldésüket kérték. A hadosztálykórházakból a sebesültek, betegek hátországi, szakosított kórházakba kerültek.

Nagyobb sebesült- és betegáramlás esetén annak a helységnek a nőszövetsége, ahol a hadosztálykórház működött, egy-két személyt a kórházba delegált, akik néhány kedves szón kívül tejeskávéval, cigarettával, esetleg édességgel kínálták a sebesülteket, betegeket, már az érkezésükkor. Ez a kedves szokás láthatóan jó hatást váltott ki a betegekből.

Érdekes volt a nemzetközi brigádok munkája akkor is, ha a frontról pihenőbe vonták őket vissza. A legfőbb cél a lakossággal való barátkozás volt. A katonák lemondtak kenyéradagjuk és kosztjuk egy részéről, és a helybeli gyerekek számára felállított étkezdének adták. Az úgynevezett kultúrmunkások — általában tanítók — írásból, olvasásból, számolásból és egyéb tárgyakból oktatást indítottak mind a gyerekek, mind a felnőttek részére. A felnőtt fiataloknak filmeket vetítettek, tánccal egybekötött kulturális estéket szerveztek. A hatás sohasem maradt el. Előfordult, hogy a nemzetköziek érkezését ellenségesen, zárkózottsággal fogadták a helybeliek, de elmenetelükkor könnyes szemmel intettek istenhozzádot.

Spanyolországban körülbelül 1000 magyar harcolt, főleg a „Rákosi" században, illetve később a „Rákosi" zászlóaljban, de számos más nemzetközi és spanyol egységben is. Madrid, Jarama, Teruel, Guadalajara, Huesca, Brunete, Aragon, Extremadura és az Ebro menti dicsőséges harcok mind őrzik a magyarok emlékét.

Több magyar orvos harcolt Spanyolországban. Dr. Bakáts Tibor, dr. Beer (Gorian) Imre, dr. Dénes Zoltán, dr. Gárdonyi József, dr. Haahn Géza, dr. Haraszti István, dr. Kálmán András, dr. Kiszely János, dr. Mezei Imre, dr. Róbert Béla, dr. Somogyi György, dr. Vas György és a többiek, úgyszintén az egészségügyiek, mint Baschné Anna Mária, Mező Imréné, Pongrácz Károly stb., becsülettel megállták a helyüket — dicsőséget szerezve a magyar egészségügyi dolgozóknak.

1938 szeptemberében — a Népszövetség döntésének megfelelően — kivonták a nemzetközi brigádokat a Spanyol Köztársaság hadseregéből. A

spanyol köztársasági kormány azt remélte, hogy ezzel a lépésével elősegítheti a német—olasz fasiszta haderők kivonását Franco Spanyolországából.

A volt internacionalisták gyülekezőhelye egy Palafrugell nevezetű kis városka volt, Katalónia északi részén. Én — mint említettem — először a 12. „Garibaldi" brigád 4. zászlóaljánál, majd a 45. hadosztály, végül pedig az 5. madridi hadtest kórházában szolgáltam. Így a magyarok közül csak azokat láttam, akik mint betegek, vagy sebesültek kerültek hozzám.

A magyar zászlóalj katonáinak zömével is csak Palafrugellben találkoztam először. Itt ismerkedtem meg az egyik század komisszárjával, Firtos — Rajk — Lászlóval. Itt kezdtük tervezgetni, már akinek erre volt reális alapja, életünk további alakítását. A harcoktól távoli intermezzo azonban nem sokáig tartott, mert 1939 januárjában veszélybe került Barcelona, és önként jelentkeztünk — többen komoly sebesülésekkel, mint Rajk László, vagy fél karral, mint Gyáros László — a város védelmére. A várost azonban nem lehetett tartani: az internacionalisták visszaözönlöttek a francia határ közelébe, amelyet a Daladier-kormány a nemzetközi felháborodás hatására csak akkor nyitott meg előttünk, amikor Franco fasisztái már egészen a közelünkbe nyomultak.

A közel három évig tartó egyenlőtlen küzdelem 1939 májusában véget ért, a nemzetközi támogatást élvező túlerő és belső árulás következtében. Az északi front felbomlásakor — 1939. február 9. és 11. között — sok spanyol katonai egység és civil, több mint 300 000 antifasiszta lépte át a spanyol—francia határt. A francia nagytőke reakciós kormánya a spanyolországi menekülteket szigorúan őrzött koncentrációs táborokba zárta.

Francia koncentrációs táborokban

1939. február 9. A spanyol oldalon még egy spanyol század tisztelgett előttünk, de néhány méterrel arrább már a francia Garde-Mobil sorfala között lépegettünk. Egyenként megmotoztak, nem rejtünk-e fegyvert magunknál. Ezután következett a nagy menetelés. A spanyolországival együtt már több mint 150 km-es út volt mögöttünk és roppant fáradtak voltunk, ám a francia csendőrök kegyetlenül hajszoltak bennünket, azt állítva, hogy csak néhány kilométert kell gyalogolnunk. Ebből az volt az igazság, hogy a csendőrök, akik falutól faluig kísértek, valóban csak néhány kilométert tettek meg. Mi azonban hajnaltól késő estig meneteltünk, míg végre felcsillantak a sötétben egy kerítés mögül a reflektorok: Argelès sur Mer, az első tábor. Bejárata előtt szenegáli néger katonák és francia tisztek fogadtak bennünket, majd megkezdődött az itthoni csendőrtisztektől jól ismert „hipiselés". A tisztek a karórákat, a fényképezőgépeket és minden egyéb értéket elszedtek tőlünk. Ha valaki tiltakozni próbált, a francia demokrácia nagyobb dicsőségére, megismerkedett a francia tiszti csizma keménységével.

A franciák több tízezer embert zsúfoltak itt össze; a tábort drótkerítésekkel több részre osztották, de barakknak, vagy egyéb hajléknak nyoma sem látszott. Szivet facsaró látvány volt, hogy mellettünk spanyol nők és gyermekek, a februári hidegben, a dermesztő szélben, hasonló körülmények között tengődtek. Illemhely híján pokrócokat tartottak egymás elé, úgy végezték dolgukat. Néhány szivattyús kút működött csak a tengerpart fö-

vényén, kétes ízű vizet adva. Az „eredmény" nem maradt el: hasmenéses megbetegedés tört ki. Élelmünk mindössze kenyér és konzerv volt. A táboron kívül tumultuózus jelenetek játszódtak le. A Francia Kommunista Párt képviselőjét, aki látogatóba akart jönni, megverték. Ebből parlamenti interpelláció, majd bocsánatkérés lett.

A szenegáli négereket nemsokára arab szpáhi lovasokkal váltották fel. Egy hét múlva még mindig nem voltak barakkjaink. Az építéshez szükséges fát és kátránypapírt ugyan ott halmozták fel a tábor egyik részében, de az átjárót fegyveres szpáhi őrizte. Valamelyik élelmes nemzetközinek végre jó ötlete támadt: sorba állított néhányunkat, majd franciául vezényelni kezdett; a szpáhi erre szó nélkül kiengedett bennünket. Néhány óra leforgása alatt álltak a barakkjaink. Mire a csendőrtisztek észbe kaptak, már késő volt, lebontatni nem merték. A spanyol menekültek azonban még hosszú ideig fedél nélkül maradtak. Csak a Francia Kommunista Párt erélyes fellépésére javult valamit a helyzet.

Néhány hónap múlva Gurs-be vittek bennünket. Ez már német mintára megépített, szabályos koncentrációs tábor volt. A neve különben szépen hangzott: „Fogadó tábor". A fabarakkok szabályosan sorakoztak egymás mellett, mosdóvájúk is voltak, amelyekbe naponta háromszor fél órán át folyt a víz, és konyha-barakkok. A tábort „île"-ekre azaz szigetekre osztották, szöges drótkerítéssel. A szigeteken már volt gyengélkedő-barakk és egy emeletnyi magas illemhely, alatta hatalmas vasedényekkel; ezeket naponta kellett kihordani.

Az élelem itt már valamivel jobb volt. A naponta háromszori piszkos víz és tíz dekányi kenyér helyett most hosszú hónapokig lencsét kaptunk, amelybe birkahús is került néha — főleg azonban csontok —, és növekedett valamit a kenyéradag is. Engedélyezték csomagok és pénz küldését; csakhamar kialakult a tábori börze ahol pénzért sok mindent lehetett kapni. A tábor szintén több tízezer embert fogadott magába; a volt nemzetközi brigadistákon kívül az ide zártak legnagyobb része egykori spanyol katona és civil menekült volt.

A nemzetköziek között sajátos helyzet alakult ki: azok, akik különféle demokratikus országokból jöttek — angolok, amerikaiak, belgák, szovjetek stb. — haza kérték magukat. De mi, akik az európai fasisztabarát, illetve fasiszta befolyás alatt álló országokból, Magyarországról, Jugoszláviából, Csehszlovákiából, Romániából, Lengyelországból voltunk, nem mehettünk haza. Több ország — így Anglia, az Egyesült Államok, Mexikó stb. — hajlandó lett volna befogadni bennünket. Marseilleben hajó várt ránk, de a franciák nem akartak megválni tőlünk. Eleinte dolgoztatni akartak, ám a csendőrök minden ilyen irányú kísérlete meghiúsult. A nemzetköziek jól szervezett egységet alkottak, saját parancsnoksággal, és utasítást csak attól fogadtak el. Hiába vertek, éheztettek bennünket, a mintegy ötezer emberrel csak úgy boldogultak, ha parancsnokságunkkal tárgyaltak. Ez pedig visszautasította a francia csendőrség munkára irányuló parancsait. Csak saját szükségletünkre voltunk hajlandók dolgozni.

Természetesen, hamar működni kezdett a „második hivatal". Sajnos, a Spanyolországba érkezett több tízezer becsületes, az emberi haladásért, a szocializmusért lelkesedő és életét áldozni is kész ember között ott lap-

pangtak egyes országok titkosszolgálatainak beépített ügynökei is. Közülük sokan lelepleződtek Spanyolországban és nem bántak velük kesztyűs kézzel, de sajnos, néhányan átmentették magukat Franciaországba.

Nem felejtem el egy magát Schillernek nevezett orosz fehérgárdista esetét. Századosként szolgált Spanyolországban, a köztársaság vezérkari iskoláján. Az oroszon kívül jól beszélt spanyolul, franciául, németül, sőt magyarul is, bár idegenes kiejtéssel. Alighogy átértünk a francia határon, kivált a sorból, és mint a „második iroda" egyik vezetőjével találkoztunk vele a Gurs-i táborban. Eleinte könnyű dolga volt, mert jelentős részünket név szerint ismert. A vezetőket kiválasztották, s miután jól összeverték őket, különféle büntetőtáborokba kerültek Gurs-ből. A könnyebben „puhítható" embereket rendszeres besúgásra használták fel a táborból való kijutás ígérgetésével, esetleg néhány jobb falat juttatásával; az „olcsójánosoknak" egy-két cigaretta is elég volt. A besúgókat gyorsan kifigyeltük és kiközösítettük, sőt eleinte meg is vertük. A „második hivatal" azonban erősebb volt, ők többet vertek meg, illetve szállítottak el közülünk büntetőtáborokba, retorzióként.

A táborban minden nemzetiségnél illegális pártszervezet működött, ezek tábori vezetőséget is választottak, amelyek tartották a kapcsolatot — természetesen illegálisan — a Francia Kommunista Párttal.

Hamar rájöttünk arra, hogy a tábor nyomasztó légköre, a jövő kilátástalansága ellen egyetlen módon tudunk harcolni: el kell foglalni az embereket, követni kell a külvilág eseményeit. Időre beosztott napirendünk volt. Naponta tartottunk sajtószemlét: az elérhető francia lapokat fordítottuk. A legkülönfélébb tanulóköröket indítottuk: nyelvtanfolyamokat angol, francia és orosz nyelvből, magyar és világirodalomból, párttörténetből, biológiából; működtek technikai körök, amelyeket a köztünk levő mérnökök vezettek, volt műszaki rajz, építészeti kurzus stb. Aki mindent érdektelenül, közömbösen szemlélt, pszichikailag letargiába esett és furcsa módon fizikailag sem bírta a megpróbáltatásokat. Működött énekkar és különös izgalommal készültünk egy-egy magyar, vagy nemzetközi forradalmi évforduló megünneplésére. Különféle műhelyeink is voltak: alumínium csajkáinkat például megolvasztottuk és ezekből különféle dísztárgyakat készítettünk.

A Gurs-i táborban kiharcoltuk, hogy a franciák engedélyezzék az ott levő orvosokból és egészségügyiekből, az egészségügyi ellátás megszervezését. Minden táborrészben létrehoztunk egy gyengélkedő-barakkot, és csináltunk egy központi „kórházat és rendelőt", ahol a szakfeladatokat kellett ellátni. Egy velünk hozott mikroszkóp, néhány sebészkés, injekciós fecskendő, kevés gyógyszer és vegyszer volt minden felszerelésünk. Szakorvos, mint a szemész Dénes dr., alig volt köztünk, mindenhez kellett értenünk (én például egy ideig orr, torok és fülészeti eseteket kezeltem — klinikai vizsgám óta először —, természetesen konzervatív módon). A sürgős sebészeti eseteket — a tábor francia katonaorvosai engedélyével — kórházba vitték. A francia katonaorvosokat, illetve egészségügyieket különben nem is láttuk, így lényegében teljesen magunkra voltunk utalva.

Munkánk színvonalára különben jellemző, hogy még a Garde-Mobilból is gyakran kerestek fel bennünket, úgy látszik jobban bíztak bennünk, mint saját honfitársaikban.

Palafrugellből nem sok emléket őrzök Rajk Lászlóról. Egyszerű ember volt, minden feltűnési vágy nélküli. Itt jött össze az egész volt 13. „Dąbrowski" brigád; naponta zászlófelvonás, zászlólevonás zenés katonai pompával, parancsolvasás... A magyar zászlóaljnak Keszőce András százados volt a parancsnoka és Gyáros László a politikai megbízottja. A brigád vezetői: Turuncsik őrnagy parancsnok és Sir őrnagy komisszár — mindketten lengyelek. Egy időben Szalvay Mihály őrnagy szintén mint brigádparancsnok működött.

A táborból már több emlékem van Rajk Lászlóról. Ott, a szoros egymás mellett élés során, a lehangoló, sivár hétköznapokból már jobban kiemelkedett értékes emberi tulajdonságaival. Nem hiába nevezték az „aranyszájú Firtos"-nak. Ragyogó szónok volt. Igen magával ragadóan, válogatott kifejezésekkel tudott beszélni; elvont témákról is egyszerűen, könnyen érthetően szólt. Tagja volt a magyar csoport illegális pártvezetőségének. Ilyen minőségben is sokszor szólalt fel. Az egyik spiclinek a magyar csoportból történő kizárása feletti vitának ő volt a vezetője. Keményen, pártosan szólalt fel: mély logikával mutatott rá a spicli erkölcsi züllésére, aki odáig vetemedett, hogy egyéni érdekből beárulta társait és ezzel veszélybe sodorta a magyar csoportot, sőt komolyan ártott a táborba zárt többezer nemzetközinek is. Felszólalása fontos volt a csoport erkölcsi-politikai erejének megóvása szempontjából és a hatás nem is maradt el: egységesen elítéltük az árulót, megvetettük, kizártuk a csoportból, vállalva a francia csendőrök és a „második hivatal" retorzióját, a magyar csoporttal szembeni magatartásuk megkeményedését.

Ha az irodalomról esett szó, akkor volt Laci igazán elemében. Ő vezette az irodalmi szemináriumot, ő volt a szónoka az egyik március 15-i ünnepélyünknek. A forradalom méltatása, Petőfi szerepének ismertetése költészete tükrében, megállná a helyét akármilyen hallgatóság előtt ma is! Többen szavaltak, fellépett kórusunk is; az egész ünnepély felejthetetlen maradt valamennyiünk számára.

A franciák nem nézték jó szemmel a mi politikailag és fegyelmileg szervezett életünket. Be akartak sorozni minket a francia idegenlégióba. Ezt azonban ugyanúgy megtagadtuk, mint a dolgoztatást. Azzal sem értek el célt, hogy néhányunkat újra megvertek és fogdába zártak. Erre kezdték kiválogatni a vezetőket, a hangadókat, és más katonai büntetőtáborba hurcolták őket. Az elsők között vitték el Münnich Ferencet és Rajk Lászlót. Különböző táborokba kerültek, nehogy az új helyen egységesen tudjanak fellépni. Így került Rajk Vernet-be.

Kitör a második világháború

1939. szeptember 1-én megkezdődött a második világháború: a németek megtámadták Lengyelországot. Úgy tűnt, Daladier Franciaországa szembeszáll Hitlerrel. A táborban levő volt nemzetköziek gyűlést tartottunk és elhatároztuk, hogy valamennyien önként jelentkezünk a német fasiszták elleni harcra.

A jelentkezést mindannyian aláírtuk és átadtuk a tábor parancsnokságának. Közben azonban kiderült, hogy a francia vezetőknek fontosabb volt a

saját baloldali tömegeikkel való leszámolás, mint a német fasiszták elleni harc. Első cselekedetükhöz tartozott a kommunista párt betiltása és egy sor vezető letartóztatása. Miután mindez nyilvánvalóvá vált, visszavontuk a jelentkezésünket. A franciák ismét kényszeríteni akartak bennünket, hogy vonuljunk be az idegenlégióba. A már korábbról ismert jelenetek megint megismétlődtek: verés, majd néhány elvtárs erőszakos elhurcolása. Tekintettel azonban arra, hogy mindig találtunk módot a külvilággal való kapcsolatok felvételére, a csendőrök kísérlete ezúttal is csődöt mondott. A franciák következő próbálkozása az volt, hogy legalább munkásszázadokba kényszerítsenek bennünket. Táborunk nemzetközi parancsnoksága kísérletképpen belement, hogy néhányan jelentkezzenek, de a rossz tapasztalatok miatt utólag a munkásszázadokba történő jelentkezést is visszautasítottuk.

Helyzetünk a táborban ismét rosszabbra fordult, hiszen a Francia Kommunista Párt, amely eddig szót emelt az érdekünkben, maga is élethalálharcát vívta a francia reakcióval.

Több mint egy évig tartó alkudozások után sem sikerült a reakciós francia vezetőknek megegyezniök Hitlerrel: Németország megindította csapatait Franciaország ellen. A reakciós érzelmű tisztek árulása következtében a harc rövid ideig tartott, a hadsereg megadta magát. Franciaország északi részét megszállták a németek, a déli részen kialakult a Vichy-Franciaország, az áruló Pétain marsall elnöksége alatt. Bennünket különféle táborokba szórtak szét; így kerültem én is egy csoporttal Vernet-be. Itt találkoztam össze ismét Rajk Lászlóval és az ott levő többi magyarral. Nem egy „sziget"-re kerültünk, de sikerült megtalálnunk a kapcsolatot. A táborban „német" rend uralkodott. Naponta sorakoztunk névsorolvasásra és ha a név hallatára valaki lassabban válaszolt, vagy nem kapta le elég gyorsan a sapkáját, már csattan is arcán egy hatalmas pofon. A szögesdrót-kerítést 3 méternél kevesebbre nem volt szabad megközelíteni, mert az őr a fegyverét használhatta. A táborból reménytelen volt a kijutás; innen csak Afrikába lehetett kerülni. Híre terjedt azonban, hogy német munkástoborzó csoport érkezik. A pártszervezet itt is működött és kiadta a jelszót: „Jelentkezni Németországba munkára, majd hazaszökni". Ezzel könnyű remény csillant meg előttünk.

1941 március elején valóban megérkezett a német munkástoborzó csoport. A volt brigadisták közül mintegy 400-an jelentkeztünk, köztünk volt Rajk László is. A németek egyenként fogadtak bennünket egy hatalmas, üres barakkban. Ügyes pszichológiai hatással dolgoztak: a barakk négy sarkában egy-egy szálas német ült, a helyiség végében, hosszú asztal mellett, négyen foglaltak helyet, az asztal előtt három-négy méternyire egy szék állt, a jelentkező részére. Tudták hogy Spanyolországban harcoltunk; a szakmánk érdekelte őket és röviden az élettörténetünk. Megmondtam, hogy orvos vagyok. Arra a kérdésre, hogyan kerültem Spanyolországba, azt válaszoltam: a Vöröskereszt útján. Erre kijelentették, hogy orvosra nincs szükségük. Megijedtem, hogy nem visznek el. Vállalok bármilyen fizikai munkát is — tettem hozzá —, mert „nagyra becsülöm Németországot". A bizottság megköszönte a jelentkezést, de semmit sem válaszolt egyikünknek sem. Május elején érkeztek ismét vissza és egy hatalmas barakkban gyűjtöttek össze bennünket. Az egyik jól megtermett német felolvasta azok nevét, akiket

a bizottság elfogadott: köztük voltunk többen, magyarok is. Rövid eligazítást adott: május 25-én, vonattal indulunk. A beszédet így fejezte be: Tudjuk, hogy maguk kicsodák, nekünk azonban szükségünk van becsületes munkásokra. Jelszavunk: „Arbeiten und Maul halten!" (dolgozni és pofa be!).

Nem voltak illúzióink, de reméltük, ezzel is közelebb kerülünk otthonunkhoz.

Németországban

Május 25-én reggel csakugyan sorakoztattak bennünket a francia csendőrök, kivonultunk az állomásra és felszálltunk egy személyvonatra. Minden fülkébe 7 nemzetközi és egy csendőr. Így érkeztünk meg a demarkációs vonalhoz. Ott a következő jelenet játszódott le előttünk: egy fiatal kis mitugrász német tiszt sorba állította a bennünket kísérő francia Garde-Mobil tiszteket és a sárga földig lehordta őket, hogy azokkal, akik hozzájuk jelentkeztek munkára, így bánnak. A jelenet vegyes érzelmeket keltett: a bennünket embertelen bánásmódban részesítő francia csendőrök megérdemelték a megaláztatást, de hogy ezt egy kis semmirekellő német tisztecske csinálta, az mégsem tetszett. Párizsban az állomáson német módon, szervezetten fogadtak bennünket: fejkendős nők hatalmas kondérokból meleg ételt mértek mindenkinek a csajkába, majd zárt teherautókon egy laktanyába vittek bennünket. Itt kellett megvárnunk a továbbutazást.

A párizsi tartózkodáshoz sok érdekes emlékem fűződik. A laktanya udvarán várakoztunk, sok francia gyerek vett bennünket körül. Tudtam egy Párizsban dolgozó unokabátyám telefonszámát, fel akartam hívni, de minden vagyonom egy eldugott százfrankos volt, a telefon viszont csupán fél frankba került. Gyors számvetést végeztem: ha a gyerek felhívja a bátyámat, esetleg kijuthatok egy napra, de félek, hogy nem jön vissza a pénzzel és a végén nem is telefonál. Nos, a gyerek visszajött a pénzzel, de a találkozó mégsem sikerült. Az unokabátyám maga is félt a németektől.

Megérkezésünk másnapján már kellemes meglepetésben volt részünk: számos, Párizsban élő magyar keresett fel bennünket; a párt, úgy látszik, működött. Többen közülünk kijutottak egy-egy napra, de akik bent maradtak, azok sem jártak rosszul: az elvtársak velünk maradtak, elbeszélgettünk. A sok kedves szó mellé évek óta nem látott falatok kerültek: felvágott, sült, szárnyas, sütemény, gyümölcs, csokoládé, ital, kávé. Kellemes, elvtársias fogadtatás és mellé minden, mi szem-szájnak ingere — álmunkban sem lehetett volna szebb.

Három nap múlva tovább utaztunk. Németországban kisebb csoportokra osztottak bennünket. Mi magyarok négyen, Rajk Lacival, valamint több lengyel és jugoszláv elvtárssal, Espenheimbe kerültünk, Lipcsétől mintegy 40 km-re.

1941. június 9-én érkeztünk az alig néhány száz házból álló kis faluba. Itt építették az Allgemeine Sächsische Werke műbenzingyár telepét. Legalább tízezer külföldi munkást toboroztak össze. Zömmel franciákat, olaszokat, lengyeleket, szlovákokat. Tekintettel arra, hogy kis faluról volt szó, a külföldi munkások részére tábort építettek. A tábort jól megszervezték: a lakóbarakkokon kívül berendezett fürdők, kantin stb. álltak rendelkezésünkre

és természetesen szabad emberként éltünk. Fizetést kaptunk, valamint étkezési jegyeket, amelyekért csak a táborban szolgáltak ki bennünket. Hogyan aránylott a fizetésünk a német munkásokéhoz, azt nem tudnám megmondani, de azt sem, hogy mit lehetett érte vásárolni. Mindez nem érdekelt minket, mert a célunk az volt, hogy a legelső adandó alkalommal tovább álljunk. Vásárolni amúgy is csak Lipcsében lehetett.

Vasárnap bementünk a városba, amely — mint említettem — egy óránvira volt autóbusszal. Furcsa megkülönböztetésben részesítették a németek az önként jelentkező lengyel munkásokat. Ezeknek — kabátjuk baloldali hajtókáján — 5 cm átmérőjű, kör alakú jelet kellett viselniük. A jel sárga volt kék szegéllyel és középen egy kék P betű: Polen (Lengyelország) kezdőbetűje. A lengyelek fizetéséből 15%-ot levontak Varsó újjáépítése címén, mondván, hogy Varsó lakói ellenálltak a német fasisztáknak, ezért kellett a várost lerombolni. A lengyeleket, megkülönböztetésül, nem engedték felszállni az autóbuszra.

Lipcsében 1941 közepén még elég mozgalmas volt az élet, de élelmet már csak jegyre adtak (pl. gyümölcsjegyre egy negyed kiló paradicsomot). Még a cukrászsüteményt is jegyre adták. Egy sétánk alkalmával — Rajk Laci, Révay Dezső és én — bementünk egy cukrászdába és a kiszolgálólánytól süteményt kértünk. Látva, hogy nincs jegyünk, jó hangosan, hogy a többi vendég hallja, azt mondta; jegy nélkül csak másnapos süteményt adhat — és friss süteményt nyomott a markunkba.

A táborban, a munkára történt szétosztás előtt, orvosi vizsgálaton estünk át. Rajk elvtársat vízvezetékszerelőnek, engem szállítómunkásnak osztottak be, a 25 méteres benzintároló tornyok felállításához. Minden munkát más német vállalkozónak adtak ki, így különféle vállalkozókhoz kerültünk. Laci munkája nem volt nehéz, az enyém annál inkább. A benzintorony három darab, 12—13 tonnányi, 3 m átmérőjű csőből készült. Ezeket igen primitív módon, kézzel hajtott daru segítségével kellett felállítani úgy, hogy minden fél méteres emelés után aládúcoltuk a csőelemeket. Ez igen veszélyes volt, mert a cső könnyen megbillenhetett és aki alá került, abból palacsintát csinált. Különben halálos baleset szinte minden nap előfordult. Szigorú volt a munkafegyelem: reggel 7 órakor kezdtük a munkát, 9 órakor 15 perc, 12 órakor fél óra szünet volt. A felügyelők kemény munkát követeltek. Hárman cipeltünk a vállunkon egy-egy 200 kg-os vascsövet és ha nem mentünk elég ütemesen, a német ránk kiáltott: „Egy-kettő" — diktálta az ütemet, s megfenyegetett, ha nem mozgunk gyorsabban, feljelent bennünket szabotázsért. A tábor területén is ott sétáltak a horogkeresztes karszalagos felügyelők.

Egyszer a következő jelenet játszódott le, nem messze az én munkahelyemtől: szóváltás támadt az egyik lengyel munkás és a német munkavezető között. A zajra ott termett a horogkeresztes felügyelő és rákiáltott a lengyelre: „Fel a kezekkel!" A lengyel munkás nagy kalapáccsal dolgozott és a felszólításra a kalapáccsal együtt emelte fel a kezét. A munkafelügyelő szó nélkül lelőtte. Július 14-én — a francia nemzeti ünnepen — néhány francia munkás nem ment dolgozni. Ezeket Dachauba internálták. A munkakörülményeket és az egész légkört nehezen viseltük el. Egy vasárnap Rajk, Révay és én elmentünk sétálni Espenheim környékére, egy másik

községbe. A községnek volt egy kis mozija. Annyira vágytunk egy kis szórakozás után, hogy meg sem néztük a film címét, csak jegyet váltottunk és bementünk. A moziban derült ki, hogy a németek egyik legkedveltebb pogromfilmjét, a Jud Süss (Kedvenc zsidó) címűt játszották. A kis községben, ahol voltunk, talán életükben sem láttak még zsidót, mégis izgatott volt a hangulat. Bennünket undor fojtogatott a fasiszta uszítástól, de vetítés közben nem lett volna tanácsos felállnunk. Az első szünetben azonban rohanvást továbbálltunk.

Azért mentünk Németországba, hogy onnan hazakerüljünk. Az espenheimi levegő csak hozzájárult ahhoz, hogy gyorsabban hajtsuk végre terveinket. Június 22-én kitört a szovjet—német háború. Nem akartuk elhinni. Az 1939-es szovjet—német megnemtámadási szerződés híre a francia koncentrációs táborban ért bennünket. Mi is, mint minden kommunista, sokat vitatkoztunk rajta. Határtalan bizalommal viseltettünk a Szovjetunió és a párt iránt, így egy percig sem kételkedtünk abban, hogy a szovjet kormány helyesen járt el, időt nyert a felkészülésre az álnok nyugati imperialista hatalmakkal szemben. Nem inogtunk meg a finn—szovjet háború alkalmával sem. Az azonban, hogy ilyen gyorsan következik be a fasiszták hitszegő támadása, eleinte hihetetlen volt. Még hihetetlenebbek voltak a német győzelmekről szóló hírek. Ezeket egyszerűen hazugságnak tartottuk. Annyira hittünk a Szovjetunió ügyének igazában, hogy a német híreket egyáltalán nem vettük komolyan. Mindezek után érthető, hogy sem Rajk László, sem mi, többiek nem találtuk a helyünket és vártuk, mikor jön már el az alkalom a továbbállásra.

Szökés haza

Végre egy nap látogatónk érkezett Zwickauból. Egy volt magyar brigadista — Szabó elvtárs — keresett fel bennünket. Elmondta, hogy kapcsolatba kerültek az illegális német kommunista párttal és tőlük szereztek bizonyos információkat. Hazaszökésünkre a legjobb lehetőség Hegyeshalom környékén nyílhat. Kis vázlatot kaptunk arról, merre vezet az út, hol helyezkednek el az őrségek. Adott egy bécsi címet azzal, hogy az illetőt kell felkeresnünk, ő elvisz majd bennünket Jägersdorfba, ki az osztrák—magyar határra és megmutatja az utat. Mindhármunknak adott 15 pengőt, hogy tovább tudjuk folytatni az utunkat Magyarországon is. Megállapodtunk, hogy Rajk Laci egyedül megy augusztus végén, majd két hét múlva én következem, egy Kahán nevezetű csehszlovákiai brigadistával, akivel Lipcsében találkozom a pályaudvaron.

Ettől kezdve Rajk Laci hangulata is jelentősen megváltozott. Ketten, mivel én voltam a következő, meghánytuk-vetettük a dolgokat. Egyik fontos kérdés az volt, hogy a gyárból ne keressenek bennünket két-három napig, amíg a határra jutunk, mert ha szökésen kapnak az Dachaut jelenti. Rajk elvtárs a következő tervet eszelte ki: jelentkezett az Arbeitsamtnál (munkahivatal), hogy az éppen akkor Bécsben megrendezett vásárra látogatóba érkezik a bátyja, akivel szeretne találkozni.

Három nap szabadságot kért. Megkapta és lázasan készülődött az útra, én pedig izgatottan vártam az értesítést, hogy a bécsi cím nem provoká-

toré-e. Ebben az időben már szigorúbban vigyáztak ránk, mert a velünk érkezett 20 jugoszláv elvtárs hazaszökött és átállt a partizánokhoz. Rajk Laci megígérte, hogy Budapestre érve felkeresi szüleimet és közli velük, hogy élek, és megnyugtatja őket: rövidesen otthon leszek. Szüleim ugyanis hosszú ideje nem tudtak rólam semmit. Néhány nap múlva valóban kaptam levelet Lacitól, amelyben jelezte: „a bécsi rokon jól van". Hazaszökésének részleteiről azonban nem tudtam semmit. A megbeszélés szerint nekem szeptember 15-én reggel kellett a lipcsei pályaudvaron lennem a randevún.

Én komplikáltabban csináltam: jelentkeztem az Arbeitsamtnál, hogy orvos vagyok és azt az ígéretet kaptam, hogy orvosként fogok dolgozni, nem pedig mint szállítómunkás. Amikor meghallották, hogy a németen kívül beszélek franciául és olaszul is, megígérték, hogy sürgősen rendelőbe helyeznek, mert úgysem tudnak megfelelően beszélni a betegekkel. Miután még 10 nap múlva sem került sor az áthelyezésemre, ismét jelentkeztem a munkahivatalban, ahol egy idősebb úr fogadott. Előadtam neki ügyemet. Amikor meghallotta, hogy orvos vagyok, rögtön megmutatta a jobb kézfejét: krónikus száraz ekcémája volt. Számos orvosnak megmutatta, de nem tudtak rajta segíteni. A spanyol kórházakban, a francia koncentrációs táborokban sok mindennel foglalkoztam, de bőrgyógyászattal soha. Mégis eszembe jutott egy egyszerű recept — 2%-os szaliciles alkohol — amitől azt reméltem, hogy aktivizálja a krónikus folyamatot és az ekcéma esetleg így javulni fog. Ügyemben három nap múlva kellett jelentkeznem. Az öreg, amikor meglátott, majdnem összecsókolt örömében. Megmutatta, mennyire javult a keze és közölte, hogy az áthelyezésemet elintézték. Nekem azonban szabadságos papír kellett. Rögtönöztem is egy mesét. Volt nálam egy magyar nyelvű levél, ezt meglobogtatva elmondtam, hogy a feleségem most fog szülni és szeretnék erre az időre a közelében tartózkodni. Mondanom sem kell, több mint négy éve, hogy otthonról eljöttem és azt sem tudtam, ki lenne a feleségjelölt. Az öreg meghatódva vette tudomásul és kérte az útlevelemet, hogy elintézze. Az útlevelemet azonban 1939. február 9-én, amikor Franciaországba kerültem, megsemmisítettem. Így magyar útlevélről szó sem lehetett. Kértem, adjanak ideiglenes német útlevelet. Ezt elvben nekem nem adhattak, mert formailag Magyarországot abban az időben még nem szállták meg, kérésemre azonban az öreg elárulta, hogy egy közeli nagyobb községben, Bornában, adhat ilyet a rendőrség. Haladéktalanul Bornába mentem, újra elmondtam kis mesémet — és egy órán belül német útlevelem volt. Ezzel visszatértem Lipcsébe és megkaptam a 15 nap szabadságot. Hiába, az embernek fel kell találnia magát, egy kis szerencse azonban nem árt!

Szabályos papírok birtokában már „nagyfiú" lettem. Megszereztem dr. Hahn elvtárs címét, aki Berlinben dolgozott; meglátogattam és megnéztem a várost. A német fővárost addig csupán egyszer érte nagyobb bombatámadás, de mire odaértem, a pusztításnak már a nyomát sem lehetett látni.

A megbeszélt órában a lipcsei pályaudvaron vártam Kahán elvtársat, aki pontosan meg is érkezett. Megváltottuk a jegyünket, simán el is jutottunk Bécsig: út közben egyszer sem volt igazoltatás.

Bécsben a megadott címen megkerestük a vezetőt, majd egy kisvendéglő-

be mentünk. Kellemes meglepetés volt, hogy míg Lipcsében és környékén „Heil Hitler!"-rel köszöntötték egymást az emberek, itt csak „guten Tag!"-ot lehetett hallani. Ebéd után megváltottuk a vasúti jegyeket és megindultunk a határ felé. Vezetőnk, egy 40—45 éves férfi, félig iparos, félig földműves benyomását keltette. Jól beszélt magyarul. Jägersdorfba érve elvezetett bennünket a házához. Tekintettel arra, hogy még világos volt, először megfejte a tehenét — meg is kínált bennünket tejjel —. majd este 8 óra tájban kikísért a határra. Megmutatta az útirányt, mondván, hogy jó félóra alatt Magyarországon leszünk, jó utat kívánt és elváltunk.

1941. szeptember 14-e, szombat este volt. Tudtuk az irányt, kezünkben volt a vázlat: az út nagy ívet írt le és a legnagyobb hajlatot kellett elkerülnünk, mert ott volt az őrség. Egy embermagasságú kukoricáson kellett keresztülvágni magunkat. Közben besötétedett, feljött a hold is. A kukoricásban azonban elvesztettük az irányt, és csak a csillagok után próbáltunk tájékozódni. Már éjfél felé járt, de még mindig a táblában bolyongtunk. Végre egy szekérúthoz jutottunk. Nem messze tábla állt, amely a malom felé mutatta az utat, pontosan azt, amelyet el kellett kerülni. Ijedtünkben négykézláb másztunk vissza a kukoricásba. Úgy látszik azonban, még így is lármát csaptunk: tény, hogy néhány perc múlva kézi reflektor pásztázta át a területet. Szerencsére az őröknek nem volt kutyájuk, mi azonban legalább egy óra hosszat a földhöz, illetőleg a kukoricák tövéhez tapadtunk, és még lélegzeni is alig mertünk. Aztán folytattunk bolyongásunkat. Hajnali négy óra tájban — már világosodott — kis házikót pillantottunk meg. A bejáratnál lámpa pislogott. Fel kellett derítenünk, hogy hol vagyunk. Nem kockáztathattuk, hogy mindketten lebukjunk, elhatároztuk hát, hogy sorsot húzunk, s amíg egyikünk megközelíti a házat, addig a másik elbújik. A sorsolásnál Kahán elvtársra esett a felderítés feladata, én közben elrejtőztem, hogy szemmel tudjam tartani Kahán elvtársat, meg a házat is. Valakivel beszédbe elegyedett. Talán 15 percet beszélhetett, de nekem hosszú óráknak tűntek a percek.

Végre nyugodtan vissza indult. Elmondta a beszélgetés eredményét: magyar területen voltunk, Gizellatelepen, József főherceg birtokán, nem messze Hegyeshalomtól. Megtudtuk, hogy a közelben van egy hosszabb út, amely Hegyeshalomra vezet, egy másik pedig, Hegyeshalmot megkerülve, egy Levél nevű községbe visz; ott is van vasútállomás. Pont oda akartunk eljutni. Nagyon fáradtak voltunk, tehát felváltva őrködtünk, s egy félóranyit pihentünk a közeli erdőben, csak azután folytattuk utunkat. Az útbaigazítás azonban nem volt teljesen pontos, mert benn találtuk magunkat Hegyeshalom közepében. Majdnem futva mentünk át a veszélyes városon, félve, hogy detektívek, vagy csendőrök kezébe jutunk. Hat körül értünk Levélre, a bakter éppen akkor nyitotta ki a kis állomás kerítésének kapuját. Meglátott benünket és első szava az volt, hogy mi újság Németországban. A kérdéstől megijedtünk, mert nem tudtuk, hogy nem provokációra készül-e az öreg. Tagadtuk, hogy Németországból jövünk, de a bakter nem hitte el és még ő szidott bennünket, hogy úgy kell nekünk, miért hagytuk becsapni magunkat a németektől és miért mentünk önkéntes munkára Németországba. Mi váltig tagadtunk, de jónak láttuk gyorsan továbbállni. Közben megnéztük a menetrendet: a személyvonat 7-re érkezik

Levélre és 9 órakor Győrbe, de csak 14 órakor folytatja útját Budapest felé. Ez nem tetszett, félünk a lebukástól, mihamarabb Budapesten akartunk lenni. Közben kinyitották a pénztárat is, és megtudtuk, a 15 pengőből éppen telik a személyvonatra Győrig, majd különbözet ráfizetésével Győrből folytathatjuk az utunkat gyorsvonattal, sőt még marad is fejenként egy pengőnk. De azt is megmondták, hogy a személyvonat érkezése és a gyorsvonat indulása között 1—2 perc van csupán. Végre megjött a személyvonat. Győrbe érkezve leugrottunk és rohantunk a budapesti gyors felé. Felszálltunk a zsúfolt kocsira. Alig csuktuk be az ajtót, kinyitották, és két civilruhás jelent meg. Az elől álló felénk fordulva megmutatta a kabátja hajtókája mögötti detektívjelvényt, majd felszólított, hogy kövessük őket. A másodperc tört része alatt átvillant agyamon: nem valószínű, hogy tudnák kik vagyunk. Felajánlottam hát, ha a csomagjainkat akarják megnézni, ám tessék. Nekem egy újságpapírba csomagolt pizsama és egy Lipcsében vásárolt német nyelvű orvosi diagnosztika volt minden vagyonom, Kahán elvtársnak egy kis aktatáskában szintén csak a pizsamája volt. Erre megnyugodtak a detektívek és az igazolványainkat kérték. Nekem még volt valamim, de Kahán elvtársnak semmi. A kezdeti siker azonban felbátorított. Azt mondtam, illegálisan jöttünk haza, hogy Budapesten jelentkezzünk a rendőrségen és ha büntetést érdemlünk, úgyis megkapjuk. Az elől álló detektív hátrapillantott a másikra, az bólintott. Otthagytak bennünket, leszálltak a vonatról. 11 órakor Budapesten voltunk. Még maradt annyi pénzünk, hogy át villamoson átszállót váltsunk, így érkeztünk szüleim Izabella utcai lakására. Váratlan hazaérkezésünk hihetetlen örömet okozott.

Másnap korán reggel felkerestem régi barátomat, a Szociáldemokrata Pártból ismert Fuchs Pál jogász elvtársat. Azt tanácsolta, menjek el a rendőrségre bejelentkezni, de a honvédséghez is, ahol katonaszökevényként tartottak nyilván. Abban állapodtunk meg, ha letartóztatnak, szüleim azonnal értesítik. Német papírjaim megmentettek: csupán egy hónap múlva vittek el büntetőszázadba...

VITA

DÉTSHY MIHÁLY

VÉGVÁRRENDSZERÜNK XVI. SZÁZADI KIÉPÍTÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

A Hadtörténelmi Közlemények 1974. évi 1. számában Marosi Endre *„Itáliai hadiépítészek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541—1592 között"* címmel terjedelmes tanulmányt tett közzé (28—72. o.).[1] Témájáról helyesen állapítja meg: „Az itáliai mesterek magyarországi tevékenysége önmagában is érdekes és értékes részlete történelmünknek" (66. o.). Célkitűzése: „a várépítés folyamatát az országgyűlés szemszögéből vizsgáljuk. Statisztikailag dolgoztuk fel, mely várak építéséről és mit határozott az országgyűlés, hol folytak — és kinek befolyására (!?) — építkezések, továbbá hol dolgoztak itáliai mesterek, milyen minőségben, milyen mértékben" (29. o.).

A téma statisztikai feldolgozása, „az adatok lyukkártyára programozása" (29. o., 3. j.). széles körű, alapos adatgyűjtést feltételez. Ezért mindenekelőtt az adatokat kell szemügyre venni. Az egyes várak adatait 22 oldalnyi adattárban találjuk, mellékletben pedig az építőmesterek és működésük összeállítását.

Sajnos, már rövid vizsgálódás arról győzhet meg, hogy a tanulmány alapjául szolgáló adatok enyhén szólva megbízhatatlanok.

Az adattárból, amely tulajdonképpen a tárgyalt várak meglehetősen vegyes tartalmú történeti vázlatából áll, próbaként vegyük vizsgálat alá *Eger* adatait (46—48. o.). Az tapasztaljuk, hogy többségük nem helytálló, de legalábbis pontatlan:

„1548-ig a vár Perényi Péter és családja tulajdonában volt" — Eger és vára az egri püspök tulajdona volt, Perényi önkényesen tartotta — fogsága idején várnagya útján — hatalmában.[2]

1 Rövidebb és módosított alakban megjelent a Rapporti Veneto-Ungheresi all'epoca del Rinascimento című kötetben. (Szerk: Klaniczay Tibor) Budapest, 1975. 195—215. o.

2 Mon. Hung. Hist. II., 16. k. Forgács Ferenc Magyar Historiája, Lib. 2., 53. o.: „Petrus Perenius ergo vacuam arcem occupavit, et dum vixit, semper retinuit". Perényi 1542. október 23-i vallomásában maga is elismeri az önkényes foglalást *(Bucholtz:* Gesch. d. Reg. Ferd. I. Band IX., Urkunden (Wien, 1838). Lásd még *Pataki Vidor:* Az egri vár élete, Eger, 1934. 14—15. o.

„1542—1548 között Egerben dolgozott... Niccolo da Milano" — ilyen nevű mester nem dolgozott Egerben. Nicolaus de Mediolano murator neve egyetlen szerződésben szerepel csupán, amelyet 1526-ban Perényi Péter oldalági rokonával kötött egy budai ház átépítésére. Az 1900-ban publikált iratból terebélyesedett ki a szakirodalomban merőben légből kapott működése a Perényi család szolgálatában.[3]

„Vedano a lakótornyos középkori egri vár kötőgátjait megerősítette, a belső vár északi oldalán két óolasz bástyát épített" — a vár nem volt lakótornyos. Egy — talán XIII. sz. végi — torony alapjait ugyan feltárták, de ez már a XV. században sem állt. Vedano nem „erősítette" a vár kötőgátjait, hanem a vár kettéosztására újat épített. A belső vár északi oldalán két félbástyát, a délin egy harmadik bástyát épített.[4]

„Ő csatolta a várhoz a huszárvárat" — mint Tinódi is megírja, Perényi a nagy kiterjedésű várat „kettészakasztá". Vedano „kötőgáttal" elválasztotta a „belső vártól" a „külsőt" és nem hozzácsatolta.[5]

„Az Erdélyért vívott harcokban központi helyet foglalt el a vár" — Egernek e harcokban, különösen 1542 és 1548 között, nem volt szerepe.

„Johannes Maria magister Italus lapicidarum, aki minden bizonnyal Specie Casa volt, 1549—1551 között kapott fizetést a bécsi udvari kamarától" — a mester 1550. április 9-től 1552 márciusáig dolgozott Egerben. Fizetését az egri püspöki jövedelmek építkezésekre szánt harmadából kapta. Azonossága Specie Casa építőmesterrel, akinek Ferdinánd 1550. szeptember 11-én adott instrukciót a komáromi vár építésére, ahová kirendelte, erősen kétséges.[6]

„Irányítása alatt, az egri számadáskönyvek szerint, nyolc olasz mester és két inas dolgozott" — 1550. április 9-től 1 pallér, 8 kőfaragó, 12 kőművessegéd és 1 inas dolgozott alatta május 6-ig. A létszám havonta változott, de sohasem volt az idézett.[7]

„1551—1552 folyamán két további mester érkezett Bécsből: Andrea Fontana és Antonio Walchasco. Beosztott mesterként dolgozott Bernardo Gabellio, segéd volt Battista és Paolo Spazio" — Fontana 1552 júniusában érkezett Egerbe az eltávozott Johannes Maria helyére és az ostrom előtt, 1552 augusztusa végén távozott. Walchasco kőművessegéd Johannes Maria alatt 1550 óta dolgozott itt. Gabellio nem szerepel a részletes bérjegyzékekben. Paulus Spazio és Baptizta mellett számos más olasz segéd is dolgozott.[8]

„A vár... számos helyén csak palánkerődítés volt" — a várat már az 1552. évi ostrom előtt teljes kőfalöv vette körül, ezen belül palánkvonulatok is álltak.[9]

3 A Perényi Gáborral 1526-ban kötött szerződést közölte *Komáromy András*, Tört. Tár 1900. évf. 132—133. o. *Pataki:* i. m. 16. oldalán — bár tévesen — csak annyit mond, hogy „Perényinek Milánói Miklós nevű olasz építésszel már 1526-ban szerződése volt", innen is vették át többen az alaptalan feltételezést. Erről l.: *Détshy:* „H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok" című könyvbírálatát (Építés-Építészettudomány, III. k. 1972. 477. o.).

4 Heves Megye Műemlékei, II. k. Budapest, 1972. *Détshy M.—Kozák K.:* Eger vára. 77—120. o.

5 Lásd uo.: és *Tinódi:* Eger Vár viadaljáról való ének 117. sorától.

6 OL Pénzügyig. Lvt. Városi és Kamarai Iratok, Fol. Lat. 1180. 13—14. cs. Egri várszámadások. Az építőmesterekre vonatkozó szövegrészeket közölte *Détshy:* Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493 és 1596 között I. Az Egri Múzeum Évkönyve I. Eger, 1963. 175. o.; I. Ferdinánd 1550. szeptember 11-i instrukciója: Jahrbuch d. Sammlungen des allerh. Kaiserhauses, Urkunden und Regesten (a továbbiakban — UR) V. k., 4180. sz.

7 OL Fol. Lat. 1180. 13—14. cs.; *Détshy:* i. m. 175. o.

8 Uo. 15. cs.; *Détshy:* i. m. 176. o.

9 Lásd többek között *Tinódi:* i. m. 81—196. skk.

„Az itáliai mesterek színe-java dolgozott itt. Sigismondo de Pretta de Pisa, Specie Casa, Francesco de Pozzo mellett itt volt superintendens Antonio Voltolino" — a három királyi építőmester rövid szemlékre, szakértőként és tervezőként jött Egerbe. Joannes Antonius de Waltelina nem superintendens, hanem kőművesmesterként egy csoport kőműves vezetője volt.[10]

„A kisebb mesterek között Matthei és Bernardo Voltolino, Floriano de Brugalia..." — Matthias Brespareth, másként Bressano, de Volatina, illetve Maffeus de Veza kőművessegéd volt. Matthei a név birtokos esete, ahogyan a „Planken" (60. o.) a Plank név tárgy-, illetve részes esete. Bernardo Voltolino nem szerepel, hanem Bartholomeus Volatina és — mint Florianus is — segéd. Később egy-egy rövid időre mindhárman társaik vezetői lettek.[11]

„... a fővezető de Prato az udvari kamarától kapott 2000 forintot, a várkapitány a pozsonyi magyar kamarától 3000 forintot" — de Prato nem volt fő vezető Egerben, hanem a helyreállítás tervezésére, ellenőrzésére több ízben kiküldött egyik építész. A 2000 forintot nem ő kapta, ahogyan a 3000 forintot sem a várkapitány, csupán velük küldték ezeket az összegeket az építkezések költségeire Egerbe.[12]

„Paolo de Mirandola... két olaszbástyát épített a külső, egy fülesbástyát a belső váron és több hasonlót terve vett" — egyetlen bástyát sem épített meg, csak tervet készített, de tervei nem valósultak meg.[13]

„Ferabosco... irányításával alapozták meg a belső vár keleti homlokzatának kötőgátját. A mester felvett 7000 forint fizetést" — a fal később, Baldigara irányításával épült. A 7000 forint a vár teljes, 1568. évi építési pénze volt, amiből 2000 forintot Ferabosco vitt Egerbe. A hatalmas összeget tehát nem vette fel fizetéseként.[14]

„1568—72 között 3 fülesbástya részletét építette fel és kőfallal váltotta fel a külső vár palánkját" — 1572-ig Baldigara rajza szerint is csak a belső vár DK-i bástyájának egyik füle készült. Részben elkészült a külső vár északi fala, de az nem palánkot váltott fel.[15]

„Kisebb feladatot, főleg kötőgátfalazást hajtott végre G. Falubrese... számos itáliai munkásával, akiknek a nevét a számadáskönyvek vezetői sem győzték mind feljegyezni" — nem „kisebb feladatot" végzett, mint Baldigara terveinek kivitelezését. Hat kőművessel jött egerbe.[16] Nevüket azért nem ismerjük, mert ezekről az évekről nem maradtak ránk bérjegyzékek. Az építési irnokok általában „győzték" a munkások neveinek feljegyzését.[17]

10 Lásd az UR fenti építészekre vonatkozó regesztáit. Waltelinára vonatkozóan *Détshy:* i. m. 177—178. o.

11 Uo.: 176—179. o.

12 OL Pénzügyig. Lvt. Ben. Res. több 1553. évi darabjában. Regesztájukat közölte *Kapossy János:* Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. (Művészettörténeti Értesítő, V. évf. 1956. A továbbiakban: *Kapossy* és a regeszta száma.) Lásd még *Pataki:* i. m. 21. o.

13 Itteni működéséről Verancsics Antal 1561. március 18-i, 30-i és június 4-i levelei. (Verancsics Antal összes munkái III. k. Mon. Hung. Hist. II. 19. k.). Ferabosco 1568. évi várfelméréséből is megállapítható, hogy Mirandola tervezett bástyái nem valósultak meg, csak egy várfalszakasz és a Setét-kapu kiépítésének egy része tulajdonítható neki.

14 OL Ben. Mand. 1568. január 31.; *Kapossy:* 167—168. sz.

15 A Baldigara irányításával 1568—72-ben készült munkákról pontosan tájékoztatnak a Ben. Mand. 1571. május 25. és Baldigara 1572-ben készült tervrajzai (közölte *Pataki:* A XVI. sz. várépítés Magyarországon. Budapest, 1931. 32—33. o.) között és Heves Megye Műemlékei II. k. 81., 82. és 83. o.

16 OL Ben. Mand. 1569. március 21.. Továbbá Bécs, Hofkammerarchiv, Exhib. Prot, 282. k. fol. 176. és 180. Iványi B. oklevélmásolata az egri Dobó István Múzeumban. *Détshy:* i. m. 186. o.

17 Lásd az idézett egri és más várszámadásokat is.

„A munkálatokban (1568—1572) részt vett Claudio Cogonara, Bartolomeo da Ponte, Giulio Turcho —, aki 1570-ben itt halt meg. Helyére Giuseppe Scalviniót nevezték ki . . ." — Cogonarát csak 1596-ban, az ostrom küszöbén küdték Egerbe. Turco egyáltalán nem dolgozott itt; nem 1570-ben, hanem 1572-ben és nem Egerben halt meg. Scalviniót sem Egerbe nevezték ki a helyére.[18]

„1571-ben Baldigara . . . nyújtott ötszög alaprajzú . . . vár felépítését ajánlotta . . ." — Baldigara 1572-ben több javaslatot is tett, és nem a belső várra korlátozódó, ötszög alaprajzú tervét fogadták el.[19]

„Ugyanakkor (1577) vállalt jelentős szerepet a munkában Christoforo della Stella . . ." — 1570-től dolgozott itt irányító beosztásban.[20]

„Sajnos a Haditanács becslése beigazolódott: az 1596. évi ostrom a vár feladásával végződött . . . — a Haditanács jegyzőkönyvében ilyen „becslés" vagy jóslat nem található.[21]

De nemcsak Eger adatai tévesek. Példaképpen lássunk néhányat más várak és erődítések adataiból:

Bakabányán nem 1577-ben kezdődtek az erődítési munkák (45. o.). Ezekre már 1560-tól ismételten folyósítottak pénzt. A Haditanács 1577-ben a költségeket évi ezer, és nem összesen 1000 forintra becsülte.[22]

Nincs adatunk arról, hogy Domonkos királyi építész — aki nem azonos Domenico da Bolognával — 1555 körül Lékán dolgozott volna (56. o.). Nádasdy 1553-ban ugyan ide hívatta, de éppen Itáliában tartózkodott.[23]

Tornielli „tábornok" olasz zsoldosvezér nem vezette az esztergomi vár erődítését, legkevésbé mint „magister muratorum" (48. o.).[24]

Nincs adat Specie Casa 1532 és 1547 közötti pozsonyi működésére. (58. o.). Francesco de Spaziót — a név valószínűleg korabeli elírás; Pozzóról lehet szó — 1547-ben nem Pozsonyba (58. o.), hanem Győr, Komárom, Zágráb és Varasd várába küldték vizsgálatra.[25] 1540 körül sem Francesco, hanem Hans de Spazio dolgozott (Pozsonyban), éspedig 1542-ben, egy vár alatti épületen.[26] Feraboscót Miksa nem 1565-ben bízta meg a pozsonyi palota helyreállításával, amelynek reneszánsz átalakítását Marosi is 1552—1563-ra

18 Cogonara emlékirata szerint 1596 szeptemberében ment Egerbe (közölte *Marczali H.:* Magyar Történelmi Tár XXIII. k. 1877.), újabb magyar ford.: az Egri Vár Híradója 1965. 6. sz.-ban. Lásd még: Szamosközy István történelmi maradványai, Pótlék (közölte *Szilágyi S.:* Magyar Történelmi Tár 1889. 47. o.). Turcót 1571. januárjában még Fonyódra küldik ki (UR VII. 5241.). Scalviniót 1572. december 16-án nevezik ki a „nemrég" (jüngst) elhunyt Turco helyére (UR XV. 11532.). Egyikük egri működésére sincs adat.

19 Lásd a 15. jegyzetben felsorolt helyeken közölt terveket, a vár XVI. sz. végi leírásait és az 1577. évi haditanács jegyzőkönyvét.

20 OL Ben. Mand. 1572. október 20. mellékletei között Stella „pauubergeer" 1571—72. évi fizetési nyugtái. *Herzog:* Adatok. Magyar Művészet, VI. 660. o.

21 OL Esterházy hg. cs. lvt. Rep. 77. 508. f. N. fol. 155.

22 *Kapossy* 81., 83., 90., 111., 128. és 224. sz. 1577-re a 21. jegyzetben megadott jelzetű jegyzőkönyv.

23 OL Nádasdy cs. lvt. Missiles. Bartus 1553. november 7-i levele Nádasdy Tamáshoz. Említi *Herczog:* Adatok. Magyar Művészet 1927. II. 243. o. Kétségtelenül a Grazban élő Domenico de Lálióról van szó, és nem az 1540-es években működő bolognairól.

24 Istvánffy, aki Tornielli működését illetően forrásunk, egyetlen helyen sem említi építészi tevékenységét. Építkezésekkel kapcsolatos korabeli oklevelekben ennek megfelelően nem is szerepel.

25 UR VII. k. 4817. 1547. szeptember 3. Franz de Spaczio „nach Raab, Komorn, Agram und Warasdin" tett kiszállásáért és prágai útjáért útiköltségtérítést kap. Miután ez a név csak egy néhány héttel későbbi, 1547. október 8-i lausitzi útiköltségtérítéssel kapcsolatban fordul még elő, ahol Pozzo működött, és egy 1544. április 9-i iratban (UR VII. k. 4783.) a Francesco de pacio névforma olvasható, ami szintén a Pozzo név torzulása lehet, valószínű, hogy az 1547. szeptember 3-i iratban szereplő építész is Pozzo, aki a felsorolt helyeken valóban járt.

26 UR VII. k. 4769.

teszi (59. o.), és aligha szobrászként kezdte itt, hanem mint festő állt Ferdinánd szolgálatába.[27] Marosi szerint „A kisebb építészek között említik a források Giulio Licinio, Ulisse Macciolini, Francesco di Giorgio nevét. Munkájukat közelebbről nem határozhatjuk meg" (59. o.). Pedig a források Liciniust és Macciolinit egyértelműen festőként említik, akik a várkápolnát festették;[28] Franciscus de Georgio kőműves volt.[29]

Szolnokon a török 1549-ben akart erődöt építeni, nem 1550-ben, a magyarok pedig 1550-ben és nem 1551-ben kezdték a vár építését. Joannes Maria a számadások szerint két hétig, nem másfél hónapig működött itt (61. o.).[30]

Felix de Pisa nem „40 forint évi fizetést kapott", amit Marosi a 38. jegyzetben csodálkozva hasonlít össze a lovaskatonák havi 3 forint zsoldjával, hanem havi 16 (évi 192), majd 1555-től havi 20 (évi 240) forintot.[31]

A Szendrőn beosztott építészként felsorolt Girolamo Lurago valójában Dominicus de Loreaco, a kőművesek mestere volt (60. o.), és alighanem azonos az 1577. évi haditanácskozás jegyzőkönyvében Dominicus Carogusnak írt mesterrel, akit Geőcze nyomán Marosi Domingo Carogio néven említ.[32] Ugyanitt Martinus Secco sem viselte az „architectus murariorum" szokatlan címét, Giambattista pedig nem volt alkapitány.[33]

Donato Grazioli 1573-ban nem téglavető mesterként kezdte pályafutását Győrött (61. o.).[34] Alessandro da Vedano nem volt „magister muratorium regius" (51. o.), csak kőműves-, illetve kőfaragómester, nem kapott házat, sem nemességet, csak mentességet egyes jobbágyszolgálatok és a háza után fizetendő adó alól.[35]

A hibás adatok hosszú sorából is kiemelkedik a következő: „Egy 1560-as levél írója, Antonio Palladio, említi sárvári tevékenységét" (59. o.). A levélíró, aki sajnos nem nevezi meg Sárvárt, valójában a XVI. század egyik legnevesebb és legnagyobb hatású építésze, *a világhírű Andrea Palladio,*[36] aki Antonióra átkeresztelve a Mellékletben a „beosztott építőmester" szerény rangjával kénytelen beérni. Kisebb méltánytalanság esik az említett Tornielli „tábornokkal", mert ő legalább „főbeosztású építőmesternek" minősül, ám Sforza Pallavicini, az előkelő, magas rangú katona, Palladióval osztozik a beosztott mesterek rangjában. Ezek azonban csak a kirívó példák az egyébként is szokatlan nomenclatúrába történt, merőben önkényes besorolások között. Hiszen beosztottak még Sallustio Peruzzi, Domenico (da Bononia), Natali és Niccolo Angelini, Claudio Cogorano, egy sorban például Antonio Walchasco kőművessegéddel, aki Marosi rangsorolása szerint is

27 UR V. k. 4189, 4235, 4244. sz. alatt közölt iratok szerint mint festő szolgált. Pozsonyi működésére többek között uo. 4239. és *Kapossy:* 89., 95., 98.

28 *Kapossy:* 115., 131., 141—142—143., 153., 157., 193., 239., 243., 248., 319. E királyi rendeleteket korábban közölte *Illésy J.:* Archaeológiai Értesítő, 1892. 332. o-tól.

29 *Kapossy:* 97., 99. Korábban közölte *Herczog:* Adatok. Magyar Művészet III. 114. o.

30 *Illésy:* Adatok a szolnoki vár építéséhez. Hadtörténelmi Közlemények 1893. 635. o. Joannes Maria működésére OL. Fol. Lat. 1180. 13. cs.

31 *Kapossy:* 71.

32 *Kapossy:* 444. Az 1577. évi haditanács jegyzőkönyvében (lásd 21. jegyzet): „dem Dominico Carogo, wellcher sonnst allda zue Zendreo dienet".

33 *Kapossy:* 250, 260, 268, 271, 282, 288.

34 *Kapossy:* 97, 99. *Herczog:* Adatok. Magyar Művészet III. 114. o. UR. XV. k. 11543.

35 *Herczog:* Adatok. Magyar Művészet II. 242. o. és *Détshy:* I maestri cinquecenteschi del Castello di Sárospatak [Acta Technica 1970. (67. évf.) 112—118. o.]

36 *Hercozg:* A Palladio-levél az OL-ban. Magyar Művészet III. 168. o. *Détshy:* Palladio magyar vonatkozású levele (Műemlékvédelem 1964. 242—244. o.)

csak a 4., „Munkások" kategóriába tartozhatna, ahová viszont leszorulnak az olyanok, „akiket külön jelző nélkül jelöltek meg a források" (30. o.).

Melyek Marosi forrásai? Mint a Melléklet elején írja: „A tanulmányban közölt adatokat rendszerezzük, alapvetően támaszkodva Pataki, Maggiorotti, Gerő hivatkozott munkáira" (67. o.). Ezeket a „Kutatástörténet, módszertani kérdések" fejezetben értékeli és bírálja. Bírálataival többé-kevésbé egyetértek, különösen ami Maggiorotti tábornok művét illeti: „főleg statisztikai részéhez komoly észrevételeket kell fűznünk ... módszere sem látszik megfelelőnek ... forrásait csak általában jelzi. Magyarországi forráskutatást, úgy látszik, nem végzett. Néhány fontos magyar nyelvű munkát nem használt ... számos általuk feltárt adat vagy megalapozott állásfoglalás nem tükröződik munkájában. Alapvetően Pataki idézett tanulmányára támaszkodott, néhány helyen elég felületesen ... Mindezek miatt alapos kritikával kell használnunk munkáját" (31. o.).

A szigorú, de igazságos kritikát szinte szó szerint alkalmazhatjuk Marosi tanulmányára is, de fogyatékosságait súlyosabban kell elítélnünk, mert — mint a fentiekből is látható — sejti, tudja forrásai gyengéit, például Patakiról így ír: „bár részletekben kisebb-nagyobb kiigazítása indokolt" (31. o.). Igaz a „legjelentősebb hibaforrást" abban látja, hogy a mestereknél „nem tudjuk a kétségtelenül eredeti névformát hitelt érdemlően megállapítani" (33. o.).

Marosi maga is szükségét látja, hogy forrásainak adatait felülvizsgálják: „Az eddigi eredmények felülvizsgálása, éppúgy mint a további adatfeltárás, időigényes, több irányú: levéltári, régészeti és művészettörténeti munkát igényel" (32. o.). Ezzel teljes mértékben egyetértek, sokkal kevésbé következő mondatával: „Erre eddig sem mód, sem igény nem volt".

Miért is ne lett volna mód arra, hogy legalább a hazai levéltárak gazdag anyagában kutasson a témával foglalkozó, azt statisztikailag is feldolgozó tanulmányíró — és felülvizsgálja a korábbi feldolgozásokban az eredeti források, oklevélszövegek nélkül közölt és ezért ellenőrizhetetlen, sőt maga által is kétes hitelűnek ítélt adatokat? Inkább még ellenőrizhetetlenebbé teszi adatait, mert „forrásait" — mint Maggiorottiról megrovóan írja — „csak általában jelzi", ritkás jegyzeteiben jobbára a témához alig kapcsolódó fegyverkészleteket közli. Hogy a kutatásra — bármily időigényes is — van mód, bizonyítja az is, hogy több intézmény megbízásából folyik ilyen, de sokan magánkezdeményezéssel is végeznek forráskutatást; ezek eredményei számos publikációban meg is jelentek. Ez azt is igazolja, hogy a kutatásra az igény is megvan.

Sajnos Marosi figyelmét e publikációk is elkerülték, így például a Kapossy János kutatásaiból Bánrévy György által 1956—60-ban közzétett „Művészettörténeti regeszták", amelyek a tévedések javításában, a hézagok kitöltésében segítségére lehettek volna. Marosi azonban túltette magát azon, hogy adatai megbízhatatlanok, talán mert nem tudta, mennyire azok: „Amikor rendszerezzük az addigi adatokat, bizonyára megtartunk jó néhány hiányosságot is" (32. o.).

Ez valóban így van, sőt újabbakkal is tetézi; nagy százalékban hibás adatait sem csoportosítja sokkal szerencsésebben. Korszakbeosztása, ame-

lyet Patakitól átvéve csak „az adatok lyukkártyára programozása" érdekében „pontosított", vitatható, akár az időhatárokat, akár az elnevezéseket nézve. Vitathatatlanul elhibázott az itáliai mesterek „főbeosztású" és „beosztott mesterekre", valamint „beosztott építészekre" való csoportosítása, nem kevésbé e kategóriák jellemzése. Pedig a forrásadatokból világosan kirajzolódik a mai gyakorlatnak megfelelő két csoport: a tervezőké és a kivitelezőké. Szakszerűtlen és mechanikus az építkezések osztályozása is „teljes új építés", „teljes kiegészítés", illetve „részleges korszerűsítés" megjelölésekkel. Semmi esetre sem jellemezheti egy-egy időszak építési lendületét az, hogy hány váron végeztek „teljes új építést". Elhibázott a várak kategorizálása is „jelentősebb" és „kisebb" várakra, ahol egyébként várnak minősül Pest, Nagyszombat, Kassa, Bakabánya, „kisebb vár"-nak Esztergom, Trencsén, Tata, Érsekújvár és Veszprém vára, egy sorban Szarvaskővel.

Az ismételt megállapításnak, miszerint „a várak megerősítését... késleltette az a tény, hogy jelentékeny részük magánbirtok volt... magánerőből a folyamatos költségek és az őrség fenntartása nem fedezhetők" (34. o.) ellentmond a királyi tulajdonba került várak tömeges elzálogosítása. A kormányzat joggal számított arra, hogy az örök- vagy zálogbirtokosok — ésszerűbb gazdálkodással — több jövedelmet hajtanak be a várbirtokokból, mint a kamarai tisztviselők, és ebből, önvédelmük érdekében is, többet fordítanak váraik erődítésére és őrségére, különösen ha az erre fordított költségeket a zálogösszeghez írták, tehát a kormányzat megtérítette nekik.

Végső következtetésképpen Marosi táblázatok és grafikonok segítségével két megállapításra jut. A várépítkezések számának táblázatából „Az derül ki, hogy 1556—1568 között meglepően kevés új építést eszközöltek" (42. o.). Grafikon és táblázat alapján pedig „az itáliai mesterek közreműködése legalább a felsőmagyarországi főkapitányságban egyenletes" (45. o.). E két megállapítás azonban zsákutcába vezet. Az elsőnél: „megfigyelésünk okságí összefüggését egyelőre nem állapíthatjuk meg" (42. o.) A másiknál: a grafikusan megállapított „tendencia ellentétes az országgyűlési adatokkal" (44. o.). Hogy e megállapításokra mégis találjon magyarázatot, feltételezések sorozatába kezd, vajon a várépítkezések lendületének bizonytalan hullámzása a „támadó szándék megerősödésének" vagy a „megalapozott békés állapot fenntartása" óhajának tudható-e be, „de ezek értékelése is újabb tanulmányt igényelne" (42. o.); az ellentmondó tendenciánál pedig: „lehetséges, hogy a magyarázat kulcsa szervezeti kérdésekben rejlik, vagy éppen többoldalú vizsgálat során kerül felszínre" (44. o.).

Valóban, a XVI. századi magyar végvárrendszer kiépítésének története, az itáliai mesterek részvételének feltárása gondos adatgyűjtésen, az adatok szakszerű és megbízható értelmezésén alapuló „újabb tanulmányt igényelne" és ehhez az országgyűlési törvénycikkek váremlítéseinek egyoldalú összegezésén túlmenően „többoldalú vizsgálat" is szükséges. De addig, amíg az adatok összegyűjtése, felülvizsgálata nem történt meg, ne készüljön összefoglalás és statisztika az immár évtizedek óta felületesen és egyre eltorzítottabban ismételgetett és idézgetett téves adatokból. Térjünk vissza a tiszta forrásokhoz, és publikáljuk előbb ezeket!

SZEMLE

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE 1939—1945

(Vojennoje Izdatyelsztvo Minyisztersztva Oboroni SZSZSZR, Moszkva, 1974. III. k., 504 o.)

A 12 kötetes mű harmadik kötete „A háború kezdete. A Szovjetunió elleni agresszió előkészítése" címmel a második világháború első időszakának eseményeit tárgyalja. Ez az időszak Lengyelország 1939. szeptember 1-én történt megtámadásától 1941. június 22-ig, a Szovjetunió elleni támadásig tartott. A kötet szerzői a hazai és a külföldi levéltárak újonnan feltárt anyagai, valamint a marxista—leninista történetírás legújabb kutatási eredményei alapján sokoldalúan vizsgálják a háború első időszakának valamennyi lényeges problémáját: a hadviselő felek bel- és külpolitikáját, a haditevékenység menetét és eredményeit, az egyes haderők hadművészetét, a Szovjetunió megtámadásának előkészítését és mindazokat az intézkedéseket, amelyeket az SZKP és a szovjet állam az ország védelmének erősítésére ebben az időszakban tett.

A három részből álló kötet *első* — 10 fejezetet felölelő — *része* („A német imperializmus kirobbantja a második világháborút") eseményekben rendkívül gazdag szakaszt tekint át. Ez már a puszta felsorolásból is kitűnik: ez a rész tárgyalja a lengyelországi, a nyugat- és észak-európai hadjáratot, az „angliai csatát", az Atlanti-óceánon és a Földközi-tengeren kibontakozó tengeri háborút, a balkáni hadműveleteket, a kelet- és észak-afrikai katonai eseményeknek az időszakhoz tartozó részét. És ezek még csak a hadiesemények, amelyeket természetesen kiegészítenek a háború politikai, gazdasági, diplomáciai, ideológiai eseményei és az ellenállási mozgalom kezdetének tényei. Jóllehet ez a rész teszi ki a III. kötet csaknem felét, nem sikerült a szerzőknek e terjedelem kereteiben kellő alapossággal bemutatniuk több lényeges eseményt, s megelégedtek a történések vázlatos, szinte krónikaszerű ismertetésével. Különösen szembetűnő ez a lengyelországi és a balkáni háborút tárgyaló fejezetben: a Wehrmacht Lengyelországban és a Balkánon alkalmazott hadviselési elveinek és módszereinek igen alapos elemzése után már szinte alig jutott hely a szemben álló felek erőcsoportosításainak, magának e két háború eseményeinek a bemutatására. Így az olvasóban van egy olyan érzés, hogy az ilyen nagy lélegzetű művel szembeni jogos tartalmi elvárások ellenére más művekben már sokkal alaposabb esemény-, illetve hadtörténeti értékelést és képet kapott a lengyelországi és a balkáni háborúról.

A hiányérzetet némileg ellensúlyozza, hogy a „furcsa háború" dunkerque-i eseményeit eddig még egyetlen hasonló jellegű műben sem tapasztalt

alapossággal elemzik a szerzők. Mint ismert, Kleist gyorsanmozgó csoportját 1940. május 24-én — amikor már csak 20 kilométert kellett volna megtennie a szövetséges csapatok dunkerque-i csoportosításának teljes körülzárásáig — megállította a Wehrmachtfőparancsnokság, s csak május 27-én lendült ismét támadásba. Ez pedig lehetővé tette az angol, francia és belga hadosztályoknak, hogy megerősítsék védelmüket, illetve ennek nyomán megszervezzék a Dunkerque alóli evakuációt.

Ezzel az eseménnyel kapcsolatban sok burzsoá hadtörténész elméletét idézik a szovjet szerzők, amelyek tartalmaznak ugyan részigazságokat (szerintük a német harckocsipark felújítása, a német légierő lehetőségeinek átértékelése miatt állt le a német támadás), de nem világítják meg a dunkerque-i események alakulásának fő okait. A hitleri politikai vezetést e lépésben valójában az vezette, hogy Franciaországot akarta — katonai erejének megsemmisítésével — kikapcsolni a háborúból, s ezzel szilárd hátországot teremteni a Szovjetunió elleni agresszióhoz. Angliával viszont az érdekszférák felosztása alapján kapcsolatot akart teremteni, mert ezt is a Szovjetunió elleni keleti hadjárat fontos előkészítési lépésének tekintette.

A fasiszta agresszió kelet felé fordulása. A „Barbarossa"-terv címet viselő *második rész* a Szovjetunió elleni agresszió közvetlen előkészítését tárgyaló hat fejezetet tartalmazza.

Már az első oldalak olvasása során kitűnik a német politikai és katonai vezetésnek egy — a Lengyelország, a nyugat-európai és a balkáni államok elleni háborútól eltérő — sajátos tevékenysége: a Szovjetunió elleni támadás sokkal alaposabb és gondosabb előkészítése.

A kötet második része voltaképpen ennek az előkészítő tevékenységnek a folyamatát tárgyalja, annak teljes összetettségében, minden vetületében. Feltárulnak az olvasó előtt a fasiszta Németországnak a Szovjetunió elleni háborúban kitűzött politikai, gazdasági és katonai céljai, világossá téve azt, hogy ezekben egyaránt érdekelve voltak a német monopóliumok, a fasiszta vezetés és a Wehrmacht parancsnoksága. Leleplezi tehát mindazokat a burzsoá történészeket, akik a Szovjetunió elleni kíméletlen hadviselési módszereket, állampolgárainak tervszerű irtását, természeti, anyagi és egyéb kincseinek és értékeinek ki- és elrablását főképp a fasiszta vezetés nyakába akarják varrni, felmentést adva a német monopolistáknak, vagy a Wehrmacht vezetőinek.

Nagy teret szántak a szerzők a Szovjetunió elleni fasiszta agresszió katonai céljai tárgyalásának. Több változat és módosítás után 1940. december 18-án írta alá Hitler a Szovjetunió elleni háború kibontakoztatásának direktíváját, amely a 21-es számot és a „Barbarossa" fedőnevet kapta. Ennek a direktívának, valamint az azt kiegészítő dokumentumoknak a tartalmát részletesen ismerteti és elemzi a kötet. Ennek során feltárul a fasiszta Németország Szovjetunió elleni háborújának fő hadászati elképzelése: villámháborús tevékenységgel bekeríteni és megsemmisíteni a szovjet hadsereg főerőit, elfoglalni hadászati fontosságú körzeteit és objektumait. Különösen fontosnak tartották Moszkva elfoglalását: ezt a háború győztes befejezése szempontjából döntőnek ítélték.

A „Barbarossa"-terv szerint a meghódított országokban hagyott erőket leszámítva az egész német szárazföldi erőt (a csatlósok erőivel együtt 190 hadosztályt), a légierő harmadát és jelentős flottaerőket szándékoztak bevetni a Szovjetunió ellen. A haditevékenység alapját a lengyel és a nyugat-európai hadjáratban bevált „villámháborús" elvek képezték. A fő hadászati csoportosításoknak állandóan és gyors ütemben kellett előnyomulniuk. Rövid hadműveleti szüneteket csak a csapatátcsoportosítások idejére és a hadtáp előrevonására terveztek.

A szerzők a „Barbarossa"-terv elemzése során rámutatnak: kidolgozásakor

a fasiszta politikai és katonai vezetők egyik legsúlyosabb tévedése az volt, hogy tévesen értékelték a szovjet társadalmi és államrend, valamint a szovjet fegyveres erők erejét, szilárdságát. Elvakultságukban odáig mentek, hogy nem is feltételezték: a szovjet hadsereg ellenállása miatt lehetséges a német csapatok támadásának megállása.

A négy fejezetet tartalmazó, „A Szovjetunió a fokozódó agresszió körülményei között" című, *harmadik rész* az SZKP és a szovjet kormány azon intézkedéseit tekinti át, amelyekkel a fasiszta agresszió visszaverésére készítették fel az országot. Ezeket az intézkedéseket mintegy három fő feladat köré csoportosítják a szerzők: a szocialista vívmányok védelmét és megszilárdítását szolgáló, a szocialista építés befejezéséhez szükséges feltételeket biztosító, valamint az állam védelmi képességének fokozására hivatott feladatok köré.

Az olvasó teljes képet kap a Szovjetunió 1939—1941 júniusa közötti külpolitikájáról, amely több síkon folyt és melynek fő feladata akkor az volt, hogy elhárítsa az ország bevonását a második világháborúba. Ezzel kapcsolatban nagy teret szentelnek a szerzők az 1939. augusztus 23-i szovjet—német megnemtámadási szerződésnek.

Ismert, hogy a burzsoá történészek azt bizonygatják: ez a szerződés tette lehetővé Németország számára Lengyelország megtámadását. A szerzők egyszerű tényekkel cáfolják ezt: az angol és a francia kormány tudott a „Weiss"-tervről (a Lengyelország elleni támadás tervéről), amelyet Hitler már 1939 áprilisában jóváhagyott. Ez csak fokozza felelősségüket Lengyelország német megtámadásáért, s egyben a második világháború kirobbantásáért, mivel a náci tervek ismeretében — sőt talán éppen azért — sem hajlottak a Szovjetunióval való hatékony katonai együttműködés megteremtésére. A Szovjetunió csak azután írta alá a németek javasolta szerződést, miután a moszkvai tárgyalások eredményei és egyéb tények meggyőzték: a nyugati hatalmak akkori politikája miatt lehetetlen az antifasiszta koalíció létrehozása. A Szovjetunió biztonságát szolgáló külpolitika tényei között találja meg az olvasó a Japánnal folytatott tárgyalásokat, majd már a háború kirobbantása után Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija felszabadítását, a szovjet—finn háború újabb anyagok alapján történt ismertetését-elemzését, a balti köztársaságok Szovjetunióhoz csatlakozásának történetét, valamint Besszarábia és Észak-Bukovina felszabadítását.

A kötet harmadik része igen sokat foglalkozik a Szovjetunió belpolitikájával, ezen belül is a honvédelmi ipar fejlesztésével, a szovjet fegyveres erők harcképességének fokozásával. Egy külön fejezetben foglalkoznak a szerzők a szovjet fegyveres erők szervezeti megerősítésével, a csapatok technikai felszereltségével, a személyi állomány harci és politikai kiképzésével, valamint az ország védelmi terveivel. Mindebből világosan kitűnik: a fasiszta Németország támadásával számoló szovjet állam mindent megtett az agresszió méltó fogadására, de a tervezett intézkedéseket csak 1942 nyarára lehetett volna maradéktalanul végrehajtani. Így hát egy részüket már a Nagy Honvédő Háború alatt kellett befejezni.

A három részen kívül a kötet tartalmaz egy — az időszak főbb elvi vonatkozásait összegező — bevezetőt, továbbá egy zárszót. A kötetet mintegy 150 fénykép, színes térképek, névmutató és időrendi tábla egészíti ki.

Végezetül szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a III. kötet befejezésében a szerzők a megkezdődött második világháború első időszakában lezajlott események alapján mélyrehatóan elemzik a német fegyveres erők, valamint a velük szemben álló nyugati kapitalista országok fegyveres erőinek hadművészetét, továbbá a szovjet katonai elméletnek a Nagy Honvédő Háború előestéjén vallott legfontosabb tételeit.

Sörös Lajos

A. M. VASZILEVSZKIJ

A VEZÉRKAR ÉLÉN

(Zrínyi Katonai Kiadó—Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 543 o.)

Hadtörténeti szakirodalmunk kétségkívül gazdagabb lett, amikor a Zrínyi Katonai Kiadó és a Kossuth Könyvkiadó közös gondozásában megjelent a Vaszilevszkij marsall életútját ismertető memoárkötet. A haza szolgálatának szentelt élet bővelkedik eseményekben: az első világháború cári hadserege fiatal tisztjének munkájától a vezérkari főnök nehéz és felelős posztjáig vezet. Az emlékiratot a kimagasló képességű hadvezér zömében a második világháború eseményeinek szenteli, részleteiben olyan meghatározó mozzanatainak, mint a moszkvai, a sztálingrádi és a kurszki csata, a Donyec-medencéért vívott ütközet, a jobbparti Ukrajna és a Krím felszabadításáért folyó harc, az ellenség szétzúzása Belorusszija, a Baltikum, Kelet-Poroszország és a Távol-Kelet térségében. Vaszilevszkij marsall mindezeknek a hadműveleteknek aktív résztvevője volt, ezért leírásai valósághűek, meggyőzőek.

A szerző alapvető feladatának tartja, hogy bemutassa a szovjet hadvezetés egyre emelkedő színvonalú hadvezéri művészetét, de mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy a szovjet nép és fegyveres erői harcának irányítója, a háborúban aratott győzelem ösztönzője és szervezője a Szovjetunió Kommunista Pártja volt. Példákon mutatja be, hogyan vett részt a Központi Bizottság az egyes főbb hadműveletek terveinek jóváhagyásában, hogyan küldte a Politikai Bizottság tagjait a frontok haditanácsaihoz, az arcvonal legfelelősségteljesebb szakaszaira, hogy a helyszínen segítsék a bonyolult hadászati feladatok megoldását.

A párt gondoskodásának eredményeként a szovjet állam ütőképes haderővel és szilárd anyagi bázissal rendelkezett ahhoz, a szocializmus vívmányait a fasiszta hadigépezettel szemben megvédje. Annak kezdeti sikerei azzal indokolhatók, hogy nem állt elegendő idő a szovjet kormány rendelkezésére ahhoz, hogy a szükséges szervezési és mozgósítási rendszabályokat végrehajtsa, mivel hibásnak bizonyult az ellenség valószínű támadásával kapcsolatos prognózis. A történelmileg rendkívül rövid felkészülési idő, a német militarizmus mögött álló hadigazdasági bázis méretei és a szovjet hadvezetés által foganatosított rendszabályok tervezése és megvalósítása során elkövetett hibák mind negatív következményekkel jártak.

Nagy figyelmet fordít a szerző arra, hogy kellő súllyal mutassa be a szovjet nép hősies és önfeláldozó munkáját, a helyi pártszervezetek szerepét és nem utolsósorban a hadsereg soraiban folytatott pártpolitikai munka hatékonyságát és jelentőségét az erkölcsi-politikai szellem fenntartásában. Ennek a munkának ragyogó példája Sztálingrád, ahol három hónap leforgása alatt több mint 14 000 katona lépett a párt soraiba.

Mélyrehatóan tárja fel az emlékirat a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása és alapvető apparátusa, a vezérkar tevékenységét, a fegyveres erők vezetésének súlyát viselő front- és hadseregparancsnokságok, haditanácsok és törzsek működését. Ezekkel a szervekkel a szerzőnek a háború teljes időtartama alatt szoros munkakapcsolata volt a vezérkar hadműveleti csoportfőnökének, majd a vezérkar főnökének felelős beosztásában. Egyben a honvédelmi népbiztos helyettesének funkcióját is ellátta. A továbbiakban a 3. Belorusz Front parancsnokaként, a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása tagjaként, majd a Távol-Kelet

térségében működő csapatok főparancsnokaként szolgált.

Gazdag tapasztalatait felhasználva, példákon mutatja be, hogyan tudta a szovjet hadvezetés a frontparancsnokságokat sablonmentesen irányítani, hogyan volt képes minden adott esetben a helyzetnek leginkább megfelelő formákat és módszereket alkalmazni. Levéltári anyagok bizonyítják, hogy a főhadiszállás nemcsak vezette és segítette a frontokat, hanem tanította is azokat a győzelem tudományára olyan direktívák kiadásával, amelyek az utasításokon túlmenően a hatékony végrehajtás elvi alapjait is tartalmazták. A főhadiszállás határozta meg a feladatok teljesítésének fontossági sorrendjét, dolgozta ki a hadműveletek és hadjáratok elgondolásait. A hadműveletek konkrét tervei, az ezzel kapcsolatos számvetések már a vezérkar berkeiben születtek.

Átfogó képet nyújt a szerző a vezérkar tevékenységéről, arról, hogyan járult hozzá a hadászati elvek, a hadművészet egésze, de különösen a vezetési művészet fejlesztéséhez. Folyamatosan gyűjtötte és értékelte a hadszíntereken kialakult helyzetről szóló adatokat és közkinccsé tette azokat. A vezérkar munkatársai állandó kapcsolatot tartottak a frontokkal, megszervezték a kölcsönös tájékoztatást a felderítő szervek által szerzett adatokról. A legfontosabb információkat és következtetéseket a vezérkar a legfelsőbb főparancsnoknak terjesztette fel és ezek figyelembe vételével születtek a felső szintű döntések, a végrehajtásukra intézkedő direktívák. A végrehajtás ellenőrzése szintén a vezérkarra hárult. A vezérkar főnöke kiemeli művében közvetlen segítői — például Antonov és Styemenko hadseregtábornokok — munkásságát.

Figyelemre méltóan és újszerűen értékeli Vaszilevszkij a legfelsőbb főparancsnok személyiségét, tevékenységét. Elismerően nyilatkozik arról, hogy Sztálin napról napra figyelemmel kísérte az arcvonal helyzetében beálló változásokat, tisztában volt az események lényegével, a hátország, a gazdaság helyzetével. Voltak tevékenységében hibák is, néha nem is kis horderejűek, de mint elemző és mélyen gondolkodó ember, belátta tévedéseit és megfelelő következtetéseket tudott levonni a maga számára. Környezete egyre inkább tapasztalta, hogy a korszerű háború kategóriáiban gondolkodik, magas fokú hadvezéri művészettel oldja meg a hadászat fontos problémáit. A sztálingrádi csata fontos állomás volt, de a fegyveres küzdelem felső szintű irányításának célszerű formáit és módszereit csupán a kurszki kiszögellésben vívott csata idején kezdte alkalmazni. Ettől kezdve már csakis a döntő és manőverező hadviselésre, az erők bátor összpontosítására, az ellenséges csoportosítások szétzúzásában pedig az átkaroló és bekerítő tevékenységre alapozott. Sztálin fokozatosan a hadműveleti művészet alakítására, a hadműveletek tervezésére is befolyást kezdett gyakorolni. Stratégiai és hadműveleti gondolkodása jóval felülmúlta harcászati ismereteit, de az ő szintjén ez utóbbi nem alapvető követelmény. Kétségtelen, hogy Sztálint a kiemelkedő hadvezérek sorába kell iktatni.

Vaszilevszkij marsall könyvében méltó választ ad a burzsoá történelemhamisítóknak, tényekkel és adatokkal bizonyítja, hogy a döntő hadműveletek a szovjet—német arcvonalon zajlottak le és nem a szövetséges csapatok arcvonalain. Cáfolja a volt hitlerista tábornokok állításait, akik szerint a győzelem oka: a sztálingrádi csatában a szovjet csapatok abszolút erőfölényben voltak a német csapatokkal szemben. Számadatokkal bizonyítja, hogy ilyen erőfölény nem volt és akkor még nem is lehetett. A győzelem döntő tényezője a szovjet csapatok erkölcsi-politikai állapota, győzni akarása és az igazságos ügybe vetett hite, de nem utolsósorban a hátország szilárdsága és támogatása volt.

Meleg szavakkal emlékezik meg a szerző a szovjet katonák, hősök soráról, a partizánokról, parancsnokokról

és politikai munkásokról. Csakis a kommunista párt által nevelt és lelkesített emberek serege volt képes a fasiszta fenevadat megfékezni és saját barlangjában véglegesen legyőzni. Emlékezik parancsnoktársainak sorára, a kimagasló hadvezérekre, Grecskóra, Zsukovra, Malinovszkijra, Rokosszovszkijra, Tolbuchinra és számos más tábornokra, marsallra; a vezető politikai munkásokra, Brezsnyevre, Jepisevre, Zseltovra, Szuszlovra és a többiekre. Elismeréssel és kegyelettel emlékezik tanítómestereire — Saposnyikovra, Tuhacsevszkijre, Vorosilovra, Jegorovra, hangsúlyozza, hogy az általuk teremtett elméleti alapok ma is a korszerű szovjet hadtudomány alapkövei.

Meg kell jegyeznünk, hogy a könyv olvasása során keveselhető az, amit a szerző az egyes hadműveletekben rejlő újról, az adott akcióra jellemzőről mond. De nem kapunk kielégítő választ arra sem, hogyan folyt és valósult meg a koalíciós vezetés a szövetségesek vezérkarai részéről a második világháborúban.

Összességében, Vaszilevszkij marsall műve magas eszmei-elméleti szinten megírt, megalapozott tudományos munka, amely nagy segítséget nyújt napjainkban a korszerű hadviselés kérdéseinek elsajátításához, korunk háborúinak megértéséhez.

Nádor Tibor

ENCYKLOPEDIA II. WOJNY SWIATOWEJ

(Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1975. 793 o.)

Néhány hónapja jelent meg Varsóban a lengyel Nemzetvédelmi Minisztérium kiadójának gondozásában *A második világháború enciklopédiája.* A közel nyolcszáz oldalas kötet munkálataiban több intézmény — a lengyel Hadtörténelmi Intézet, az „F. Dzierzynski" Katonai Politikai Akadémia, a K. Swierczewski tábornok nevét viselő Vezérkari Akadémia, a „J. Dąbrowski" Katonai Műszaki Akadémia, a LEMP Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Főiskola, a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és Szocialista Országok Intézete — munkatársai, kutatói vettek részt. A szerkesztő bizottság tevékenységét dr. Kazimierz Sobczak ezredes-professzor irányította.

Az enciklopédia bevezető tanulmányában a szerzők a második világháború jellegével, előkészítésével, a szemben álló háborús koalíciók létrejöttével, a háború lefolyásának főbb mozzanataival stb. foglalkoznak. A második világháború eseménytörténetét az 1939 szeptembere—1941 júniusa; az 1941 júniusa—1943 tavasza; az 1943 tavasza és 1944 nyara; az 1944 nyara—1945 májusa és végül az 1945 májusa—1945. szeptember 2-a közötti időszakokra bontva mutatják be.

A tanulmány befejező részében összegezik a háború következményeit és tanulságait. Itt közlik a veszteségeket is. A legtöbb emberáldozatot — 20 milliót — a Szovjetunió népei hozták. Utánuk következik Lengyelország 6 028 000 főt számláló vesztesége.

A szerzők megállapítják, hogy a hitleri fasizmus, a japán militarizmus, az olasz fasizmus és szövetségeseik hadigépezetének szétverésével a népek megszabadultak a fasizmus részéről fenyegető pusztulástól.

Megváltozott a világ politikai térképe. Nőtt a Szovjetunió tekintélye. A kommunista pártoknak az ellenállási mozgalomban betöltött szerepe eredményeképpen megindult a társadalom forradalmi átalakítása Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában, Bulgáriában, Jugoszláviában, Albániában és Magyarországon.

Győzött az antifeudális, antiimperialista forradalom Vietnamban és Észak-

Koreában. Néhány évvel a második világháború befejezése után létrejött a Kínai Népköztársaság és az ötvenes évek végén győzött a forradalom Kubában is. 1949-ben megalakult a történelem első demokratikus német állama, a Német Demokratikus Köztársaság.

A szocialista országok létrejötte Európában és Ázsiában a második világháború legfontosabb következménye, s ez a szocializmus javára változtatta meg a világ erőviszonyait.

A fasizmus szétverésével növekedtek a demokratikus erők az egész világon, erősödött a munkásosztály befolyása a kapitalista világ társadalmi fejlődésében is.

A második világháború meggyorsította a gyarmati rendszer felbomlását Ázsiában, Afrikában és elősegítette a harmadik világ semleges országainak létrejöttét. Mindez komoly csapás volt a kapitalista rendszerre.

Németország, Japán és Olaszország vereséget szenvedtek, más országok pedig, mint Nagy-Britannia, Franciaország, meggyengültek. Az Egyesült Államok viszont az egész kapitalista világban megerősítette pozícióit.

A győztes hatalmak 1945-ben létrehozták az Egyesült Nemzetek Szervezetét. Fő feladatául a békés nemzetközi együttműködés megszervezését és a fegyveres konfliktusok megakadályozását tűzték ki.

Az enciklopédia mintegy kétezer címszót tartalmaz. Háromszázötven illusztráció, 48 vázlat, illetve táblázat segíti a tájékozódást. Igen szépek a színes ábrák, például az 1939—1945 közötti lengyel egyenruhákról, hadi- és csapatzászlókról, katonai kitüntetésekről, az antifasiszta koalíció államainak háborús kitüntetéseiről stb. készült képek, illetve rajzok.

Az anyag fele lengyel vonatkozású, ugyanakkor értékesek, tudományos igényességgel megírtak a nemzetközi tartalmú részek is.

A kötet készítői a címszavak kiválasztásában alapvetően minden lényeges szempontot figyelembe vettek. Így az olvasó megismerheti a második világháborúban szerepet játszó egyes országok és városok, szövetségi rendszerek, nemzetközi szerződések és megállapodások, nemzetközi konferenciák, katonai és polgári szervezetek, a hadseregek, a haderő- és fegyvernemek, a haditechnika, a szervezés, a haditervek, hadműveletek, csaták, jelentősebb ütközetek, a hadvezérek, nevezetes személyiségek, a hitlerista megszállási rendszer, a terror, a koncentrációs táborok, az antifasiszta ellenállási mozgalom, a partizánerők, mártírok stb. főbb adatait és rövid történetét. Számtalan esetben a címszavak nem csupán tényeket közölnek, hanem tudományos értékű elemzést is tartalmaznak, mint például a varsói felkelésről írottak.

A kötetben több magyar vonatkozás található, egy részük nemzetközi, illetve lengyel eseményanyag keretében. Például: *a szovjet csapatok háborús tevékenységének* tárgyalásánál kapunk tájékoztatást a Vörös Hadsereg budapesti, balatoni és bécsi hadműveleteiről. *A nemzeti felszabadítási frontok* bemutatásánál megemlítik a Magyar Front létrehozását is.

A lengyel katonai internáló táborok címszó keretében szó esik Magyarországról is. A szerzők megállapítják, hogy Magyarországon 1939. október 11-én 40 382 katona (5400 tiszt) tartózkodott. Többségük Franciaországba és Szíriába evakuált. 1941—1944 között Magyarországon mintegy 6000 lengyel katona maradt.

A lengyel katonai menekültek címszóban megállapítják, hogy Magyarországról mintegy 21 000 lengyel távozott nyugatra. Magyarországról és Romániából pedig mintegy 13 000 civil evakuált Franciaországba.

A magyar címszavak megfogalmazása általában hiteles és tárgyilagos képet ad. (Például a Kádár Jánosról, Kiss János altábornagyról, a Horthy-hadseregről, majd a demokratikus magyar hadseregről, Horthy Miklósról, Szálasi Ferencről, Magyarország és Bu-

dapest háborús szerepéről stb. szóló részek.)

Magyarországról írva a szerzők többek között megállapítják, hogy „a németek Lengyelország elleni agressziója idején a magyar kormány a társadalom nyomására nem támogatta az agresszort, ellenkezőleg, ellátták a lengyel internált katonákat és civileket."

Bajcsy-Zsilinszky Endréről sajnos több pontatlan megállapítás történik a kötetben. Az többek között, hogy 1942-től együttműködött a Magyarországi Kommunista Párttal és részt vett az antifasiszta ellenállási mozgalom szervezésében. Bajcsy a magyarországi németellenes mozgalom egyik nagy alakja volt. 1942-ben kapcsolatba került a szociáldemokrata és a kommunista párt néhány képviselőjével. Síkra szállt Schönherz Zoltán megmentése érdekében is, a kommunista párttal való együttműködés szükségességének felismeréséhez azonban lényegében csak 1944-ben jutott el.

Téves Bajcsy letartóztatásának időpontja is. A Gestapo nem 1944. június 19-én, hanem március 19-én, tűzharc után hurcolta el lakásáról.

A Magyar Nemzeti Front csapatainak Bajcsy-Zsilinszky nem volt a vezérkari főnöke. Az 1944. november elején létrehozott Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának az *elnöke* lett. E bizottság keretében alakították meg a Katonai Vezérkart, amelynek élére Kiss János altábornagy állt. Itt jegyzem meg, hogy mindkettőjük kivégzésének dátuma pontatlan. Bajcsy életét nem 1944. december 25-én, hanem 24-én hajnalban, Kiss Jánosét pedig nem november 25-én, hanem december 8-án oltották ki a nyilasok.

Az említett és meg nem említett pontatlanságok egyáltalán nem csökkentik a lengyel szerzői kollektíva vállalkozásának nagy érdemeit.

A kötetet mindenképpen kiemelkedő, bizonyos vonatkozásokban egyedülálló, úttörő vállalkozásként értékelhetjük. Nemcsak azért, mert az első ilyen tartalmú kiadvány Lengyelországban: marxista történetszemléletével méltó hely illeti meg a nemzetközi enciklopédiairodalomban is. Igen hasznos információs forrást képez katonapolitikai, politikai, hadművészettörténeti stb. vonatkozásban egyaránt. Nemcsak a szakembereknek, hanem minden érdeklődőnek hatékony segítséget adhat a második világháború története sokrétű megismeréséhez.

Godó Ágnes

FRIEDRICH WÜRTHLE

DIE SPUR FÜHRT NACH BELGRAD

Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914*

(Wien—München—Zürich, Molden, 1975. 352 o.)

Az 1914. június 28-i szarajevói merénylet — erősebben, mint valaha — az új és legújabb korral foglalkozó történettudomány érdeklődésének középpontjában áll. A legszorgosabb kutatómunka a polgári történettudomány részéről tapasztalható, mivel az első imperialista világháború kirobbanásának okát e tudomány képviselői közül számosan kizárólag a Gavrilo Princip által elkövetett merényletnek tulajdonítják. Mivel azonban Ferenc Ferdinánd halálát és az Osztrák—Magyar Monarchia egy hónap múlva bekövetkező hadüzenetét mégsem lehet egy terrorista „őrült" tettéhez kötni, a ku-

* *F. Würthle:* A nyomok Belgrádba vezetnek. Az 1914-es szarajevói dráma háttere.

tatások többsége a tett mögött „meghúzódó" erők felderítését célozza. E felderítő tevékenység évtizedek óta különböző szenvedélyek felkorbácsolásához vezet, gyakran nyílt vádaskodássá fajul, s kiválóan alkalmas arra, hogy az imperialista háború kitörésének igazi okairól elterelje a figyelmet.

Würthle szóban forgó műve sem magával a merénylettel foglalkozik, hanem az azt „sugalmazó és előkészítő bűnös erők" leleplezésének feladatát vállalja magára. A szerző életpályájának alakulása lehetővé tette, hogy hosszú időt szenteljen a kérdés tisztázására és kimerítően tanulmányozza az osztrák, valamint a jugoszláv levéltárak anyagát, sőt, ismereteit a családja birtokába került okmányok segítségével is gyarapítsa. Később, mint az osztrák külügyminisztérium sajtószolgálatának vezetője (1949—1955), majd bonni osztrák sajtóattasé, s végül az osztrák Nemzeti Tanács elnökségének sajtóreferense, minden alkalmat megragadott arra, hogy egyéb külföldi forrásokhoz is hozzájusson és gazdagítsa azt a képet, amely a merényletről és annak hátteréről benne kialakult.

Würthle tézise, helyesebben nagy anyagismeretén nyugvó ítélete az alábbiakban foglalható össze: Gavrilo Princip cselekedete nem a magányos gyilkos őrült tette, hanem egy széles bázison felépülő nemzetközi összeesküvés végső kifejlete, amely összeesküvés legfőbb mozgatója Dimitrievič (fedőneve: Apis) ezredes, a szerb hadsereg elhárító osztályának vezetője, támogatója, jobban mondva tevőleges szemlélője Pašić szerb miniszterelnök és köre, célja pedig a soknemzetiségű Habsburg monarchia elpusztítása volt. Az ítélet kimondásához szükséges bizonyító eljárás a rendelkezésre álló nagy forrásanyag meglehetősen szűk részére, a Princip-perben felvett kihallgatási jegyzőkönyvekre koncentrálódik. A kihallgatási jegyzőkönyvek hitelességéhez nem fér ugyan kétség, de önkéntelenül felmerül az a gyanú, hogy a vallomások, vagy legalábbis azok egy része, kényszer útján jöttek létre. Würthle többségében igényes forráskritikája kétségkívül kizárja a helytelen következtetéseket és különösen Dimitrievič megítélésében elfogadható eredményre jut: Dimitrievič-Apis és társai szerepe Princip s a többi Szarajevóba eljutott merénylő előzetes felkészítésében nem vitatható. De hiányolni kell annak történelemhű bemutatását, hogy Dimitrievič az utolsó előtti pillanatban szinte minden kapcsolatot megszakított a Gavrilo Princip csoporttal, miután felismerte, hogy a csoport törekvése egy antimonarchista, tartalmában anarchista délszláv köztársaság megteremtése, amely igen sok közös vonást mutat fel az oroszországi eszer párt törekvéseivel. E nagy jelentőségű tényre A. Piszarjev szovjet történész legújabb kutatásai derítettek fényt. Piszarjev kutatásának fényében még kevésbé tűnik valószínűnek az a szerep, amit szerző a szintén monarchista Pašićnak, a szerb miniszterelnöknek tulajdonít. Már a világháború alatt, de még inkább a háború után napvilágra került számos megbízható adat bizonyítani látszik, hogy Pašić, bár tudott a különféle nacionalista szervezetek létéről, köztük arról is, amelybe Gavrilo Princip és társai tartoztak, a Monarchiával való háborús konfliktustól, azaz a központi hatalmakkal való háborútól való félelmében — egy évvel a második Balkán háború után — a Dimitrievič kör teljes elszigetelésére törekedett. Túlzás továbbá a szerző azon állítása is, hogy a júliusi válság idején Dimitrievič körének letartóztatása kizárólag azt a célt szolgálta volna, hogy Pašić közreműködéséről ország-világ előtt elterelje a figyelmet, illetve a merényletben vétkes miniszterelnököt az ártatlanság glóriájával övezze. A nemzetközi diplomáciában Pašić szerepét 1914 júliusában másként látták: a Monarchia ultimátumára adott, Pašić által sugalmazott szerb válaszjegyzék engedékenysége még annak a II. Vilmos császárnak is feltűnt, aki a merénylet hírére így kiáltott fel: „Most vagy soha!" (Azaz: megvan a soha vissza nem térő

alkalom az évtizedek óta előkészített imperialista világháború kirobbantására.) Eddig úgy tűnt, hogy Pašić akkori magatartását kizárólag külpolitikai tényezők befolyásolták, mindenekelőtt a cári Oroszország állásfoglalása. Ma már világosan látjuk, hogy a szélsőséges nacionalista szervezetek törekvésében feltáruló polgári (demokratikus) köztársaság veszélye Pašić magatartását nem kis mértékben befolyásolta. Természetesen a háború kirobbanását Pašić nem háríthatta el, hiszen Németország és a Monarchia mindenképpen háborút akaró politikája miatt a béke fenntartására tett bármilyen erőfeszítés eleve kudarcra volt ítélve: a német hadvezetőség, amely a hadsereg felkészítésében nyert előnyét elveszteni nem akarta, szövetségesével együtt versenyt futott a háború kirobbantásáért. A Würthle-féle ítélet éppen ezért azt a veszélyt hordozza, hogy a háború kirobbantásának felelősségét leszűkítse a kis Szerbia kormányára, illetve a kormány szövetségeséül beállított „maroknyi terrorista csoport" akciójára, ugyanakkor felmentse a központi hatalmakat, köztük elsősorban az Osztrák—Magyar Monarchiát. Ebben az összefüggésben még az antant-hatalmak nyugati országai, Anglia és Franciaország is a felmentettek közé kerülnek, sőt a félrevezetett ártatlanok jelzőjét is megkapják.

Nem véletlen, hogy az ítélet eme megfogalmazódása számos elutasító kritikát von maga után. Az ítélet közvetlenül érinti a jugoszláv történetírás eddigi eredményeit is, mivel a két világháború között, de a második világháború után is nem egy erőfeszítés történt a jugoszláv historiográfiában arra, hogy a világháború kitörésének egyedüli felelősségét Szerbiáról elhárítsák. Würthle műve számol az újabb elutasítással és a várható reakciónak elébe megy azzal, hogy a mai jugoszláv hatóságok az ítélet realitását legjobban alátámasztó okmányok kutatása elől napjainkban is mereven elzárkóznak. A jugoszláv magatartás, illetve tendenciózus álláspont bizonyítékaként Würthle művében a szaloniki per is felsorakozik. Mint ismeretes, 1917-ben Dimitrievićet ezredest összeesküvés vádjával hadbíróság elé állították és elmarasztaló ítélet alapján kivégezték. A két világháború közti időben ezzel kapcsolatosan számos mendemonda került napvilágra. Ezek közül mind a mai napig tartja magát az a változat, hogy Sándor trónörökös és Pašić miniszterelnök Dimitrievićet halálra ítélésével megszabadultak attól a kellemetlen partnertől, aki mindkettőjük részességét, illetve felelősségét a szarajevói merényletben ország-világ elé tárhatta volna. Más verzió szerint, Dimitrievićet a szerb különbéke legnagyobb akadálya volt, ezért kellett elpusztulnia. 1953-ban Jugoszláviában az 1917-es szaloniki pert felülvizsgálták, amelynek kapcsán Dimitrievićet és társait az összeesküvés vádja alól felmentették és rehabilitálták. A per egész anyaga azóta kutatható. Kérdés azonban, legalábbis a szerző szerint, hogy a kutatás számára ma hozzáférhető anyagok kielégítik-e a teljesség igényét? Würthle ez utóbbit illetően kételkedik. Megítélése szerint a közeljövőben aligha kínálkozik még egy olyan alkalom, mint az első és második világháború idején, amikor a merényletre, illetve a szerb kormány politikájára vonatkozó teljes anyag ideiglenesen az osztrák—magyar csapatok, majd a náci Wehrmacht kezébe került.

Würthle műve nagyon tanulságos és nagy publicisztikai erővel megírt alkotás. A mű alapkoncepciója és mondanivalója azonban erőteljes kritikát von maga után: a marxista történetírás — az elmúlt évtizedek elmélyült kutatására támaszkodva — nem fogadja el az első világháború kitöréséért egyetlen államot, vagy terrorista csoportot felelőssé tevő álláspontot. Az imperialista háború kirobbantásáért valamennyi imperialista nagyhatalmat felelősség terheli. Nem hanyagolható el, hogy a kezdeményező szerepet az agresszív német és osztrák—magyar imperializmus vállalta magára.

Farkas Márton

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Voenno-isztoricseszkij Zsurnal (Szovjetunió) 1975. 7—12 szám.

A második félév folyamán megjelent számok tanulmányai között tallózva elsőként *V. Andrianov:* „Partizánháború és katonai stratégia" című írását említjük meg (7. szám, 29—38. o.). A második világháború befejezése óta egyetlen nap sem telt el úgy, hogy valahol ne dörögtek volna a fegyverek. (Több mint 30 országot és 28 évet felölelő, jól áttekinthető táblázat mutatja be, hogy hol, mikor folytak fegyveres harcok.) A katonai konfliktusok és helyi háborúk elemzése azt mutatja, hogy az egyik fél részéről a partizánakciók hosszú ideig a fegyveres harc fő formáját képezték. Emellett a polgári és nemzeti felszabadító háborúkban addig, amíg a haladó erők létre nem hozták reguláris hadseregüket, a partizánharc maradt a fegyveres harcnak nemcsak a fő, hanem egyetlen formája is.

Partizánharc sokféle körülmények között kialakulhat, és sok közös vonása van a reguláris csapatok által vívott harccal, de vannak sajátos vonásai is. A partizánok például az ellenség által ellenőrzött területen harcolnak, a különböző csoportok, alakulatok önként fognak fegyvert, kezdetben a kiképzésük rendszerint igen alacsony fokú, szervezeti formájuk sokféle lehet. Az ellenség rendszerint túlerőben van, ezért nem célszerű hosszas harcokba bocsátkozni. A partizánharc alapvető formája a rövid, váratlan támadás.

A helyi háborúkban a partizánharcok sok helyen főszerepet játszottak. Ott, ahol mindkét fél erős reguláris hadsereggel rendelkezik, a partizánháború rendszerint kiegészítő szerepet kap. Ez a kiegészítő szerep azonban igen jelentős is lehet. A Szovjetunióban például a Nagy Honvédő Háború idején a partizánok megöltek, megsebesítettek vagy elfogtak körülbelül 1 millió hitleristát, kisiklattak 18 ezer vonatot, elpusztítottak több mint négyezer páncélost, és páncélautót, több mint kétezer löveget, mintegy 800 repülőgépet, megrongáltak 1600 vasúti hidat. Ez olyan mennyiségű embert és technikát jelent, ami elég lett volna egy nagyméretű hadászati csoportosításhoz.

A partizánharc vezetése egészen hadászati méretekig központosítva volt. Ilyen vezetés nélkül nem lehetett volna az ismert nagy akciókat, mint a „Sínháború", a „Koncert" stb. végrehajtani. A Szovjetunióban a II. világháború alatt objektíve létezett a partizánerők hadászati alkalmazása.

A megszállt országokban a partizánharc volt az ellenállás legaktívabb formája, amelyben milliók vettek részt Európában és Ázsiában. Franciaországban például 1944-ben 500 ezer ember vett részt a harcokban. A Görög Kommunista Párt által vezetett Nemzeti Felszabadító Front magja a 122 ezer emberből álló partizánhadsereg volt. 1944 végén Jugoszláviában több mint 350 ezer, Albániában 70 ezer, Belgiumban 50 ezer, Dániában 45 ezer, Olaszországban 250 ezer partizán harcolt annak ellenére, hogy a kommunista pártoknak az ellenállás polgári vezetői „kivárási" politikáját is le kellett győzni.

A 8. és 9. szám csaknem minden tanulmánya a távol-keleti hadműveletekkel foglalkozik — a militarista Japán felett aratott győzelem 30. évfordulója alkalmából. A közlemények között találunk olyanokat is, amelyeknek tárgya az 1904—1905-ös háború, vagy a Kolcsak elleni harc valamely részkérdése. A tanulmányok közül kettőt emelünk ki. Az egyik a 8. szám szerkesztőségi cikke: „A Kvantung-hadsereg szétzúzása" (3—16. o.). A szovjet Távol-Kelet ellen irányuló japán agressziós tervek a háború alatt mindvégig nagy veszélyt jelentettek. Megvalósításuk megkezdését főként a szovjet—német arcvonal eseményeinek alakulása akadályozta meg. A Szov-

jetunió mindvégig kénytelen volt 40 hadosztályt állomásoztatni a mandzsúriai határ mentén, amelyeket nem tudott felhasználni a németek ellen. A japán kormány állandóan megsértette a semlegességi egyezményt. Japán hadihajók 1941 nyara és 1944 vége között 178 szovjet hajót tartóztattak fel, a japánok csak 1944-ben 144 alkalommal sértették meg a szovjet államhatárokat és 39 alkalommal lőtték a szovjet területet. 1945 elején Japán még komoly erőkkel rendelkezett. A szárazföldi hadseregben és a légierőknél 5,5 millió ember szolgált, volt 10 ezer repülőgépe is, a flotta pedig 500 hadihajóból állt. Az 5,5 millió emberből Kínában volt 1,5 millió, Délkelet-Ázsiában 601 ezer, a Csendes-óceán szigetein 233 ezer, otthon 2,4 millió. Az országban volt csaknem az egész flotta is, 1,7 millió emberrel.

A legerősebb csoport a Madzsúriában állomásozó Kvantung-hadsereg volt, amelyre Japán a szovjet Távol-Kelet meghódításánál számított. Állományába 871 ezer ember, 6700 löveg és aknavető, 1200 páncélos, 1900 repülőgép tartozott. A hadsereg 17 megerősített körletben helyezkedett el, mintegy 1000 km-re széthúzva.

Miután Japán elutasította az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Kína 1945. július 26-i deklarációját, az amerikaiak augusztus 6-án ledobták az első atombombát Hirosimára. A korábbi kötelezettségvállalásnak megfelelően a Szovjetunió augusztus 8-án hadat üzent Japánnak.

A hadicselekmények kezdetére a szovjet csapatokat jelentősen feltöltötték, többek közt az európai hadszíntéren felszabadult alakulatokból. A következő erőkkel rendelkeztek: 1,5 millió ember, 27 ezer löveg és aknavető, 5500 harckocsi és önjáró löveg, 3800 repülőgép. A túlsúly tehát a következőképpen alakult: ember — csaknem 1:2, lövegek 1:4, harckocsi 1:4,6, repülőgép — csaknem 1:2 arány a szovjet csapatok javára. Az átszervezésnél három frontot hoztak létre: a Bajkálon túlit R. J. Malinovszkij, az 1. Távol-keletit K. A. Mereckov és a 2. Távol-keletit M. A. Purkajev parancsnoksága alatt. A hadműveletben részt vett a Csendes-óceáni Flotta is.

A főhadiszállás nagy jelentőséget tulajdonított a váratlanság tényezőjének, ami helyesnek is bizonyult, mert amint ez később a japán tábornokok vallomásaiból kitűnt, a transzszibériai vasút csekély áteresztő képességére számítva, legkorábban szeptember végére, október elejére várták a támadást.

A támadás előkészítéséről, időpontjáról csak a legszűkebb parancsnokság tudott. A csapatokat széles arcvonalon helyezték el összpontosítási körletekben, ami biztosította a várakozási és megindulási körletek egyidejű és gyors elfoglalását. Csapatmozgatást szigorúan csak éjjel lehetett végrehajtani, nappal be kellett tartani a legszigorúbb álcázási előírásokat. A határőrörsök rendes szolgálatot adtak, a kijelölt alakulatok a szokásos helyőrségi életnek megfelelően szénakaszálással foglalkoztak. A határ menti lakosságot nem telepítették ki, folytatódott a normális élet. A rádióállomások csak a már korábban is ott állomásozott alakulatoknál adtak, az újaknál csak vettek. A terepszemrevételező tisztek legénységi egyenruhában tevékenykedtek. Hatalmas munkát végeztek a repülőterek és gépek álcázása terén. Hogy a főcsapás irányát illetően megtévesszék az ellenséget, a megindulási körleteket az egész arcvonal mentén kiépítették. Hogy a frontparancsnokok megérkezését titokban tartsák, ideiglenesen megváltoztatták nevüket és egyenruhájuk rangjelzéseit.

A hadművelet előkészítése időszakában jelentős pártpolitikai munka folyt. Június és július folyamán több mint 20 ezer harcost vettek fel a pártba, több mint 13 ezret pedig a Komszomolba. Augusztus 1-én a távol-keleti csapatoknál 885 478 párttag és komszomolista szolgált, a személyi állománynak több mint fele.

Augusztus 9-ére virradó éjjel a szovjet csapatok megindultak — lényegé-

ben tüzérségi előkészítés nélkül. A következő napon támadásba lendültek a Mongol Népköztársaság csapatai is. A Bajkálon túli Front keretében a 6. gárda-harkocsihadsereg csapatai két nap alatt 300 km-t nyomultak előre. Az 1. Távol-keleti Front arcvonalán elkeseredett harcok folytak. Az első nap folyamán mintegy 2322 japán katonát és tisztet semmisítettek meg, csak 35 esett fogságba.

A szovjet csapatok az első hat nap alatt áttörték a védelmi vonalakat. Augusztus 17-én a Kvantung-hadsereg parancsnoksága kapitulált, de a katonák zöme folytatta az ellenállást. A szovjet csapatok ezért meggyorsították a támadást, 50—500 fős deszantok szálltak le a nagyobb városokban és kikötőkben. Mukdenben elfogtak egy japán repülőgépet a mandzsu-kuói bábcsászárral, Pu-Jivel.

Augusztus 11. és 25. között a 2. Távol-keleti Front csapatai, a Csendes-óceáni Flottával együttműködve, végrehajtották a dél-szahalini támadó hadműveletet, augusztus 18. és szeptember 1. között pedig a kurili deszanthadműveletet. Csupán a Bajkálon túli és az 1. Távol-keleti Front csapatai 1565 löveget, 2139 aknavetőt és gránátvetőt, 600 páncélost, 861 repülőgépet, 2480 géppuskát, 9508 golyószórót és 2129 autót zsákmányoltak.

A mandzsúriai hadműveletre az európai háborúban korábban ismeretlen méretek, főleg távolságok a jellemzőek. Az arcvonal több mint 5 ezer kilométer széles volt, a csapatok támadásának mélysége elérte a 600—800 kilométert. Jellemző még az, hogy a hadművelet — méreteihez képest — igen gyorsan zajlott le.

A témakör másik tanulmánya *L. Kozlov* és *A. Orlov:* „A szovjet fegyveres erők felszabadító küldetése" c. írása (9. szám, 3—12. o.). A Szovjetunió belépését a militarista Japán elleni háborúba az elnyomott népek lelkesedéssel fogadták. A szövetségesek táborában viszont már mindjárt a háború után elkezdődött a felszabadító szerep meghamisítása. A hadjárat 24 napja alatt a szovjet csapatok felszabadították Északkelet-Kínát, Észak-Koreát, Dél-Szahalint és a Kurili-szigeteket. Ez összesen 1,5 millió négyzetkilométer terület, több mint 70 millió lakossal.

A hadjárat gyors üteme megakadályozta, hogy a japánok tönkretegyék Északkelet-Kína és Észak-Korea gazdasági potenciálját, épek maradtak a gyárak, bányák, erőművek. A szovjet csapatok segítséget nyújtottak a termelés megindításához, a termés betakarításához, az élelmezés megszervezéséhez.

A szovjet fegyveres erők győzelme lehetővé tette a Kínai Nemzeti Felszabadító Hadsereg számára, hogy védelemből támadásba menjen át. Több mint 40 millió lakosú terület kapcsolódott be a Kuomintang elleni harcba. A KNFH-nek sikerült kiszélesítenie a felszabadított területeket, elfoglalni az északkeleti kerületeket (nagyobb területet, mint Japán, Olaszország és Németország együtt), amelyek fejlett iparral rendelkeztek és amelyek a néphadsereg katonai-gazdasági bázisává váltak. A kínai vezetők kérésére a szovjet parancsnokság átadta a KNFH-nek a zsákmányolt japán fegyvereket, amelyek mennyiségét két front esetében az előbbi cikk említi, valamint 680 raktárt, a Szungari-flottilla hajóit és a szovjet fegyverek egy részét. Ez lehetővé tette a KNFH fegyvereinek kicserélését, ami azt eredményezte, hogy a hadsereg mennyiségileg és minőségileg megerősödött. 1945. november 1-én a KNFH 522 ezer katonája és tisztje közül 397 ezer Észak-Kínában volt. 1946-ban még Mao is így írt erről: „Csak a Szovjetunió nyújtott Kínának segítő kezet, lelkesítve a kínai népet és katonáit a kuomintangista ellenforradalom és amerikai segítői elleni harcra."

Koreában, amely csaknem 40 évig volt japán elnyomás alatt, létrejöttek a feltételek a demokratikus koreai állam megalakulásához. Délen ezt a helyi reakció az amerikaiak támogatásá-

val megakadályozta. Északon 1946 februárjában alakult meg Észak-Korea Ideiglenes Népi Bizottsága Kim Ir Szen vezetésével és elkezdte az ország demokratikus átalakítását.

Amikor a szovjet csapatok befejezték felszabadító tevékenységüket, kivonultak a kínai és koreai területekről.

Az imperialista Japán szétzúzása, amelyben döntő szerepet játszottak a szovjet csapatok, kedvező feltételeket teremtett más ázsiai népek nemzeti felszabadító harcához is. 1945. szeptember 2-án a kormány nyilatkozatot adott ki a Vietnami Demokratikus Köztársaság létrehozásáról. Csaknem ezzel egyidejűleg robbant ki az indonéziai forradalom, amely véget vetett a 250 éves holland uralomnak. Augusztus 17-én kikiáltották az Indonéz Köztársaságot. 1946. július 4-én önállókká váltak a Fülöp-szigetek. Kibontakozott a felszabadító harc Burmában, Kambodzsában és Laoszban.

A pártpolitikai munka fontosságával foglalkozik *M. Szoboljev:* „A kommunista párt tevékenysége a hadsereg és a flotta pártszervezeteinek megerősítése terén 1941 és 1945 között" című tanulmánya (10. sz., 3—11. o.). A párt vezető szerepe a fegyveres erőknél a háború idején legvilágosabban a pártszervezetek sokoldalú tevékenységében mutatkozott meg. A felsőbb pártszervek nagy gondot fordítottak a káderek helyes elosztására, tökéletesítették a szervezetet.

A háború kezdetekor a hadseregben és a flottában több mint 14 ezer pártszervezet volt, mintegy 563 ezer taggal. A századoknak és a velük azonos szintű alegységeknek csaknem felében volt pártszervezet. Öt katonai körzetben (a Leningrádi, a Balti Különleges, a Nyugati Különleges, a Kijevi Különleges, az Ogyesszai) volt a hadsereg összes párttagjainak 46 százaléka. A kommunisták, az első sorokban harcolva, rendkívül nagy veszteségeket szenvedtek, az első hat hónap alatt több mint 500 ezren dőltek ki a sorból. A 18. hadseregben például 1941. július 1-én mintegy 15 ezer párttag volt, a hónap végére pedig mindössze 3700 maradt. Szükségessé vált tehát a párttagok átcsoportosítása. A KB a háború kezdeti időszakában a hadseregbe irányított 500 köztársasági KB, területi, határvidéki, városi és kerületi PB-titkárt, a KB 270 felelős munkatársát, 1265 területi és kerületi pártmunkást, a helyi pártszervezetekből 8800 vezető pártmunkást. Az alsóbb pártaktívából 18,5 ezer kommunistát és komszomolistát mozgósítottak. Az általános mozgósítással is bekerült a hadseregbe 1 millió 100 ezer kommunista.

1942-től kezdve a hadsereg pártszervezetei főként a harcokban kitűnt katonákból töltődtek fel és az új kommunisták száma hónapról hónapra kezdte meghaladni az elvesztettek számát.

1943-ban a hadsereg és flotta pártszervezetei 2 millió 175 ezer harcost vettek fel (803 167 párttagot és 1 millió 372 468 tagjelöltet).

1944-ben a pártszervezetek száma tovább nőtt. Az év végére számuk már 78 ezer volt, a taglétszám pedig meghaladta a 3 milliót. Ez az SZKP tagságának 52 százalékát jelentette.

1941. július 1. és 1945. július 1. között 3 788 ezer harcos lett tagjelölt, 2 376 ezer pedig párttag. A jelentkezők száma azonban lényegesen nagyobb volt. Kb. 800 ezer tagjelölt és 500 ezer párttag kérelmét már nem tudták elbírálni, mert a kérelmezők közben elestek.

A fiatalok nagy létszámára való tekintettel már 1944 őszén újra megindították a hadosztály-pártiskolákat, majd az alsóbb tanfolyamokat is. A párttagság eszmei színvonalának emelését nagyban elősegítette a sajtó. A csapatok havonta 19 millió 300 ezer újságot és kb. 1 millió folyóiratot kaptak. 1944 végére a hadseregben 18 frontújság és ugyanennyi kerületi újság, 90 hadsereg-, 160 hadtest- és több mint 700 hadosztály-újság működött, amelyeknek egyszeri példányszáma 3,5 millió volt.

Rendkívül meggyőző adatokat tartalmaz *K. Kazakov:* „A szovjet tüzérség fejlődése a Nagy Honvédő Háború idején" című tanulmánya (11. sz., 12—19. o.) A háború előtti időszakban mintegy 20 új tábori löveget és aknavetőt hoztak létre, amelyeknek több mint felét rendszeresítették 1937 és 1940 között. A háború kezdetéig rendszeresített fegyvereknek mintegy 67 százalékát a szovjet rendszer idején alakították ki. A szerző a tüzérség fejlődését a fegyverzet és a szervezés alakulása szempontjából nagyobb szakaszokra osztja, felsorolva a fegyverfajtákat is. Ezek közül ragadjuk ki a leglényegesebbeket.

A háború kezdetekor a hadseregtüzérség aránya 92 százalék volt (kb. 52 ezer egység), míg a Legfelsőbb Főparancsnokság Tartalékát (LFT) mindössze 8 százalék (kb. 4600 löveg) képezte. 1941 nyarán és őszén a légierők és a harckocsik terén elszenvedett nagy veszteségek miatt a tüzérség jelentette csaknem az egyetlen reális tűzerőt. 1941 nyarán-őszén jelentős a reaktív tüzérség létrehozása. 1941. július 1-én állították fel az első reaktív üteget 7 db M—13-as kilövőállvánnyal. Július 14-én 13 óra 30 perckor lőtték ki az első sorozatot az orsai állomáson lévő németekre. Július—augusztus folyamán még 8 üteget küldtek ki az arcvonalra, augusztusban a Főhadiszállás 8, szeptember—októberben pedig még 6 ezred felállítására adott parancsot.

1941 októberében az ellenség 75 hadosztályt (köztük 22 páncélos és gépesített hadosztályt) vont össze Moszkva alatt, a szovjet—német arcvonalon tevékenykedő német csapatoknak csaknem a felét. A szovjet parancsnokság is hatékony intézkedéseket tett az irány megerősítésére. Az ősz folyamán létrehoztak 30 páncéloselhárító tüzérezredet, októberben 14, majd november—decemberben még 28 új reaktív-tüzér dandárt. Általában 4—8, a 16. és 19. hadseregnél 15—17 löveget tudtak biztosítani az arcvonal 1 kmére. Az erőkkel való manőverezés eredményeként a védelmi hadművelet végére a 16. hadsereg esetében, amely a Moszkvába vezető legrövidebb utat védte, ezt sikerült átlagosan 36,5 lövegre emelni.

1942. január 10-én a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának 03. sz. direktívája kimondta, hogy a tüzérségi támogatás hatékonyabbá tétele érdekében át kell térni a tüzérségi előkészítésről a tüzérségi támadásra. Ugyancsak 1942 őszére, amikor a lehetőségek megnőttek, elkezdték az átszervezést is. Létrehozták a LFT-t képező és a légvédelmi tüzérhadosztályokat, a reaktív tüzérségi dandárokat pedig ezredekké alakították. Megjelentek az M—20-as és M—30-as nehéz aknavetők, ezeket ezredekbe és dandárokba szervezték. A háború első éve alatt a LFT-t képező tüzérség mennyisége hétszeresére nőtt.

A sztálingrádi ellentámadásnál a három front tüzérsége már körülbelül 230 ezredből állt, ez összesen 13 500 löveget és aknavetőt jelentett, 2,3-szer többet, mint amivel a három front Moszkva alatt rendelkezett.

A nagy támadó hadműveletekhez főként az önjáró és reaktív tüzérséget fejlesztették. Kurszk alatt már 15 önjáró tüzérezred működött. Az áttörésnél a főirányokban rendkívül nagy összpontosítást sikerült létrehozni: 160—180, több hadseregnél pedig 210—240 löveget egy arcvonalkilométerre.

1944—1945 folyamán megnőttek az anyagi lehetőségek. Az ipar csupán 1944. júniusától decemberig 28 500 löveget és aknavetőt adott a hadseregnek. Ha összehasonlítjuk a katonai termelés adatait a tüzérségi lövegek, harckocsik és önjáró lövegek terén, azt látjuk, hogy a Szovjetunió a háború alatt 1,5—2-szer több harci technikát, 3,1-szer több löveget és aknavetőt gyártott, mint Németország és összes szövetségei. 1941. június 1. és 1945 június 1. között a Szovjetunió 536 ezer löveget és aknavetőt, 95 100 harckocsit és önjáró löveget gyártott, Németország és szövetségesei pedig csak 170 ezer

löveget és aknavetőt, közel 54 ezer páncélost és rohamlöveget állítottak elő.

Lényegében a Szovjetunió katonai iparának megteremtéséről szól *N. Cvetajev:* „Az SZK(b)P XIV. kongresszusa és a Szovjetunió védelmi képességének megerősítése" (12. sz., 3—9. o.) című tanulmánya. A cikk a kongresszus ötvenedik évfordulójára jelent meg.

A XIV. kongresszuson határozták meg a szocialista építés irányvonalát. A szocialista iparosítás politikája megteremtette a katonai ipar alapját is. Ezt figyelembe véve a kongresszus meghatározta azt a feladatot, hogy a Vörös Hadsereget és a Vörös Flottát új, korszerű technikával kell felszerelni.

A XIV. kongresszus megváltoztatta a párt szervezeti szabályzatát és először vett bele külön fejezetet „A Vörös Hadseregben dolgozó pártszervezetekről". Ez nemcsak rendezte a pártszervezetek helyét a hadseregben, hanem erősítette is a politikai irányítás és a politikai szervek szerepét.

Amikor megkezdődött a szocialista iparosítás, megindult a repülőgépgyártás, a harckocsigyártás és a modern tüzérségi fegyverek gyártása is. A háború előtti utolsó három évben ennek lehetőségei rendkívüli mértékben megnőttek, mivel sok polgári üzemet is átállítottak katonai termelésre. A mérnökök és technikusok megfeszített erővel dolgoztak az új technikai eszközök előállításán. Az automata fegyverek fejlesztése terén nagy sikereket ért el V. A. Degtyarjev, F. V. Tokarjev, G. E. Spagin stb. A tüzérségi fegyverrendszerek tökéletesítése terén a V. G. Grabin, I. I. Ivanov és F. F. Petrov által vezetett kollektívák értek el jó eredményeket.

1936—1939 között jelent meg a KV nehéz harckocsi (főkonstruktőre Zs. J. Kotyin), a T—34-es közepes harckocsi (M. I. Koskin, A. A. Morozov és N. A. Kucserenko konstrukciója). Mindkét harckocsi erős páncélzattal és fegyverzettel rendelkezett, jó manőverező képességű, eléggé gyors harcjárművek voltak. Harci és harcászati-technikai adataik jelentősen meghaladták a külföldi páncélosokéit.

1938—1939 folyamán az A. N. Tupoljev, N. N. Polikarpov, V. M. Petljakov, Sz. V. Iljusin, A. Sz. Jakovlev, Sz. A. Lavocskin, A. I. Mikoján és M. I. Gurevics által vezetett kollektívák új vadászgépeket, bombázókat és csapatrepülőgépeket hoztak létre: a DB—3F-et, a PE—2-t, az IL—2-t, a JAK—1-et, később a LAGG— és MIG—3-t, amelyek sebessége 549—620 km volt óránként.

1941 júniusára a flottának mintegy 600 hajója volt. Gyors ütemben fejlődtek a légideszant, technikai és légvédelmi alakulatok is.

Mindezeknek az alapoknak a megteremtése azt eredményezte, hogy míg Németország — békés körülmények között — csaknem 7 év alatt állította át gazdaságát a katonai termelésre, az Egyesült Államok pedig 4—5 év alatt, a Szovjetunió — nehéz, háborús körülmények között — mindösze 6 hónap alatt képes volt haditermelésre átállni.

Befejezésül olyan témát említünk meg, amely viszonylag ritkán szerepel a folyóirat hasábjain: *B. Dimitrijev:* „Tengeralattjárók építése a Nagy Honvédő Háború idején" című közleményét (12. sz., 71—75. o.). A Haditengerészeti Flotta építési programjának megfelelően a harmadik ötéves terv első három éve alatt a hajógyárak 265 hadihajót építettek. Ezek között volt 58 különböző típusú tengeralattjáró is. Az egész tervidőszakra 198 tengeralattjáró építését tervezték.

A flották közül a Csendes-óceáni Flotta és az Északi Csendes-óceáni Flottilla rendelkezett a legtöbb nagy tengeralattjáróval (13), míg a Balti Flottának csak 6 ilyen hajója volt, a Fekete-tengeri Flottának és az Északi Flottának pedig mindössze kettő.

1941. június 22-én a tengeralattjárók legénysége 7261 embert számlált. A tisztikar főleg fiatalokból állt. A

nagy nehézségek és a hajógyártás jelentős részének evakuálása ellenére a háború kezdetétől 1942. január 1-ig 25 tengeralattjáró készült. Egyidejűleg tökéletesítették a fegyverzetet is: 1941-ben például új típusú, három fokozatú — 4, 8, illetve 10 km hatótávolságú — torpedót rendszeresítettek. Akkor ez volt a világon a leggyorsabb torpedó, első fokozatának sebessége elérte az 51 csomót. A háború első időszaka alatt azonban 80 hajó helyett mindössze 37 készült el, mert több ok miatt csökkenteni kellett a termelést. A háború második időszakának tapasztalatai — különösen északon — azt mutatták, hogy a kisméretű tengeralattjárók hasznosabbak, ezért ezek építése került előtérbe.

1944-ben kezdődött az új szerkezetek (Diesel-motorok, villanymotorok, szivattyúk) kialakítása. Tökéletesítették az akkumulátorokat, a tüzérségi és torpedó-fegyverzetet, a hidroakusztikai felszerelést és a rádiókat. Kidolgozták a Diesel-motorok víz alatti működését és a zajtalan üzemet biztosító berendezéseket.

A háború egész ideje alatt az ipar 56 tengeralattjárót bocsátott ki, ezen kívül 2 könnyűcirkálót, 25 torpedórombolót, őrhajót, aknakereső hajót, 15 nagyméretű tengeralattjáró-elhárító hajót és 873 különböző méretű naszádot. *(Lengyel István)*

Historie a Vojenstvi (Csehszlovákia) 1973.

A folyóirat 1973. évi 1. számában *F. Herfurt* és *O. Podzemský* „A CSKP KB ideológiai plénuma és a társadalomtudományok a hadseregben" című cikkében — a plénum anyaga alapján — képet ad a XIV. kongresszus irányvonalában megszabott feladatok teljesítésének helyzetéről. Hangsúlyozza hogy korunk fejlődési tendenciáinak értékelésénél, a feladatok jellegének meghatározásánál elengedhetetlen a történelmi valóság, a történelmiség, az elmélet és gyakorlat egysége elvének érvényre juttatása. A plénum megállapította, hogy a párton és a társadalmon belüli válságfejlődés egyik alapvető oka az elméleti munka hiányossága volt, ami a hadseregen belül abban is megnyilvánult, hogy lebecsülték a társadalomtudományok jelentőségét a politikai nevelőmunkában. A társadalomtudományok művelésének fő célja a hadseregben az élet átformálása és annak biztosítása, hogy a hadsereg alkotó résztvevője legyen annak az eszmei-ideológiai harcnak, amelyet a kommunista párt folytat.

J. Liptáh és *M. Špičák* „1948 februárja és a csehszlovák hadsereg" c. cikkében, a munkáshatalom és a proletárdiktatúra bevezetésének, az 1921-ben kitűzött közelebbi stratégiai cél elérésének 25. évfordulója alkalmából szemlélteti a CsKP tevékenységét, a párt katonapolitikájának alakulását, a hadseregépítés háború utáni folyamatát a társadalmi fejlődés egyes időszakaiban. Kiemeli a túlzottan nagy létszámú hadsereg fenntartásának hátrányait olyan körülmények között, amikor a Szovjetunió ereje is garantálta a köztársaság biztonságát. Jellemzi a hadsereg akkori parancsnoki karának beállítottságát és összetételét.

V. Kožnar, „Történelmi tett, amelyet nagyra értékelünk" c. cikkében — a 30. évforduló alkalmából — méltatja a csehszlovák katonai egység első harcbalépését a szovjet—német arcvonalon, Szokolovo körzetében, 1943 márciusában, a Voronyezsi Front állományában. Ez a harci tett alapozta meg a csehszlovák—szovjet fegyverbarátságot. Az 1. csehszlovák önálló zászlóalj parancsnoka Svoboda ezredes volt. Egységében magyar katonák is harcoltak.

1972. október 25—30 között a Szlovák Tudományos Akadémia épületében ülésezett *a csehszlovák—szovjet történelmi vegyesbizottság.* A csehszlovák delegáció vezetője, J. Poulík akadémikus, referátumában a csehszlovák historiográfia jelenlegi hely-

zetével és fő feladataival foglalkozott. A szovjet delegáció vezetője, P. N. Poszpelov akadémikus, tájékoztatta az ülés résztvevőit a szovjet történettudomány utóbbi években elért fejlődéséről és aktuális feladatairól. P. A. Zsilin altábornagy, akadémiai levelező tag, felszólalásában a második világháború történetével foglalkozó tizenkét kötetes sorozat kiadási munkálataival kapcsolatos kérdésekről tájékoztatott.

Az ülésen több csehszlovák és szovjet történész szólalt fel, a fő figyelmet a csehszlovák—szovjet kapcsolatok alakulására, de elsősorban a második világháború időszakában gyökeredző fegyverbarátság tényekkel való alátámasztására fordították. Behatóan foglalkoztak a második világháború története burzsoá meghamisítóinak leleplezésével is.

V. P. Morozov „A szovjet fegyveres erők hadászati támadása 1944—45-ben a Kárpátok—Prága irányban"; *V. Král* „Csehszlovákia és a második világháború"; *C. Amort:* „A cseh és szlovák nemzeti felszabadító harcnak nyújtott szovjet segítség az 1939—1945-ös években" tárgyú korreferátumát a folyóirat teljes terjedelemben közli.

J. Pivovarči „A Szlovák Nemzeti Felkelés hadigazdasági alapjai" c. cikkében részletes adatok alapján mutatja be a felkelés stratégiai tervét és annak katonai-gazdasági bázisát, biztosítását. Kiemeli, hogy az akkori Szlovákia potenciálja meghatározó szerepet játszott a szovjet hadsereg villámgyors előnyomulásában, másrészt feltárja a Szlovák Nemzeti Felkelés koncepciójának jellemzőit, főleg az ideiglenesen felszabadított területek védelmének, a felkelés vezetésére és kimenetelére gyakorolt hatásának sajátosságait.

A folyóirat 2. számában folytatódik a csehszlovák—szovjet történelmi vegyesbizottság ülése anyagának közlése. *P. A. Zsilin* „A második világháború történetének alapvető problémái" c. referátumában az egységes elméleti-módszertani hozzáállás fontosságát emeli ki a történeti kutatásban, hangsúlyozva a két ország történészei közös munkájának jelentőségét. Elemzi a második világháború kirobbanásának okait és következtetéseket von le a jövő háborújára; foglalkozik a Szovjetunió győzelmének világtörténeti jelentőségével; a fasizmus ellen harcoló országok és népek erőfeszítéseivel; a második világháború elemzésének jelentőségével korunk háborús tendenciáinak megértése, feltárása szempontjából.

A 3. számban *V. Král* „Historiográfiánk módszertani problémái" c. tanulmányát közlik amely a Szovjetunió fennállása 50. évfordulója alkalmából a Károly Egyetem filozófiai fakultásán rendezett ünnepi ülésszakon korreferátumként hangzott el. Tekintettel arra, hogy a szerző által felvetett problémák — a burzsoá ideológia hatása, a társadalmi átalakulás és a tudati formálás közötti ellentmondások, a marxi—lenini metodológia elferdítése, a pártosság hiánya stb. — közösek, és aktuálisak a katonai historiográfia számára is, a szerkesztőség célszerűnek tartotta a felszólalás teljes terjedelmű közlését.

Ugyancsak a 3. számban tájékoztatót adnak a *Budapesten, 1972. december 18—19-én megtartott tudományos konferenciáról,* melyre Petőfi Sándor születésének 150. és az 1848—49-es magyarországi forradalom 125. évfordulója alkalmából került sor a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, valamint a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia rendezésében. A tájékoztatót *V. Dangl* írta.

A lap 4. számában *J. Procházka* „Fordulat a háború menetében és annak politikai kihatásai" c. cikkében Kijev felszabadításának 30. évfordulójáról emlékezik meg és általános képet nyújt az 1943-as év katonai eseményeiről. A szovjet hadsereg téli had-

járatában részt vett az 1. csehszlovák önálló dandár is, amely számbelileg és minőségileg megerősödve, állományában harckocsizászlóaljjal és erős tüzérséggel, az 1. Ukrán Front hadműveleti felépítésében harcolt Kijev térségében. 1943. december 12-én sor került a csehszlovák—szovjet kölcsönös katonai és egyéb segélynyújtási egyezmény aláírására. A csehszlovák katonák megtisztelő kötelességüknek és internacionalista küldetésnek tekintették Ukrajna felszabadításában való részvételüket.

V. Mahler „A párt katonapolitikája" és *A. Michňák* „A párt katonapolitikája periodizálásának kérdései' c. cikkeivel a szerkesztőség sorozatot indít, olyan vitaanyagokat közölve, amelyek egy eddig kevéssé feltárt területet — a CsKP katonapolitikájának történetét — érintik. Ennek a kérdésnek a feltárását a csehszlovák hadtörténészek által folytatott kutatómunka jelentős és szükséges területének tekintik. A szerzők elsősorban néhány módszertani problémára hívják fel a figyelmet, értelmezik a párt katonapolitikájának hatását, céljait és feladatait, tartalmát és meghatározó vonásait, a katonapolitikai irodalomban való interpretálását és a fejlődés periódusai szerinti osztályozás kérdéseit, kiemelve az internacionalista jelleg bizonyítását.

A folyóirat 5. és 6. számában kétrészes tanulmányt közöl *J. Šolc* tollából Ján Nálepkáról, aki 1943. november 16-án halt hősi halált az Ovrucs ukrán városért folyó harcokban. Nálepka a Szovjetunióban alakult 1. önálló csehszlovák partizánosztag parancsnoka volt, századosi rendfokozatban; a Szovjetunió Hőse, valamint a Szlovák Nemzeti Felkelés Hőse megtisztelő cím birtokosa. Nálepka—Repkin történetét, harcos életútját és hősi tetteit olvasva a forradalmi, hazafias és internacionalista harci hagyományok forrására lelünk. Nálepka pályája a szlovák értelmiség életútját tükrözi. Sokan léptek e harcos útra, de kevesen jutottak el a valóban forradalmi tettekhez. E téren tettei ösztönzőek és példamutatóak voltak.

V. Vávra a 6. számban közölt tanulmányában megkezdi a CsKP katonapolitikája fejlődésének bemutatását, mégpedig az 1921—1935-ös években. Jellemző vonása a megfelelő hozzáállás keresése a forradalom kérdéseihez, az egységfronthoz, a munkás—paraszt szövetséghez, a burzsoá hadsereggel való viszonyhoz stb. A hadtörténeti kutatás szempontjából több tényezőt emel ki a szerző az objektív és szubjektív mutatók komplexumából. Ilyenek: a nemzetközi forradalmi mozgalom hatása; az ország belső gazdasági és politikai helyzete; külpolitikai irányvonala; a burzsoá hadsereg belső viszonyai és fejlődése; a CsKP belső helyzete, főleg az elhajlás elleni harca és szervező tevékenysége; a párt harci-forradalmi tapasztalatai.

Az 1973-as évfolyam magyar vonatkozásai

— az 1. számban ismerteti a szerkesztőség a Hadtörténelmi Közlemények 1972. 1. számának kivonatos tartalomjegyzékét;

— a 4. számban recenziót közöl az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1971. évi 1. számáról;

— a 6. számban *J. Lipták* tollából rövid tájékoztató jelent meg a második világháború történetével foglalkozó nemzetközi történészkonferencia (Budapest, 1973) napirendjéről és célkitűzéseiről. *(Nádor Tibor)*

Vojennoisztoricseszki Szbornik (Bulgária) 1974.

A bolgár néphadsereg hadtörténelmi folyóirata 1974 januárjától új köntösben és évente négy alkalommal jelenik meg. A szerkesztő bizottság élére Nikola Negyalkov tábornok, a vezérkar főnökének helyettese került, az új főszerkesztő Todor Gigov ezredes lett. A formai megújhodás határozott tartalmi gazdago-

dásban is lemérhető. Az elmúlt két esztendő alatt igen érdekes, értékes tanulmányok, közlemények, értékelések, visszaemlékezések, tájékoztatók stb. jelentek meg. Ugyanakkor a folyóirat folytatta jó hagyományait is, főként a kritikai és a bibliográfiai ismertetések területén.

Mindebben kétségtelenül meghatározott szerepet játszik az a tény, hogy 1973 október elsejétől — a vezérkar alárendeltségében — megalakult a bolgár néphadsereg Hadtörténelmi Intézete. Ez a szervezeti előrelépés minden bizonnyal új fejezetet nyitott a bolgár hadtörténetírás és kutatás fejlődésében.

Az 1974-es év számaiban megjelent tanulmányok és tudományos közlemények szerzői a bolgár hadtörténelem néhány kiemelkedő korszakára, illetve eseményére összpontosították figyelmüket és alapvetően az e témákban elért új oktatási eredményeket összegezték. Ez természetes is, hiszen az 1974-es évben számos nagy jelentőségű történelmi eseménynek volt az évfordulója.

A négy számban közreadott írásokat lényegében öt témakörbe csoportosíthatjuk: 1. a bolgár partizánmozgalom története; 2. az 1944. szeptember 9-i fegyveres felkelés kérdései; 3. a bolgár nép honvédő háborújának eseményei; 4. a bolgár néphadsereg harmincéves fejlődése és 5. az ezekkel szorosan összefüggő szovjet—bolgár fegyverbarátság története.

A fenti témakörök mellett csupán mennyiségi vonatkozásban „szorultak háttérbe" a bolgár hadtörténelem más időszakainak illetve kérdéseinek szentelt anyagok. Minőségileg ugyanis igen értékesek például *D. Angelov:* „Bolgár—bizánci kapcsolatok Ivan-Alekszandar cár idején, 1341—1347-ben" (1. szám), *Cv. Pavlovszka:* „Az Áprilisi Felkelés katonai előkészítése az 1. (tirnovói) forradalmi körzetben" (1. szám). *Iv. Sipcsanov:* „Katonai cenzúra Bulgáriában az 1912—1913-as Balkán-háborúk idején" (2. szám), *G. Hanamov:* „Vezetés és összeköttetés az 1923-as Szeptemberi Felkelésben" (2. szám) vagy *Szl. Csakarov:* „Fegyveres antifasiszta harc a sztara—zagorai és plovdivi térségben 1934—1935-ben" (1. szám) című tanulmányok amelyekben mindannyian új kutatási eredményekről is számot adtak.

Ez az ismertetés természetesen nem vállalkozhatott az egyes anyagok tartalmi kérdéseinek, tudományos megállapításainak közlésére, elemzésére. A magyar érdeklődőknek azonban nyilvánvalóan az is hasznos, ha legalább tájékoztatást kaphatnak a bolgár hadtörténelmi folyóiratban megjelent munkákról. Ezekről a fentiekben említett öt témacsoport szerint adunk áttekintést.

Az első csoportba tartoznak tehát, s a bolgár partizánmozgalom kérdéseivel foglalkoznak a következő írások. *K. Koszev:* „A bolgár kommunista párt — a bolgár nép fasizmus elleni fegyveres harcának szervezője és vezetője 1941—1944" (3. szám). A szerző átfogó képet ad a bolgár forradalmárok tevékenységéről a második világháború idején. Bemutatja a párt szerepét és helyét a nép antifasiszta ellenállásának és fegyveres harcának kibontakoztatásában és végigvitelében. *K. Markov:* „A bolgár partizánegységek harcászatának néhány alapvető kérdése" című tanulmánya (3. szám) különösen azért figyelemre méltó, mert a partizánharcászat a tudományos munkákban eléggé ritkán jelentkező, ugyanakkor napjainkban is fontos elméleti és gyakorlati jelentőségű kérdéseit feszegeti és több olyan megállapítást fogalmaz meg, ami nemcsak a bolgár partizánmozgalom történetére érvényes.

Új ismereteket közölnek *V. Kovacsev:* „Az illegális sajtó (1941. június—1944. szeptember 9.) és néhány katonai probléma" (4. szám), *M. Conev:* „A forradalmi katonák és tisztek szerepe az 1941—1944-es antifasiszta harcban" (3. szám), *B. Atanaszov:* „Illegális katonai szervezkedések és perek a monarcho-fasiszta hadseregben 1942—

1943 folyamán" (4. szám) című írásaikban.

Különösen érdekesek azok a feldolgozások, amelyek egy-egy terület eseményeinek, illetve egy-egy speciális kérdésnek nagyobb összefüggésekben való elhelyezéséhez nyújtanak segítséget. Ide tartozik például *Cv. Todorova:* „Fegyveres antifasiszta harc 1941—1944 időszakában a harmadik felkelő övezetben" (4. szám) című munkája, melyben a pazardzsiki terület ellenállási mozgalmának alig, vagy egyáltalán nem ismert tényeit adta közre, vagy *D. Docsev* írása, a „Partizánmozgalom a Rodope hegységben 1943—1944 tavasza között" (1. szám). Hasonló cél vezette *Hr. Dobrev* történészt „A Lovecs—Trojan terület partizánmozgalma harcászatának néhány mozzanata" (2. szám) megírásában. *K. Gramenov—Szt. Liszijszki* pedig „A gorna-dzsumajai körzet 1942 júniusa—1944 januárja közötti fegyveres harca" (2. szám) bemutatására vállalkoztak. Úgyszintén érdekes közléseket tartalmaznak *A. Ruszev:* „A »Georgi Dimitrov« 3. bolgár népfelszabadító dandár tevékenysége a támadó harcokban" és *M. Erelijszka:* „A Népfelszabadító Felkelő Hadsereg tevékenysége a II. felkelő övezetben a szeptember 9-i felkelés előestéjén" című munkái. Mindkettő a folyóirat 3. számában jelent meg.

A második csoportba tartoznak az 1944. szeptember 9-i fegyveres felkeléssel foglalkozó írások. *V. A. Maculenko* szovjet hadtörténész a felkelés kirobbanásának és győzelmének külső, kedvező feltételeként szerepet játszó iași—kisinyovi hadműveletről ad értékelést. Figyelemre tart igényt *Zs. Cvetkov* tanulmánya, mely „A katonai partizán alegységek hozzájárulása a Szeptemberi Felkelés győzelméhez" címet viseli. A felkelés eseményeinek megismeréséhez visznek közelebb *K. Kolev és G. Antonov* a bolgár haditengerészet részvételéről készített feldolgozásukkal. Az említett tanulmányok az alapvetően a felkelés 30. évfordulójának szentelt 1974. évi harmadik számban jelentek meg, melyben számos értékes visszaemlékezést is találhatunk.

A harmadik csoportot alkotják a bolgár nép honvédő háborújáról írott anyagok. E témán belül általános kérdésekkel foglalkozik. *M. Lalkov:* „Bulgária 1944—1945-ös honvédő háborúja — a bolgár nép antifasiszta harcának folytatása" (4. szám) és *G. Gincsev:* „A bolgár néphadsereg hadműveleti művészete az 1944—1945-ös honvédő háború időszakában" (4. szám) című tanulmánya. Külön figyelmet érdemel a 2. számban megjelent két munka. Az egyik *R. Bonev:* „Az 1944-es honvédő háború első időszakában, erdős-hegyes terepen vívott támadó harc manőverei", a másik pedig *Iv. Nikov:* „A műszaki csapatok részvétele az 1944-es Nis-i hadműveletben" című, új kutatási eredményekre is támaszkodó írása. Speciális szakterületre kalauzolja el az olvasót *V. Kurtev* összefoglalása a 4. számban, mely „Az egészségügyi biztosítás az 1944—1945-ös honvédő háborúban" címmel jelent meg. A harmadik témakörbe tartozó munkák szerzői többségükben természetesen érintik a bolgár néphadsereg magyarországi tevékenységét is. Külön felhívjuk a figyelmet két közleményre. Az egyik *P. Hadzsiivanovnak,* az 1. bolgár hadsereg egykori törzsfőnökének „Az első bolgár hadsereggel Jugoszlávia, Magyarország és Ausztria területén" című írása (1. szám), mely nagyrészt a könyv alakban közreadott visszaemlékezés alapján készült. Hadzsiivanov könyvéről hadtörténelmi folyóiratunk 1975. évi 3. számában adtunk ismertetést. A másik közleményben (a 4. számban) *Genka Zidarova* állít emléket a bolgár katonanőknek, akik a honvédő háborúban önkéntesként vettek részt és példamutató helytállásról tettek tanúbizonyságot.

A VISZ 1974-es számaiban közreadott tanulmányok közül *a negyedik témakörbe* a bolgár néphadsereg születésének 30. évfordulójára készült cik-

kek és feldolgozások tartoznak. Ez alkalomból jelent meg *Dobri Dzsurov* honvédelmi miniszter cikke a 3. számban „A bolgár néphadsereg — a szocialista forradalom szülötte, a haza és a szocializmus hűséges őrizője" címmel. A folyóirat negyedik számában olvasható *V. Palin* szintézis jellegű írása, amelyben „A kommunista párt tevékenysége a bolgár néphadsereg létrehozásáért és megerősítéséért az 1944—1949-es években" címmel elvi, politikai és gyakorlati problémákat tárgyal. Nagy érdeklődésre tarthat igényt a szocialista hadseregek történetével foglalkozók számára *At. Szemerdzsiev* tábornoknak „A bolgár néphadsereg fejlődéséről és megszilárdulásáról az 1948—1955-ös években" írott cikke (3. szám).

Az ötödik témacsoportba sorolható anyagok között van *Szt. Tanev:* „A szovjet hadsereg döntő szerepe az 1944. szeptemberi antifasiszta népi felkelés győzelmében" (3. szám) és *Iv. Filcsev:* „A szovjet hadsereg bulgáriai fogadtatása" (3. szám) címmel közölt jó összefoglalása. Külön figyelmet érdemelt *R. Zlatkov:* „A bolgár és a szovjet katonák fegyverbarátsága és együttműködése az 1944—1945-ös honvédő háborúban és ennek tükröződése a frontsajtóban" (1. szám) című anyaga.

Szt. Tanev egy másik írásának külön értéke, hogy a bulgáriai szocialista forradalmi átalakulás egyik döntő területének fejlődéstörténetét vizsgálva hadtörténelmi vonatkozású következtetéseket vont le. A tanulmány „A szovjet csapatok segítsége Bulgária első mezőgazdasági szövetkezeteinek megszilárdításában és fejlesztésében 1944—1947 között" címmel, a 2. számban jelent meg.

A bolgár hadtörténelmi folyóirat nemcsak a tudományág művelőinek és az iránta érdeklődőknek nyújt ismereteket és segítséget, hanem jelentős szerepet tölt be a bolgár társadalom, ezen belül az ifjúság hazafias és honvédelmi nevelésében. Ez jellemző az 1974-es számokra is. Számos rövid írás található bennük a bolgár hadtörténelem nagy alakjairól és a bolgár nemzet fejlődésében elévülhetetlen érdemeket szerzett külföldi személyekről, hadvezérekről, forradalmár katonákról, tevékenységükről, hőstetteikről.

Ez utóbbi követésre méltó módszer lehet a magyar hadtörténelmi folyóirat számára is. *(Godó Ágnes)*

KRÓNIKA

EMLÉKÜLÉS ZALKA MÁTÉ SZÜLETÉSÉNEK 80. ÉVFORDULÓJÁN

„A hadifogság számomra jó iskola volt. Fiatal katonatisztből előbb pacifista lettem, aki már eltűnődik az emberiséget illető kérdéseken, azután pedig heves és kérlelhetetlen antimilitarista. A hadifogságban ismertem meg a szocialista eszméket, s annyira megragadtak, olyan új érzésekkel töltötték meg egész lényemet, hogy én teljesen átadtam magam a nagy igazságnak, amely — úgy véltem — mindig is ott élt a lelkem mélyén."

Zalka Máté szavai ezek, ő vall magáról, gondolatairól naplójában, a Spanyol Köztársaság Lukács tábornoka. Születésének 80. évfordulóját ünnepelte a Magyar Partizán Szövetség és a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum közös emlékülésen, 1976. április 20-án.

A Nemzetközi Brigád indulójának hangjai után Ráth Károly, a Magyar Partizán Szövetség elnökségi tagja, az emlékülés elnöke köszöntötte a megjelenteket: a volt spanyolországi veterán harcosokat, az Intézet, a Múzeum dolgozóit és a vendégeket.

Jelképpé lett Zalka Máté élete, és jelkép lett hősi halála is; példája annak az önzetlen, öntudatos, mélyen átérzett és tudatosan vállalt internacionalista segíteni akarásnak és segíteni tudásnak, amely a világot megreszkettető nagy napokban gyökeredzik. A Szovjetunió polgárháborújában kiontott vértől szökkent szárba, a fasizmus elleni harcokban teljesedett ki az a ma is élő erő, amelyből a mi nemzedékünk is nap mint nap táplálkozik. Életével, a harcával és halálával pecsételte meg Zalka Máté azt a szövetséget, mely a ma emberének, de minden elkövetkezendő kor emberének is kijelöli útját az emberség, a béke és a haladás felé.

Bitskey Tibor Konsztantyin Szimonov versét, A tábornokot mondta el, majd Györkei Jenő alezredesnek, a történelemtudományok kandidátusának ünnepi beszéde következett.

Egy tizennyolc éves ifjú embert állított elénk, aki az iskolapadból alig kinőve, tájékozatlanul, a körülötte zajló eseményekből vajmi keveset értve kerül be az első világháború szenvedést, jajt, halottak millióit, nyomorékokat, emberi roncsokat, de ugyanakkor acélos jellemeket, kristály-eszméket és új kort őrlő malmába.

Hamis koszorúk mögül szabadította ki beszédében az ember Zalka Mátét, a polgárháború és a spanyol föld ember-hősét.

A hagyományosan neki tulajdonított hőstettek a legendák ködéből gomolyognak elő: nem azokért ismerjük nagynak, nem azok miatt áll előttünk példaként élete.

Az átlagtól semmiben sem különböző katonatiszt volt, harcolt az olasz fronton, harcolt a cári csapatok ellen. Látta maga körül a háborút, annak minden nyomorúságát, talán túlságosan is érzékeny szemmel és fogékony lélekkel. Szenvedett hadifogolytáborok

hitvány barakkjaiban és honvágy marcangolta, mint megannyi társát. És itt, e ponton válik ki hadifogoly-sorstársai sokaságából. Kezdetben — ez naplójából világosan kitűnik, emelte ki Györkei alezredes — értetlenül, megdöbbenve szemlélte a tábor falain kívül tomboló nemzetformáló vihart, a forradalmat. Elméje, melyet az elzártság, a sokaság közepette sokszorosan megszenvedett magára maradottság különösen érzékennyé tett, mohón szívta magába az újat, a szokatlant — a tilalmast — a forradalmat, Marx és Lenin agitátorok-terjesztette gondolatait.

Ne gondoljuk azonban, hívta fel Györkei alezredes a figyelmet, hogy ettől kezdve minden úgy ment, amint a mesékben szokásos. Zalka Máté nehéz iskolát járt ki, tépelődve, önmagával tusakodva vált Frankl Bélából önmagává, meggyőződéses internacionalistává.

Ne gondoljuk, hogy nem kapcsolta régi önmagához, múltjához a régi meggyőződés, húszegynéhány év szoros köteléke. Ezernyi fájdalmas szálat kellett szétszakítania, míg a krasznojarszki véres napok után partizáncsapat élén fordult mindaz ellen, ami korábban a világot jelentette számára.

Nehéz iskolát járt ki a hadifogolytáborban — és átment a vizsgán. Fogságba került mint a monarchia tisztje — és leszerelt a polgárháború végeztével, mint a Vörös Hadsereg katonája. Ezt az utat kell látnunk, amikor Zalka Mátéról szólunk, csak így érthetjük meg, miért volt oly magától értetődő számára 1936-ban, hogy írói munkásságát félbehagyva, családjától megválva Spanyolországba siessen — és csak így érthetjük meg internacionalista társainak választását is.

Ukrajnában regényciklust írt, melynek utolsó kötete a „Hazatérés" címet viselte volna; a trilógia második része készült csak el „A bolygók visszatérnek" címmel. Nos, a bolygó nem tért vissza. A spanyol nemzetköziek Lukács tábornokká lett Zalka Mátéját egy halált hozó gránát örökre a spanyol földben marasztotta.

Nem lehet célunk, hogy itt Zalka Máté spanyolországi katonai tevékenységét elemezzük, Györkei alezredest sem vezették ilyen célok az emlékülésen elmondott beszédében.

Madrid, Jarama és Guadalajara hősének teljes életútját kell szemlélnünk, csak így lehet egész a kép — és csak így lehet igaz is egyben. A spanyol köztársasági kormány a tábornokot halála után a Felszabadítási Érdeméremmel tüntette ki — fejezte be ünnepi megemlékezését Györkei alezredes. A kitüntetést a Hadtörténeti Múzeum őrzi, ám nekünk nem a szépen csillogó érmet kell tekintenünk. Nincs itt helye a hősi múlton való merengésnek: Zalka élete fogjon meg bennünket — és ha megkíséreljük végigjárni az ő útját, közelebb kerülhetünk napjaink megértéséhez, napjaink feladatainak vállalásához is. Pontosan ez az, amit Zalka élete példáz.

Györkei alezredes beszéde után Bitskey Tibor levélrészletet olvasott fel Zalka Mátétól, majd Komját Aladár—Arma Pál indulója, a Madrid határán zárta az ünnepség első részét.

A szünet után „Egy bolygó nem tér vissza" címmel a Katonai Filmstúdió kisfilmjét vetítették. A film összeállítója szintén Györkei alezredes volt, aki sorra megszólaltatta Zalka Máté kortársait, matolcsi ifjúkori barátaitól kezdve feleségéig, leányáig, Nataljáig; rá emlékeztek volt spanyolországi harcostársai is.

Csákvári Ferenc

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ÉS EURÓPA

Beszámoló a sárospataki nemzetközi tudományos ülésszakról

A Rákóczi-emlékév kiemelkedő jelentőségű eseménye zajlott le május 24—28. között az újonnan restaurált sárospataki várban: a Magyar Történelmi Társulat tudományos ülésszakot rendezett II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából a Rákóczi Emlékbizottság, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Magyar Tudományos Akadémia, az Oktatásügyi Minisztérium, Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Sárospatak város tanácsa, valamint az MTA Irodalomtudományi Intézetének 18. századi munkaközössége támogatásával. A hazai tudományos életet képviselő mintegy kétszáz történész, irodalomtörténész, kultúrtörténész és nyelvész mellett részt vett a konferencián Ausztria, Bulgária, Franciaország, Kanada, Lengyelország, az NDK, az NSZK, Románia, Svédország, a Szovjetunió és Törökország e korszakkal foglalkozó több kutatója is. Intézményünket az ülésszakon Tóth Sándor kandidátus, osztályvezető, Rázsó Gyula főmunkatárs, Marosi Endre, Ságvári György és Zachar József munkatárs képviselte.

A megnyitó ünnepségen, amelyen párt-, állami és társadalmi életünk számos képviselője is megjelent, *Sinkovics István* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára, a Magyar Történelmi Társulat alelnöke mondott beszédet. Megnyitójában vázolta a korabeli magyarországi állapotokat, szólt II. Rákóczi Ferenc családi hagyományairól, személyiségéről. A szabadságharcra rátérve hangsúlyozta: Rákóczi felismerte és megalkuvás nélkül vállalta az ország fejlődését szolgáló történelmi feladatokat, az önálló állam megteremtését és a feudális társadalom korszerűsítését. Befejezésül kiemelte a szabadságharc európai keretek közötti vizsgálatának jelentőségét, amelyre ez az ülésszak vállalkozott. Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Sárospatak városa nevében *dr. Ladányi József* megyei tanácselnök üdvözölte a konferencia résztvevőit, és a szabadságharc haladó hagyományait, Rákóczi tevékenységének a szocialista hazafiságra és internacionalizmusra is ható éltető erejét méltatta. Az ülésszakon négy előadás és ezekhez kapcsolódva 33 korreferátum hangzott el, minden témakört vita zárt le.

Köpeczi Béla akadémikus, az MTA főtitkárhelyettese A Rákóczi-szabadságharc és Európa című előadásában ismertette Európa két nagy régiójának eltérő gazdasági-társadalmi fejlődését, a magyarországi fejlődés különleges tendenciáit, majd megállapította, hogy a bécsi udvar Magyarországon az abszolutizmus primitív formáját érvényesítette. Rákóczi számára nem lehetett választás: az ország függetlenségét a Habsburg hatalommal szemben kellett kivívnia. A szabadságharc állama ugyan átmeneti jellegű volt, de Rákóczi vezérlő fejdelemként szuverén központi hatalmat gyakorolt és ez lehetővé tette a különböző társadalmi erők összefogását, fontos reformok elindítását. A feudális körülmények között az egység kompromisszumokat eredményezett. Ennek ellenére nem rendi ellenállás volt, hanem a független és korszerűbb feudális államot célzó, széles társadalmi bázisra támaszkodó kísérlet, amelynek maximális célja a Habsburgok trónfosztása, új király választása, az önálló Erdély visszaállítása, minimális programja pedig a gazdasági, politikai és vallási sérelmek orvoslása, Rákóczi erdélyi fejedelemsége és külföldi kezesek állítása volt. Rákóczi államának és Magyarország népeinek viszonyára rátérve leszögezte: a szabadságharc céljainak elérése valamennyi itt élő nép érdeke volt, s a fejedelem igyekezett is velük együttműködni. A korabeli Európa reagálását elemezve az előadó megál-

lapította, hogy a szabadságharcnak szüksége lett volna jelentős francia támogatásra, mindenekelőtt szabályos szövetségi szerződésre. XIV. Lajos elismerte ugyan Rákóczit 1705-ben Erdély fejedelmének, a szerződés megkötését azonban halogatta, 1708-ban pedig már nem tartotta időszerűnek. Katonai és diplomáciai segítsége egyrészt azért maradt szerény keretek között, mert nem bízott a sikerben, másrészt mert maga is nehéz helyzetbe került, az általános béke megkötésekor pedig már arra sem volt ereje, hogy Rákóczit erdélyi birtokába visszajuttassa. Rákóczi elszigetelt helyzetében szívesen vette I. Péter 1707-es kapcsolatfelvételi kezdeményezését, amely a varsói szerződéshez vezetett. Ennek realizálását mindkét részről a külpolitikai helyzet kedvezőtlen alakulása akadályozta meg. Rákóczi korábban a svéd királlyal is igyekezett kapcsolatot teremteni, XII. Károly azonban ettől elzárkózott. Anglia és Hollandia 1704-ben hajlandó volt Rákóczi és Bécs között közvetíteni, de ez a bécsi udvar merevsége miatt meghiúsult, később pedig elmaradt a közvetítés. 1711-ben a magyar nemesség közvetlenül egyezett meg Béccsel, feladva a szabadságharc alapvető követelését is, az erdélyi fejedelemség különállóságának biztosítását. A szabadságharc sikertelenségének, a sajátos magyar viszonyok között megkísérelt, az abszolút monarchia jegyeit viselő politika kudarcának oka Magyarország gazdasági-társadalmi elmaradottsága és az osztályharc kiéleződése, valamint a külső szövetséges hiánya volt. Mégis nagy jelentőségű volt a szabadságharc a magyarországi fejlődés ideológiailag pozitív befolyásolásával — fejezte be előadását Köpeczi Béla.

R. Várkonyi Ágnes, a történelemtudományok doktora, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője Habsburg-abszolutizmus és független Magyarország címmel tartott előadást. Bevezetőben megállapította: a török kiűzésének, az országrészek egyesítésének időszaka hatalmas ellentétek korszaka volt, demográfiailag a magyar történelem legkritikusabb szakaszát jelentette, ugyanakkor fontos fejlődést hozott a gazdasági életben. Ennek az időszaknak a gazdasági-társadalmi viszonyai a manufaktúra-korszak közvetlen előzményeit mutatták. A fejlődés elért szintje centralizációt és a központi államhatalom befolyásának erőteljesebb érvényesítését kívánta. A Habsburg-hatalom azonban nem volt modern abszolutista állam, európai nagyhatalmi helyzetének megalapozásával párhuzamosan Magyarországon minden gazdasági erőforrásra rátette a kezét és ez Magyarország egész társadalmát egzisztenciálisan rázta meg. Ugyanakkor a dinasztia politikai kompromisszumokat tudott kötni a magyar rendekkel, így az irányítás és végrehajtás az abszolutizmus és rendiség kettősségét tükrözte. Magyarország a birodalom többi országával szemben az alárendeltség állapotába került, a fejlődésbeli szintkülönbség megnőtt. Ennek oka a dinasztikus célokat szolgáló, katonai erőre utalt, az udvari arisztokrácia szűk bázisára épült Habsburg-abszolutizmus volt, amely Magyarországon a refeudalizációs tényezőket, a második jobbágyság tendenciáját erősítette. Mindez Magyarországon valamennyi társadalmi osztály és réteg bizalmatlanságát, heves ellenállását váltotta ki. Ezekben a magyarországi mozgalmakban a társadalmi és nemzeti érdekek egybefonódtak, így fő színterüket a gazdasági kulcsterületek alkották. A szabadságharcra áttérve az előadó kijelentette: Rákóczi állampolitikai koncepciójának középpontjában a társadalmi összefogás állt, hogy az országot kivezethesse az anarchiából. Eközben a fejlődés tendenciáját követte, a hagyományos közösségeket szervezte országos érdekegységbe. Így országos érvénnyel hirdette meg a hagyományos hajdúszabadságot, amelyet, tekintet nélkül az etnikai hovatartozásra és a vagyoni helyzetre, közösségi érdek alapján kívánt rendezni. Az érdekegyesítést szolgálta a lelkiismereti szabadság elve és

a vallások közti béke megteremtésének szándéka alapján folytatott valláspolitika és az anyanyelvi kultúrák szabad fejlődésének biztosítása is. A konföderációs államforma is a közös érdekekhez, a központi akarathoz igazodást állította előtérbe, az országgyűlések pedig a gyakorlati követelmények elfogadtatását célozták. Az országos érdekegyesítést szolgálta Rákóczi merkantilista és protekcionista gazdaságpolitikája és a kuruc táborban kibontakozó társadalmi harcokat követő egy sor reformintézkedés is, mindez pedig már a második jobbágyság rendszerét szétfeszítő tendenciát mutatott. Befejezésül R. Várkonyi Ágnes rámutatott, hogy a Habsburg-dinasztia és a magyar rendiség kompromisszuma után kiteljesedtek a korábbi fejlődési tendenciák, de a második jobbágyság megszilárduló rendszerében, az állami önállóság hiányának körülményei között, a rendi alkotmány védelme alatt, a birodalom érdekeinek alárendelve.

Bán Imre, az irodalomtudományok doktora, a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára Korai felvilágosodás és nemzeti műveltség című előadása elején hangsúlyozta, hogy a feudális Magyarországon a 17. században igen kevéssé volt meg a talaja a felvilágosodásnak. A magyar szellemi élet és művelődés ugyanakkor élesen és kibékíthetetlenül kettéosztott volt. Az új filozófiai gondolkodás mindig a protestáns oldalon jelentkezett, de emellett jelen volt a katolikus filozófia is. A vallási ideológia szerint megosztott magyar művelődés külföldi kapcsolatai és társadalmi alapjai is különbözőek voltak. A modernebb, a rendi-feudális nemzettudaton túlmutató eszméket tartalmazó szellemi értékek a protestánsok körében halmozódtak fel. Elsősorban a puritánus mozgalom érdemel említést, amely a nemzeti ellenállás benső tartását erősítette, ugyanakkor küzdelmet folytatott a demokratikus presbiteri rendszerért és az anyanyelvi népművelésért is. A katolikus nemzettudatot ezzel szemben a Habsburg-ház iránti lojalitás és az ellenreformációs irányultság jellemezte, ugyanakkor tartalmazta a magyar nemesi öntudat és a függetlenségi eszme bizonyos elemeit is. A Rákóczi-korra örökített sokszínű és ellentmondásos nemesi és prédikátori ideológiából kiemelkedett Zrínyi Miklósé, amely mentes volt a vallási megkötöttségektől és a honvédő harc nagy példáit ragadta meg. Befejezésül Bán Imre megállapította: a 17. században a magyar művelődés csak a felvilágosodás előkészítő mozzanataival rendelkezett, de megvoltak a nemzeti műveltség csírái, a nemzeti tudat pedig már az egységesülő nemzeti művelődés kibontakozását szolgálta. Rákóczi minderre építhetett, bár a történelmi viszonyok nem engedték meg e tendencia érvényesítését.

Esze Tamás kandidátus, a Református Egyház Tudományos Gyűjteményei ny. főigazgatója A Rákóczi-szabadságharc valláspolitikája című előadásában a magyarországi protestánsokat érintő mozzanatokat elemezte. Bevezetőben megállapította, hogy 1608 óta fegyverrel szerzett, országos törvények által biztosított vallásszabadság volt Magyarországon, amelyet Erdély elerőtlenedése után a bécsi kormányzat a totális ellenreformáció szellemében érvényteleníteni szándékozott. Ez a törekvés a török kiűzését követően még erősödött, majd a protestáns magyar lakosság nyílt üldözésébe csapott át. Ez kihívta a protestáns nemesek ellenállását, amelyhez parasztmegmozdulások társultak, így a Rákóczi-szabadságharc kitörésében nagy része volt a vallási nyugtalanságnak is. Rákóczi a vallásviszály kiegyenlítésére törekedett, elhatárolta magát kora politikai katolicizmusától. Meggyőződéséhez katonai érdek és politikai belátás társult; mivel hadseregének döntő többsége protestáns volt, vállalnia kellett a vallási türelem politikáját. A római katolikus egyházzal szemben az állami szuverenitás elvét vallotta és érvényesítette. Rákóczi a protestánsok vallásszabadságát kinyilvánító és idő-

ről időre megerősítő korábbi országos törvényeket teljes értékű jogszabályoknak tekintette, az ezekkel ellentétes rendelkezéseket viszont érvényteleneknek. Ennek megfelelően az ellenőrzése alá került területeken a hadsereg segítségével visszaállította a protestáns vallásgyakorlatot. Az erőszakos protestáns templom-visszafoglalásokat azonban nem tűrte, az erről való döntést az országgyűlés jogaként tartotta fent. Ez protestáns nyugtalanságot keltett. A valláskérdésben Rákóczi közvetítésével kényszerű kiegyezésként az 1705-ös szécsényi országgyűlés döntött a status quo és a maior pars elve alapján, a kisebbségről való gondoskodás mellett. Gyakorlati megvalósítása panaszokra is okot adott, így az 1707-es ónodi országgyűlésnek ismét foglalkoznia kellett e kérdéssel. Esze Tamás befejezésül megállapította: a vallásbéke eszménye Rákóczinál megelőzte korát, de teljes megvalósításához az adott körülmények között nem volt ereje.

Az első előadáshoz kapcsolódó korreferátumok a szabadságharc európai jelentőségét bizonyították. *L. A. Nyikiforov*, a történelemtudományok doktora (Moszkva), A nemzetközi kapcsolatok és a magyar szabadságharc címmel, történelmi párhuzamot vont Rákóczi és Nagy Péter között, kiemelte a két államférfi rokon vonásait és hangsúlyozta, hogy tevékenységük mély nyomot hagyott népeik életében és Európa történetében. *J. Stasewski* egyetemi docens (Torun) Lengyelország és a magyar szabadságharc, *P. Cernovodeanu* tudományos főmunkatárs (Bukarest) A román vajdaságok és Rákóczi diplomáciai kapcsolatai, *P. Mijatev* egyetemi tanár (Szófia) A Rákóczi-szabadságharc és Bulgária, *T. Gökbilgin* egyetemi tanár (Isztambul) A török Porta és a magyar kérdés, *G. Jonasson* egyetemi tanár (Stockholm) XII. Károly és II. Rákóczi Ferenc kapcsolata, *Váradi-Sternberg János*, a történelemtudományok doktora, egyetemi tanár (Ungvár) I. Péter és Rákóczi diplomáciai kapcsolatfelvétele, *P. A. Artamanov* kandidátus (Moszkva) Magyarország és az orosz—lengyel szövetség, *S. Bastav* egyetemi tanár (Isztambul) A bújdosók török földön címmel tárgyalt egy-egy fontos részterületet.

A külföldi résztvevők közül a második eladáshoz kapcsolódva *T. M. Iszlamov*, a történelemtudományok doktora (Moszkva) A Rákóczi-szabadságharc nemzetiségi és társadalmi viszonyai címmel elemezte a belső helyzetet és megállapította, hogy e haladó küzdelemben Magyarország államiságának a feudalizmus körülményei közötti, új társadalmi-politikai alapon történő helyreállításáról volt szó, és ezért a magyarok mellett az itt élő szlovákok, kárpátukránok, románok ezrei is fegyvert fogtak. *Magyari András* egyetemi docens (Kolozsvár) Az erdélyi magyarok és románok együttműködése a szabadságharcban, *H. Haselsteiner* tudományos főmunkatárs (Bécs) Abszolutizmus és rendiség a Habsburg-monarchiában címmel tartott korreferátumot. *Wellmann Imre* kandidátus demográfiai, *Rácz István* kandidátus és *Orosz István* egyetemi docens a parasztkérdéssel foglalkozó, *Nagy József Zsigmond* tudományos munkatárs a köznemesség helyzetét elemző, *Kovács Kálmán* egyetemi tanár közigazgatási, *Heckenast Gusztáv* kandidátus, *Bánkuti Imre* kandidátus és *N. Kiss István* kandidátus gazdaságtörténeti, valamint *Käfer István* kandidátusnak a nem-magyar népek részvételét elemző korreferátumán túl e kérdéskörnél *Maksay Ferenc* kandidátus A parasztság a hadban és a termelésben, *Perjés Géza* tudományos főmunkatárs A kuruc hadsereg című korreferátumai keltették fel a hadtörténész figyelmét.

A harmadik és negyedik előadáshoz kapcsolódó művelődés- és egyháztörténeti korreferátumok is gazdag tényanyaggal járultak hozzá a Rákóczi-szabadságharcnak az újabb kutatások tükrében megjelenő képéhez, a mi kutatási területünktől azonban ezek távol esnek.

Rázsó Gyula, intézetünk tudományos főmunkatársa, A katonai erőviszonyok című korreferátumban az általános katonai helyzetet elemezte. Bevezetőben rámutatott: a Rákóczi-szabadságharc sikere az általános európai hadihelyzet, közelebbről a spanyol örökösödési háború alakulásától függött, a magyar nép küzdelme ugyanakkor a háború szerves része volt, ezzel valamennyi hadviselő fél számolt, amennyiben az osztrák erők lekötése megátolta, hogy a szövetségesek döntő fölénybe kerüljenek a többi hadszíntéren. A spanyol örökösödési háború kitörésének és kezdeti szakaszának ismertetése után megállapította, Ausztria megtámadásához Franciaországot a bajor választófejedelem csatlakozása mellett a szabadságharc kitörése is segítette, és ezzel a francia haditerv számolt is a Bécs ellen forduláskor. E terv 1704-es kudarca után Franciaország mindinkább defenzívába szorult, s Rákóczi további készsége ellenére sem tudott együttműködni a kuruc sereggel. Az 1706-os sorozatos francia vereségek után is jelentős tényező maradt Magyarország, Rákóczi azonban helyesen ismerte fel: a győzelemhez elengedhetetlenül szövetségesre van szüksége. Az 1707-es varsói szerződés katonailag mégsem hozhatott eredményt. A belső ellentétek kiéleződése, a vereségek és a pestisjárvány mellett Franciaország válságos helyzete is kilátástalanná tette a szabadságküzdelmet katonai szempontból. A hadihelyzet alakulását figyelembe vevő, váratlanul kedvező ajánlattal fellépő Bécs a szatmári békével véget tudott vetni a szabadságharcnak. Rázsó Gyula befejezésül katonai szempontból mérlegelte a szatmári béke realitását.

A tudományos ülésszak *Köpeczi Béla* akadémikus zárszavával ért véget, aki nagy jelentőségűnek ítélte, hogy sikerült két évtized diplomácia-, gazdaság-, társadalom-, kultúr- és egyháztörténeti kutatásait összegezni, a Rákóczi-szabadságharc valós helyét kijelölni. Az ülésszak ugyanakkor megmutatta azt is, milyen területeken van még szükség további kutatásokra. Tegyük hozzá: e konferencia tükrében nézve éppen a hadtörténelem területén is.

Zachar József

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1974. ÉVI, MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

I. RÉSZ

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. Általános munkák

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

II. A hadművészettörténet általános kérdései

Általános és összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története
A hírszerzés és kémkedés története

III. Magyarország hadtörténelme

Helytörténeti munkák
Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1514-ig
Dózsa György és az 1514. évi parasztháború
Magyarország hadtörténelme 1514—1848
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1918
Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyarország a második világháborúban
Hazánk felszabadulása
Ellenállási mozgalom és partizánharcok
Magyarország és a magyar fegyveres erők története 1944—1973

IV. Egyetemes hadtörténelem

A legrégibb időktől 1918-ig

A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború
Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
Háborús bűnök
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A szocialista államok fegyveres erőinek évfordulói

V. Életrajzok, emlékezések

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

AH	Acta Historica
BSz	Borsodi Szemle
ÉT	Élet és Tudomány
HH	Hazafiság Honvédelem
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Ho	Honvédelem
HSz	Honvédségi Szemle
ISz	Igaz Szó
Mo	Magyarország
Mőr	Munkásőr
N	Néphadsereg
PV	Polgári Védelem
PK	Párttörténeti Közlemények
Re	Repülés
SSz	Soproni Szemle
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia

Ács Tibor: Az első magyar hadtudományi folyóirat — a Honvédelmi Szövétnek. — Ho, 1974. 8. sz. 75—94. p.

Ács Tibor: A szabadságharc katonai lapja — A Honvéd. — N, 1974. 10. sz. 6. p.

A baranyai—pécsi munkásmozgalom bibliográfiája. 3. füz. 1929—1944. Gyűjt. és összeáll. Babics András, Molnár István, Szita László. Pécs, Dunántúli Tud. Int. 1974. 54 p. /MTA Dunántúli Tud. Int. Közl. 17./

Bellér Béla: A Dózsa-paraszthábború történeti képe 1945 előtti történetírásunkban. — TSz, 1974. 3. sz. 289—325. p.

Bertalan István Béla: A Magyar Sajtó bemutatja a Katonai Sajtószolgálatot. — Magyar Sajtó, 1974. 4. sz. 120—122. p.

Budapest történetének bibliográfiája. 7. köt. Mutatók. (Szerk. Mentesné Rózsa Ilona, Fancsali Petronella, Hollósi Tiborné.) Bp. Fővárosi Szabó Ervin Kvt. 1974. 368 p.

Döme Piroska: A kommunista sajtó az ellenforradalom éveiben. — ÉT, 1974. 49. sz. 2313—2317. p.

Erényi Tibor: A munkásmozgalom-történetírás helyzete és feladatai. — PK, 1974. 2. sz. 129—143. p.

Fehérvári Klára—*Surján* Miklós: Válogatott irodalomjegyzék felszabadulásunk történetének tanulmányozásához. — Baranyai Művelődés, 1974. 2. sz. 114—133. p.

Heves megye történeti irodalma 1972. (Válogatott bibliográfia.) [Összeáll.] Iványi Sándor. — Archivum, 1974. 2. sz. 114—128. p.

[Horváth István]: Folyóiratunk 25 évéről. — Ho, 1974. 12. sz. 11—23. p.

Katonai terminológia. — Ho, 1974. 4. sz. 101—105., 7. sz. 101—108., 8. sz. 107—109., 10. sz. 123—124. p.

(Kluger Lászlóné—*Hubay* Ágnes): Harminc éve szabadult fel megyénk. 1944—1974. [Bibliográfia.] (Összeáll.— —.) Miskolc, Megyei Kvtár soksz. 1974. 82 p. 6 t.

Kretzoi Miklósné: Az amerikai polgárháború a Magyar sajtóban 1861—1865 között. — Sz, 1974. 3. sz. 680—698. p.

Magyar Levéltári irodalom bibliográfiája. 1971. — Levéltári Közlemények, 1972. 1. sz. 181—188. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke 1973. július—1974. június. — PK, 1974. 1. sz. 222—224., 2. sz. 206—208., 3. sz. 223—225., 4. sz. 195—197. p.

A Magyarországon 1971-ben megjelent történeti irodalom bibliográfiája. — AH, 1974. 1—2. sz. 273—301. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek/ jegyzéke /1972. január 1—december 31./ Összeáll. V. Windisch Éva. Közrem. Szelestei N. László. — Sz, 1973. 1. sz. 228—297., 5—6. sz. 1334—1416. p.

Markovits Györgyi: Emigráns magyar lapok Dél-Amerikában a második világháború éveiben [Új Világ. Buenos Aires 1941—1943.: Magyar Lapok — Paginas Hungaras. Buenos Aires 1943—1945.] (Az Országos Széchenyi Könyvtár évkönyve. (Fel. szerk. Sz. Németh Mária.) 1970—1971. Bp. Egyetemi ny. 1973.)

Markovits Györgyi: „Kicenzúrázott" szerzők. [A Népszava cenzúradokumentumai 1939—1944.] — Magyar Nemzet, 1974. 176. sz. 5. p.

Molnár Éva—*Viniczai* István—*Windisch* Aladárné: Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1971. 1—2. r. — HK, 1974. 1. sz. 165—187., 2. sz. 382—401. p.

Molnár Éva—*Viniczai* István—*Windisch* Aladárné: Az 1972. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 1—2. rész. — HK, 1974. 3. sz. 565—578., 4. sz. 746—756. p.

Nagy hazugság a háborúról. A második világháborúról szóló legújabb burzsoá történeti művek bírálata. (Bol'saja lozs' o vojne. Szerk. V. A. Szekisztov. Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K. 1974. 395 p.

Az országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteményének gyarapodása. 1959—1974. (Összeáll. Nagy Katalin.) [Bp.] 1974. 72 p.

Pintér István: Adalékok a magyar ellenállási mozgalom historiográfiájához. — TSz, 1973. 3—4. sz. 330—338. p.

Szinai Miklós: Sajtócenzúra Magyarországon a második világháború alatt. — Magyar Könyvszemle, 1974. 3—4. sz. 346—355. p.

Urbán Károly: A munkásmozgalomtörténetírás eredményei és időszerű feladatai. — Sz, 1973. 5—6. sz. 1309—1327. p.

Varga Sándor: Könyv a fölszabadult országban 1944. október—november. [A felszabadult országrészek első kiadványairól, Gyomán, Szegeden, Debrecenben.] — Népszabadság, 1974. november 3. 8. p.

Vas megye irodalma. Bibliográfia és repertórium. 1973. július 1.—szeptember 30. Összeáll. Dalmi Kálmánné, Takács Miklós. [Szombathely.] Vasm. ny. (1974.) 14 p.
/A Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár bibliográfiai füzetei 39./

Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései

Ágh Attila: A történelem kérdőjelei. (Tanulmányok.) Bp. Magvető, 1974. 468 p.
/Elvek és utak./

Bibliogr. a jegyzetekben: 425—[469]. p.

Bandur Károly: Gondolatok a forradalmiság fogalmához. — Palócföld, 1974. 2. sz. 3—4. p.

Benczédi László: Történettudomány és szocialista hazafiság. — Népszava, 1975. 138. sz. 5 p.

Bloch, Marc: A történelem védelmében. Válogatott művek. (Vál. előszó, jegyz. Kosáry Domokos. Ford. Kosáry Domokos, Makkai László, Pataki Pál. Bp.) Gondolat, 1974. 326 p. /Társadalomtudományi Könyvtár./

Csatári Dániel: Feudális—burzsoá nemzet. — Magyar Nemzet, 1974. 191. sz. 7. p.

Csatári Dániel: A kelet-európai nemzetiségi kérdés történetének hazai kutatásáról. — PK, 1974. 2. sz. 144—155. p.

Csatári Dániel: A nemzetté váló nép. — Magyar Nemzet, 1974. 187. sz. 8. p.

Csatári Dániel: Polgárság és burzsoá nemzet. — Magyar Nemzet, 1974. 175. sz. 8. p.

Csatári Dániel: Proletáriátus és szocialista nemzet. — Magyar Nemzet, 1974. 181. sz. 8. p.

Csatári Dániel: Szocialista hazafiságunk erőforrásai. — Magyar Nemzet, 1974. 204. sz. 8. p.

Csatári Dániel: A szocialista magyar nemzet kialakulása. — Magyar Nemzet, 1974. 194. sz. 8. p.

Csatári Dániel: A szocialista magyar nemzet fejlődése. — Magyar Nemzet, 1974. 198. sz. 8. p.

Csatári Dániel: A viták okai és tévútjai. — Magyar Nemzet, 1974. 169. sz. 10. p.

Donáth Péter: Munkások és a történelem. — Történelem, 12. sz. 1973. 87—105. p.

Fehér Pál, E.: A forradalom történelemszemlélete. Jegyzetek tegnapi és mai viták margójára. — Népszabadság, 1974. 243. sz. 6—7. p.

Glatz Ferenc: Forradalom és nemzeti kérdés. Megjegyzések a „Marx és Engels Magyarországról" c. kötetről. — Népszabadság, 1974. 210. sz. Vasárnapi mell. 5. p.

Glatz Ferenc: Nemzeti tudat — szocialista társadalom. Szemelvények egy másfél évtizede folyó vitából. — Kritika, 1974. 9. sz. 3—11. p.

Jeszenszky Géza: C. A. Macartney és a magyar történelem. — Tiszatáj, 1974. 6. sz. 79—82. p.

Király István: Hazafiság és forradalmiság. (Bp.) Kossuth K. 1974. 375 p.

[Konsztantinov] Konsztantyinov, F. T.: Az internacionalizmus és a hazafiság napjaink ideológiai harcában. — Népszabadság, 1974. 258. sz. Vasárnapi mell. 3. p.

Lenin, [Vladimir Il'ics]: Magyarországról. [Válogatott írások.] (Sajtó alá rend. a marxizmus—leninizmus klasszikusainak szerkesztősége.) 3. átd. kiad. Bp. Kossuth K. 1974. 196 p.
/A marxizmus—leninizmus klasszikusainak kiskönyvtára. 7./ Bibliogr. 171—184. p.

Marx [Karl] — *Engels* [Friedrich]: Magyarországról. Cikkek, levelek, szemelvények. (Összeáll. Remsei Flóra, szerk. Kálmán Endre, Lissauer Zoltán. Bp.) Kossuth K. 1974. 315 p.

Mód Aladár: Nemzet és szocialista nemzet. (Tanulmányok.) Bp. Magvető, (1974.) 366 p.
/Elvek és utak./

Nemes Dezső: A fasizmus kérdéséhez. — PK, 1974. 4. sz. 3—64. p.

Nemes Dezső: Viták a fasizmusról. — Népszabadság, 1974. 293. sz. Vasárnapi mell. 3. p.

Ormos Mária—*Incze* Miklós: Az európai fasiszta mozgalmak és rendszerek eredetének és jellegének kérdéséhez. — PK, 1974. 1. sz. 49—99. p.

Pach Zsigmond Pál: „Molnár-vita" — nacionalizmus-szupranacionalizmus. Széljegyzetek Király István tanulmányához. — Kortárs, 1974. 1. sz. 127—132. p.

Szabad György: A történész felelősségéről. — Tiszatáj, 1974. 6. sz. 3—7 p.

„A szocialista hazafiság — cselekvő

hazafiság". Az MSZMP Kultúrpolitikai Munkaközösségének állásfoglalása a hazafiság és az internacionalizmus időszerű kérdéseiről. — Népszabadság, 1974. 240. sz. Vasárnapi mell. 3. p.

Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Tanulmányok. Bp. Gondolat, 1974. 669 p.
/Társadalomtudományi Könyvtár./

Vita a szocialista hazafiságról és nemzetköziségről. — Népszabadság, 1974. 27. sz. 6. p.

Tudományos élet

Arató Endre: Szimpózium a Jugoszláv területek felszabadító mozgalmairól és felkeléseiről a XVI. századtól az első világháborúig. (Belgrád, 1974. március 4—6./ — Sz, 1974. 2. sz. 572—576. p.

Glatz F[erenc]: A második világháború történetével foglalkozó konferencia főbb vitatémái. — AH, 1974. 3—4. sz. 421—446. p.

Buza János—*Gyimesi* Sándor: Nemzetközi tudományos ülésszak a XVI—XVII. századi közép-kelet-európai parasztmozgalmak történetéről. — Sz, 1973. 2. sz. 527—551. p.

Farkas Márton: Beszámoló a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Hadtudományi Szakosztályának vándorgyűléséről. — HK, 1974. 3. sz. 554—558. p.

Farkas Márton: Országos tanácskozás a hazafias-honvédelmi nevelés kérdéseiről /Mezőhegyes—Békéscsaba, 1974. szeptember 10—12.) — HK, 1974. 4. sz. 740—745. p.

Gergely András: Tudományos emlékülés az 1848-as magyar forradalom 125. évfordulójának tiszteletére. — Sz 1974. 2. sz. 553—566. p.

Harsányi Iván: Ülésszak a Párttörténeti Intézet működésének negyedszázados jubileumán. — MTA Fil. Tört. Tud. Oszt. Közl. 1973. 3. sz. 209—223. p.

A Hazafias Népfront és a Magyar Történelmi Társulat emlékülése Szegeden a nemzetiségi törvény megalkotásának százhuszonötödik évfordulóján. — Sarlós István beszéde. — Magyar Nemzet, 1974. 176. sz. 3. p.

Hazafiság és internacionalizmus. /A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok./ Vitaülés (1973. Vácrátót). Rend. MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. [Ismertetés.] Összeáll. Stier Miklós. [Király István „Hazafiság és internacionalizmus" c. tanulmányáról.] — Sz, 1974. 1. sz. 220—261. p.

Iszlamov, Tofik: A szintézishez vezető út. /Magyar és szovjet történészek közös munkája.) MTA ünnepi ülése. — Népszabadság, 1974. 222. sz. Vasárnapi mell. 5. p.

A magyar és a román történettudomány negyedszázados fejlődése. A Magyar—Román Történész Vegyes Bizottság ülésének anyaga. Budapest 1971. június 1—5. (Szerk. Csatári Dániel.) Bp. Akad. K. 1974. 109 p.
Bibliogr. 82—107. p.

Nagy Ferenc: A munkásmozgalomtörténetírás hatékonyságáról. [A munkásmozgalom-történet eredményei és időszerű feladatai. Tudományos ülésszak (1973. Budapest,) Rend. MSZMP Párttörténeti Intézet.] — PK, 1974. 2. sz. 156—168. p.

Nemzetközi tudományos ülésszak a Szlovák Nemzeti Felkelés 30. évfordulóján. — Politikai Főiskola Közleményei, 1974. 2. sz. 107—111. p.

Pach Zsigmond Pál: A kapcsolatok jelentősége. (Magyar és szovjet történészek közös munkája./ MTA ünnepi ülése. — Népszabadság, 1974. 222. sz. Vasárnapi mell. 5. p.

Pach Zsigmond Pál — *Ránki* György: A Történettudományi Intézet 25 éve. — Tsz, 1974. 4. sz. 465—475. p.

Pál Lajos: Tudományos ülésszak a Történettudományi Intézet fennállásának 25. évfordulóján. — Sz, 1974. 5—6. sz. 1313—1332. p.

Pamlényi Ervin: Nemzetközi történészkonferencia. A San Francisco-i program. — Magyar Nemzet, 1974. 109. sz. 11. p.

Pintér István: Tudományos konferen-

cia Budapesten a második világháború történetéről. — PK, 1974. 1. sz. 184—189. p.

Spira György: A magyar negyvennyolc és baloldala. Előadás a polgári forradalmak menetével foglalkozó lipcsei szimpozionon 1974. október 3-án. — TSz, 1974. 4. sz. 590—595. p.

Stier Miklós: Haladó hagyományok — szocialista hazafiság — proletár internacionalizmus. Vita a szocialista hazafiság és az internacionalizmus értelmezéséről. — MTA Fil. Tört. Tud. Oszt. Közl. 1974. 3. sz. 185—208. p.

Számítógépek és a történettudomány. Kerekasztal-konferencia (1972. Budapest.) Rend. Neumann János Számítógéptudományi Társaság; Magyar Történelmi Társulat; Magyar Agrártudományi Egyesület, Agrártörténeti Szakosztály. — TSz, 1972. 3—4. sz. 526—583. p.

Szűcs László: A moszkvai 7. Nemzetközi Levéltáros Kongresszus. — Levéltári Közlemények, 1972. 2. sz. 195—202. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

Elekes Lajos: A történelmi ismeret és a történetiség elve a korszerű nevelés marxista—leninista koncepciójában. — Magyar Tudomány, 1974. 7—8. sz. 469—472. p.

A honvédelmi nevelő- és oktatómunka legfontosabb elvei, formái, módszerei a hazai burzsoá és szocialista pedagógiában. 1—2. füzet. [Írták:] Bodó László, Csépe József stb. — HH, 1974. 1. sz. 4—222., 2. sz. 230—484. p.

Iskolai megemlékezések a baráti szocialista országok felszabadításának 30. évfordulójáról. — Történelemtanítás, 1975. 1. sz. 25—27. p.

Kiss Lajos: A honvédelmi nevelés közös ügyünk. — Népszabadság, 1974. 127. sz. 1. p.

Matuszka István: A csapathagyományok ápolása a haza fiainak honvédelmi nevelése. — HSz, 1974. 6. sz. 68—75. p.

Nehéz János: A honvédelmi nevelés feladatai és azok megoldásának tapasztalatai egy pedagógusképző intézményben. — Pedagógusképzés, 1973. 2. sz. 66—71. p.

Rácz Jánosné: Adalékok a szocialista hazafiságra nevelés kérdéséhez. — Vasi Szemle, 1974. 1. sz. 37—44. p.

Sarkadi László: Történelmi tankönyvek — történelemszemlélet. — Népszabadság, 1974. 299. sz. Vasárnapi mell. 7. p.

Szabó János: A szocialista forradalmak tanításának elvi és módszertani kérdései. — Budapesti Nevelő, 1974. 2. sz. 69—76. p.

Szabolcs Ottó: Hazafiság és történelemtanítás. — Történelemtanítás, 1974 2. sz. 1—4. p.

Szabolcs Ottó: Történelemtudomány, történelemtanítás. — Történelemtanítás, 1974. 5. sz. 5—8. p.

Sterl István: Az úttörők közötti honvédelmi nevelőmunka segítésének néhány kérdése. — HSz, 1974. 6. sz. 38—42. p.

Takács László: Hogyan tanítsuk Battonya felszabadulásának történetét? — Történelemtanítás, 1975. 2. sz. 9—12. p.

Vass Henrik: A történelem emberformáló szerepéről. — Történelemtanítás, 1974. 5. sz. 2—5. p.

Vass Henrik: Tudatformálás és történelemszemlélet. — Magyar Nemzet, 1974. 263. sz. 9. p.

Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

Baittrok József — *Kemenes* Egon: Folytassák a magyar katonazene történetét bemutató hangversenyeket! — Magyar Nemzet 1974. 264. sz. 8. p.

Bálint Csanád: A gádorosi honfoglaláskori nyereg. — Achaeológiai Értesítő, 1974. 1. sz. 17—44. p.

Bálint Csanád: Honfoglaláskori lovas-

temetkezések. (A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. 1971—1973. Szerk. Trogmayer Ottó. Szeged, Szegedi ny. 1974.)

Bebesi Károly: Az első colt. Pisztolykiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban. — Dunántúli Napló, 1974. 39. sz. 6. p.

Bélley Pál: Díszkard és hóhérpallos. Évszázadok emlékei között a Nemzeti Fegyvertárban. — Magyar Hírlap, 1974. 34. sz. 4. p.

Bor Ambrus: Egy kiállítás háttere. „A német antifasiszták ellenállási harca 1933—1945" c. kiállítás az NDK Centrumban. — ÉT, 1974. 20. sz. 4. p.

Bőhm Jakab: Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc iratai a Hadtörténelmi Levéltárban. — Levéltári Szemle, 1974. 1. sz. 12—23. p.

Cennerné Wilhelmb Gizella: Báthory Zsigmond moldvai hadjáratának egykorú grafikus emlékei. (Folia historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve 2. Szerk. biz. Bánkúti Imre, Rózsa György stb. Bp. 1973.)

Csehszlovák katonagrafikák. — Hazáért, 1974. 42. sz. 13. p.

Csendes László: Hadtörténelmi és katonai térképek kiállítása az Országos Hadtörténelmi Múzeumban. — — HK, 1974. 3. sz. 559—563. p.

Az első magyar repülőmúzeum [felavatása Szolnokon 1973. november 6-án a „Kilián György" Repülő Műszaki Főiskolán.] — Re, 1974. 1. sz. 3. p.

Források Budapest múltjából. Vita a Fővárosi levéltár kiadványáról. — Budapest, 1974. 9. sz. 28—31. p.

Gurvics E.: 50 éves a forradalmi múzeum. [Moszkva.] — Hazáért, 1974. 20. sz. 12. p.

Hársfalvi Péter: Rákóczi-kori tudományos gyűjtemény Vaján. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1973. 4. sz. 83—85. p.

Héthy Zoltán: Helyi röplapok és plakátok az MSzMP Hajdú-Bihar megyei bizottság Archívumában, II. 1919—1948. — (Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen, 1974.) 153—161. p.

Kacsó Lajos: A csapatmúzeumok kincsei. — N, 1974. 12. sz. 13. p.

Kacsó Lajos: A kézifegyverek története. [Fegyvertörténeti kiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban.] — N, 1974. 52. sz. 13. p.

Kerekes Zoltán: Nemzeti zászlónk története. — Népszabadság, 1974. 52. sz. Vasárnapi mell. 9. p.

Komjáthy Attila: Az aquincumi katonai amfiteátrum műemlékhelyreállítási javaslata. — Magyar Építőművészet, 1974. 2. sz. 48—49. p.

„Magyarország hadtörténete a Rákóczi-szabadságharctól 1848-ig" kiállítás útmutatója. [Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.] 1974. (A kiállítást rend. az útmutatót összeáll. Kerekes Zoltán.) Bp. Zrínyi K. 1974. 39. p., illusztr.

Makai Ágnes: A Kossuth-emigráció arany érdemkeresztjei. — HK, 1974. 3. sz. 494—510. p.

Mészöly Gábor: „Első lépcső" a csapatmúzeumokhoz. — N, 1974. 32. sz. 13. p.

Nemecz Ferenc: A honfoglalástól napjainkig. Barangolás hadtörténelmünk kincsestárában (a Hadtörténelmi Múzeumban). — Zalai Hírlap, 1974. április 19.

Péterfy László: Nézzük meg együtt a Déri Múzeum egyik lőportartó szaruját. — Művészet, 1974. 10. sz. 28—29. p.

Széky Péter: Aranykorsón zászlós úr. Sasmadár alatt lobogott az első. Mióta három színű. Kezdetben bíbor és ezüst. [Beszélgetés Kerekes Zoltán alezredessel, az Országos Hadtörténelmi Múzeum osztályvezetőjével.] — Esti Hírlap, 1974. november 6.

A Szolnok megyei levéltár kéziratos térképeinek katalógusa 1867-ig. Összeáll. Antal Árpád. Szolnok, [Kiad. a] Szolnok m. Verseghy F. Kvt. 1974. 212 p., 10 térk. /Levéltári füzetek 1./

Szücs Gábor: Másfelé folyt a deák Dunája. Nagy kiállítás négyszázötven esztendő térképeiből (a Hadtörténelmi Múzeumban). — Esti Hírlap, 1974. június 12.

II. A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Általános és összefoglaló munkák

Ács Tibor: Raksányi Imre hadtudományi munkássága a reformkorban. — HK, 1974. 3. sz. 463—493. p.

Bácskai Tamás—*Huszti* Ernő—*Simon* Péterné: A pénz. [A pénz szerepe a történelemben.] (Bp.) Kossuth K. 1974. 306 p.

Bán János: A gépesített gyalogos. — ÉT, 1974. 3. sz. 103—108. p.

Barkovits István: Szabályzataink történetéből. (A katonai szabályzatok nyelvének vázlatos áttekintése 1576-tól napjainkig.) — HSz, 1974. 9. sz. 60—65.,, 10. sz. 64—69. p.

Bognár Károly: Országvédelem — korszerű honvédelem. — Bp. Zrínyi K. 1974. 416 p.

Czank Lajos: A fegyveres és rendészeti szervezetek a jogszabályok tükrében. — Ho, 1974. 12. sz. 106—118. p.

[Episev] (Jepisev, A. A.): Pártpolitikai munka a szovjet hadseregben és flottában. (Mogucsee oruzsie partii. Nekotorüe voproszü partijno-politicseszkoj rabotü v armii i flote. Ford. Auer Kálmán.) — Bp. Zrínyi K. 1974. 349 p.

Győri Sándor: A hadügyi forradalom gazdasági tényezői. — Nemzetközi Szemle, 1974. 1. sz. 50—60. p.

A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. [Szöveggyűjtemény.] (Vál. Gottreich László, Honfi József stb. Bev. Rázsó Gyula. Ford. Dér László, Erdődi József stb.) — Bp. Zrínyi K. 1974. 691 p.

Hmara, N.: A polgárháborúk burzsoá szemléletének bírálata. — Ho, 1974. 11. sz. 20—27. p.
/Rövidített ford. Voennaja Müszl' 1974. 4. sz.-ból./

A „Honvédelem" helyzete és feladatai. Tájékoztató a szerkesztő bizottság üléséről. — Ho, 1974. 4. sz. 122—127. p.

Jomini, [Antoine] Henri [de]: A hadviselés alapelveiről. (Précis de l'art de la guerre.) Részletek. (A szemelvényeket vál., szerk. Ölvedi Ignác. Oroszból ford. Németh Gyula.) [Bp.] ZMKA, 1973. 98 p.
/Szemelvények a XIX. század burzsoá katonai teoretikusainak és szakíróinak műveiből. 1./

A katona és a háború. A szovjet katonák erkölcsi-politikai és pszichológiai felkészítésének problémái. (Szoldat i vojna. Problemü moral'no politicseszkoj i pszihologicseszkoj podgotovki szovetszkih voinov. Szerk. A. Sz. Zseltov. Ford. Zalai Edvin.) Bp. Zrínyi K. 1974. 375 p.

(*Kerekes* Zoltán): Elődeink szabályzatai, szabályzataink elődei. [Kiad. a] Magyar Néphadsereg Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. Bp. Zrínyi K. 1974. 74 p.

Lantódi József: Hadtudomány és „Honvédelem". — Ho, 1974. 12. sz. 7—10. p.

Lukava, G.: A hadművészet kategóriái. — Ho, 1974. 2. sz. 134—135. p.
/Rövidített ford. Voennaja Müszl' 1973. 9. sz.-ból./

Malinovszkij, G.: Helyi háborúk és a nemzeti felszabadító mozgalmak — Ho, 1974. 11. sz. 27—33. p.
/Rövidített ford. Voenno-Isztoricseszkij Zsurnal 1974. 5. sz.-ból./

Móricz Lajos: A hadtudomány struktúrája és a felső szintű kutatásirányítás. — Ho, 1974. 4. sz. 76—86. p.

Révay Zoltán: II. Rákóczi Ferenc és korának rejtjelzése /XVIII. század./ Kiad. a Magyar Néphadsereg Híradó Főnökség. [Bp.] (Zrínyi ny.) 1974. 144 p.
Bibliogr. [146.] p.

Szavkin, V. E.: A hadműveleti művészet és a harcászat alapelvei. (Osz-

novnüe principü operativnogo iszkuszsztva i taktiki. Ford. Hári László, Körmendy István, Németh Gyula.) Bp. Zrínyi K. 1974. 374 p.

Tarján Imre: A katonai ifjúságkutatás néhány kérdése. — Ho, 1974. 10. sz. 65—70. p.

A tüzérség ma is él. (Szerk. Hegedüs György.) Bp. Zrínyi K. 1974. 315 p.

Vártörténet

Bendefy László: Dunaföldvár régi földvára. — Műemlékvédelem, 1974. 2. sz. 65—71. p.

Bendefy László: Szatmár vára 1664-ben. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1974. 1. sz. 65—77. p.

Bíró Endre: Fejezetek Tata XVI. századi történetéből. — Új Forrás, 1974. 2. sz. 65—72. p.

Csorba Csaba: Adattár a X—XVIII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1972. Szerk. Dankó Imre. Közrem. Módy György, Ujvári Zoltán. Debrecen, Alföldi ny. 1974.) 177—233. p. /A Debreceni Déri Múzeum kiadványai 53./

Csorba Csaba: A magyarországi várkutatás története. — MTA. Fil. és Tört. Tud. Oszt. Közl. 1974. 2. sz. 289—310. p.

Csorba Csaba: Erődített és várrá alakított kolostorok Dél-Dunántúl török kori végvári rendszerében. (Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv. 5. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, Somogy m. ny. 1974.)

Czeglédi Ilona: A diósgyőri vár. (2. kiad. Bp.) Corvina, (1974.) 37 p. 20 t. Bibliogr. 34—35. p.

Fügedi Erik: Várak, törökök. 1. Középkori váraink. — ÉT, 1974. 47. sz. 2242—2246. p.

Kovács Béla: A gyöngyöspatai vár ásatásai. — AH, 1974. 2. sz. 235—243. p.

Lázár István: Kiált Patak vára. (Sárospatak.) Bp. Szépirod. K. (1974.) 471 p. 20 t. /Magyarország felfedezése./

Lengyel: Hol volt Zrínyi vára. A határőrök felkarolták a kutatómunkát. — Hazáért, 1974. 23. sz. 6. p.

Marosi Endre: Itáliai hadiépítészek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1514—1592 között. — HK, 1974. 1. sz. 28—74. p.

Sándor Mária: A gesztesi vár. — ÉT, 1974. 25. sz. 1164—1166. p.

Szakály Ferenc: Várak — törökök. 2. Török világ Magyarországon. — ÉT, 1974. 48. sz. 2289—2294. p.

Szatmári Sarolta, B.: Előzetes jelentés a tatai vár ásatásáról. — AH, 1974. 1. sz. 45—53. p.

Valter Ilona: A szerencsi Rákóczi-vár. — ÉT, 1974. 42. sz. 1991—1996. p.

Zákonyi Ferenc: A hédervári várkastély. — ÉT, 1974. 1. sz. 12—15. p.

Zákonyi Ferenc: Hogyan és mikor pusztult el Sümeg vára? — Magyar Nemzet, 1974. 210. sz. 14. p.

A haditechnika története

Burger János: Hadihajók a Dunán [A II. századtól 1848-ig.] — ISz, 1974. 7. sz. 56—58. p.

Csanádi (Norbert)—*Nagyváradi* (Sándor)—*Winkler (László):* A magyar repülés története. Bp. Műszaki K. 1974. 286 p.

A finn Wassmer gyár és [repülőgép]-típusai. — Re, 1974. 10. sz. 15. p.

Haditechnika 1974. (Szerk. Sárdy Tibor.) Bp. Zrínyi K. 1974. 206 p. 16 t.

Híres repülőgépek. Armstrong Whitworth harci repülőgépek. — Re, 1974. 1. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Blackburn G. P. és S. P. Kangaroo [harci gépek az első világháborúban.] — Re, 1974. 8. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Curtiss „Mohawk" — „Tomahawk" és „Kittyhawk". — Re, 1974. 5. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Handley Page „Halifax" [angol nehézbombázó.] — Re, 1974. 12. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Miles—M39, M39B és B63 Libellula [angol bombázók.] — Re, 1974. 10. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Nakajima Ki—27 [vadászrepülőgép.] — Re, 1974. 4. sz 11. p.

Híres repülőgépek. PZL P—23, P—42 és P—43 Karaš [lengyel harcigépek.] — Re, 1974. 3. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. PZL—P 37—LOS és P39—Miš [lengyel harci repülőgépek.] — 1974. 9. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. Republic „Thunderbolt" és „Whirlwind" [vadászgépek.] — Re, 1974. 6. sz. 11. p.

Horváth Árpád: A légvédelmi ágyúk históriája. — N, 1974. 12. sz. 6. p.

Horváth Árpád: Tengeralattjárók. — Haditechnikai Szemle, 1974. 4. sz. 117—120. p.

Horváth Árpád: A Zeppelin kudarca. — N, 1974. 6. sz. 16. p.

Kozák Károly: A magyarországi szakállas puskák fejlődéstörténetéről. — Archaeológiai Értesítő, 1974. 2. sz. 290—303. p.

[Kozsevnikova] Kozsevnyikova, Tamara—*Popovics,* Marina: Örök szárnyalás. (Zsizn' — vecsnüj vzlet.) Bp. Zrínyi K. 1974. 245 p.

Nagy Sándor: Emlékezzünk régiekről. A rákosmezei hangárváros hadirepülőgépei. — Haditechnikai Szemle, 1974. 1. sz. 35. p.

Nagy István György: Emlékezzünk régiekről. Korai gyújtófegyverek. — Haditechnikai Szemle, 1974. 4. sz. 143. p.

Nagy István György: Emlékezzünk régiekről... Ókori „csodafegyver" — mai kísérlet. — Haditechnikai Szemle, 1974. 2. sz. 68—69. p.

Nagy István György: Emlékezzünk régiekről. Többlépcsős rakéták a XVI. században. — Haditechnikai Szemle, 1974. 3. sz. 106—107. p.

Rjabcsikov, [Evgenij] Jevgenyij: A kozmosz Kolumbuszai. (Ruszszkie v koszmosze. Ford Gallyas Ferenc. Bp.) Kossuth K. 1974. 304 p. 16 t.

Szabó József: A tüzes ágyúgolyóbistól az atomgránátig. Bp. Zrínyi K. 1974. 61 p.

/Haditechnika fiataloknak./

Szentesi György: Katonai helikopterek. — Haditechnikai Szemle, 1973. 3—4. sz. 107—111. p.

Szentesi György: A tüzérségi rakéták. (Az Élet és Tudomány Kalendáriuma 1975. Szerk. Fenyő Béla. Bp. Hírlapkiadó Váll. 1974.) 137—144. p.

Szűcs József: Az ejtőernyő. — Népszabadság, 1974. 182. sz. 10. p.

Varsányi Ernő: Szovjet repülőgépritkaságok. 1—3. r. — Re, 1974. 10—12. sz. 7. p.

Winkler László: Magyar hadirepülőgépek 17—28. r. — Re, 1974. 1—12. sz. 8. p.

A hírszerzés és kémkedés története

Az Afgán románc. (1940. május 5. dr. Obersdorfer.) Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 10. sz. 87—93. p.

Afrikai bevetés. [Az angol „Commando" alakulatok legismertebb egysége David Stirling ezredes vezetése alatt.] Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 2. sz. 84—88. p.

Az angol hírszerző szolgálat akciói a német titkos fegyverek megsemmisítésére. [Duncan Sandis.] Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 3. sz. 82—87. p.

Bergier, Jacques: Ipari kémkedés. (L'espionnage industriel. Ford. Gergely Pál. Bp.) Kossuth K. 1974. 219 p.

A Crown akció. (Günther Gustav Rumrich, „Theo" 1936—1938.) Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 8. sz. 77—82. p.

Embercsempészek pere Berlinben (1973.). Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 9. sz. 68—77. p.

A fasiszta német felderítő szervek ismét vereséget szenvedtek. (Paul Winkler, a New York-i német nagykövetség kereskedelmi titkára.) Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 6. sz. 69—73., 7. sz. 70—76. p.

Horváth J. Ferenc: Hírszerzők és rejtjelek. — Hazáért, 1974. 24. sz. 10. p.

Horváth J. Ferenc: Kémfőnök nyug-

díjban. [Reinhard Gehlen.] — Hazáért, 1974. 6. sz. 14. p.

Horváth J. Ferenc: A titkos háborúk történetéből. 1—10. r. — Hazáért, 1974. 10—24. sz. 10—11. p.

Kalandos históriák. Mata Hari. — Ország-Világ, 1974. 36. sz. 22—23. p.

Kommunista ellenállás a bolgár cári hadseregben. Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 11. sz. 73—77. p.

Kovács Jenő: A hős felderítő. [Richard Sorge.] — Hazáért, 1974. 45. sz. 12. p.

Kovács Jenő: A láthatatlan front legendás hőse. Ki volt Richard Sorge] — N, 1974. 44. sz. 5. p.

Malinszkij, Tadeusz: A titkos háborúk történetéből. Tizennyolcszor át a határon. [Visszaemlékezés.] — Hazáért, 1974. 2. sz. 10—11. p.

Egy nyugatnémet ügynök bevetése. (Klaus Thallmann kémfeladata 1967/68-ban.) Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 5. sz. 64—69. p.

Az Overlord körüli rejtély, 1944. Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 12. sz. 77—83. p.

Pintér István: Kalandos históriák. „Halállal vezeklek tévelygéseimért." [Alfred Redl ezredes az osztrák kémelhárítás vezetője.] — Ország-Világ, 1974. 39. sz. 22—23. p.

A Roosevelt és Churchill között létesített „forró drót" lehallgatása. Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 4. sz. 77—79. p.

Szabó László: Stirlitz. Sorge? Dóra? Ábel? Beszélgetés Radó Sándor földrajzprofesszorral a Stirlitz-sorozatról és a történelmi valóságról. — Népszabadság, 1974. 301. sz. 15. p.

Az ügynök választ várt... [Walter Köhler német kém feladata az amerikai nukleáris kutatásokról adatok szerzése.] Titkos háborúk történetéből. — Belügyi Szemle, 1974. 1. sz. 71—75. p.

Vinarov, Ivan: A csendes front harcosai. (Bojcü na tihija front. Ford. Bödey József. Bp.) Kossuth K. 1974. 191 p.

Benczur Zsuzsa: Kottaner Ilona a visegrádi fellegvárban. A magyar koronázási ékszerek régi és újabb „kalandjaiból". Amikor elzálogosították... — Magyar Hírlap. 1974. 226. sz. Hét vége III. p.

A history of Hungary. Ed.: Ervin Pamlényi. (Transl.: László Boros, István Farkas etc. Compil.: History Institute of the Hungarian Academy of Sciences [Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet.] London — Wellinborough — Bp. Collet's — Corvina, 1974. 676 p. 24 t. 3 térk. Bibliogr. 634—644. p.

Karsai Elek: Hat cilinder a Gyepü II-n. A magyar koronázási ékszerek régi és újabb „kalandjaiból". Amikor Hangya-kocsiban utazott... — Magyar Hírlap, 1974. 226. sz. Hét vége III. p.

Meggyesi Rezső: Korok — népek — katonák. A Duna szerepe hadtörténelmünkben. — Hazáért, 1974. 16. sz. 11., 23. sz. 14., 28. sz. 14 p.

Váczy Péter: A magyar királyi korona a kutatások tükrében. Régi elméletek — új viták. — Magyar Hírlap, 1974. 226. sz. Hét vége II. p.

Váradi-Sternberg János: Utak, találkozások, emberek. Írások az orosz—magyar és ukrán—magyar kapcsolatokról. (Uzsgorod — Bp.) Kárpáti K. — Gondolat, 1974. 317 p. 8 t.

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

Helytörténeti munkák

Ágh Biró Béla—*Dercsényi* Dezső—*Papp* Rezső: A 900 éves Vác. — Természet Világa, 1974. 12. sz. 530—536., 561. p.

Akácz László: Szegvár. — ÉT, 1974. 10. sz. 454—459. p.

Boros László: A 900 éves Tokaj. — Természet Világa, 1974. 1. sz. 39—41. p.

1848—49. zalai eseménytörténete. [Ta-

nulmányok. Közread. a] Zala [megye], megyei Tanács, Művelődésügyi Osztálya, Zalaegerszeg, 1973. 169 p. illusztr.
[A Zalai Tükör 1974. 1. sz.]

Faludi Károly: Nyíregyháza és környéke felszabadítása, háborús károk a megye területén. [Közread. a.] Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, Nyíregyháza, 1974. 19 p.

Füvessy Anikó: Adatok Tiszafüred környéke történetéhez. — Jászkunság, 1974. 1. sz. 40—44. p.

Kalata Gyula: Nyíregyháza: múlt, jelen, jövő. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1974. 3. sz. 14—29. p.

Kaposvári Gyula: Adatok Szolnok 1848—49-es történetéhez. — Jászkunság, 1974. 3—4. sz. 147—162. p.

Karsai Ferenc: Jánoshalma története az őskortól 1849-ig. — Jánoshalma, 1974. 131 p. 8 t.

Pintér Dezső: A nemzeti bizottságok megalakulása Somogyban. [1944.] — Somogyi Ifjúság, 1974. 2. sz. 11—13. p.

Polgár története. (Tanulmányok. Szerk. Bencsik János. Kiad. Polgár [Községi] Tanács.) Polgár, 1974. 543 p. 34 t. 2 térk. 8 mell.

Romsics Ignác: Adatok a felszabadult Kecskemét első hónapjainak történetéhez. — Új Forrás, 1974. 10. sz. 84—88. p.

Sebestyén István: Csongrád a felszabadulás után. — Somogyi Könyvtár Műhely, 1974. 4. sz. 393—436. p.

Sereg József: Forradalmak a Mátraalján. Az 1918-as őszirózsás forradalom Gyöngyösön. — Hevesi Szemle, 1974. 1. sz. 41—44. p.

Sereg József: Forradalmak a Mátraalján. Harcban a fasisztákkal a dolgozó nép felszabadításáért. (1920—1944.) — Hevesi Szemle, 1974. 2. sz. 34—37. p.

Sereg József: Forradalmak a Mátraalján. Véres vasárnap Hatvanban (1919. augusztus 3.) — Hevesi Szemle, 1974. 3. sz. 47—50. p.

Szabó Béla: A jobbágyfelszabadítás és a honvédelem összefüggései 1848—49-ben Nógrád megyében. (Nógrád megyei múzeumi közlemények. /Szerk. Domonkos Alajos, Molnár Pál./ [Kiad. a.] Nógrád Megyei Múzeumi Igazgatóság. Salgótarján] 1974.)

Szegedi dokumentumok. [1945—1975.] [Írta:] B. I. — N, 1974. 41. sz. 6. p.

Szolnok helyismereti bibliográfiája. 1. /Összeáll./ Bálintné Hegyesi Júlia, Szolnok, Házi soksz. 1974. 270 p.
/A Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár bibliográfiái./

Tanulmányok Budapest múltjából. 19. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve. (Szerk. Tarjányi Sándor, Kiad. a Budapesti Történeti Múzeum.) Bp. 1972. 479 p. 12 t.
/Budapest várostörténeti monográfiái 28./

Tanulmányok Rákospalota — Pestújhely történetéből. Szerk. Czoma László. /Kiad. a Bp. Bp. Fővárosi Tanács XV. ker./ Bp. 1974. 628 p. 56 t.
Bibliogr. 579—590. p.

Tóth Endre: A Tiszakönyök történelméhez. Miskolc, B[orsod] m. ny. 1974. 389 p. 16 térk.
Bibliogr. 375—381. p.

Welther Dániel: A kiürített város. Emlékezés Kecskemét harminc évvel előbbi történéseire. — Új Forrás, 1974. 10. sz. 73—83. p.

Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1514-ig

Borosy András: XI—XII. századi harcosrétegünk néhány kérdéséről. — HK, 1974. 1. sz. 3—27. p.

Dienes István: A honfoglaló magyarok. (2. kiad.) Bp. Corvina, 1974. 85 p. 24 t.
Bibliogr. 75—76. p.

Elekes Lajos: Mátyás király külpolitikája és Itália. /Akadémiai székfoglaló./ — MTA Fil. és Tört. Tud. Oszt. Közl. 1974. 1. sz. 117—132. p.

Farkas György: A mogyoródi csata. [1074.] — Vigilia, 1974. 4. sz. 249—252. p.

Fügedi Erik: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalma-

sai. Bp. Gondolat, 1974. 253 p. 32 t.

Hrenkó Pál: Szegednél vagy Segednitznél verte le Kinizsi a fekete sereget? — HK, 1974. 3. sz. 511—524. p.

László Gyula: A honfoglalókról. 2. kiad. Bp. Tankönyvk. 1974. 76 p. /Történelemtudomány — történelemtanítás 5./

László Gyula: Miért beszélnek újabban a történészek kettős honfoglalásról? (Tudományos kaleidoszkop. /Válogatás a Rádiólexion című műsor adásaiból./ Szerk. Simonffy Géza. Bp. MRT-Minerva, 1974.) 310—311. p.

László Gyula: Vértesszőlőstől Pusztaszerig. Élet a Kárpát-medencében a magyar államalapításig. Bp. Gondolat, 1974. 276 p. 4 t.

Sármány József, ifj.: Kedves Élet és Tudomány. A várnai csata [1444.] — ÉT, 1974. 24. sz. 1106., 1120. p.

Tardy Lajos: Fél évezredesek a magyar—iráni kapcsolatok. [Közös hadjárat terve a törökök ellen Mátyás király uralkodása alatt.] — Magyar Nemzet, 1974. 117. sz. 5. p.

Varga Domokos: Magyarország virágzása és romlása. Magyarország a XIV—XV. században. (2. kiad.) Bp. Móra K. 1974. 159 p. 4 t. 1 mell. [16] lev. /Képes történelem./

Dózsa György és az 1514. évi parasztháború

Bényei Miklós: Adalékok a „Magyarország 1514-ben" forrásaihoz. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1974. 3. sz. 348—350. p.

Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről. Híradás a Mohács előtti időkről. (Ill. Kass János.) 2. kiad. Bp. Kossuth K. 1974. 222 p. Bibliogr. 219—[223]. p.

Székely György: A robotgazdaságra való átmenet Közép-Kelet-Európában és az 1514-es esztendő. — MTA Fil. Tört. tud. Oszt. Közl. 1974. 1. sz. 85—100. p.

Szendrey István: Voszpominanija o D'erde Dozse. [Dózsa György.] (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica 16. 1973. Magyar történeti tanulmányok. 6. Szerk. Szendrey István. Debrecen, (1974.) 92 p.

Szücs Jenő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1974. 4. sz. 409—435. p.

Szücs Jenő: A ferences obszervencia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. [Az Országos Széchenyi Könyvtár Cod. lat. 432. jelzésű kódexe.] — Levéltári Közlemények, 1972. 2. sz. 213—263. p.

Magyarország hadtörténelme 1514—1848

Benczédi László: A kállói „zenebona". Egy végvár gondjai 1666-ban. — ÉT, 1974. 27. sz. 1251—1255. p.

Benczédi László: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása /1666—1668/. — TSz, 1974. 4. sz. 596—630. p.

Benda Kálmán: Abszolutizmus és rendi ellenállás az osztrák Habsburgok országaiban a XVI. században. — Valóság, 1974. 12. sz. 1—10. p.

Benda Kálmán: A magyar nemesi mozgalom 1790-ben. — TSz, 1974. 1—2. sz. 183—210. p.

Bödey József: Kedves Élet és Tudomány. Ismeretlen Rákóczi emlék Bulgáriában. — ÉT, 1974. 10. sz. 434., 464—465. p.

Dénes Iván Zoltán: Egy „dezilluzionálás" önellentmondásai. [Szekfü Gyula: A száműzött Rákóczi.] — Tiszatáj, 1974. 6. sz. 60—65. p.

Haffner, J[ohann] Christoph: Belagerund Eroberung der Kön. Ungarischen Haupt-Statt Ofen... [Augspurg. 1687. Druck. Jacob Koppmayer.] [Hasonmás kiad.] Bp. Cartographia ny. 1973. 53 p.

Hetyéssy István: Ostffyasszonyfa ostroma és „ismeretlen" megmentője.

[1640—1681.] — Vasi Szemle, 1974. 2. sz. 243—249. p.

Izsépy Edit: Az egri törökök fogságba esett magyar rabok kiváltásának és szállításának problémái. (Az Egri Múzeum évkönyve 1973—1974. Szerk. Bakó Ferenc. Eger, 1974.) 159—168. p.

Kilián István: Törökverő magyarok az iskoladrámákban. (Az Egri Múzeum évkönyve 1973—1974. Szerk. Bakó Ferenc. Eger, 1974.) 171—190. p.

Koroknai Ákos: Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határőrvidéken a XVIII. század elején. Bp. Akad. K. 1974. 216 p. 1 t. /Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 73./

Köpeczi Béla: A Thököly-felkelés külpolitikája. — Valóság, 1974. 7. sz. 40—49. p.

Makkai László: Bocskai [István] és európai kortársai. — TSz, 1974. 4. sz. 483—494. p.

Makkai László: A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. — TSz, 1974. 1—2. sz. 155—182. p.

Nagy József Zsigmond: Egy labanc főúr halála 1704-ben. [Kohány Farkas és a csábrági vár védelme.] — Tiszatáj, 1974. 6. sz. 30—36. p.

Nemeskürty István: Elfelejtett évtized 1542—1552: tíz esztendő magyar krónikája. Bp. Magvető, 1974. 271 p.

Nemeskürty István: „A múltat be kell vallani". Beszélgetés Nemeskürty Istvánnal [Ez történt Mohács után c. könyvéről.] [Riporter]: Szombathelyi Ervin. — Magyar Hírlap, 1974. 118. sz. 8. p.

Stahl Ferenc: Az Őrség jogállása. [1678-as fegyveres felkelés a földesúri hatalom ellen.] — Vasi Szemle, 1974. 3. sz. 390—402. p.

Szakály Ferenc: Ali, koppányi bég sarca. /Adalékok a hódoltsági magyar kereskedelem problematikájához./ (Folia historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. 2. Szerk. Bánkuti Imre, Rózsa György stb. Bp. 1973.)

Szakály Ferenc: Parasztság és honvédelem. A parasztság és a török-, illetve Habsburg-ellenes küzdelmek a XVI—XVII. századi Magyarországon. — Valóság, 1974. 7. sz. 27—39. p.

Szántó Imre: A végvári katonaság helytállásának eszmei alapja a XVI. század második felében. — HK, 1974. 3. sz. 438—462. p.

Varannai Aurél: Magyarország 1598-ban. Egykori angol diplomata eddig publikálatlan jelentése. [Részletes adatok a kormányzásról, a szárazföldi és vízi hadakról, a várak helyzetéről stb.] — Magyar Nemzet, 1974. 189. sz. 6. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A török kiűzésének eszméje a magyar politikai gondolkodásban a XVII. század közepén. — TSz, 1974. 4. sz. 495—501. p.

Várkonyi Ágnes, R.: Történelmi népiesség és kuruc hagyomány. — Kortárs, 1974. 10. sz. 1654—1667. p.

Az 1848—1849. évi szabadságharc

Andrássy Antal: Somogy a császári megszállás alatt. /1849 január—április./ (Levéltári Évkönyv 1. Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1974.) 175—194. p.

Andrássy Antal: Somogy 1849-ben. A megye felszabadítása. — Somogyi Ifjúság, 1974. 2. sz. 6—7. p.

Balázs József: Az aradi tizenhárom üzenete. 125 éve történt. — Magyar Hírlap, 1974. 275. sz. 8. p.

Barkóczi Péter: A szabadságharc mártírjainak pesti kivégzőhelye a „Najgebajde". — ÉT, 1974. 40. sz. 1875—1879. p.

Bezerédy Győző: Adatok a baranyai 1848/49-es forradalom és szabadságharc nemzetiségi kérdéseihez. — Baranyai Művelődés, 1973. 4. sz. 138—142. p.

Bezerédy Győző: Baranya megye az 1848. évi szeptemberi támadás idején. — Baranyai Művelődés, 1974. 1. sz. 141—145. p.

Bodgál Ferenc: Borsodi adatok az aradi vértanúk nótájához. (A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 14—15.

köt. /1969—1970./ Pécs, Pécsi Szikra ny. 1974.)

Bona Gábor: Október 6-án. — N, 1974. 40. sz. 11. p.

Borus (József)—*Andrássy* (Antal): Örökség. (A szabadságharc honvédserege és hadműveletei. 1848—1849. Somogy megye 1848—1849-ben.) Kaposvár, 1974. 132 p. 5 t. Bibliogr. 89., 132. p.

Borus József: A tavaszi hadjárat. A szabadságharc története hősi fejezetének 125. évfordulójára. — Népszabadság, 1974. 77. sz. 7. p.

Borus József: Tiszafüred — és a hozzá vezető út. (A politikai és a katonai vezetés viszonya 1849. február—március.) — HK, 1974. 2. sz. 197—231. p.

Burger János: Egyetlen nemzetközi seregben. [1848-as szabadságharc.] — ISz, 1974. 5. sz. 44—45. p.

Csatári Dániel: Magyar mártírium — nemzetközi mementó. 125 éve történt. [Aradi vértanúk.] — Magyar Hírlap, 1974. 275. sz. 9. p.

Csatári Dániel: Nemzetiségi törvény, 1849. — Osztályharc és nemzetiségi kérdés. Testvérharc és megbékélési törekvések. Forradalmi örökség. — Magyar Hírlap, 1974. 204—206. sz. 4—5. p.

Dercsényi Móric: Az 1848—1849-i magyar szabadságharc néhány zsidótárgyú irománya. (Évkönyv. Kiad. a Magyar Izraeliták Országos Képviselete. 1973—1974. Szerk. Scheiber Sándor. Bp. 1974.)

Engels [Friedrich]: Magyarország. — Ungarn. 1848—1849. (Sajtó alá rend. a Marxizmus—Leninizmus klasszikusainak szerkesztősége.) Bp. Kossuth K. 1974. 165 p.

Fehér Pál, E.: Mire tanít a történelem] 1849-es kérdések és válaszok. — Népszabadság, 1974. 194. sz. 17. p.

Gacsályi Gábor: Egyház a szabadságharcban. Tiszántúl és Debrecen védelme a Szatmár megyei honvédek szabadságharcában. — Theológiai Szemle, 1974. 5—6. sz. 150—156. p.

Garzó Imre: Tíz hónap a haza szolgálatában. /Egy 48-as honvédtiszt kiadatlan emlékiratából. Közli: Varsányi Péter./ — Tiszatáj, 1974. 8. sz. 67—77. p.

Kamarás Ilona: Pesti orvosok az 1848-as forradalom idején. — Budapest, 1974. 3. sz. 36—37. p.

Kecskés László: Az 1848—49-es szabadságharc komáromi eseményei. — Új Forrás, 1973. 3. sz. 84—96. p.

Két évforduló. [Petőfi Sándor halálának és az aradi tizenhárom vértanú kivégzésének 125. évfordulója.] [Írta:] r. p. — Magyar Nemzet, 1974. 177. sz. 5. p.

Kovács József: Teleki Sándor visszaemlékezései az aradi vértanúk kivégzéséről. — Sz, 1974. 5—6. sz. 1176—1186. p.

Kovássy Zoltán: Jelentés Bemnek. [Mészáros Lázár kassai vereségéről. 1849. január 4.] — N, 1974. 10. sz. 6. p.

Kovássy Zoltán: Különös huszáreskü 1848-ban. — N, 1974. 10. sz. 6. p.

Kovássy Zoltán: A rejtély megoldódik. [Az isaszegi csata.] — N, 1974. 14. sz. 6. p.

Kovássy Zoltán: Az utolsó roham. Epizódok Budavár (1849. évi) ostromáról. — N, 1974. 20. sz. 6. p.

Kőszegi Imre: 1849. május 5. Hentzi Budavárból bombáztatja Pestet. — Magyar Nemzet, 1974. 103. sz. 10. p.

Lagzi István: Tábornok, az ön dicsősége örök. (Bem József.) — Kritika, 1974. 3. sz. 42. p.

Mándoki László—*Bogdál* Ferenc: Az aradi gyásznap 125. évfordulójára. Pécs [Pécsi Szikra ny.] 1974. 207—232. p.
/Dunántúli dolgozatok 9./
/Klny.: A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 14—15. köt./

Mándoki László: Az aradi vértanúk nótájának kérdéseihez. (Janus Pannonius Múzeum évkönyve 14—15. köt. /1969—1970./ Pécs, 1974.)

Máthé János, id.: A bodvai hámor. Hol születtek Gábor Áron első székely ágyúi? — ÉT, 1974. 12. sz. 537—541. p.

Mi volt a Klapka-légió? [Írta:] Z. L. — Budapest, 1974. 4. sz. 38. p.

Miskolczy Ambrus: George Barit a ro-

mán—magyar szövetségért 1848-ban. — Tiszatáj, 1974. 6. sz. 42—46. p.

Nedeczky Ferenc: Nem tizenhárom! [1849. augusztus 22—1850. február 19-e között Aradon húsz szabadsághőst végeztek ki az osztrákok.] — Élet és Irodalom, 1974. 44. sz. 2. p.

Nemeskürty István: A világszabadság katonavértanúi. — Élet és Irodalom, 1974. 40. sz. 15. p.

Orbán László: Vértanúink az európai népek mártírjai. Magyar—román emlékünnepség Aradon. — Magyar Hírlap, 1974. 276. sz. 1—2. p.

Pamlényi Ervin: 1849-ben, Világosnál... — Magyar Nemzet, 1974. 188. sz. 7. p.

Pásztor Emil: A hatvani ütközet — 125 évvel ezelőtt. — Magyar Nemzet, 1974. 80. sz. 10. p.

Pásztor Emil: Ismerjük-e az aradi vértanúkat? — Élet és Irodalom, 1974. 42. sz. 2. p.

Rázsó Gyula: Segesvár, 1849. július 31. Egy tragédia 125. évfordulójára. — Magyar Hírlap, 1974. 205. sz. Hét vége II. p.

Sárközi Zoltán: Az erdélyi szászok 1848—1849-ben. — Bp. Akad. K. 1974. 99 p. 4 t.
/Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 74./

Simon Gy. Ferenc: Október 6. — Képes Újság, 1974. október 5.

Takács Tibor: A pákozdi győzelem. — N, 1974. 39. sz. 12—13. p.

Tamás István: Krónika Grisza Ágostról. Dokumentumok a szabadságharc egy tisztjének életéről. — Népszabadság, 1974. 57. sz. 6—7., 58. sz. Vasárnapi mell. 6—7. p.

Urbán Aladár: 125 éve. 1849. október hatodika. Ez történt, így történt. — Népszabadság, 1974. 234. sz. Vasárnapi mell. 6—7. p.

Vadász Sándor: A magyar forradalom és Európa 1849-ben. — ÉT, 1974. 9. sz. 483—488. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1918

Berend T. Iván—*Ránki* György: Gazdaság és társadalom. Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX—XX. századi történetéből. Bp. Magvető, (1974.) 669 p.
/Elvek és utak./

Farkas Márton: „Politikai munka" az osztrák—magyar hadseregben az első világháború évei alatt. — Ho, 1974. 4. sz. 68—75. p.

Galántai József: Magyarország az első világháborúban. 1914—1918. Bp. Akad. K. 1974. 452 p. 4 térk. mell. Bibliogr. 437—443. p.

Gonda Imre: „Mindent megfontoltam és meggondoltam!" Gavrilo Princip és a nagyhatalmi politika. — Magyar Hírlap, 1974. 205. sz. Hét vége II. p.

Kin, M.: M. A. Bakunin és a magyar nemzeti felszabadító mozgalom. /1847—1864./ — Studia Slavica, 1974. 1—3. sz. 177—196. p.

Kun József: Az Osztrák—Magyar Monarchia hadserege gyalogos és lovas csapattesteinek (önálló alosztályainak) nyelv szerinti százalékos megoszlása 1918. május). — HK, 1974. 1. sz. 104—131. p.

Meggyesi Rezső: 60 éve történt. Háború a földi javakért. — Hazáért, 1974. 30. sz. 10. p.

Merényi László: Háborúellenes és demokratikus mozgalmak Borsod, Abaúj és Zemplén megyékben 1913-ban. — BSz, 1974. 2. sz. 60—74. p.

Merényi László: Károlyiék békediplomáciája az első világháború küszöbén. — ÉT, 1974. 19. sz. 876—879. p.

Merényi László: A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban. — SSz, 1974. 2. sz. 152—161. p.

Nemes Dezső: Az imperialista háború támogatásának ideológiája és taktikája az MSZDP-ben 1915 májustól—1917 februárig. — PK, 1974. 1. sz. 100—162. p.

Nemes Dezső: A magyar munkásmozgalom történetéhez. Tények, viták, tanulságok. 1. köt. (Bp.) Kossuth K. 1974. 596 p.

Nemes Dezső: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az első világháború. — AH, 1974. 1—2. sz. 23—52. p.

Pásztor Imre: A Kossuth-emigráció Bulgáriában. — TSz, 1974. 1—2. sz. 144—154. p.

Ravasz Éva: Levelek az első világháborúból. — Új Forrás, 1974. 2. sz. 58—64. p.

Réti R. László: A Rimamurány-salgótarjáni Vasmű Rt. az első világháborúban. — Sz, 1974. 3. sz. 622—645. p.

Sarlós Béla: Az 1909. évi adóreform és a világháborús adótörvények. — TSz, 1974. 1—2. sz. 69—100. p.

Szabó László: Mire a falevelek lehullanak. Hatvan éve tört ki az első világháború. — ÉT, 1974. 30. sz. 1395—1400. p.

Szokoly Endre: Az első világháború legelső halottja. (Kovács Pál.) — Szabad Föld, 1974. július 21. 16. p.

Wesselényi Miklós: Kialudtak a fények. [Az első világháború kitörésének 60. évfordulója.] — Magyar Nemzet, 1974. 175. sz. 5. p.

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Burger János: Páncélvonatok — 1919. ISz, 1974. 12. sz. 48—50. p.

Burger János: Vállvetve küzdöttek. Internacionalista ezredek a Tanácsköztársaság harcaiban. — ISz, 1974. 14. sz. 43—45. p.

Farkas Dezső: Pozsár Bálint visszaemlékezése az 1918—1919-es évekre. (Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen, 1974.) 163—168. p.

Fogarassy László: Dokumentum a 18. vasi-soproni vörös gyalogezred történetéhez. — SSz, 1974. 2. sz. 185. p.

Fogarassy László: Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején. Miskolc, 1973. 224—250. p. /Klny. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 12./

Gábor Sándorné: Az imperializmus és 1919. [A külföldi hatalmak állásfoglalásai és szervezkedései a Tanácsköztársaság ellen.] — Népszabadság, 1974. 67. sz. 7. p.

Gulay István: A Vörös Újság írta. [1918—1919. fordulóján.] — ISz, 1974. 6. sz. 1—3. p.

Józsa Antal: Orosz hadifogoly-internacionalisták részvétele az 1918—1919-es magyar forradalomban. — AH, 1974. 1—2. sz. 55—99. p.

József Farkas: A Tanácsköztársaság irodalmi visszhangja a német aktivisták folyóiratában. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1974. 2. sz. 241—249. p.

Kéri Tamás: A pápai Kerekes-lány. [özv. Németh Imréné emlékezése az 1919. évi eseményekre és négy testvére mártírhalálára.] — Népszabadság, 1974. 261. sz. 16—17. p.

Kirschner Béla: Die Clemenceau-Noten vom Juni und die Meinungsverschiedenheiten innerhalb der Partei in der Räterepublik. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica. Tom. 14. Bp. 1973.) 111—141. p.

A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének hadműveleti naplója. 1919. április 21—1919. július 31. (Összeáll., bev. Liptai Ervin.) Bp. Zrínyi K. 1974. 195 p.
Borítékcím: A Vörös Hadsereg naplója. 1919.

Orosz internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaságért. /Dokumentumgyűjtemény./ (Összeáll. Ljudmilla Csizsova, Józsa Antal. Szerk. L. I. Jakovlev, Liptai Ervin stb. Bp.) Kossuth K. 1973. 397 p. 12 t. 6 térk. mell.

Siklós András: A Monarchia felbomlása és a magyarországi kormányzati válság 1918 októberében. /Részlet a Magyarország története 8. köt. kéziratából./ — TSz, 1974. 3. sz. 372—395. p.

Vöröskatonák. (1919.) [Antológia.] (Szerk. Tóth János.) [Közread. a] Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ. Bp. Zrínyi K. 1974. 51 p.

Zalka Miklós: Mindenkihez! A Magyar Tanácsköztársaság története. (2. kiad.) Bp. Móra K. 1974. 158 p. 4 t. 1 mell. [16] lev. /Képes történelem./

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Erdős Jenő: Írók, művészek antifasiszta összefogása 1938-ban. — Művészettörténeti Értesítő, 1974. 1. sz. 68—70. p.

Fogarassy László: A Horthy-hadsereg bevonulása Tiszántúlra. Debrecen, (Alföldi ny.) 1974. 221—241. p. 1 térk. /Klny. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1973./

Magyarország két világháború közötti történetéből. /Vita a Magyarország története VIII. kötetéről./ — TSz, 1974. 4. sz. 655—663. p.

Nagy Zs. L.: A szabadkőművesség közéleti szerepe a két háború között. — AH, 1974. 3—4. sz. 337—362. p.

Ormos Mária: A magyar kormány álláspontja a középkelet-európai biztonság megteremtésének kérdéséről 1934—1935-ben. — Külpolitika, 1974. 1. sz. 131—141. p.

Ölvedi Ignác: Horthy sikertelen fegyverszüneti kísérlete. — ÉT, 1974. 39. sz. 1840—1845. p.

Pataki István: Az ellenforradalom hadserege 1919—1921. /Ism. Bencze László./ — Sz, 1974. 5—6. sz. 1264—1266. p.

Pölöskei Ferenc: Bethlen István törekvései az ellenforradalmi rendszer konszolidálására. /1921—1922./ — PK, 1974. 3. sz. 52—87. p.

Pritz Pál: A kieli találkozó. /Forráskritikai tanulmány./ [Horthy németországi látogatása 1938 augusztusában. Magyarország magatartása a Csehszlovákia ellen tervezett náci agresszió kérdésében.] — Sz, 1974. 3. sz. 646—679. p.

Rózsai Ágnes: A magyar nemzeti hadsereg szervezése a kaposvári katonai körletben 1919—1921. (Somogyi múzeumok közleményei. Kaposvár, 1973.)

Spáczay Hedvig: A Honvédelmi Minisztérium szervezési változásai a Horthy-korban. 3/b. 1941—1945. — Levéltári Szemle, 1974. 1. sz. 61—119. p.

Szabó László: Ők így látták. [Részletek a horthysta csendőrség, rendőrség és államszervezet országárulását tanúsító iratokból.] — Népszabadság, 1974. 300. sz. 4. p.

Turóczi Károly: Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer háborús készülődéséhez. /1937—1938./ — HK, 1974. 4. sz. 647—666. p.

Vajda Péter: Szigorúan titkos. Diplomáciai dokumentumok a második világháború előtörténetéről. 1—4. r. — Népszabadság, 1974. 55—58. sz. 6. p.

Összeállították:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

PERJÉS GÉZA — A mohácsi csata — — — — — — — — — 427
GYÖRKEI JENŐ — A spanyolországi nemzetközi brigádok megalakulásának 40. évfordulójára — — — — — — 469
GAZSI JÓZSEF — Ejtőernyős partizántevékenység és elhárítás Magyarországon 1941-ben — — — — — — 494

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

PÁSZTOR BÉLA — Visszaút nem volt — — — — — — — — 527
FELKAI DÉNES — Spanyolországban — — — — — — — — 554

VITA

DÉTSHY MIHÁLY — Végvárrendszerünk XVI. századi kiépítésének kérdéséhez — — — — — — — — — — 571

SZEMLE

* * * — A második világháború története *(Sörös Lajos)* 578
VASZILJEVSZKIJ — A vezérkar élén *(Nádor Tibor)* — — — — — 581
* * * — Encyklopedia II wojny światowej *(Godó Ágnes)* 583
FRIEDRICH WÜRTHLE — Die Spur führt nach Belgrad *(Farkas Márton)* 585
* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnal 1975. 7—12. sz. *(Lengyel István)* — — — — — — — — — 588
* * * — Historie a Vojenstvi 1973. *(N. T.)* — — — — — 594
* * * — Voennoisztoricseszki Szbornik 1974. *(G. Á.)* — 596

KRÓNIKA

* * * — Emlékülés Zalka Máté születésének 80. évfordulóján *(Csákvári Ferenc)* — — — — — — 600
* * * — A Rákóczi-szabadságharc és Európa *(Zachar József)* — — — — — — — — — — — 602

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Az 1974. évi, Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom. I. rész. *(Viniczai István, Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — 607

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ГЕЗА ПЕРЬЕШ — Битва при Мохаче — 427

ЕНЁ ДЬЁРКЕИ — К 40-летию создания испанских интернациональних бригад — 469

ЙОЖЕФ ГАЖИ — Деятельность партизан, сброшенных на парашютах в Венгрую, и борьба с ними в 1941 году — 494

МЕМУАРЫ

БЕЛА ПАСТОР — Пути назад не было — 527

ДЕНЕШ ФЕЛКАИ — В Испании — 554

ДИСКУССИЯ

МИХАЙ ДЕЧИ — К вопросу о создании системы оконечных крепостей в Венгрии в XVI веке — 571

ОБЗОР

* * * — Вторая мировая война, т. III. *(Лайош Шёрёш)* — 578

ВАСИЛЕВСКИЙ — Дело всей жизни (*Тибор Надор*) — 581

* * * — Encyklopedia II. wojny światowej *(Агнеш Годо)* — 583

ФРИДРИХ ВЮРТЛЕ — Die Spur führt nach Belgrad *(Мартон Фаркаш)* — 585

* * * — Военно-исторический Журнал 1975 г. №№ 7—12 *(Иштван Лендель)* — 588

* * * — Historie a Vojenstui (Т. Н.) — 594

* * * — Военноисторический Сборник (А. Г.) — 596

ХРОНИКА

* * * — Торжества, посвященные юбилею Матэ Залка *(Ференц Чаквари)* — 600

* * * — Торжественное заседание, посвященное Ракоци, в Шарошпатаке *(Йожеф Захар)* — 602

БИВЛИОГРАФИЯ

* * * — Военно-историчесуая литература, опубликованная в Венгрии в 1974 г. Часть I. *(Иштван Виницаи, Элеонора Виндиш)* — 607

INHALT

STUDIEN

GÉZA PERJÉS	Die Schlacht bei Mohács — — — — — —	427
JENŐ GYÖRKEI	Zum 40. Jahrestag der Konstituierung der spanischen internationalen Brigaden — — — —	469
JÓZSEF GAZSI	Partisanentätigkeit und Abwehr in Ungarn i. J. 1941 — — — — — — — — — — —	494

ERINNERUNGEN

BÉLA PÁSZTOR	Einen Weg zurück gab es nicht — — — —	527
DÉNES FELKAI	In Spanien — — — — — — — — —	554

DISKUSSION

MIHÁLY DÉTHSY	Zur Frage des Ausbaus unserer Grenzfestungen im 16. Jahrhundert — — — — — — — —	571

RUNDSCHAU

* * *	Der zweite Weltkrieg, III. Bd. *(Lajos Sörös)* —	578
WASILEWSKIJ	An der Spitze des Generalstabs *(Tibor Nádor)*	581
* * *	Encyklopedia II. wojny światowej *(Ágnes Godó)*	583
FRIEDRICH WÜRTHLE	Die Spur führt nach Belgrad *(Márton Farkas)*	585
* * *	Woenno-istoritscheskij Shurnal 1975. Nr. 7—12. *(István Lengyel)* — — — — — — — — —	588
* * *	Historie a Vojenstvi 1973 *(T. N.)* — — — —	594
* * *	Woennoistoritscheski Sbornik *(Á. G.)* — — —	596

CHRONIK

* * *	Zalka-Feier *(Ferenc Csákvári)* — — — —	600
* * *	Rákóczi-Gedenksitzung in Sárospatak *(József Zachar)* — — — — — — — — — —	602

BIBLIOGRAPHIE

* * *	Im Jahre 1974 in Ungarn erschienene Kriegsliteretur. I. Teil *(István Viniczai, Frau Eleonora Windisch)* — — — — — — — — — — —	607

A HADTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR ÚJABB SZERZEMÉNYEIBŐL

Antonov, V(ladimir Sz(emenovics): Put' k Berlinu. M. Nauka, 1975. 373. p. 1 t.
(A Berlinhez vezető út.)

Bitva za Moszkvu. (Izd. 3. dop. i dorab. Red. koll. A. A. Dobrodomov, A. N. Ponomarev (itd.) M. Moszkovszkij Rabocsij, 1975. 606 p. 56 t.
(Harc Moszkváért.)

Gerhartl, Gertrud: Die Niederlage der Türken am Steinfeld 1532. Hrsg. v. Heeresgeschichtlichen Museum. (Wien, Öster. Bundesverl. für Unterricht, Wissenschaft u. Kunst, 1974.) 38 p.
(Militärhistorische Schriftenreihe H. 26.)
Bibliogr. 34–36 p.
(A törökök veresége 1532-ben Alsó-Ausztriában.)

Jakubovszkij, I(van) I(ignat'evics): Zemlja v ogne. M. Voenizdat, 1975. 567 p. 41 t.
(Voennüe memuarü.)
(Tűzben a föld. Visszaemlékezés.)

Lengyel István: A breszt-litovszki béketárgyalások. (Bp.) Kossuth K. 1975. 309 p.
Bibliogr. 293–305 p.

Ölvedi Ignác–**Száva** Péter: A második világháború képei. 1–2. köt. 2. átd. kiad. (Bp.) Európa K. (1975.)

Tuhanovszkij, V(ladimir) G(rigor'evics): Winston Churchill. Politikai életrajz. (Uinszton Csercsil'. Politicseszkaja biografija. Ford. Zalai Edvin. Bp.) Kossuth K. 1976. 439 p.
Bibliogr. 425–431 p.

(**Vorob'ev,** F. D.–**Parot'kin,** I. V.–**Simanszkij,** A. N.): Poszlednij sturm. (Berlinszkaja operacija 1945. g.) Izd. 2-e iszpr. i dop. M. Voenizdat, 1975. 454 p. 1 fűz. térk. mell.
(Az utolsó roham. A berlini hadműveletek 1945-ben.)

Zsilin, P(avel) A(ndreevics): Gibel napoleonovszkoj armii v Roszszii. Izd. 2. iszpr. i dop. M. Nauka, 1974. 451 p. 18 t. 4. térk.
Bibliogr. 408–420. p.
(A napóleoni seregek veresége Oroszországban.)

Ára: 8,– Ft.

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

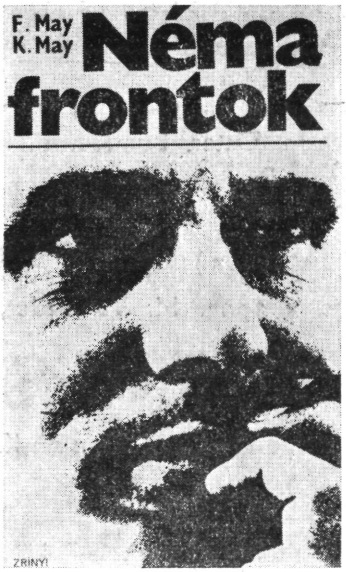

N. G. Kuznyecov
HARCI RIADÓ A FLOTTÁNÁL 41,– Ft

Percy Stulz
A SZÖRNYETEG 37,– Ft

P. Szabó József–Szalai Zsolt
A PERZSA-ÖBÖLTŐL A CSENDES ÓCEÁNIG 7,50 Ft

Serfőző László
BARÁTOK, FEGYVERTÁRSAK 5,– Ft

Pálffy István
A RÁDIÓLOKÁTOR A HÁBORÚ SZEME 5,– Ft